

FRIEDRICH NIETZSCHE

Emberi, nagyon is emberi

Könyv szabad szellemek számára

FRIEDRICH NIETZSCHE

Emberi, nagyon is emberi

X 60128

FRIEDRICH NIETZSCHE

Emberi, nagyon is emberi

Könyv szabad szellemek számára

85108X

Osiris Kiadó / Budapest / 2008

A kötet fordítását az Institut für die Wissenschaften vom Menschen
Paul Celan-Übersetzungsspendium (Wien) támogatta

A fordítás alapjául szolgáló mű

Friedrich Nietzsche: *Sämtliche Werke. Kritische Studienausgabe in 15 Bänden*
Hg. v. Giorgio Colli und Mazzino Montinari
Bd. 2. *Menschliches, Allzumenschliches. Ein Buch für freie Geister*. Erster Band
Deutscher Taschenbuchverlag/de Gruyter, 1980

Fordította

Horváth Géza

A fordítást az eredetivel egybevetette

Gál Zoltán

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000633152

X60128

© Osiris Kiadó, 2008

Hungarian translation © Horváth Géza, 2008

Tartalom

9	Előszó helyett
11	Előszó
19	ELSŐ FŐRÉS Az első és a végső dolgokról
39	MÁSODIK FŐRÉS A morális érzések történetéhez
69	HARMADIK FŐRÉS A vallási élet
89	NEGYEDIK FŐRÉS A művészek és írók lelkéből
117	ÖTÖDIK FŐRÉS A magasabb és alacsonyabb kultúra jelei
147	HATODIK FŐRÉS Az ember a társas érintkezésben
163	HETEDIK FŐRÉS Asszonyok és gyerekek
175	NYOLCADIK FŐRÉS Pillantás az államra
195	KILENCEDIK FŐRÉS Az ember önmagával
223	Barátok közt Utójáték

Ez a monologizáló könyv, mely (1876 és 1877 között) egy Sorrentóban töltött télen keletkezett, nem kerülne most a nyilvánosság elé, ha 1878. május 30-ának közelsége¹ nem táplálta volna oly elevenen ama kívánságot, hogy a megfelelő órán személyesen fejezzük ki hódolatunkat a szellem egyik legnagyobb megszabadítójának.

(Nietzsche megjegyzése az 1878-as első kiadáshoz)

¹ Vagyis Voltaire halálának 100. évfordulója.

Előszó helyett

„– egy ideig azon különféle foglalatosságokat mérlegeltem, melyeknek az emberek ebben az életben átadják magukat, és megkíséreltem kiválasztani közülük a legjobbat. Ám szükségtelen itt elmondanom, miféle gondolatokra jutottam eközben: elég az, hogy részemről semmi más nem tűnt jobbnak, mint hogy szigorúan kitartsak tervem mellett, azaz: életem minden idejét arra használjam fel, hogy műveljem eszemet, és oly módon szegődjem nyomába az igazságnak, ahogyan azt célul tűztem magam elé. Mert olyanok voltak a gyümölcsök, melyekbe ezen az úton járva már belekóstoltam, hogy ítéletem szerint nem található ennél kellemesebb, ártatlanabb foglalatosság; ráadásul minden nap, amióta segítségül hívom az elmélkedésnek ezt a módját, olyan új felfedezéssel ajándékozott meg, amelynek mindig volt némi súlya, és távolról sem volt általánosan ismert. Lelkemet ekkor végre oly nagy öröm töltötte el, hogy immár semmi sem árthatott neki.”¹

Latinból *Cartesius* után
(Az 1878-as első kiadás elé)

¹ Az idézet Descartes-tól származik. Vö. Descartes: *Dissertatio de methodo recte utendi et veritatem in scientiis investigandi*. VI. 555.

Előszó

1.

Épp elég sokszor és nagy megütközéssel nyilvánították ki irányomban, hogy a *Tragédia születésétől* a legutóbb közölt *Egy jövőendő filozófia előjátékáig* minden írásomban van valami közös és kitüntető vonás: úgy mondták, mindegyik tartalmaz hurkokat és hálókát óvatlan madarak számára, és majdhogynem mindig és észrevétlenül a megszokott értékítéletek és értékelt szokások megfordítására szólítanak fel. Hogyan? Minden csak – emberi, nagyon is emberi lenne? Ezzel a sóhajjal lépnek ki írásaimból, nem minden félelem és bizalmatlanság nélkül a morállal szemben, mi több, nem rossz értelemben megkísértve és felbátorítva arra, hogy legyenek egyszer szószólói a legrosszabb dolgoknak is: vagy azok talán csak a legrágalmazottabbak volnának? A gyanú iskolájának is nevezték írásaimat, de még inkább a megvetés, szerencsés esetben azonban a bátorság, sőt a merészség iskolájának is. Valóban, magam sem hiszem, hogy valaki valaha is ilyen mélységes gyanúval pillantott volna a világba, még hozzá nem pusztán az ördög alkalmi prókátoraként, hanem – teológiai kifejezéssel élve – éppannyira Isten ellenségeként és provokátoraként is; és aki rájön valamire azon következmények közül, melyek minden alapos gyanú mélyén rejlenek, valamire az elmagányosodás fagyasztó és szorongató érzései közül, amire a pillantás minden abszolút **különbözősége** ítéli az általa megragadottakat, az azt is megérti, hogy önmagam kipihenésére, mintegy az önmagamról való átmeneti megfélemezés végett, mily gyakran keresek bárhol is menedéket – valamiféle tiszteletben vagy ellenségeskedésben, tudományoskodásban vagy könnyelműségben, vagy akár ostobaságban; és azt is megérti, miért kellett mesterségesen kikényszerítenem, helyrehamisítanom, helyreköltenem mindazt, amire **szükségem volt**, és amit valahogyan nem találtam (– de hát mi mást is tesznek a költők? És vajon mi végre volna minden művészet a világon?). Gyógyításomhoz és önmagam helyreállításához leginkább azonban minduntalan arra a hitre volt szükségem, hogy **ne** legyek így egyedül, ne **lássak** így egyedül – a szem és a vágy rokonságának és azonosságának varázslatos bizalmatlanságára, a baráti bizalomban való pihenésre, a gyanútól és kérdőjelektől mentes vakságra kettesben, a feltűnőnek, a felületesnek, a közelinek, a legközelebbinek az élvezetére, mindannak az élvezetére, aminek van színe, bőre és látszatisága. Lehetséges, hogy ebben a tekintetben némi „művészetet”, némi finomabb pénzhamisítást is a szememre vethetnek: azt például, hogy tudva-akarva „szemet hunytam” Schopenhauer morálra törő, vak akarata előtt, akkor, amikor a morált tekintve már meglehetősen tisztán látó voltam; vagy hasonlóan azt is felhánytorgathatják, hogy ámitottam magam Richard Wagner gyógyíthatatlan

romantikájával, mintha az legalábbis kezdet, nem pedig vég lenne; hasonlóképpen a görögöket, a németeket és jövőjüket is felhánytorgathatják – vajon milyen hosszú listát állíthatnék össze ezekből a „hasonlóképpen”-ekből? –; de tételezzük föl, hogy mindez igaz, és mindezt jó okkal vetik a szememre: de mit tudtok, mit **tudhattok** ti arról, mennyi furfang rejlik az ön-megtartásban, mennyi ész és magasabb oltalom egy ilyen ön-csalásban – és mennyi hamisságnak **érzem még szükségét**, hogy minduntalan megengedhessem magamnak az én igazságosságom fényűzését?... De elég, elég még; és az életet nem a morál gondolta ki: az élet **akarja** a szemfényvesztést – abból él... Hát nem újra kezdem már megint? és nem azt teszem, amit mindig is tettem, én, öreg immoralista és madarász – hogy morálon kívüli értelemben, immoralisan beszélek „túl jón és gonoszon”? –

2.

– Így **találtam ki** magamnak egykoron, amikor szükségem volt rá, a „szabad szellemek” is, kiknek az *Emberi, nagyon is emberi* című, búskomor-bátor művet ajánlom; efféle „szabad szellemek” nincsenek és nem is voltak – de, miként említettem, akkoriban szükségem volt a társaságukra, hogy a komisz dolgok (betegség, magány, idegenség, acedia¹, tétlenség) közepette jó dolgokat teremtsék magam körül: derék társak és kísértetek gyanánt, kikkel társalog és nevet az ember, ha épp társalogni és nevetni támad kedve, és a pokolba küldi őket, ha untatják – egyfajta kárpótlást nyújtottak a hiányzó barátok helyett. Hogy efféle szabad szellemek egyszer még **létezhetnek**, s hogy Európánk holnapi és holnaputáni fiai között lesznek ilyen bátor és vakmerő, húsból-vérből való és kézzelfogható társak, nem csupán amolyan maskarák és remete-árnyak: **én** a legkevésbé kételkedem ebben. Már látom, amint lassan, lassan **közelednek**; s talán teszek is érte valamit, hogy meggyorsítsam jövőtelüket, ha előre leírom, mily sorsok közt **látom** megszületni, és milyen utakon közeledni őket? –

3.

Sejteni lehet, hogy egy olyan szellem, melyben a „szabad szellem” típusa egyszer tökéletessé érik és megédesül, e döntő eseményt valami **nagy eloldódásban** fogja megélni, és hogy ezt megelőzően azonban inkább megkötözött szellem, és látszólag örökre tömlőcébe és oszlopához láncolatott. Mi kötöz meg a legszorosabban? Mely köteléket szinte lehetetlen szétszakítani? Nemes és válogatott fajtájú emberek esetében ezek a kötelmek: az alázatos tisztelet, mely az ifúság sajátja, a riadt féltékenység és gyöngédség minden régóta tisztelt és méltóságos dologgal szemben, a háládatosság a föld iránt, melyből sarjadtak, a kéz iránt, mely vezette őket, s a szentély iránt, ahol

¹ Mogorvaság, rosszkedvűség (latin).

imádni tanultak – legfőbb pillanataik fogják a legszorosabban megkötözni, a legtovább elkötelezni őket. A nagy eloldódás az efféle megkötözöttek számára hirtelen fog elérkezni, akár egy földindulás: az ifjú lélek egyszerűen megrázkódik, kiszakad, kiragadtatik – nem érti maga sem, mi történik vele. Ösztönző erő, kényszer tombol benne és keríti hatalmába, mintha parancsszónak engedelmeskednék; akarat és vágy ébred benne, hogy elmenjen, bárhová, mindenáron; minden érzékében egy felfedezetlen világ iránt támadt heves és veszélyes kíváncsiság lángol és lobog. „Halj meg inkább, mintsem hogy itt élj!” – hangzik fel a parancsszó és csábítás: és ez az „itt”, ez az „ittthon” jelenti számára mindazt, amit addig szeretett! Hirtelen megriad mindattól és gyanakszik mindazzal szemben, amit szeretett, a megvetés villáma hasít bele az ellen, ami „kötelesség” volt számára, felkavaró, önkényes, vulkanikus lökéshez hasonló vágy a vándorlás, az idegenség, az elidegenedés, a lehülés, a kijózanodás, a jéggé válás iránt; meggyűlöli a szeretetet, s talán egy templomgyalázó mozdulatot tesz és pillantást vet visszafelé, oda, ahol imádkozott és imádott, s talán szégyen izzik benne amiatt, amit éppen tett, s egyúttal örömmujongásban tör ki, **amiért** mégis megtette: diadalról árulkodó ittas, benső, ujjongó reszketés – mi-féle diadal? Min vagy kin aratott hát diadalt? Rejtélyes, kérdésektől terhes, kérdéses diadal ez, mindazonáltal az **első** diadal: – efféle rossz és fájdalmas dolgok tartkítják a nagy eloldódás történetét. Betegség is, ami megsemmisítheti az embert, az önrendelkezésre, ön-értékteremtésre törvő akarat és erő első kirobbanása ez, a **szabad** akaratra törvő akarat: és hány de hány betegség bukkan fel a vad próbálkozások és furcsaságok nyomán, mellyel a megszabadított, eloldott ember immár a dolgok fölötti uralmát igyekszik bizonyítani! Kegyetlenül, kielégítetlen kéjsóvársággal portyázik körbe; megszerzett zsákmánya miatt veszélyesen túlfeszült büszkeségének lakolnia kell; széttép mindent, ami felingerli. Gonosz kacajjal forgat fel mindent, amit rejtve, valamely szeméremtől megkímélve talál: kipróbálja, milyenek ezek a dolgok, **ha** megfordítja őket az ember. Önkényeskedik, és élvezi az önkényt, amikor talán kegyesen fordul afelé, aminek addig rossz híre volt – amikor kíváncsi-an és kísértően lopakodik a legtiltottabb dolog körül. Hánykódása és kalandozása hátterében – mert hisz nyugtalanul és céltalanul bolyong, akárha sivatagban járna – egyre veszélyesebb kíváncsiság kérdőjele áll. „Vajon nem lehet-e megfordítani **minden** értéket? Lehet, hogy a jó gonosz? És Isten csupán az Ördög találmánya és kifinomultsága? S ha megcsalattunk, nem vagyunk-e magunk is csalók? Nem **kell**-e csalóknak is lennünk?” – efféle gondolatok vezetnek és csábítják egyre távolabbra, el egyre messzebbre. Magány veszi körül, gyűrűzi körbe egyre fenyegetőbben, egyre fojtogatóbban, egyre szívszorítóbban: ama félelmetes istennő és mater saeva Cupidinum² – de kicsoda tudja ma még, mit is jelent a **magány**?

² „(Szelid/) vágyak vadszivű asszonya.” Az idézet Horatius „Hosszú béke után” kezdetű ódájából való (Ódák. IV. 1. Bede Anna fordítása).

4.

Ettől a beteges elmagányosodástól, eme kísérleti évek sivatagától hosszú még az út addig a roppant, túlárado biztonság és egészség, amely maga sem nélkülözheti a megismerés egyik eszközeként és csalihorgaként szolgáló betegséget; egészen addig, amíg a szellem eléri ama érett szabadságát, mely a szív önuralmát és fegyelmét jelenti, és utat nyit sok és ellentétes gondolkodásmódnak; egészen a dúsgazdagság ama benső terjedelmességéig és kényeztetettségéig, ami kizárja annak veszélyét, hogy maga a szellem netán beleveessen és beleszeressen saját útjaiba, és megmárosodva letelepedjen valamely félreeső zugba; egészen a plasztikus, kigyógyító és utánzó erők túlbujánzásáig, amely éppen hogy a **nagy** egészség előhírnöke: az az erőtöbblet, amely a szabad szellemet azzal a veszélyes előjoggal ruházza föl, hogy **kísérletezve** éljen, és felkínálhassa magát a kalandnak – ez a szabad szellem bajnokainak kijáró előjog! Addig a lábadozás hosszú évei következnek, sokszínű, fájdalmas-varázslatos változások évei, melyeket az **egészségre törekvő szívós akarat** ural és vezet kantárszáron, ami már gyakran magára meri öltetni az egészség ruháját és álruháját. Létezik azonban egy közbülső állapot is, melyről egy ilyen sorsú ember később nem minden meghatottság nélkül emlékezik meg: halovány, távoli fény- és napboldogság részese, madár-szabadságot, madár-pillantást, madár-merészséget érez, valami különleges, harmadik dolgot, amikor is összefonódik kíváncsiság és gyöngéd megvetés. „Szabad szellem” – e hűs kifejezés használ ebben ez állapotban, majdhogynem melenget. Az ember ekkor már nem a szeretet és gyűlölet béklyójában él, hanem „igen” és „nem” nélkül, önkaratából közel, önkaratából távol, legszívesebben el-elszökve, kitérve, tovaröppenne, újra és újra tova- s egyre magasabbra szállva; elkényeztetve, mint mindenki, aki látott már **maga alatt** rettenetes sokféleséget – és ellentétévé vált mindazoknak, akik olyan dolgok miatt aggódnak, melyekhez semmi közük. Igen, a szabad szellemnek immár csak olyan dolgokhoz van köze – és mily sok ilyen dolog létezik! –, melyek őt immár nem **aggasztják**...

5.

Újabb lépés a gyógyulásban: és a szabad szellem újra közeledik az élethez, persze csak lassan, mondhatni dacosan, bizalmatlanul. Újra melegebb, mintegy sárgább lesz körülötte minden; elmélyül érzés és együttérzés, mindenféle olvadást hozó, langy szelek szállnak fölötte. Szinte az az érzése támad, mintha csak most látná először szeme a **közelit**. Álmélkodik, és csöndben ül: hol **volt** eddig? Ezek a közeli és legközelebbi dolgok: mennyire megváltozottaknak tűnnek most fel! Kipelyhedzettek és varázslatossá váltak! Háládattal tekint vissza – háládattal a vándorutért, keménységéért és ön-elidegenedéséért, távoli pillantásaiért és hideg magasságokba való madárröptéért. Milyen jó, hogy nem kuksolt puhány és fásult otthonülőként, örökké csak „otthon”, örökké csak „önmagánál”! Magán **kívül** volt: semmi kétség.

Csak most látja önmagát igazán – és milyen meglepetések érik közben! Milyen leddig ki nem próbált borzongások! Milyen boldogság még a fáradtság, a régi betegség, a lábadozó visszaeső állapota közepette is! Hogyan élvezi, amint szenvedések közepette, tétlenül üldögél, türelmet szövöget és sütkérezik a napon! Ki értene hozzá hasonlóan a téli boldogsághoz, a kőfalon játszadozó napfoltokhoz! Ezek a legháládatosabb állatok a világon, és a legszerényebbek is, ezek az újra félig az élet felé forduló lábadozók és gyíkok: – akadnak közöttük olyanok is, akik egyetlen nap se mulasztanak el, hogy egy kis dicshimnusz ne akasztanának a nap uszályszegélyére. De komolyra fordítva a szót: e szabad szellemek módjára megbetegedni, jó ideig betegnek is maradni, aztán tovább és még tovább egészséges-sé, mármint „egészségesebbé” válni: alapos **kúra** ez minden pesszimizmus ellen (amely, mint ismeretes, régi idealisták és hazudozók rákfenéje). – Bölcsességre vall, élet-bölcsességre, ha az ember sokáig csak kis adagokban írja elő magának az egészséget.

6.

Ebben az időszakban végül megeshet, hogy a még féktelen, váltakozó egészség hirtelen felvillanó fényében a szabad, s egyre szabadabb szellem számára elkezd lelepleződni ama nagy eloldódás rejtélye, amely az emlékezetében addig homályban, bizonytalanságban, szinte érinthetetlenül lappangott. És ha sokáig alig merte feltenni a kérdést: „Miért ily távol? Ily egyedül? Lemondva mindarról, amit tiszteltem? Még magáról a tiszteletről is? Mi végre ez a keménység, ez a bizalmatlanság, saját érényim gyűlölete?” – most meri, és hangosan kérdezi, és már hall is valami válaszfélét: „Légy úrrá önmagadon, légy úrrá érényeiden. Korábban ők uralkodtak rajtad; de ők más eszközökkel együtt csakis az eszközeid lehetnek. Kerítsd hatalmadba érveidet és ellenérveidet, és magasabb céljaid érdekében tanuld meg kitűzni vagy bevonni őket. Tanuld meg megragadni a perspektivikus szemléletet minden értékítéletedben – a látóhatárok eltolását, eltorzítását és látszólagos teleológiáját, és mindazt, ami hozzátartozik a perspektivikus szemlélethez; még az ellentétes értékekre és az egész intellektuális veszteségre vonatkozó kis butaságot is, amivel minden érv, minden ellenérv kifizetődővé válik. Tanuld meg megragadni a **szükségyszerű** igazságtalanságot minden érvben és ellenérvben, fogadd el olyannak, mint ami elválaszthatatlan az élettől, s magát az életet is olyannak, amilyennek a perspektivikus szemléletmód és igazságtalansága **föltételezi**. Mindenekelőtt ott láss látva, ahol a legnagyobb az igazságtalanság: nevezetesen ott, ahol az élet a legkisebb, legszűkösebb, legnyomórúságosabb, legkezdetlegesebb fejlődési állapotban van, és mégsem tudja megállni, hogy ne a dolgok céljának és mértékének tartsa **magát**, és fenntartása érdekében ne próbáljon titkon, kicsinyesen és örökösen szétmállasztani és megkérdőjelezni mindent, ami magasabb, nagyobb és gazdagabb nála – látva lásd a **rangsor** problémáját,

és azt, ahogyan hatalom és jog és a perspektíva terjedelmessége együtt növekszik a magasba. Tedd...” – de elég, a szabad szellem **tudja** immár, miféle „tedd ezt, tedd azt parancsolatoknak” engedelmeskedett, és azt is tudja, mire **képes**, és hogy mostantól – de csak mostantól – mit **szabad** tennie...

7.

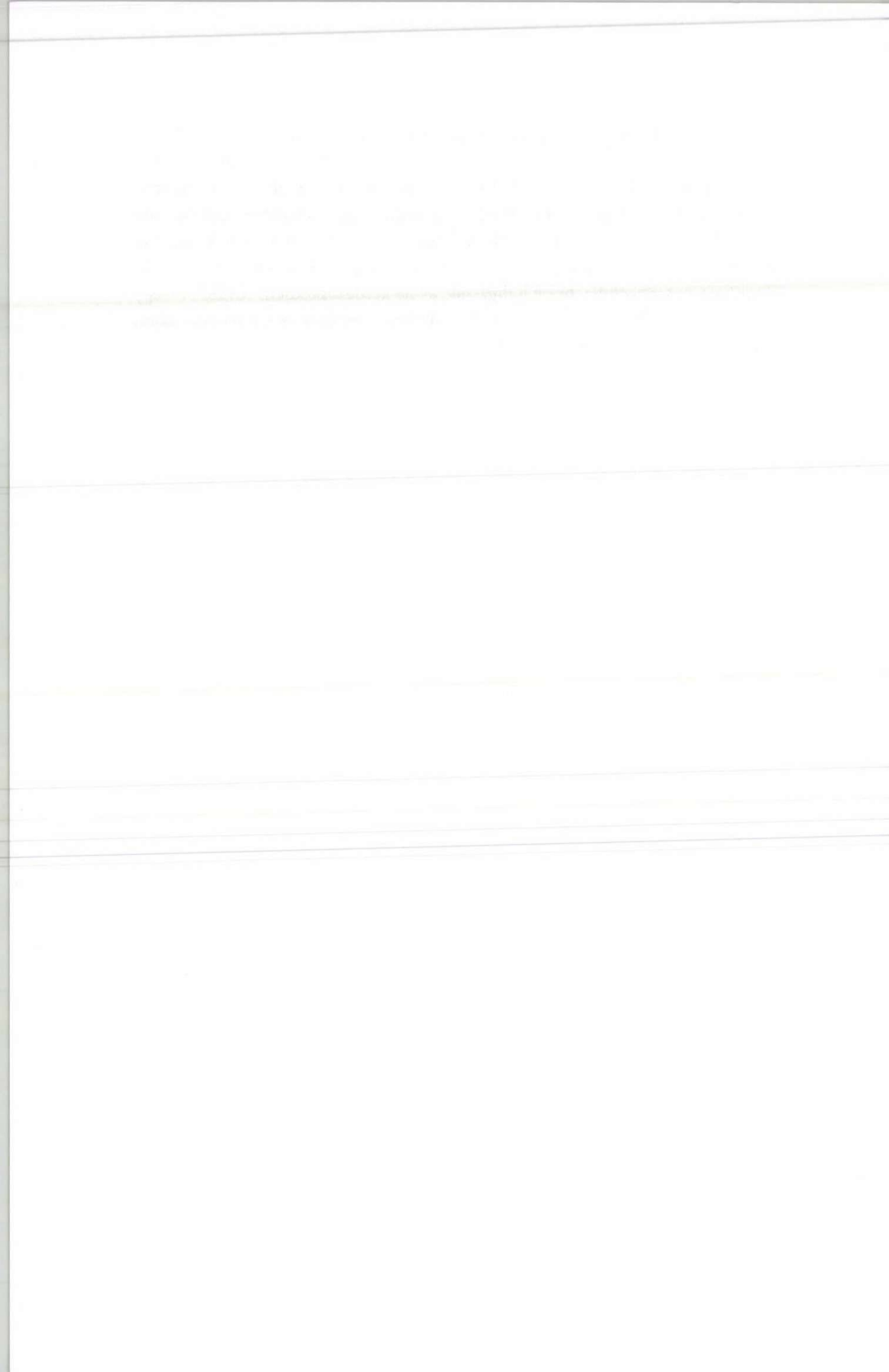
A szabad szellem ily módon felel magának az eloldódás ama rejtélyére vonatkozóan, míg végül esetét általánosítva élményét illetően döntésre jut. Ekképpen szól hát önmagához: – Ami velem történt, mindenkivel megtörténik, akiben megtestesül és világra jön egy **feladat**. E feladat titkos ereje és szükségszerűsége fel nem ismert terhességhez hasonlatosan lesz úrrá az egyes emberek sorsain – már sokkal korábban, mielőtt megpillantanák és nevén neveznék e feladatot. Rendeltetésünk rendelkezik velünk, már akkor is, amikor még nem is ismerjük; jövőendő az, mi jelenünket szabályozza. Tételezzük föl, hogy a **rangsorolás problémájáról** elmondhatjuk, az a **mi** problémánk, szabad szellemeké: csak ekkor, életünk delelőjén értjük meg, milyen előkészületekre, kitérőkre, kísérletekre, kísértésekre, öltözetekre volt szüksége ennek a problémának, mielőtt megjelenthetett előttünk, és miként kellett először megtapasztalnunk a lehető leghalmozottabb és legellentmondóbb testi és lelki szükség- és boldogságállapotokat ama „ember”-nek nevezett benső világ kalandoraiként és körülhajózóiként, és ugyancsak „ember”-nek nevezett minden „magasabb” és „egymás fölötti” dolog kimérőjeként – minden irányba törtettünk, szinte nem is retgettünk, semmit sem vetettünk el, semmit sem veszítettünk el, mindent kiélveztünk, mindent megtisztítottunk a véletlentől, mintegy kiostáltuk a véletlenszerűt –, míg végül mi, szabad szellemek elmondhattuk: „Íme – egy **új** probléma! Íme, egy hosszú lajtorja, melynek fokain magunk is megpihentünk, és melyet magunk is megmásztunk – melyek mi magunk **voltunk** egykoron! Íme egy magasabb, egy mélyebb, egy alattunk lévő, egy végtelenül hosszú rend, rangsor az, amit **látunk**: íme – ez a mi problémánk! – –

8.

– Egyetlen pszichológus és jövőendőmondó előtt sem marad rejtve egyetlenegy pillanatig sem, hogy az ímént ábrázolt fejlődés mely részéhez tartozik (avagy **igazított** –) jelen könyvünk. Ám hol vannak manapság pszichológusok? Franciaországban, ott bizonyosan; talán még Oroszországban is; de Németországban semmi esetre sem. Okokban nincs hiány, ezért hát a mai németek ezeket ráadásul saját becsületükre is felemlégetik: elég baj ez annak, akit ebben a tekintetben nem-német fából faragtak. Ez a **német** könyv, mely országok és népek széles körében talált olvasókra – körülbelül tíz éve járja a világot –, és bizonyára ért valamiféle muzsikához és fuvola-művészethez, ami még a külföldiek rideg fülét is hallgatózásra csábítja – nos,

ezt a könyvet éppen hogy Németországban olvasták a leghanyagabbul, **hallották** a legrosszabbul: mi lehet ennek az oka? – „Túl sokat követel – válaszolták –, durva kötelességek elvárása nélkül közeledik az emberhez, finom és elkényeztetett érzékeket kíván, bőséget, időbéli, mennybéli és szívbéli, a legmerészebb értelemben vett műzsai bőséget feltételez: – csupa olyan dolgot, mellyel mi, mai németek nem rendelkezünk, és amit ezért hát nem is nyújthatunk.” Egy ilyen derék felelet hallatán filozófiám azt tanácsolja, hogy hallgassak, és ne kérdezősködjem tovább; főképp bizonyos esetekben – ahogyan a szólás is utal rá –, amikor az ember csak akkor **marad** filozófus, ha – hallgat.

Nizza, 1886 tavaszán

Az első és a végső dolgokról

1. A FOGALMAK ÉS AZ ÉRZÉSEK VEGYTANA. – A filozófiai problémák most újra szinte minden részletükben a kérdés ugyanolyan alakját öltik magukra, mint kétezer évvel ezelőtt: hogyan keletkezhet valami az ellentétéből, például az értelmes az értelem nélküliből, az érző a holtból, a logika a logikátlanból, az érdek nélküli szemlélődés a mohó akarásból, a másokért való élet az önzésből, az igazság a tévedésekből? A metafizikai filozófia eddig oly módon segítette át magát e nehézségen, hogy tagadta az egyik keletkezését a másikból, és a magasabbra értékelt dolgoknak csodálatos eredetet tulajdonított, közvetlenül a „magánvaló dolog” velejéből és lényegéből származtatván őket. A történeti filozófia, melyet immár egyáltalán nem gondolhatunk el a természettudomány nélkül, nos, ez a legfiatalabb filozófiai módszer egyes esetekben arra a következtetésre jutott (és vélhetően minden esetben erre az eredményre is jutna), hogy a populáris vagy a metafizikai felfogás megszokott túlzásait kivéve nincsenek ellentétek, és hogy e szembeállításnak észbeli tévedés az oka: e magyarázat szerint szigorú értelemben véve nincs sem önzetlen cselekvés, sem pedig teljesen érdek nélküli szemlélődés, mindkettő szublimálás csupán, mely során az alapelem majdhogynem illó állapotban jelenik meg, és kizárólag a legfinomabb megfigyelés számára jelenvaló. – Mindaz, amire szükségünk van, és amihez csak az egyes tudományok jelenlegi magaslatai révén juthatunk hozzá, az a morális, vallási, esztétikai képzetek és érzések **vegytana**, akárcsak mindazon rezdülésekké, melyeket a kultúrával és társadalommal való makro- és mikroérintkezés során, sőt akár magányunkban önmagunkon is átélünk; na és mi lenne, ha ez a vegytan azzal a végeredménnyel zárulna, hogy ezen a területen a legpompásabb színeket silány, mi több, megvetett anyagokból nyerik? Vajon sok embernek támad-e kedve, hogy efféle vizsgálódások nyomába szegődjék? Az emberiség szereti kivenni a fejéből a származásra és kezdetre vonatkozó kérdéseket: vajon nem kell-e szinte teljesen megfosztatnunk emberi mivoltunktól, hogy ezzel ellentétes hajlamot érezzünk magunkban? –

2. A FILOZÓFUSOK EREDENDŐ HIBÁJA. – Minden filozófus közös hibája, hogy a mindenkori jelen emberéből indul ki, és annak vizsgálata révén vél célba jutni. „Az ember” önkéntelenül is mint aeterna veritas¹ lebeg előtte: mint valami változatlanul maradandó minden örvényben, mintegy a dolgok biztos mércéje.

¹ Örök igazság (latin).

Mindaz azonban, amit a filozófus az emberről kijelent, alapjában nem más, mint egy **nagyon korlátozott** időtartam emberéről szerzett tanúság. A történeti érzék hiánya minden filozófus eredendő hibája; némelyikük váratlanul egyenesen az ember legeslegújabb – mondjuk, bizonyos vallások, sőt bizonyos politikai események hatására kialakult – formációját tekinti szilárd alakzatnak, melyből ki kell indulnia. Nem akarják megtanulni, hogy az ember változások révén alakult ki, és hogy a megismerés képessége is változások révén alakult ki; közben néhányuk az egész világot ebből a megismerő-képességből akarja előkotorászni. – Nos, az emberi fejlődés minden **lényeges** mozzanata ősidőkkel ezelőtt lejátszódott, sokkal korábban annál a négyezer évnél, melyet hozzávetőlegesen ismerünk; ebben az időben az ember valószínűleg már nem sokat változott. A filozófus azonban „ösztönöket” lát a jelenkori emberben, és feltételezi, hogy ezek az ember megváltozhatatlan tényei közé sorolandók, és ennyiben mintegy kulcsként szolgálnak a világ megértéséhez; az egész teleológia arra épül, hogy az elmúlt négy évezred emberéről mint **örökkévalóról** beszél, ami felé kezdettől fogva a világon minden természetes irányban halad. Csakhogy minden változások révén lett; **nincsenek örökkévaló tények** – mint ahogyan abszolút igazságok sincsenek. – Ennélfogva mostantól kezdve szükséges a történeti filozofálás és vele együtt az érvényesítés erénye.

3. A JELENTÉKTELENNEK TŰNŐ IGAZSÁGOK ÉRTÉKELÉSÉRŐL. – Az a magasabb kultúra ismertetőjegye, hogy a jelentéktelennek tűnő igazságokat, melyeket szigorú módszerrel találnak meg, magasabbra értékeli azoknál a boldogító és elkápráztató tévedéseknél, melyek metafizikai és művészi korokból és emberektől származnak. Az előbbieket először gúnyt fakasztanak az ajkakon, mintha itt semmiféle egyenjogúság nem létezhetne közöttük. Szerényen, egyszerűen, józanul, sőt látszólag lehangolóan állnak, míg az utóbbiak szépen, díszlegye, mámorítóan, sőt talán boldogítóan sorakoznak. Ám a fáradtsággal megszerzett, bizonyos, tartós és ezért minden további megismerés számára következményekkel járó dolgok mégiscsak magasabb értékűek, s kitartani mellettük férfias tett, és bátorságról, egyszerűségről, tartózkodásról árulkodik. Lassanként nemcsak az egyes ember, de az egész emberiség felnő ehhez a férfiasághoz, ha végre megszokja a tartós, maradandó ismeretek magasabb értékelését, és elveszíti az igazságok ihletettségbé és csodaértékű közlésébe vetett hitét. – Eleinte persze jó okkal gúnyolódhatnak a **formák** tisztelői mércéjükkel, mellyel a szépet és a fennköltet méricskélük, amikor a jelentéktelen igazságok értékelése és a tudományos szellem elkezd uralomra jutni; ám csak azért, mert szemük még nem nyitott a **legegyszerűbb** forma ingerére, vagy azért, mert az ebben a szellemben nevelkedett embereket e szellem még távolról sem hatotta át teljesen és bensőségesen, így hát még mindig önfeledten régi formákat utánoznak (elég baj ez, ahhoz hasonlatos, mint amikor valaki olyasmit csinál, ami már nemigen érdekli). Egykoron a szellemet nem terhelte szigorú gondolkodás, szimbólumok és

formák kiötlésén fáradozott komolyan. Ám a helyzet megváltozott; a szimbolikuság komolysága az alacsonyabb kultúra ismervévé vált; ahogy művészeink maguk is egyre intellektuálisabbá, érzékeink szellemibbé válnak, és ahogy például egészen másként ítélkezünk arról, hogy mi kellemesebb hangzású érzékeink számára, mint száz évvel ezelőtt: így válnak életünk formái is egyre **szellemibbé**, régebbi korok szeme számára talán **rútabbá**, ám csupán azért, mert képtelen meglátni, miképp mélyül és tágul egyre csak a belső, szellemi szépség birodalma, és mennyivel többet ér most mindnyájunk számára a szellemmel teli pillantás, mint a legszebb testalkat és a legfennköltebb építmény.

4. ASZTROLÓGIA ÉS HOZZÁ HASONLÓK. – Valószínű, hogy a vallási, morális és esztétikai érzés tárgyai ugyancsak csupán a dolgok felszínéhez tartoznak, miközben az ember szereti azt hinni, hogy ezekben legalábbis a dolgok szívét ragadja meg; de ámitja magát, mivel ezek a dolgok mélységesen boldoggá és boldogtalanra teszik, és itt ugyanaz a büszkeség jelenik meg, mint az asztrológia esetében. Ez ugyanis úgy véli, hogy a csillagos ég az ember sorsa körül forog; a morális ember viszont azt feltételezi, hogy az, amit mint lényeket a szívén visel, szükségképpen a dolgok lényege és szíve is.

5. AZ ÁLOM FÉLREÉRTÉSE. – Az ember a nyers, ősrégi kultúrák idején az álomban egy második, valóságos világot vélt megismerni; ez minden metafizika eredete. Álom nélkül az ember nem talált volna alkalmat a világ kettéválasztására. A lélekre és testre való felosztás ugyancsak az álomról alkotott legrégebbi felfogással függ össze, miként a lélek látható, testi-anyagi formában történő megjelenésének feltételezése is, vagyis minden szellemhit és valószínűleg minden istenhit is. „A halott tovább él; azért, mert megjelenik az élő álmában” – így következtettek valaha, hosszú évezredekén át.

6. A TUDOMÁNY SZELLEME A RÉSZEKBEN, ÉS NEM AZ EGÉSZBEN HATALMAS. – A tudomány leválasztott, **legkisebb** területeit tisztán tárgyilagosan kezelik; az általános, nagy tudományok, melyeket egészként szemlélnék, ezzel szemben felvetik azt a – természetesen korántsem tárgyilagosa – kérdést: Mi végett vannak? Milyen haszonnal kecsegtetnek? A haszonra való tekintettel kevésbé kezelik őket egészként személytelenül, mint részleteiket. A filozófia mint az egész tudáspiramis csúcsát képező tudomány esetében pedig egyenesen a megismerés hasznára irányuló kérdést teszik fel önkéntelenül is, és minden filozófiának tudattalanul az a szándéka, hogy a **legfőbb** hasznót tulajdonítsák neki. Ezért van minden filozófiában olyan sok magasaróptú metafizika és riadt félelem a fizika jelentéktelennek tűnő megol-

dásaival szemben; mert az élet megismerésének a lehető legnagyobb jelentőséggel **kell** rendelkeznie. Ebben rejlik az antagonizmus a tudományos részterületek és a filozófia között. Az utóbbi azt akarja, amit a művészet, mármint hogy az életnek és a cselekvésnek a lehető legmélyebb mélységet és jelentőséget adjon; az elsőben megismerést keresnek, és semmi mást – bármilyen eredményre jussanak is. Eddig nem akadt olyan filozófus, akinek a kezei közt a filozófia ne vált volna a megismerés apológiájává; ebben a pontban legalábbis mindegyikük optimista, mármint hogy a filozófiának kell tulajdonítani a legfőbb hasznosságot. Mindnyájuk felett a logika zsarnokoskodik: ez pedig lényege szerint optimizmus.

7. A TUDOMÁNY RENDBONTÓJA. – A filozófia akkor vált el a tudománytól, amikor feltette a kérdést: a világ és az élet megismerései közül melyik boldogítja leginkább az embert? Ez a szókratészi iskolákban történt: a boldogság szempontjával elkötötték a tudományos kutatás vérereit – és teszik ezt még ma is.

8. A TERMÉSZET PNEUMATIKUS MAGYARÁZATA. – A metafizika a természet írását mintegy **pneumatikus** módon magyarázza, ahogyan azt egykoron az egyház és tudósai a Bibliával tették. Igen sok értelem kell ahhoz, hogy a szigorúbb magyarázás művészetének ugyanezt a módját a természetre is alkalmazzák, ahogyan azt mostanában a filológusok teszik minden könyvvel: azzal a szándékkal, hogy egyszerűen megértsék, amit a könyv mondani akar, anélkül azonban, hogy **kettős** értelmet szimatolnának benne, vagy akár csak föltételeznék azt. A könyvek esetében azonban még távolról sem győzték le teljesen a rossz értelmezés művészetét, és a legműveltebb társaságban is lépten-nyomon allegorikus és misztikus értelmezésekbe botlik az ember: ugyanez a helyzet a természet esetében is – sőt még ennél is sokkal rosszabb.

9. METAFIZIKAI VILÁG. – Igaz, létezhetne metafizikai világ; aligha tagadhatnánk ennek az abszolút lehetőségét. Minden dolgot emberi fejjel szemlélünk, és nem vágthatjuk le ezt a fejet; közben azonban továbbra is ott a kérdés: mi maradt volna meg a világból, ha mégiscsak levágták volna. Ez tisztán tudományos probléma, és nemigen alkalmas arra, hogy gondot okozzon az embereknek; mindaz azonban, ami számukra eddig a metafizikai feltételezéseket **értékessé, ijesztővé, kéjessé** tette, ami létrehozta őket, az szenvedély, tévedés és öncsalás volt: a megismerés legrosszabb és nem a legjobb módszerei tanítottak meg hinni bennük. Ha ezeket a módszereket minden meglévő vallás és metafizika fundamentumaként tárják fel, egyúttal meg is cáfolják őket. Ám ekkor még mindig megmarad a metafizikai világ lehetősége; csakhogy azzal aztán semmit sem lehet kezdeni, hacsak nem

egy efféle lehetőség pókfonalain kívánják himbálni a boldogságot, az üdvöt és az életet. – Mert a metafizikai világról semmi más nem mondható el, mint hogy más-lét, számunkra hozzáférhetetlen, megragadhatatlan más-lét; negatív előjelű dolog. – Még ha oly jól bizonyított volna is egy ilyen világ léte, akkor is igaz volna, hogy ez a megismerés a legközbösebb: még annál is közömbösebb, mint amennyire közömbös a hajós számára viharveszélyben a víz vegyi elemzésének megismerése.

10. A METAFIZIKA JÖVŐBÉLI ÁRTALMATLANSÁGA. – Mihelyt a vallás, a művészet és a morál keletkezését úgy írják le, hogy teljesen megmagyarázható lesz anélkül, hogy az elején metafizikai beavatkozáshoz folyamodnának, menet közben pedig mentsvárként menekülnének hozzá, megszűnik az érdeklődés az „önmagán való dolog” és a „jelenség” tisztán elméleti problémája iránt. Mert bárhogyan is legyen: vallással, művészettel és morállal meg sem érintjük az „önmagán való világ lényegét”; a képzet tartományában mozgunk, semmiféle „sejtés” sem tud előrébb vinni. S a kérdést, hogyan különbözhet világképünk ennire a világ feltárt lényegétől, teljes nyugalommal átengedik majd az organizmusok és fogalmak fiziológiájának és fejlődéstörténetének.

11. A NYELV MINT VÉLT TUDOMÁNY. – A nyelv szerepe a kultúra fejlődésében abban mutatkozik meg, hogy benne az ember saját világot állított a másik mellé: olyan helyet, amelyet annyira szilárdnak vélt, hogy onnan felforgathatja és uralma alá hajthatja a világ többi részét. Ahogy az ember hosszú ideig *aeterna veritates*-ként hitt a dolgok fogalmaiban és neveiben, úgy töltötte el a büszkeség, amellyel az állat fölébe emelkedett: valóban azt képzelte, hogy a nyelvben a világ megismerését ragadja meg. A nyelvalkotó nem volt oly szerény, hogy azt hitte volna, a dolgokat épp hogy csak jelöli, sokkal inkább úgy vélte, hogy a szavakkal a dolgokról szerzett legfőbb tudást fejezi ki; a nyelv valóban a tudományért tett fáradozások első lépcsőfoka. Itt is a **meglelt igazságba vetett hitből** buzogtak a leghatalmasabb erőforrások. Nagyon későn – csak mostanában – kezd felde-rengeni az emberekben, hogy a nyelvbe vetett hitükkel iszonyatos tévedést terjesztettek. Szerencsére már késő, semhogy vissza lehetne fordítani az ezen a hiten alapuló ész fejlődését. – A **logika** is olyan előfeltételezéseken alapul – mint például a dolgok azonosságának, ugyanazon dolog különböző időpontokban való identitásának feltételezésén –, melyeknek semmi sem felel meg a valós világban: ez a tudomány azonban ellentétes hitnek köszönheti keletkezését (miszerint efféle dolgok mindenképpen vannak a valós világban). Ugyanez a helyzet a **matematika**val is, ami bizonyára nem jött volna létre, ha az ember kezdettől fogva tudja, hogy a természetben nincs egzakt egyenes vonal, sem valóságos kör, sem pedig abszolút nagyságmérték.

12. **ÁLOM ÉS KULTÚRA.** – Az emlékezet olyan agyfunkció, amelyet az álom csökkent a leginkább: nem mintha teljesen kikapcsolná – de olyan tökéletlen állapotba veti vissza, amilyen az emberiség őskorszakaiban nappal és ébrenlétkor lehetett. Jellegénél fogva a leghevenyészettebb hasonlóságok alapján önkényesen és kuszán örökösen összekeveri a dolgokat: ám ugyanilyen önkényesen és kuszán költötték a népek mitológiáikat, és az utazók még ma is tesznek olyan megfigyeléseket, miszerint a vademberek igen hajlamosak a feledékenységre, szellemük már az emlékezet rövid megterhelésétől ide-oda támolyog, és az ernyedtségtől hazudoznak és félrebeszélnek. Álmunkban mi is olyanok vagyunk, mint a vadak; a rossz újrafelismerés és a téves azonosságátétel a rossz következtetés alapja, ami bűnként terhel; ezért riadunk meg egy álom pontos rekonstruálásakor, hogy mennyi bolondság is rejlik bennünk. – Minden álmoképzet tökéletes tisztasága, aminek előfeltétele az álom valóságosságába vetett hit, ugyancsak a korábbi emberiség állapotaira emlékeztet, amikor rendkívül gyakori volt a hallucináció, és alkalomadtán egyszerre egész közösségeket, egész népeket ragadott magával. Röviden: álmunkban megismételjük az emberiség korábbi állapotának bizonyos penzumait.

13. **ÁLOMLOGIKA.** – Alvás közben idegrendszerünket sokféle belső indítás tartja állandó izgalomban; majd minden szervünk kiválaszt és tevékenykedik: a vér buzgón kering, a fekvő test ránehezedik bizonyos testrészekre, a takaró különféleképpen befolyásolja az érzéseket, a gyomor emészt, és mozgásával más szerveket is megbolygat, a belek megcsavarodnak, a fej pozíciója az izmokat szokatlan helyzetbe kényszeríti, a cipőtlen láb, mivel a talp nem a talajon áll, éppúgy szokatlan érzést kelt, mint a testen a másfajta ruházat – mindez naponta rendszeresen ismétlődik, és ez a rendkívüli állapot az egész rendszert – az agyfunkciókat is beleértve – izgatja: így hát a szellemnek ezernyi indítéka van, hogy csodálkozzék, és hogy az izgatottság **alapjait** keresse; az álom viszont az izgatott érzések **okait** – mármint a vélt okokat – **keresi és képzei el.** Aki például két szíjjal összekötözi a lábát, bizonyára azt álmodja, hogy két kígyó tekeredett a lábára: ez eleinte hipotézisként jelenik meg, aztán egy álomszerű képi elképzelés kíséretében hitté válik, miszerint „nyilván ezek a kígyók a causái azoknak az érzéseknek, melyeket álmomban átélek” – vélekedik az alvó szelleme. Az ily módon feltárt legközelebbi múltat az izgatott fantázia jelenné alakítja át. Tapasztalatból mindnyájan tudjuk, hogy egy erős, tolakodó hangot, mint például a harangszót vagy az ágyúdörejt, milyen gyorsan beleszövi álmába az álmodó, azaz **utólag** megmagyarázza, méghozzá oly módon, hogy úgy **véli**, először az indítékul szolgáló körülményeket élte át, utána pedig magát a hangot. – Hogyan lehetséges azonban, hogy az álmodó szelleme mindig melléfog, miközben ugyanaz a szellem ébrenléti állapotban józanul, óvatosan és a hipotéziseket illetően skeptikusan viselkedik? És hogy az első adandó hipotézissel beéri valamely érzés magyarázataként? (Álmunkban ugyanis úgy hi-

szünk az álmunkban, mintha valóság volna, hipotézisünket tehát tökéletesen bizonyítottnak fogadjuk el.) – Úgy vélem: miként manapság álmában következtet az ember, úgy következtetett az emberiség **ébredlétében** is hosszú évezredek át: ha a szellem meg akart magyarázni valamit, ami magyarázatra szorult, beírta az először eszébe ötlő causával². (Utazók elbeszéléseiből tudjuk, hogy a vadak ma is ezt teszik.) Álmunkban tovább él az emberiségnek ez az ősrégi maradványa, ugyanis a magasabb szinten álló ész minden emberben ezen az alapon fejlődött és fejlődik még ma is: az álom visszavisz bennünket az emberi kultúra távoli állapotaiba, és eszközt ad kezünkbe, hogy jobban megérthessük őket. Az álomgondolkodás azért könnyű számunkra, mert az emberiség roppant fejlődési szakaszaiban éppen az első kézenfekvő ötlet alapján adódó fantasztikus és jutányos magyarázatot sulykolták belénk. Az álom ennyiben pihenést jelent az agynak, amelynek napközben eleget kell tennie a magasabb kultúra gondolkodással szemben állított, szigorúbb követelményeinek. – Mintegy az álom kapujaként és előcsarnokaként éber értelmi állapotban megfigyelhetünk egy ehhez hasonló folyamatot. Ha becsukjuk szemünket, az agy sok-sok fénybenyomást és színt produkál, valószínűleg mindazon fényhatás egyfajta utójátékaként és visszhangjaként, amely nappal éri. Nos, az értelem (szövetségben a képzelettel) a színeknek ezeket az önmagukban alakatlan játékait azonnal bizonyos figurákká, alakokká, tájakká, eleven csoportokká alakítja át. Tulajdonképpen itt megint csak az okozatról az okra történő következtetésfolyamatról van szó; miközben a szellem felteszi a kérdést: honnan ezek a fénybenyomások és színek, okként feltételezi a figurákat és alakokat: a színek és fények indítékainak tartja őket, mivel megszokta, hogy nappal, nyitott szemmel minden színhez, minden fénybenyomáshoz indítóokot találjon. Nos, ekkor a képzelet folyamatosan képekkel ostromolja, még hozzá úgy, hogy a napközben szerzett képi benyomásokat bevonja saját előállítási folyamatába – ugyanígy működik az álomfantázia is –: azaz a vélt okra az okozatból történik következtetés, a képzelet tehát „utólag” az okozat alapján működik; mindez rendkívül gyorsan történik, úgyhogy itt is, akár csak egy bűvészmutatvány közben, összezavarodik az ítélet, és az egymásutániség egyidejűségnek, sőt megfordított egymásutániságnak tűnhet fel. – Ezekből a folyamatokból azt szűrhetjük le, **milyen későn** fejlődött az éleesebb logikai gondolkodás, az ok és okozat komolyan vétele, ha észbeli és értelmi funkcióink **még ma is** önkéntelenül a következtetés ama primitív formáihoz térnek vissza, és legalább életünk felét ebben az állapotban töltjük. – A költő, a művész is olyan okokat **csúsztat** hangulatai és állapotai közé, melyek egyáltalán nem igazak; ez egy korábbi emberi létezésre emlékeztet, és hozzásegít annak megértéséhez.

² Indítóok (latin).

14. EGYÜTTCENGÉS. – Minden erősebb hangulattal rokon érzések és hangulatok csendülnek fel; mintegy felkavarják az emlékezetet. Ekkor valami emlékezik bennünk, és hasonló állapotok és azok eredetei tudatosodnak benne. Így kapcsolódnak össze szokványosan és gyorsan a gondolatok, melyek végül villámgyorsan követik egymást, és amelyeket immár nem komplexumoknak, hanem **egységeknek** érzünk. Ebben az értelemben beszélnek morális érzésekről, vallási érzésről, mint-ha ezek legalábbis egységek volnának: a valóságban ezernyi forrásból táplálkozó áramlatok és áramlások. Ekkor is, mint oly gyakran, a szó egysége egyáltalán nem szavatolja a dolog egységét.

15. A VILÁGBAN NINCS KINT ÉS BENT. – Miként Démokritosz a „fent” és a „lent” fogalmakat a végtelen térre vonatkoztatva alkalmazta, ahol pedig semmi értelme azoknak, úgy használják a filozófusok a „bent” és a „kint” fogalmát a világ lényegére és jelenségére vonatkoztatva; úgy vélik, mély érzésekkel a dolgok mélyére hatolnak, a természet szívéhez közelednek. Ám ezek az érzések csak annyira mélyek, amennyire velük alig észrevehetően bizonyos bonyolult gondolatcsoportokat gerjesztenek rendszeresen, amelyeket mélyeknek nevezünk; egy érzés azért mély, mert az azt kísérő gondolatot mélynek tartjuk. Csakhogy a mély gondolat ennek ellenére nagyon távol eshet az igazságtól, mint például minden metafizikai gondolat; ha a mély érzésből kivonjuk a hozzákevert gondolati elemeket, erős érzés marad vissza, ez pedig önmagán kívül semmi egyebet nem szavatol a megismerés számára, éppúgy, miként az erős hit is csak erősségét, nem pedig a hitt dolog igazságát bizonyítja.

16. JELENSÉG ÉS MAGÁNVALÓ DOLOG. – A filozófusok úgy állnak az étellel és a tapasztalattal szemben – amit a jelenségek világának neveznek –, mint egy mindörökre kigöngyölített festménnyel szemben, ami megmászhatatlanul ugyanazt a folyamatot ábrázolja: úgy vélik, ezt a folyamatot helyesen kell értelmezni, hogy következtetést vonhassanak le a lényegéről, ami létrehozta a festményt: vagyis a magánvaló dologról, amire mindig mint a jelenségek világának elégséges alapjára szokás tekinteni. Ezzel szemben szigorúbb logikusok kétségbe vonják a feltétel nélkülinek (a metafizikai világnak) és az általunk ismert világnak minden összefüggését, miután a metafizika fogalmát mint a feltétel nélkülinek, következtetésképp a feltételezés nélkülinek a fogalmaként rögzítették: így hát a jelenségekben egyáltalán **nem** a magánvaló dolog jelenik meg, és azokból nem lehet következtetni az utóbbira. Mindkét oldalról figyelmen kívül hagyják azonban azt a lehetőséget, hogy ama festmény – ami nekünk, embereknek, az életet és a tapasztalatot jelenti – fokozatosan **lett**, sőt még most is teljesen **levésben** van, és ezért nem tekinthető olyan szilárd nagyságnak, melyből következtetni lehetne az okozóra (az elégséges alapra), vagy akár csak el lehetne utasítani azt. Azáltal, hogy évezredek át morá-

lis, esztétikai, vallási igényekkel, vak vonzalommal, szenvedéllyel vagy félelemmel pillantottunk a világba, és tobzódottunk a logikátlan gondolkodás mocskában, ez a világ lassanként tarka, rettenetes, mély jelentésű, mély lelkű lett, és színesen tűndököl – csak hogy mi magunk színeztük ki: az emberi intellektus jelenítette meg a jelenségeket, és tömte tele a dolgokat téves alapfelfogásaival. Késő, nagyon késő – morfondírozik immár; és oly rendkívüli mértékben különbözőnek és elválasztottnak tűnik föl számára a tapasztalati világ és a magánvaló dolog, hogy elutasítja a következtetést arról erre – vagy pedig borzongatóan rejtélyesen intellektusunk, személyes akaratumk **feladására** szólít fel: hogy **ezáltal** jusson el a lényegihez, hogy maga is **lényegi legyen**. Ugyancsak mások összeszededegették a jelenségek világának mindahány jellegzetes vonását – vagyis a világról alkotott, az intellektuális tévedésekből kibogarázott és nekünk átörökített képzetet –, és **ahelyett, hogy az intellektust vádolták volna mint bűnöst**, a dolgok lényegét vádolták mint e tényleges, nagyon rémisztő világjelleg okát, és a léttől való megváltást prédikálták. – A tudomány folytonos és fáradtságos processzusa, amely végül **a gondolkodás keletkezés-folyamatában** először fogja ünnepelni legfőbb diadalát, határozottan leszámol mindezen felfogásokkal, és eredményét talán a következő mondattal nyugtázza: az, amit ma világnak nevezünk, olyan tévedések és képzelgések tömegének az eredménye, melyek a szerves lények összefejlődése során fokozatosan jöttek létre, nőttek össze, és most a múltban fölhalmozott kincsként öröklődnek ránk – kincsként: mert emberi mivoltunk **értéke** nyugszik rajta. A szigorú tudomány csak csekély mértékben képes eloldani bennünket ettől a világtól – ám ezt nem is kívánjuk tőle –, mivel az érzés ősrégi szokásainak hatalmát lényegét tekintve képtelen megtörni: ám nagyon lassan, lépésről lépésre képes fényt deríteni a világnak mint képzetnek a keletkezéstörténetére – és még ha csak néhány pillanatra is, de az egész folyamat fölébe tud emelni bennünket. Akkor talán majd felismerjük, hogy a magánvaló dolog homéroszi kacajt érdemel: hogy oly sok dolog, sőt minden **látszott** csupán, és tulajdonképpen üres, pontosabban jelentéktelen.

17. METAFIZIKAI MAGYARÁZATOK. – A fiatalok azért értékelik a metafizikai magyarázatokat, mert a számukra kellemetlen vagy megvetendő dolgokban is valami igen jelentőset képesek felmutatni számukra; megkönnyíti ezen érzést, ha a világ legbensőbb titkára vagy nyomorúságára ismernek rá abban, amit oly nagyon megvetnek önmagukban. Nem érzik magukat olyan felelősnek, miközben a dolgokat érdekesebbnek találják – ez mintegy kettős jótétemény a számukra, amit a metafizikának köszönhetnek. Később persze bizalmatlanná válnak az egész metafizikai magyarázatmóddal szemben; mert talán belátják, hogy ezek a hatások más úton éppoly jól és tudományosabb módszerekkel is elérhetők: hogy a fizikai és történeti magyarázatok legalább úgy előidézik a felelősség hiányának ama érzését, és ráadásul közben az élet és annak problémái iránt táplált érdeklődés talán még erősebben fellángol.

18. A METAFIZIKA ALAPVETŐ KÉRDÉSEI. – Ha megírják egyszer a gondolkodás keletkezéstörténetét, akkor egyik kitűnő logikusunk következő megállapítása is új fényben fog tűndökölni: „A megismerő szubjektum eredeti, általános törvénye abból a belső szükségszerűségből fakad, hogy minden tárgyat önmagában, önnön lényegében önmagával azonosként, vagyis önmagában létezőként és alapjában mindig állandóként és változatlanként, röviden, szubsztanciaként kell megismerni.”³ Ez a törvény is, ami itt az „eredeti” jelzőt viseli, változások révén lett; egyszer majd kimutatják, milyen lassan alakul ki ez a hajlam az alacsonyabb szervezetekben, és hogy e szervezetek vaksi vakondszeme eleinte mennyire nem lát semmi mást, csak ugyanazt, majd lassan, amikor már észrevehetőbbé válnak különböző pozitív vagy negatív ingerek, szubsztanciákat különböztet meg, mindegyiket azonban csak egyetlen attribútummal, vagyis az ilyen organizmushoz fűződő egyetlen kapcsolattal. – A logikai gondolkodás eme első foka az ítélet; a legjobb logikusok állítása szerint ennek lényege a hitben rejlik. Minden hit alapját az érző szubjektum **kellemesség- vagy fájdalomérzete** képezi. Két korábbi, egyes érzés eredményeként fellépő harmadik érzés a legalacsonyabb formában megjelenő ítélet. – Bennünket, szerves lényeket eredetileg a dolgokban semmi más nem érdekel, csupán az, hogyan viszonyulnak hozzánk a gyönyör és a fájdalom vonatkozásában. Az érzés állapotai között, melyekben tudatosul bennünk ez a viszony, a pihenés, az érzés nélküli állapot momentumai vannak: ilyenkor a világ és minden dolog érdektelen számunkra, nem veszünk észre rajta változást (ahogyan a most csak egy dolog iránt élénken érdeklődő ember nem veszi észre, ha elmegy mellette valaki). A növény számára rendszerint minden dolog nyugodt, örök, minden azonos önmagával. Azt a hitet, hogy vannak **azonos dolgok**, az ember az alacsonyabb szervezetek korszakából örökölte (és kizárólag a legmagasabb tudomány által kialakított tapasztalat mond ellent ennek az állításnak). Sőt, kezdettől fogva talán minden szerves lény őshite szerint rajta kívül az egész világ egy és mozdulatlan. – A logikai gondolkodás fejlődésének ősi fokától a **kauzalitás** gondolata igen távol állt: sőt alapjában véve még most is úgy véljük, hogy minden érzés és cselekvés a szabad akarat aktusa; ha az érző individuum megfigyeli önmagát, minden érzést, minden változást valamiféle **elszigetelt** dolognak, vagyis feltétel nélkülinek, összefüggés nélkülinek talál: minden dolog valamely korábbihoz vagy későbbihez való kapcsolódás nélkül bukkan föl bennünk. Éhesek vagyunk, eredetileg azonban nem arra gondolunk, hogy szervezetünk fenn akar maradni; ez az érzés látszólag minden alap és cél nélkül kíván érvényre jutni, elszigetelődik, és **önkéntesnek** tartja magát. Vagyis: az akarat szabadságába vetett hit minden szerves lény eredeti tévedése, azóta van, amióta a logikai gondolkodás rezzenései megvannak benne; a feltétel nélküli szubsztanciákba és azonos dolgokba vetett hit ugyancsak minden szerves lény eredeti, éppoly régi tévedése. Mivel

³ Vö. Afrikan Spir: *Denken und Wirklichkeit. Versuch einer Erneuerung der kritischen Philosophie*. 2. kiadás, Leipzig, 1877, 2. köt. 177. (Az idézetet saját fordításomban közlöm – H. G.)

azonban minden metafizika kiváltképp az akarat szubsztanciájával és szabadságával foglalatoskodik, olyan tudománynak nevezhetjük, amely az ember alaptévedéseiről szól, méghozzá úgy, mintha azok alapigazságok volnának.

19. A SZÁM. – A számok törvényeinek feltalálása annak az eredetileg már uralkodó tévedésnek az alapján történt, miszerint több azonos dolog van (valójában persze semmi azonos sincs), de dolgok legalábbis vannak (no persze „dolog” sincs). A pluralitás mindig előfeltételezi, hogy van **valami**, ami sokféleképp előfordul – ám épp ez az óriási tévedés: ott is lényegyet, egységet fabrikálunk, ahol nincs. – A térrel és idővel kapcsolatos érzeteink hamisak, mert ha következetesen megvizsgáljuk őket, logikai ellentmondáshoz vezetnek. Minden tudományos állítás során elkerülhetetlenül mindig néhány hamis nagysággal számolunk; mivel azonban ezek a nagyságok legalább **konstansok**, mint például idő- és térérzékelésünk, a tudomány eredményei legalább tökéletesen szigorú és biztonságos összefüggésben állnak egymással: tovább lehet építeni rájuk – egészen addig a végső pontig, amikor is a téves alapfeltevés, ama konstans hibák, ellentmondásba kerülnek az eredményekkel, mint például az atomokról szóló tanban. Ott még mindig kényszerítve érezzük magunkat, hogy feltételezzünk egy „dolgot” vagy egy mozgásban lévő materiális „szubsztrátumot”, miközben az egész tudományos procedúra épp annak a feladatnak a nyomába szegődött, hogy minden dologszerűt (anyagszerűt) feloldjon a mozgásban: érzésünkkel még itt is kettéválasztjuk a mozgatót és a mozgatottat, és nem tudunk kilépni ebből a körből, mert a dolgokba vetett hit a kezdetek óta összefonódik lényünkkel. – Amikor Kant azt mondja, hogy „az értelem nem a természetből meríti törvényeit, hanem előírja őket annak, akkor ez a **természet fogalmát** tekintve, mármint amit kénytelen-kelletlen összekapcsolunk vele (természet = a világ mint képzet, azaz tévedés), teljesen igaz, ez azonban az értelem tömeges tévedéseinek összegződése. – Egy olyan világra, amely **nem** a képzetünk, a számok törvényei teljességgel alkalmazhatatlanok: ezek kizárólag az embervilágban érvényesek.

20. VISSZA NÉHÁNY LÉTRAFOKKAL. – Akkor éri el az ember a műveltség egyik, bizonynyal igen magas fokát, ha túllép babonás és vallási fogalmakon és félelmeken, és nem hisz például a kedves kis angyalkákban vagy az eredendő bűnben, és már rég nem beszél a lélek üdvösségéről sem: ha eljutott a szabadulás eme fokára, akkor a lehető legnagyobb megfontoltsággal még a metafizikát is le kell küzdenie. **Ekkor** azonban **visszafelé** kell lépnie: efféle képzetekben kell megragadnia a történeti, akárcsak a pszichológiai szemlélet jogosultságát, fel kell ismernie, hogy leginkább ez vitte előbbre az emberiséget, és hogy egy ilyen visszalépés nélkül az eddigi emberiség legjobb eredményeitől fosztaná meg magát. – Úgy látom, a filozófiai metafizikát illetően egyre többen jutottak el a negatív célig (mármint hogy minden

pozitív metafizika tévedés), de még kevesen léptek vissza néhány létrafokot; ehhez ugyanis túl kell látni a létra legutolsó fokán, és közben nem akarhat megállni rajta az ember. A legfelvilágosultabbak is csak odáig jutnak el, hogy megszabadulnak a metafizikától, és fölényesen tekintenek le rá: miközben azonban itt is, akárcsak a hippodromban – a pálya körbejár.

21. A SZKEPSZIS VÁRHATÓ GYŐZELME. – Hagyjuk, hadd érvényesüljön egyszer a szkeptikus kiindulópont: tegyük fel, nem létezik másik, metafizikai világ, és a számunkra egyedül ismert világ metafizikai magyarázatai használhatatlanok – nos, milyen tekintettel néznénk akkor az emberekre és a dolgokra? Érdemes elképzelni, hasznunkra válhat, még akkor is, ha visszautasítanánk a kérdést, hogy vajon Kant és Schopenhauer bizonyított-e bármit is tudományosan, ami metafizikai. A történeti valószínűség alapján nagyon is lehetséges, hogy az emberek e tekintetben egészében és általában véve egyszer még **szkeptikusok** lesznek; akkor tehát így hangzik a kérdés: hogyan alakul az emberi társadalom ilyen szellemiség hatására? Lehet, hogy a metafizikai világ **tudományos bizonyítéka** immár oly **nehéz**, hogy az emberiség képtelen megszabadulni tőle. És ha bizalmatlanok vagyunk a metafizikával szemben, a következmény egészében véve ugyanaz, mint ha közvetlenül megcáfoltuk volna, és többé semmiképp sem lehetne hinni benne. Az emberiség nem-metafizikai szellemiségére vonatkozó történeti kérdés mindkét esetben ugyanaz marad.

22. NEM HISZÜNK A „MONUMENTUM AERE PERENNIUS”-BAN⁴. – A metafizikai nézetek megszűnése azzal a lényeges hátránnyal jár, hogy az individuum túlságosan szigorúan szemléli rövid élettartamát, és semmi sem ösztönzi arra, hogy maradandó, évszázadokra tervezett intézmények építésén munkálkodjék; arról a fáról akarja learatni a termést, amelyet maga ültetett, ezért nincs kedve olyan fákat ültetni, amelyek több évszázados, rendszeres ápolást igényelnek, és az a rendeltetésük, hogy nemzedékről nemzedékre árnyékot adjanak. Mert a metafizikai nézetek azzal a hittel szolgálnak, hogy övük a végső fundamentum, melyre majd az emberiség egész jövője le fog telepedni, és munkálkodni fog felépítésén; az egyes ember azzal segíti elő üdvösségét, ha például templomot vagy kolostort alapít, és úgy véli, hogy ez nem marad viszonzás nélkül: beszámítják lelke örök életének elbírálásánál – vagyis a lélek örök üdvösségén munkálkodik. – Vajon a tudomány is képes-e ilyen hitet ébreszteni eredményei iránt? Valóban, a tudománynak a kétkedés és a bizalmatlanság a leghűbb szövetségese; ennek ellenére idővel megnővekedhet a sérthetetlen,

⁴ Utalás Quintus Horatius Flaccus „Exegi monumentum aere perennius” kezdetű híres ódjára. („Ércnél is maradandóbb művet [alkottam én].” *Ódák*. III. 30. 1. Bede Anna fordítása.)

vagyis a szkepszis minden viharával, minden bomlasztással dacoló igazságok sumája (például az egészség dietetikája⁵ terén), és az ember úgy dönt, inkább „örök” műveket alapít. Rohanó tiszavirágéletünk **kontrasztja** egyelőre még túlságosan erősen hat a metafizikai korok terjengős nyugalamához képest, mert e két kor még túl közel van egymáshoz; az egyes ember ma még túlságosan sok belső és külső fejlődésen megy át, semhogy akár saját élettartamára tartósan, egyszer s mindenkorra merjen berendezkedni. A tökéletesen modern ember, aki például házat akar építeni magának, úgy érzi, mintha elevenen akarná befalazni magát egy mauzóleumba.

23. AZ ÖSSZEHASONLÍTÁSOK KORA. – Minél kevésbé kötődik az ember származásához, annál nagyobbak indítékainak belső mozgásai, másfelől pedig ennek megfelelően a külső nyugtalanság, az emberek összevissza áramlása, a törekvések polifóniája is egyre erősödik. Ki érez még egyáltalán szigorú kényszert, hogy egyetlen helyhez és utódaihoz kösse magát? Miként a művészetek mindahány stílusfajtáját sorra lemásolják, és ezáltal ismétlődnek, úgy ismétlődik a moralitásnak, az erkölcsöknek, a kultúráknak is mindahány lépcsőfoka. – Egy ilyen kor attól válik jelentőssé, hogy különböző, egymás mellett élő világszemléleteket, erkölcsöket, kultúrákat lehet benne összehasonlítani és átélni – ami korábban, az egyes kultúrák lokalizált uralmát tekintve nem volt lehetséges, miként a művészeti stílusfajták is helyhez és időhöz voltak kötve. Most az összehasonlításra kínálkozó formák sokasága között az esztétikai érzés gyarapodása lesz végérvényesen mérvadó: és hagyja, hogy a legtöbbjük – nevezetesen azok, melyeket maga az érzés is elutasít – elhaljon. Éppígy a magasabb erkölcsiség formái és szokásai között is válogatás történik, és a magasabb erkölcsiség célja nem lehet más, mint az alacsonyabbak pusztulása. Íme, ez az összehasonlítások kora! Ez büszkesége – ám joggal szenvedése is. Ne féljünk ettől a szenvedéstől! Sokkal inkább értsük meg a kor támasztotta feladatot, amennyire csak tudjuk: és akkor az utókor áldani fog bennünket – egy olyan utókor, amely tudásával túlszárnyalja a lezárt, eredeti nép-kultúrákat, akárcsak az összehasonlítás kultúráját, ám a kultúra e két fajtájára mint tiszteletre méltó régiségekre hálával tekint vissza.

24. A HALADÁS LEHETŐSÉGE. – Ha a régi kultúra tudója megesküszik, hogy nem érintkezik olyan emberekkel, akik nem hisznek a haladásban, helyesen cselekszik. Mert a régi kultúra maga mögött hagyta nagyságát és jóságát, a történeti műveltség pedig annak bevallására kényszeríti az embert, hogy ez a kultúra nem újulhat meg többé; kiállhatatlan bárgyúság vagy éppoly elviselhetetlen rajongás nélkül lehetetlenség ezt tagadni. Az emberek azonban **tudatosan** eldönthetik, hogy

⁵ A betegek helyes és célszerű táplálkozásával foglalkozó tudományág (görög-latin).

egy új kultúra irányába fejlődjenek tovább, miközben korábban öntudatlanul és véletlenszerűen fejlődtek: az ember most jobb feltételeket teremthet a táplálkozás, a neveltetés, az oktatás kialakulásához, gazdaságosan irányíthatja az egész Földet, másokéhoz viszonyítva mérlegelheti, majd azután használhatja az erejét. Ez az új, tudatos kultúra megöli a régit, ami egészében öntudatlan állati és növényi életet élt; megöli a haladással szemben táplált bizalmatlanságot is – mert a haladás **lehetséges**. Akarom mondani: korai és mondhatni értelmetlen volna azt hinni, hogy a haladásnak **szükségszerűen** be kell következnie; de hogyan tagadhatnánk, hogy lehetséges? Ezzel szemben a régi kultúra értelmében és útján nem képzelhető el haladás. Még akkor sem, ha a romantikus fantazmagória céljaihoz (mint például lezárt, eredeti nép-kultúrákhoz) a „haladás” kifejezést használja: mindenesetre a múltból kölcsönzi hozzá a képet; gondolkodása és képzelete e téren mellőz mindennemű eredetiséget.

25. MAGÁN MORÁL ÉS VILÁG MORÁL. – Amióta a hit felhagyott azzal, hogy a világ sorsát egészében valamely isten irányítja, és az emberiséget a látszólag kannyargós ösvényről mindennek ellenére dicsőségesen kivezeti, az embereknek maguknak kell ökumenikus, az egész Földet átfogó célokat kitűzniük. A régebbi morál, nevezetesen a kanti morál az egyéntől olyan cselekedeteket követel, amilyeneket minden embertől elvár: ez szép és naiv; mintha az egyén minden további nélkül tudná, milyen cselekvési mód szolgálja az emberiség egészének a javát, vagyis milyen cselekedetek volnának kívánatosak; ez az elmélet a szabad kereskedeleméhez hasonlít, feltéve, hogy az általános harmónia a jobbá válás veleszületett törvényei szerint **szükségszerűen** magától létrejön. Ha a jövő pillantásával tekintünk az emberiség igényeire, talán egyáltalán nem fog kívánatosnak feltűnni, hogy minden ember egyformán cselekedjék, sokkal valószínűbb, hogy az ökumenikus célok érdekében az emberiség egész útszakaszain speciális, bizonyos körülmények között talán még gonosz feladatok is adódnak. – Ha az emberiség nem akarja, hogy egy ilyen tudatos önkormányzás megsemmisítse, akkor idejében mindenképpen rá kell találnia a **kultúra feltételeinek** olyan ismeretére, amely túllép minden eddigi fokon, és tudományos mércéül szolgál az ökumenikus célok számára. Ez hát a ropant feladatot a következő évszázad nagy szellemei számára.

26. REAKCIÓ MINT HALADÁS. – Időnként föltűnnek nyers, erőszakos és magukkal ragadó, mégis visszamaradott szellemek, melyek még egyszer felidéznek az emberiség valamely elmúlt szakaszát: azt bizonyítják, hogy az új irányzatok, melyek ellen hadakoznak, még nem erősödtek meg kellőképpen, még hiányzik belőlük valami – különben jobban ellenszegülnének ezeknek a felidéző-igézőknek. Így például Luther reformációja is azt példázza, hogy évszázadában a szellem szabadságának

minden rezzenése még bizonytalan volt, zsenge és ifonti; a tudomány nem szeghette föl a fejét. Igen, az egész reneszánsz kora tavasznak tűnik, melyet szinte újra teljesen beborított a hó. Századunkban pedig Schopenhauer metafizikája bizonyította, hogy a tudományos szellem még most sem erősödött meg eléggé: Schopenhauer tanításában így ünnepelhette még egyszer feltámadását az egész középkori, keresztény világszemlélet, annak ellenére, hogy a keresztény dogmákat már régen sikerült megsemmisíteni. Jó adag tudomány is belecseng tanításába, ám nem ez, hanem a régi, jól ismert „metafizikai igény” uralja. Bizonyára az az egyik legnagyobb és legfelbecsülhetetlenebb előny, melyet Schopenhauer jelent számunkra, hogy érzésünket átmenetileg régebbi, hatalmas világ- és emberszemléleti módozatokba kényszeríti, melyekhez különben nem vezetne kitaposott ösvény. Ez a történelem és az igazság számára óriási nyereséget jelent: azt hiszem, Schopenhauer segédlete nélkül ma senki sem tudna egykönnyen igazságot szolgáltatni a kereszténység és ázsiai rokonai ügyében: ami egyébként a még meglévő kereszténység talaján állva lehetetlenség volna. Kizárólag az **igazság** e hatalmas **sikere** után emelhetjük fel újra a felvilágosodás zászlaját – azután, hogy egy ilyen lényeges pontban korrigáltuk a történetiszemléletet, ami elhozta magával a felvilágosodás korát –, azt a zászlót, amelyen három név: Petrarca, Erasmus és Voltaire neve tündököl. Lám, így alakítottuk át a reakciót haladásá.

27. VALLÁSPÓTLÉK. – Azt hisszük, bármely filozófia dicséretére válik, ha valláspótlék gyanánt ajánljuk a népnek. A szellemi ökonómiában alkalomadtán valóban szükség van átvezető gondolatkörökre; ilyen hatalmas, veszélyes, nem tanácsos ugrás az átmenet a vallásból a tudományos szemléletbe. Ennyiben minden javallat jogos. Végre azonban azt is meg kellene tanulnunk, hogy azok az igények, melyeket a vallás elégített ki, most pedig a filozófiának kell kielégítenie, nem megváltoztathatatlanok; ezek is **gyengíthetők** és **kiirthatók**. Gondoljunk például a keresztény lelki ínségre, a benső romlottság feletti sóhajtozásra, az üdvért való aggódásra – olyan képzetek ezek, melyek kizárólag az ész tévedéseiből fakadnak, és nem kielégítést, de megsemmisítést érdemelnek. A filozófia nem használhat sem úgy, hogy **kielégíti** ezeket az igényeket, sem pedig úgy, hogy **elhárítja** őket; mert ezek betanított, időben korlátozott igények, melyek olyan előfeltevéseken alapulnak, melyek ellentmondanak a tudomány előfeltevéseinek. Az átmenet megteremtéséhez a **művészet** itt sokkal hasznosabb az érzésekkel túlterhelt lelkület könnyítésére; mert a művészet sokkal kevésbé tartja el ama képzeteket, mint bármely metafizikai filozófia. A művészettől tehát könnyebb az átmenet egy valóban felszabadító filozófiai tudományhoz.

28. ROSSZ HÍRŰ SZAVAK. – Félre az elcsépelet „optimizmus” és „pesszimizmus” szavakkal! Használatuk napról napra egyre indokolatlanabb: ma már csak a locsogók képtelenek nélkülözni őket. Mert hisz mi a csudának akarna bárki is op-

timista lenni, ha nem kell istent védelmeznie, aki minden világok legjobbját **kellett** hogy teremtsen, amennyiben ő maga a jóság és tökéletesség – de milyen gondolkodónak lehet még szüksége bármilyen isten hipotézisére? – Ám a pesszimista hitvallást sem indokolja semmi, hacsak nem kívánja valaki Isten ügyvédjeit, a teológusokat vagy a teologizáló filozófusokat bosszantani, és ama erős ellenvetést az orruk alá dörgölni, hogy a Gonosz irányítja a világot, több a bosszúság, mint az öröm, a világ kontármunka, az életet támadó gonosz akarat jelensége. De ugyan ki törődik ma már a teológusokkal – a teológusokon kívül? – Eltekintve minden teológiától és az ellene folytatott küzdelemtől, kézenfekvő, hogy a világ se nem jó, se nem gonosz, még csak nem is a legjobb vagy a legrosszabb, és hogy a „jó” és „gonosz” fogalmaknak csak az emberre vonatkoztatva van értelme, sőt talán még úgy sem indokoltak, ha szokásos értelemben használjuk őket: a szitkozódó és a magasztaló világszemléletet minden esetben le kell rázni magunkról.

29. VIRÁGILLAT MÁMORÁBAN. – Úgy gondolja az ember, hogy az emberiség hajója egyre mélyebbre merül, minél jobban megterhelik; azt hiszi, minél mélyebben gondolkodik, minél gyöngédebben érez, minél nagyobb becsben tartja magát, minél inkább eltávolodik a többi állattól – minél inkább lángelmének tűnik föl az állatok között –, annál közelebb kerül a világ igazi lényegéhez és megismeréséhez: és valóban ezt is teszi a tudomány révén, ám úgy **véli**, még inkább vallásai és művészei révén kellene ezt tennie. Ezek a világ virágai ugyan, ám semmivel sincsenek **közelebb a világ gyökeréhez**, mint a szár: semmivel sem lehet belőlük jobban megérteni a dolgok lényegét, bár szinte mindenki azt hiszi. A tévedéstől az ember olyan mély, gyöngéd, találékony lett, hogy virágokat hajtott: vallásokat és művészeteket. A tiszta megismerés erre képtelen lett volna. Aki feltárná a világ lényegét, az bizony mindnyájunknak a lehető legkellemetlenebb csalódást okozná. Nem a világ mint magánvaló dolog, hanem a világ mint képzet (mármint tévedés) jelentékeny, mély, csodálatos, ölében boldogságot és boldogtalanságot hordozó. Ez az eredmény a **logikai világtagadás** filozófiájához vezet: ami egyébként ugyanúgy összeegyeztethető bármely gyakorlati világigenléssel, mint annak ellentétével.

30. A KÖVETKEZTETÉS ROSSZ SZOKÁSAI. – Az ember szokásos téves következtetései a következők: ha létezik egy dolog, akkor rendelkezik is valamiféle joggal. Ebben az esetben az életképességből a célszerűsége, a célszerűségből a jogszerűsége vonnak le következtetést. Továbbá: ha egy vélemény boldogít, akkor igaz, ha jó a hatása, akkor maga is jó és igaz. Ebben az esetben a hatásnak tulajdonítják a boldogító, jó – mármint hasznos – predikátumot, az okot ugyanazzal a jó predikátummal látják el, de ezúttal logikai szempontból érvényes értelemben. A mondatok megfordítva így szólnak: ha egy dolog nem tud érvényesülni, fennmaradni,

akkor jogosulatlan; ha egy vélemény gyötör, felizgat, akkor téves. A szabadszellem, aki túlságosan gyakran ismerkedett effajta téves következtetésekkel, és szenvednie kell ennek következményei miatt, sokszor enged a csábításnak, és ellentétes következtetéseket von le, melyek általában természetesen ugyanolyan tévesek: ha egy dolog nem tud érvényesülni, akkor jó; ha egy vélemény gondot okoz, nyugtalanít, akkor igaz.

31. A LOGIKÁTLANSÁG SZÜKSÉGSZERŰSÉGE. – A felismerés, hogy a logikátlanság szükséges az ember számára, és hogy sok jó származik belőle, azok közé a dolgok közé tartozik, melyek kétségbe ejthetnek egy gondolkodót. Olyan szilárdan benne gyökerezik a szenvedélyekben, a nyelvben, a művészetben, a vallásban és egyáltalán mindenben, ami értéket ad az életnek, hogy nem lehet kitépni anélkül, hogy egyúttal rettenetesen meg ne rongálnánk a hozzá kapcsolódó szép dolgokat. Csak a túlságosan naiv emberek hihetik azt, hogy az ember természete tisztán logikussá átalakítható; ha volnának fokozatai e célhoz vezető útnak, mi mindennek kellene veszendőbe mennie rajta! Időnként még a legértelmesebb embernek is szüksége van a természetre, nevezetesen egy **logikátlan alappozícióra, mellyel minden dologhoz viszonyul.**

32. AZ IGAZSÁGTALANSÁG SZÜKSÉGSZERŰSÉGE. – Az élet értékéről született ítéletek kivétel nélkül logikátlan úton jönnek létre, ezért igazságtalanok. Az ítélet tisztátalansága először is az anyag megjelenésének mikéntjében rejlik, tudniillik abban, hogy igencsak hiányos; másodsor az összegzés létrejöttének körülményeiben; harmadszor abban, hogy az anyag minden egyes része ugyancsak tisztátalan megismerés eredménye, ami ráadásul tökéletesen szükségszerű. Egy emberről szerzett tapasztalat sem lehet például annyira teljes – még ha oly közel áll is hozzánk –, hogy logikai jogunk volna összértékeléséhez; minden értékelés elhamarkodott, és annak is kell lennie. Végére is a mérce, amivel mérünk, saját lényünk, nem megváltoztathatatlan nagyság, hangulataink befolyásolnak, és ingadozunk, márpedig szilárd mérceként kellene ismernünk magunkat ahhoz, hogy bármilyen dolog hozzánk való viszonyát helyesen értékelhessük. Mindebből talán az következik, hogy egyáltalán nem volna szabad ítélnünk; bárcsak élhetnénk értékelés, ellenszenv és rokonszenv nélkül! – mert minden ellenszenv, akárcsak minden rokonszenv, értékeléssel függ össze. Az emberben nem létezik a hasznosat akaró és a károsat elkerülő érzés nélkül semmilyen ösztönző erő, akár valami felé vagy ellen irányul is, az ember nem létezik a cél értékének egyfajta megismerő értékelése nélkül. Eredendően logikátlan és ezért igazságtalan lények vagyunk, és **erre a felismerésre juthatunk:** ez az emberi lét egyik legnagyobb és legfeloldhatatlanabb diszharmóniája.

33. AZ ÉLETHEZ ELENGEDHETETLEN, HOGY TÉVEDJÜNK BENNE. – Az élet értékébe és méltóságába vetett egyetlen hit sem tiszta gondolkodáson alapul; csak azért lehetséges, mert az emberiség általános élete és szenvedése iránti együttérzés az egyénben csak nagyon gyengén fejlődött ki. Azon kevesek, akik egyáltalán képesek önmagukon túllépve gondolkodni, sem veszik tekintetbe az egész, általános életet, hanem csak lehatárolt részeit. Ha valaki képes figyelmét főleg kivételekre – úgy értem, kiemelkedő adottságokra és tiszta lelkekre – irányítani, ha ezek megvalósításában látja az egész világfejlődés célját, és ha örvendezik azok munkálkodásában, akkor hihet az élet értelmében, közben ugyanis átnéz a többi emberen: tehát nem tisztán gondolkodik. Ugyanez a helyzet, ha minden embert figyelembe vesz ugyan, de csak a kevésbé önző ösztönöket hagyja érvényesülni bennük, a többit pedig elnézi nekik; nos, összességében akkor megint csak remélhet valamit az emberiségtől, és ennyiben hihet az élet értelmében: csakhogy gondolkodása ezúttal sem tiszta. Akár így, akár úgy viselkedjen is bárki, ezzel a magatartásával **kivétel** az emberek között. Csakhogy épp a legtöbb ember különösebb morgolódás nélkül viseli az életet, és ezért **hisz** az emberi lét értékében, ám épp azért, mert minden ember kizárólag magát akarja és a maga pozícióját védi, és nem lép ki önmagából, mint az előbbi kivételek: semmilyen személyen-kívülit nem vesz észre, legfeljebb halovány árnyként. Nos, a szokványos, hétköznapi ember számára az élet értéke kizárólag abban áll, hogy fontosabbnak tartja magát a világnál. A képzelet mérhetetlen hiánya miatt – amiben szenved – képtelen beleérezni más lény helyzetébe, és ezért a lehető legkisebb mértékben vesz részt sorsukban és szenvedésükben. Aki viszont valóban képes volna erre, annak kétségbe kellene esnie az élet értékét illetően; ha sikerülne befogadnia és éreznie az emberiség ösztönét, az emberi létet átkozva összeroppanna – mert az emberiségnek egészében **nincsenek** céljai, következképp az egész folyamatot tekintve az ember nem találhat vigaszt és támaszt benne, csak kétségbeesést. Ha minden cselekedetében az ember céltalansága lebeg a szeme előtt, akkor saját munkálkodása **pazarlásnak** tűnik fel számára, miként minden érzés fölött álló érzéssel a természet egyes virágzásait is pazarlásnak látjuk. – De vajon kicsoda képes erre? Bizonytalán csak a költő: márpedig a költők mindig és mindenre találnak vigaszt.

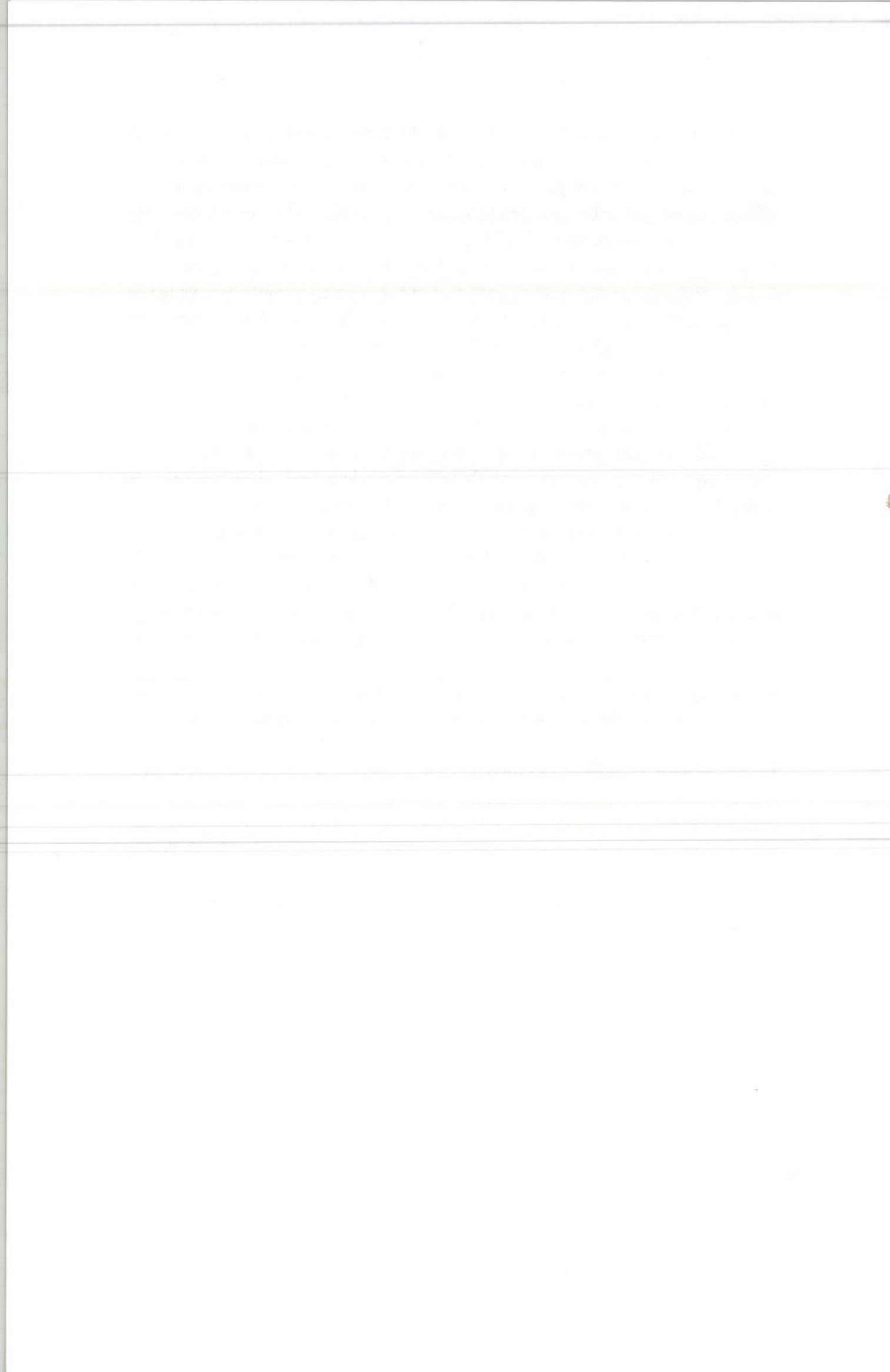
34. MEGNYUGTATÁSKÉPPEN. – De vajon nem válik-e filozófiánk ily módon tragédiává? Nem fordul-e szembe az igazság az élettel, a joggal? Egy kérdés telepedett nyelvünkre, ám nem akar hangoskodni: vajon maradhat-e az ember tudatosan abban, ami nem igaz? Vagy nem választja-e a halált, ha már maradnia **kell**? Mert immár megszűntek a morális parancsolatok; a morált, amennyiben parancsolatokat jelentett, szemléletmódunk ugyanúgy megsemmisítette, mint a vallást. A megismerés indítékként csak a kedvet és a kedvetlenséget, a hasznos és a kárt hajlandó megtartani: de vajon hogyan jutnak egyezsége ezek az indítékok az igaz-

ság iránti érzéssel? Mert hisz azok is tévedésekkel találkoznak (amennyiben, mint mondtuk, rokonszenv és ellenszenv, valamint igazságtalan méréseik kedvünket és kedvetlenségünket lényegesen meghatározzák). Az egész emberi élet mélyen alá-süllyedt a nem-igazságba; az egyén képtelen kihúzni ebből a kútból anélkül, hogy közben a legmélységesebb okoknál fogva meg ne nehezeltne rá, hogy ne találna képtelenségnek a jelen indítékait, mint például a tisztességet, és ne szegezne gúnyt és megvetést ama szenvedélyeknek, melyek a jövő és valamely jövőbeli boldogság felé tülekednek. Igaz-e, hogy maradt még egy olyan gondolkodásmód, amely személyes eredményként a kétségbeesést, elméleti eredményként a rombolás filozófiáját vonná maga után? – Azt hiszem, a megismerés utóhatása fölött az egyes ember **temperamentuma** fog dönteni: az ábrázolt utóhatás mellett, amely valószínűleg jelentkezik az egyes természeteknél, akár egy másikat is elgondolhatnánk, amellyel egy sokkal egyszerűbb, kevesebb affektust⁶ tartalmazó, tisztább élet keletkezne, mint a mostani: a régi, öröklött szokások miatt eleinte még meglepnének a heves vágyakozás régi indítékai, ám a tisztító megismerés hatására fokozatosan elgyöngyölnének. Az emberek végül úgy élnének egymás között és egymással, mint a **természetben**, dicséret, szemrehányás, bosszankodás nélkül, sok mindent, amitől addig csak félhettek, úgy szemlélnének, mint egy színjátékot. Megszabadulnának az emfázistól⁷, és nem éreznék többé ama gondolat ösztökéjét, hogy az ember nem csak természet, avagy hogy több a természetnél. Ehhez persze, mint említettem, jó temperamentum kell, megszilárdított, szelíd és alapjában derűs lélek, olyan hangulat, melynek nem kellene örökösen résen lennie álnokságok és váratlan kitörések miatt, és megnyilvánulásai-ban nem volna semmi morgás és mogorva makacsság – öreg, láncos ebek és láncos emberek jól ismert, kellemetlen tulajdonsága. Annak az embernek, akiről ilyen mértékben lehullottak az élet szokványos béklyói, hogy immár csak a jobb megismerés végett éljen, sokkal inkább kell tudnia lemondani irigység és bosszankodás nélkül sok mindenről, szinte mindenről, ami mások számára érték, s mint kíváncsi állapottal kell **elégedettnek** lennie ama félelem nélküli lebegéssel emberek, erkölcsök, törvények és a dolgok hagyományos értékelései felett. Szívesen adja át másoknak ezen állapot felett érzett örömét, és talán mást nem is tud adni – ez persze inkább nélkülözést, lemondást jelent. Ám ha mégis többet akarnak tőle, jóindulatúan a fejét csóválja, és testvérére, a tett szabad emberére mutat, s közben talán még némi gúnyt sem titkol el: mert annak a „szabadsága” valami egészen más.

⁶ Fokozott érzelem, szenvedély (latin).

⁷ Beszéd vagy viselkedés közben kimutatott érzelmi megnyilvánulás, hév (görög).

A morális érzések történetéhez

35. A PSZICHOLÓGIAI MEGFIGYELÉS ELŐNYEI. – Hogy az emberiről, nagyon is emberiről való elmélyült gondolkodás – avagy miként az tudósabb megfogalmazásban hangzik: a pszichológiai megfigyelés – azok közé az eszközök közé tartozik, amelyek segítségével könnyebb elviselni az élet terheit, hogy e művészet gyakorlása nehéz helyzetekben lélekjelenléttel, unalmas környezetben pedig szórakozással ajándékozza meg az embert, sőt, hogy saját életének legtövisesebb és legkevésbé örömdetes csapásairól is szentenciákat szakíthat le az ember, és közben egy kicsit jobban érezheti magát – nos, ezt hitték, ezt tudták korábbi évszázadokban. Vajon miért feledkezett meg erről ez az évszázad, amelyben, legalábbis Németországban, sőt Európában a pszichológiai elmélkedés szegénysége oly sok jel alapján felismerhető? Éppenséggel nem a regény, a novella és a filozófiai elmélkedés területén – ezek kivételes emberek művei; inkább a közéleti események és személyiségek ítéleteiben: mindenekelőtt minden társadalmi rend olyan társaságaiban hiányzik a pszichológiai darabokra szedés és összerakás, melyekben bizonytalanságot sokat beszélnek az emberekről, ám egyáltalán nem az emberről. De vajon miért szalasztják el a szórakozás leggazdagabb és legjámorabb anyagát? Miért nem olvassák újra többet a pszichológiai szentencia nagy mestereit? – azért, mert – minden túlzás nélkül – ritka az olyan művelt ember Európában, aki olvasta La Rochefoucauld-t és szellemi és művészi rokonait; és még ennél is sokkal ritkább az olyan ember, aki ismeri és nem ócsárolja őket. Valószínűleg azonban ez a szokatlan olvasó is sokkal kevesebb örömet lel bennük annál, mint amennyit ama művészek formája adhatna; ugyanis még egy finom elme sem képes a szentenciacsiszolás művészetét kellőképpen méltányolni, hacsak nem arra nevelték, nem abban buzgólkodott. Ilyen gyakorlati útmutató nélkül ezt a fajta alkotást és formálást nem veszik olyan komolyan, mint amilyen, nem érzik ki belőle elég élesen a sikerdedtséget és a báj. A mostani szentenciaolvasók ezért találnak bennük viszonylag kevés élvezetet, sőt épphogy csak egy csipetnyi kellemet; úgy járnak hát, mint a káma szokványos szemlélői: dicsérnek, mert képtelenek szeretni, és gyorsan hajlandók az ámuldozásra, még gyorsabban azonban a megfutamodásra.

36. KIFOGÁS. – Avagy kellene lennie ellenkövetelésnek azon kijelentéssel szemben, miszerint a pszichológiai megfigyelés az emberi lét ajzószere, gyógyszere és enyhítő szere? Nem kellene-e megfelelőképpen meggyőződünk e művészet kellemetlen következményeiről, hogy most szándékosan eltereljük róla az önműve-

lők pillantását? Igaz, az emberi természet jóságába vetett vakhit, az emberi cselekedetek szétboncolásai iránt belénk plántált ellenszenv, a lélek pőresége iránt érzett, egyfajta szemérmesség egy ember összboldogsága számára valóban kíváncsibb lehet, mint egyes esetekben a pszichológiai élelítés segítőkész tulajdonsága; és lehet, hogy a jóba, az erényes emberekbe és cselekedetekbe, a világban megnyilvánuló személytelen jóakarat gazdagságába vetett hit jobbá tette az embereket, már amennyiben legalábbis kevésbé fosztotta meg őket a bizalmuktól. Ha lelkesen utánozzuk Plutarkhosz hőseit, és iszonyodunk kifürkészni cselekedeteik indítékait, akkor az, ha nem is az igazság, de legalább az emberi társadalom jólétének a hasznára válik: a pszichológiai tévedés és egyáltalában a butaság ezen a téren az emberiség előremenetelét segíti, miközben az igazság megismerése inkább talán egy hipotézis ösztönző ereje révén gyarapodik, miként azt La Rochefoucauld a *Sentences et maximes morales* első kiadása elején közli: „Ce que le monde nomme vertu n'est d'ordinaire qu'un fantôme formé par nos passions, à qui on donne un nom honnête pour faire impunément ce qu'on veut.”¹ La Rochefoucauld és a lélekvizsgálat többi francia mestere (nemrégiben egy német, a *Pszichológiai megfigyelések szerzője*² is csatlakozott hozzájuk) pontosan célzó lövéshez hasonlít, aki mindig és minduntalan a céltábla közepébe – még hozzá az emberi természet céltáblájának a közepébe talál. Ügyességük ámulatba ejt, ám végül egy néző, akit nem a tudomány szelleme, hanem az emberbaráti érzület vezérel, elátkozza a művészetet, ami látszólag a leki-sinylés és gyanúsítás érzékét plántálja az emberek lelkébe.

37. CSAK AZÉRT IS. – Nos, hogyan is áll a számla és az ellenszámla dolga: egy tudomány jelenlegi állapotában szükségessé vált a morális megfigyelés felélesztése, és a pszichológiai boncasztal és késeinek és fogóinak borzasztó látványától nem lehet megkímélni az emberiséget. Mert most az a tudomány parancsol, amely az úgynevezett morális érzések eredetére és történetére kérdez rá, és amelynek előrehaladása során az összekuszált szociológiai problémákat kell sorba állítania és megoldania: – a régebbi filozófia egyáltalán nem is ismeri az utóbbiakat, és silány kibúvókkal mindig kitért a morális érzések eredetének és történetének útjából. S hogy ez milyen következményekkel járt? Azt most igen világosan láthatjuk, miután sok példa bizonyította, hogy a legnagyobb filozófusok tévedései általában bizonyos emberi cselekedetek és érzések téves magyarázatából indulnak ki, miként egy téves analízisnek, mint például az úgynevezett önzetlen cselekedetek analízisének alapjára téves etika épül fel, amihez aztán – hogy a kedvében járjanak – a vallást és a mitológia szörnyét hívják segítségül, végül pedig e zavaros szellemek árnyai beborítják a fizikát és a teljes világ-

¹ „Amit a világ erénynek nevez, az rendszerint csak a szenvedélyeink által alkotott csalóka látszat, amelynek ezt a tisztességes nevet adtuk, hogy aztán büntetlenül azt tegyünk, amit csak akarunk.”

² Paul Rée.

szemléletet is. Ha azonban igaz, hogy a felületes pszichológiai megfigyelés az emberi ítélkezésnek és következtetésnek a legveszedelmesebb csapdát állította, és újra meg újra csapdát állít neki, akkor most kitartó munkára van szükség, ami lankadatlanul halmoz követ kőre, kavicsot kavicsra, akkor most mértékletes bátorságra van szükség ahhoz, hogy ne szégyenkezzék egy ilyen szerény munka miatt, és minden megvetésre „csak azért is”-sel feleljen. Igaz: az emberiről és nagyon is emberiről alkotott számos, különböző egyedi megjegyzést először olyan társaságokban fedeztek fel és mondtak ki, amelyek ahhoz voltak hozzászokva, hogy ne a tudományos megismerésnek, hanem egy elmés tetszeni vágyásnak mutassanak be mindenféle áldozatot; és közben a morális szentencia ama régi otthonának illata szinte eloldhatatlanul elárasztotta az egész műfajt: ezért a tudományos ember akaratlanul is némi bizalmatlansággal viseltetik eme műfajjal és komolyságával szemben. De elegendő csupán rámutatni a következményekre: mert már most kezd látszani, milyen komoly eredmények sarjadnak ki a pszichológiai megfigyelés talajából. Hogyan is hangzik a fő tétel, melyhez az egyik legmerészebb és leghidegebb gondolkodó, *A morális érzések eredetéről* című mű szerzője az emberi cselekvést metszően átható analízis révén jutott el? „A morális ember – mondja – nem áll közelebb az intelligibilis (metafizikai) világhoz, mint a fizikai ember.”³ Ez, a történeti megismerés kalapácsütései alatt edzett és élesített mondat egyszer talán, valamely jövőben baltaként szolgálhat, mellyel az emberek „metafizikai igényeinek” a gyökerére sújtanak le; s hogy az általános jólét hasznára-e avagy kárára, ki tudná azt megmondani? – mindenesetre jelentős következmények kijelentéseként, ami egyszerre termékeny és rettentő, és azzal a kettős tekintettel néz a világba, mely minden nagy megismerés sajátja.

38. MENNYIBEN HASZNOS. – Tehát: hogy a pszichológiai megfigyelés hasznot hoz-e, avagy inkább kárt okoz az embereknek, mindazonáltal eldöntetlen; az azonban bizonyos, hogy szükségyszerű, mert a tudomány nem nélkülözheti tovább. A tudomány azonban nincs figyelemmel a végső célokra, mint ahogyan a természet sem: miként azonban a természet alkalomadtán a legeslegcélszerűbb dolgokat hozza létre anélkül, hogy akarta volna, úgy az igazi tudomány is mint a **természet fogalmi utánzása** alkalomadtán, sőt sokszorosan elősegíti majd az emberek jólétét, és el fogja érni a célszerűt – ám szintén **anélkül, hogy akarta volna**. Akit azonban egy ilyen szemléletmód lehetétől télies hideg jár át, abban talán nincs elegendő tűz: de azért csak nézzen körbe, és akkor olyan betegségekre lehet figyelmes, melyek jeges borogatást igényelnek, és olyan emberekre, akiket zsarátnokból és szellemből „gyúrtak össze”, ezért sehol sem lehet elég hideg és metsző számukra a levegő. Ezenfelül: miként túlságosan komoly egyének és népek igénylik a könnyelműséget, úgy más, túlságosan ingerlékeny és izgága embereknek időnként súlyos, görnyesztő ter-

³ Vö. Paul Rée: *Der Ursprung der moralischen Empfindungen*. Chemnitz, 1877, VIII. 9–17.

hekre van szükségük az egészséghez; s nem kell-e nekünk, egy olyan kor **szellemi** embereinek, mely láthatóan egyre jobban tűzbe jön, minden lehetséges oltó- és hűsítőszert megragadnunk, hogy legalább mi maradjunk állandóak, ártalmatlanok és mérsékeltek, amilyenek most még vagyunk, és így talán egyszer még tükörként szolgálhatunk ennek a kornak, és öneszméletre ébreszthetjük?

39. FABULA AZ INTELLIGIBILIS⁴ SZABADSÁGRÓL. – Az érzések története, mely alapján bárkit felelőssé teszünk, vagyis az úgynevezett morális érzések története a következő fő fázisokból áll. Először, tekintet nélkül a motívumokra, kizárólag hasznos vagy káros következményeik miatt egyes cselekedeteket jónak vagy gonosznak neveznek. Hamarosan azonban elfelejtik e megjelölések eredetét, és úgy vélelmezik, hogy a „jó” vagy a „gonosz” tulajdonság, tekintet nélkül a következményekre, maguknak a cselekvéseknek sajátja: ez ugyanolyan tévedés, mint ahogy a nyelv a követ magát keménynek, a fát zöldnek jelöli – vagyis hogy az okozatot oknak fogják fel. Azután a jó- vagy gonoszlétet behelyezik az indítékokba, és a tetteket morálisan kétértelműnek tekintik. Majd továbbmenvén, a jó és a gonosz predikátumot immár nem valamely egyes indítéknak, hanem az ember teljes lényének tulajdonítják, melyből az indíték úgy sarjad ki, mint növény a földből. Így teszik sorra felelőssé az embert okozataiért, majd cselekedeteiért, aztán indítékaiért és végül egész lényéért. Végezetül pedig felfedezik, hogy ez a lény sem lehet felelős, mivel teljességgel szükségszerű következmény, és elmúlt és jelenvaló dolgok elemeiből és hatásaiból *concrescerálódik*⁵; az ember tehát semmiért sem tehető felelőssé: sem lényéért, sem indítékaiért, sem cselekedeteiért, sem pedig okozataiért. Ezzel eljutottak ahhoz a felismeréshez, hogy a morális érzések története egy tévedésnek, a felelősségről kialakult tévedésnek a története: és mint ilyen, az akarat szabadságáról alkotott tévedésen alapul. – Schopenhauer ezzel szemben így következtetett: mivel bizonyos cselekedetek **kedvetlenséget** („bűntudatot”) vonnak maguk után, kell lennie felelősségnek; ennek a kedvetlenségnek ugyanis nem volna **alapja**, ha nem csupán az ember minden cselekedete történnék szükségszerűen – miként történik valóban, és e filozófus belátása szerint is –, hanem maga az ember is ugyanolyan szükségszerűséggel szerezne meg egész **lényét** – amit viszont tagad Schopenhauer. Schopenhauer e kedvetlenség tényéből egy olyan szabadságot vél bizonyítani, mellyel az embernek valahogyan mindenképpen rendelkeznie kell, még hozzá nem cselekedeteinek, hanem lényének vonatkozásában: ez a szabadság tehát a **létre** és nem a **cselekvésre** vonatkozik. Véleménye szerint az „essé”-ből, a szabadság és felelősség szférájából következik az „operari”, a szigorú kauzalitás, szükségszerűség és felelősségnélküliség szférája. Ama kedvetlenség látszólag az „operari”-ra – ennyi-

⁴ Érzékek feletti, csak ésszel megragadható (latin).

⁵ Tevődik össze (latin).

ben téves –, valójában azonban az „essé”-re vonatkozik, ami egy szabad akaratból született tett, egy individuum egzisztenciájának alapoka; az ember azzá lesz, ami lenni akar, akarása korábbi, mint egzisztenciája. – Itt kerül sor a téves következtetésre, nevezetesen arra, hogy Schopenhauer a kedvetlenség tényéből e kedvetlenség jogosultságára, ésszerű **megengedhetőségére** következtet; és ebből a téves következtetésből jut el az úgynevezett intelligibilis szabadság fantasztikus konzekvenciájához. Csakhogy a tettet követő kedvetlenség egyáltalán nem feltétlenül ésszerű: sőt bizonyosan nem az, mert azon a téves feltételezésen alapul, hogy a tettetnek **nem** szükségszerűen kellett volna bekövetkeznie. Vagyis: az ember azért érez megbánást és lelkiismeret-furdalást, mert szabadnak **tartja** magát, nem pedig azért, mert szabad. – Ez a kedvetlenség ráadásul olyasvalami, amiről le lehet szokni, sok emberben bizonyos cselekedeteknél nem is jelentkezik, melyeknél viszont mások érzik azt. Ez egy nagyon változékony, az erkölcs és a kultúra fejlődéséhez kötött dolog, és talán csak a világtörténelem viszonylag rövid időszakában van jelen. – Senki sem felelős a tetteiért és a lényéért; a bíraskodás jogtalanságot jelent. Ez akkor is igaz, ha az individuum önmaga fölött bíraskodik. Ez a mondat világos, mint a nap, és mégis mindenki inkább visszahúzódik az árnyékba, a nem-igazságba – mert fél a következményektől.

40. A FÖLÖTTES ÁLLAT. – A bennünk lévő fenevad azt akarja, hogy hazudjunk neki; a morál vész hazugság, nehogy a fenevad széttépjen. A morál feltevéseiben rejlő tévedések nélkül az ember állat maradt volna. Így azonban valamiféle magasabb lénynek tartja magát, és szigorú törvényeket szab magának. Ezért gyűlöli az állati lét közelében megrekedt fokokat: ezzel magyarázható a rabszolgáknak mint nem emberi lényeknek, hanem mint dolgoknak az egykori megvetése.

41. A MEGVÁLTOZTATHATATLAN KARAKTER. – Szigorú értelemben véve nem igaz, hogy a karakter megváltoztathatatlan; ez a közkeletű kijelentés sokkal inkább csak annyit jelent, hogy egy ember rövid élete alatt a rá ható indítékok rendszerint nem tudnak elég mélyre hatolni ahhoz, hogy sok évszázad belévésett írásjeleit kitöröljék. Ha azonban elképzelnénk egy nyolcvanezer éves embert, akkor egy teljesen megváltoztatható karakterre bukkannánk: különböző individuumok sokasága fejlődne ki belőle egymás után. Az emberélet rövidsége nem egy téves megállapításra csábít az ember tulajdonságait illetően.

42. A JAVAK RENDJE ÉS A MORÁL. – A javak egyszer elfogadott rangsora, aszerint hogy egy alacsonyabb, magasabb vagy a legmagasabb fokú egoizmus akarja-e egyikét vagy másikat, dönt most a morális lét vagy az amorális lét ügyében.

Amorálisnak minősül, ha az ember egy alacsonyabb javat (mint például az érzéki élvezet) részesít előnyben egy magasabbra értékelttel (például az egészséggel) szemben, éppúgy, mintha a gazdag és gondtalan életet részesítené előnyben a szabadsággal szemben. A javak rangsorolása azonban nem minden időkre szóló szilárd és egyazon rend; ha valaki a bosszút részesíti előnyben az igazsággal szemben, akkor egy korábbi kultúra mércéjével morálisan, a mostaniéval mérve amorálisán cselekszik. Az „amorális” azt jelenti tehát, hogy valaki még egyáltalán nem vagy még nem elég erősen érzi azokat a magasabb, finomabb, szellemibb indítékokat, amelyek egy mindenkori új kultúrát hoznak létre: olyasvalakit jelöl tehát, aki visszamaradott, ám mindig csak a fokozati különbség szerint. – Magát a javak rangsorát morális szempontok alapján állítják fel és át; de a mindenkori megállapodás alapján döntenek afelől, hogy egy cselekedet morális, avagy amorális-e.

43. A KEGYETLEN EMBEREK VISSZAMARADOTTAK. – Úgy kell tekintenünk a ma kegyetlen embereire, mint **korábbi kultúrák** fokain megrekedt továbbélőkre. Az emberiség hegysége itt olyan mélyebb formációkat tár fel, melyek különben rejtve maradnának előttünk. Visszamaradott emberek ezek, agyuk az öröklődés során mindenféle lehetséges véletlen folytán nem finomult ki és nem fejlődött sokréttűen. Arról tanúskodnak, hogy milyenek **voltunk** egykoron mindannyian, és ettől megrettenünk: de ők maguk ezért csak olyannyira felelősek, mint egy darab gránit azért, mert gránit. Bizonyára találhatók agyunkban olyan barázdák és tekervények, melyek az efféle érzületnek felelnek meg, mint ahogyan bizonyos emberi szervek formáiban a hal állapotának emlékei maradtak fenn. Ám ezek a barázdák és tekervények immár nem azok a medrek, melyekben érzésünk áradata ma hömpölyög.

44. HÁLA ÉS BOSSZÚ. – A hatalmasok hálájának oka a következő: jóttevőjük jótettével mintegy megsérti a hatalmasság szféráját, beléfurakodik: erre a hatalmas viszonzásképpen a hála aktusával sérti meg jóttevője szféráját. Ez a bosszú enyhébb formája. Ha a hatalmasság nem él a hála elégtételével, hatalom nélkülinek tűnik, és attól kezdve annak is tartják. A jók, vagyis eredetileg a hatalmasok társadalma ezért sorolja a hálát az első kötelességek közé. – Swift vetette oda azt a megjegyzést, miszerint az emberek ugyanolyan mértékben hálások, mint amennyire bosszúvágyók.

45. A JÓ ÉS GONOSZ KETTŐS ELŐTÖRTÉNETE. – A jó és gonosz fogalmának kettős előtörténete van: **először** az uralkodó törzsek és kasztok lelkében. Azt nevezik jónak, akinek viszonznia kell a hatalmat: a jót jóval, a gonoszat gonosszal, és aki valóban viszonzozza is, vagyis hálás és bosszúvágyó; akinek nincs hatalma, és

nem tud viszonzni, rossznak számít. Jóként az ember egy olyan közösség „jó tagja”, amelyben él közösségi érzés, mivel az egyes embereket összetartja a viszonzás érzéke. Rosszként a „rosszakhoz”, egy leigázott, tehetetlen emberekből álló halomhoz tartozik, akikben nincs közösségi érzék. A jók kasztot alkotnak, a rosszak tömeget, mint a por. A jó és a rossz egy ideig előkelőt és alacsonyát, urat és rabszolgát jelent. Ezzel szemben az ellenséget nem tekintik gonosznak: ő ugyanis képes „viszonzni”. A trójaiak és a görögök Homérosznál egyaránt jók. Nem az számít rossznak, aki kárt okoz, hanem aki megvetendő. A jók közösségében továbböröklődik a jó; lehetetlen, hogy egy ilyen jó talajból rossz sarjadjon ki. Ha netán valaki a jók közül mégis olyasmit tesz, ami méltatlan a jókhoz, akkor kibúvókat keresnek; például egy istenre fogják a vétkét, és azt mondják: vaksággal és örülettel sújtotta a jót. – **Másodszor** az elnyomottak, a hatalom nélküliek lelkében. Itt mindenki más ellenségesnek, gátlástalannak, kizsákmányolónak, kegyetlennek, ravasznak számít, akár nemes, akár alacsony származású; gonosz – ezzel a szóval jellemeznék minden embert, sőt minden élőlényt, amit akár csak feltételeznek, mint például egy istent; emberi, isteni annyit jelent, mint ördögi, gonosz. A jóság jeleit, a segítőkészséget, a részvétet félelemmel hamisságnak, egy rettenetes vég előjátékának, kábításnak és furfangnak, röviden: kifinomult gonoszságnak tartják. Ilyen egyéni érzület mellett aligha jöhet létre szervezett közösség, legfeljebb annak legnyersebb változata: így tehát mindenütt, ahol ez a felfogás uralkodik jóról és gonoszról, az egyes ember, annak törzsei és fajtái közel járnak a pusztuláshoz. – Jelenlegi erkölcsiségünk az **uralkodó** törzsek és kasztok talaján nőtt fel.

46. A RÉSZVÉT ERŐSEBB A SZENVEDÉSNEK. – Bizonyos esetekben a részvétel erősebb még a szenvedésnél is. Fájdalmasabbnak érezzük például, ha egy barátunk követ el valamilyen gyalázatos tettet, mintha magunk követtük volna el. Először is jobban hiszünk jelleme tisztaságában, mint ő; másodszor pedig szeretetünk iránta, valószínűleg éppen e hit miatt, erősebb, mint az ő szeretete önmaga iránt. Még ha valójában az ő önzése szenved is jobban, mint a sajátunk, mivel tette kellemetlen következményeiért neki kell felelnie, a mi önzetlenségünket – ezt a szót sohasem szabad komolyan venni, csak az egyszerűbb kifejezés kedvéért használjuk – vétké jobban megviseli, mint az övét.

47. HIPOCHONDRIA. – Bizonyos emberek a mások iránt érzett részvétel és aggodás miatt hipochondriába esnek; ez a fajta részvétel nem más, mint betegség. Ily módon van keresztény hipochondria is, ami azokat a magányos, vallásos indíttatású embereket támadja meg, akiknek örökösen a szemük előtt lebeg Krisztus szenvedése és halála.

48. A JÓSÁG ÖKONÓMIÁJA. – A jóság és a szeretet mint az emberi érintkezés legjótékonyabb fűszerszáma és ereje oly becses lelet, hogy az ember legszívesebben azt kívánná, bárcsak a lehető leggazdaságosabban használnák e gyógyírt: ez azonban lehetetlen. A jóság ökonómiája a legmerészebb utópisták álma.

49. JÓAKARAT. – A jóakarát is azon kicsi, ám roppant gyakori és ezért nagyon hatékony dolgok közé sorolandó, melyekre a tudmánynak nagyobb figyelmet kell szentelnie, mint a nagy és ritka dolgokra; a társasági érintkezés ama barátságos megnyilvánulásaira gondolok, a szem azon mosolyára, azon kézzsorításra, azon megelégedettségre, ami általában szinte minden emberi cselekedetet behálóz. Minden tanár, minden hivatalnok ezzel egészíti ki a kötelezettségéhez tartó tevékenységét; a jóakarát az emberiség örökös foglalatossága, olyan, mint a fény hullámai, melyekben minden növekszik; különösen a legszűkebb körben, a családban zöldell és virágzik az élet kizárólag e jóakarát révén. A jóakarát, a barátságosság és a szív udvariassága az önzetlen ösztön örökkön-örökké buzogó kiáradása; ez sokkal hatalmasabb munkát végzett a kultúra építésében, mint ugyanannak az ösztönnek sokkal híresebb megnyilvánulásai, melyeket részvétnek, irgalmasságnak és áldozatnak neveznek. Mégis becsmélni szokták, és valóban: nem dűskál az önzetlenségben. E csekély adagok összessége mégis hatalmas,összereje a legerősebb erők közé tartozik. – Ezért sokkal több boldogságot találni a világban, mint szomorú szemet: mármint ha jól számol az ember, és nem feledkezik meg a megelégedettség egyetlen mozzanatáról sem, amiben nap mint nap minden ember, még a legszorongatottabb emberélet is dűskál.

50. A RÉSZVÉTKELTÉS AKARÁSA. – La Rochefoucauld (először 1658-ban megjelent) önportréja legfigyelemreméltóbb részén minden bizonnyal fején találja a szöget, amikor mindenkit, akinek esze van, óv a részvéttől, és azt tanácsolja, hagyják azt a nép fiaira, akik azért igénylik a szenvedélyeket (minekutána nem az ész határozza meg őket), hogy segíteni tudjanak a szenvedőn, és szerencsétlenség esetén erőszakosan beavatkozhasanak; míg a részvét ítélete (és Platóné) szerint elerőtleníti a lelket. Részvétet nyilvánítani persze nem árt, attól azonban óvakodni kell, hogy birtokoljuk is azt: mert a szerencsétlenek egyszerűen olyan buták, hogy a részvétnyilvánítás számukra a legfőbb jó, ami csak létezhet a világon. – Talán még jobban kell óvakodnunk a részvét birtoklásától, ha a szerencsétlenek ama igényét nem épp butaságnak és intellektuális hiányosságnak, egyfajta elmezavarnak tekintjük, ami a szerencsétlenség okozója (úgy tűnik, La Rochefoucauld így értelmezi), hanem valami egészen másnak, sokkal aggasztóbb dolognak. Figyeljük meg inkább a gyerekeket, akik azért sírnak és ordítanak, hogy részvétet keltsenek, és kívárlják a pillanatot, amikor felfigyelnek rájuk; vagy ha betegekkel és elmebajosokkal kerülünk kapcsolatba, felmerül a kérdés, vajon a heves panaszkodás és nyöszörgés, a sze-

rencsétlenség közszemlére tétele alapijában nem azt a célt szolgálja-e, hogy **fájdalmat okozzon** a jelenlévőknek? a részvét, amit azok aztán kinyilvánítanak, annyiban nyújt vigaszt a gyengéknek és a szenvedőknek, hogy ezáltal felismerhetik: minden gyengeségük ellenére valamely hatalommal – a **fájdalomokozás hatalmával** – azért még **rendelkeznek**. A szerencsétlen egyfajta élvezetet talál a fölényérzésben, amit a részvétnyilvánítás tudatosít benne; azon képzeze pedig, hogy lám, még mindig elég fontos ahhoz, hogy szenvedést okozzon a világnak, szárnyra kap. Így tehát a részvét hajhászása a másik embertárs kárára történő élvhajhászás; az embert ez legsajátabb, kedves énjének teljes gátlátalanságában tárja elénk – nem pedig „butaságában”, miként La Rochefoucauld véli. – Egy társasági beszélgetés során minden kérdés és minden válasz háromnegyed része azért hangzik el, hogy a beszélgetőtársnak egy kis fájdalmat okozunk; ezért hajhásszák oly sokan a társaságot: erőérzetet merítenek belőle. Az ilyen számtalan, ám kis dózisokban érvényre jutó gonoszság az élet hatalmas ajzószere: miként az emberi világ által ugyanilyen formában terjesztett jóakarat mindenkor használható gyógyírként szolgál. – De vajon akad-e elég tisztességes ember, aki bevallja, hogy élvezzi, ha fájdalmat okoz? Hogy nem ritkán mulat azon – és pedig egyszerűen –, ha másokat legalább gondolatban megbánt, és a kis gonoszság sörétjeivel lövöldöz rájuk? A legtöbb ember tisztességtelen, és néhányan túlságosan jók ahhoz, hogy bármit is tudnának erről a pudendumról⁶; ezek aztán tagadhatják, hogy Prosper Mérimée-nek igaza van, amikor ezt mondja: „Sachez aussi qu’il n’y a rien de plus commun que de faire le mal pour le plaisir de le faire.”⁷

51. HOGYAN LESZ A LÁTSZATBÓL VALÓSÁG. – A színész végül legmélyebb fájdalmában sem tud felhagyni azzal, hogy ne személye és a teljes színpadi hatás benyomását tartsa szem előtt, például még gyermeke temetésén sem; saját nézőjeként siratja fájdalmát és annak megnyilvánulásait. A képmutató, aki mindig ugyanazt a szerepet játssza, végül megszűnik képmutató lenni; mint például a papok, akik fiatalon, tudatosan vagy sem, általában képmutatók, végül természetes módon és valóságosan, minden szenvedés nélkül papok lesznek; vagy ha az apának nem sikerül is, akkor talán a fiának, aki kihasználja apja előnyét, örökli hajlamát. Ha valaki sokáig és konokul **látszani akar** valaminek, akkor végül nehezen **lesz** belőle más. Szinte minden ember foglalkozása – különösen a művésze – képmutatással, külső utánzással, hatáskeltés kopírozásával kezdődik. Aki mindig barátságos ábrázat álarcát viseli, végül úrrá lesz a jóakarat hangulatain, amelyek nélkül lehetetlen kikényszeríteni barátságos kifejezést – majd végül újra ezek lesznek úrrá őrajta, és az illető máris jóakaratú.

⁶ Itt: gyalázat, szégyentelenség (latin).

⁷ „Tudja, mi sem szokványosabb (közönségesebb) annál, mint amikor a rosszat azért tesszük, mert örömet leljük benne, hogy rosszat tegyünk.”

52. A TISZTESSÉG HELYE A CSALÁSBAN. – Minden nagy csalónál megfigyelhető egy folyamat, melynek hatalmát köszönheti. A csalás tulajdonképpeni aktusa során, az előkészületek, a borzongató hanghordozás, kifejezés, taglejtés, vagyis a hatásos szcenárium közepette a csaló egyszerre csak **hinni kezd önmagában**: és máris ez az én beszél belőle oly csodaszertűen és lebilincselően környezetéhez. A vallásalapítók abban különböznek ezektől a nagy csalóktól, hogy nem kerülnek ki az önámításnak ebből az állapotából: vagy csak nagyon ritkán akadnak tisztább pillanataik, amikor is kétség gyötri őket; rendszerint azonban azzal vigasztalják magukat, hogy ezeket a tisztább pillanatokot a gonosz ellenség küldte rájuk. Öncsalás szükséges ahhoz, hogy mind az előbbi, mind pedig az utóbbi nagyszerűen **hasson**. Mert az emberek abban az igazságban hisznek, amelyet látszólag erős hit övez.

53. AZ IGAZSÁG ÁLLÍTÓLAGOS FOKOZATAI. – Lássunk egy igen szokványos téves következtetést: ha valaki igaz és őszinte hozzánk, akkor igazat is mond. Így hisz a gyermek szülei ítéleteiben, a keresztény az egyház alapítójának állításában. Éppen így nem akarja elismerni azt sem, hogy mindaz, amit korábbi évszázadok során az emberek boldogságuk és életük feláldozásával védelmeztek, nem volt más, mint tévedés: talán azt mondják, ezek az igazság fokozatai. Alapjában azonban azt gondolják: ha valaki tisztességesen hitt valamiben, harcolt és meghalt a hitéért, túlságosan nagy **méltánytalanság** lenne, ha igazából csak egy tévedés lelkesítette volna. Úgy tűnik, egy ilyen folyamat ellentmond az örök igazságosságnak; ezért dekretálja⁸ érző emberek szíve a fej ellenében minduntalanul azt a kijelentést, hogy: a morális cselekedetek és az intellektuális belátások között szükségszerűen léteznie kell egy köteléknek. Sajnos nem így van: ugyanis nincs örök igazságosság.

54. A HAZUGSÁG. – Miért mondanak az emberek a hétköznapi életben legtöbbször igazat? – Bizonyára nem azért, mert egy isten megtiltotta, hogy hazudjanak. Hanem először is azért: mert ez kényelmesebb; a hazugság ugyanis találékony-ságot, színlelést és jó emlékezetet kíván. (Ezért mondja Swift: aki hazudik, ritkán veszi észre, mekkora terhet vesz magára; ahhoz ugyanis, hogy egy hazugság megállja a helyét, hús másikat kell kitalálni hozzá.⁹) Továbbá azért: mert egyszerű viszonyok között előnyösebb az egyenes beszéd: ezt akarom, ezt tettem, és így tovább; vagyis azért, mert a kényszer és a tekintély útja biztosabb, mint a ravaszságé. – Ha egy gyerek zavaros otthoni viszonyok között nevelkedett, éppolyan természetesen fog hazudni, és önkéntelenül is mindig azt fogja mondani, amit az érdeke kíván;

⁸ Elrendeli (latin).

⁹ Vö. Jonathan Swift: *Humoristische Werke*. Stuttgart, 1844, 2. 188. (Nietzsche könyvtárában megvolt.)

teljesen idegen és elérhetetlen számára az igazságérzék és a hazugság elutasítása, így teljesen ártatlanul hazudik.

55. A HIT MIATT A MORÁLT GYANÚSÍTANI. – Egyetlen hatalom sem képes megvetni a lábát, ha csak képmutatók képviselik; hiába van a katolikus egyháznak számos „világi” eleme, ereje azokon a még most is nagyszámú papi természeteken alapul, akik megnehezítik és mély jelentőségűvé teszik életüket, és akiknek pillantása és meggyötört teste virrasztásról, koplalásról, buzgó imádkozásról, talán még korbácsütésekről is árulkodik; ez megrendíti és félelemmel tölti el az embereket: mi lenne, ha nekik is így **kellene** élniük? – Ez a borzasztó kérdés telepszik nyelvükre, ha megpillantják őket. S ha terjesztik e kétséget, hatalmuk új támpillérét alapozzák meg; még a legszabadelvűbbek sem mernek kemény igazságérzettel ellenállni az efféle önzetleneknek, és kimondani: –Ne csalj, csaló! – Csak a másféle belátás különbsége választja el tőlük, és egyáltalán nem a jóság vagy a rosszság különbsége; de amit nem szeret az ember, azzal rendszerint igazságtalanul is bánik. Ezért emlegetik fel a jezsuiták ravaszságát és elvetemült mesterkedését, miközben arról nem vesznek tudomást, mennyire le kell tudnia győzni magát minden jezsuitának, és hogy a könyvű életgyakorlat, amit a jezsuita tankönyvek hirdetnek, egyáltalán nem nekik szól, hanem a laikusok rendjének. Feltehetnék a kérdést, hogy vajon mi, felvilágosultak, ugyanolyan taktikával és szervezettel ugyanolyan jó eszközök, ugyanolyan csodálatra méltók lennénk-e – önmagunk legyőzése, fáradhatatlanság és odaadás által.

56. A MEGISMERÉS GYŐZELME A RADIKÁLISAN GONOSZ FŐLÖTT. – Ha valaki bölcs akar lenni, busás nyereségre tesz szert, ha egyszer egy ideig elképzei a velejéig gonosz és romlott embert; ez a képzet ugyanis ugyanolyan téves, mint az ellenkezője; pedig egész időszakaszokon át ez uralkodott, és ennek gyökerei ágaztak el bennünk és világunkban. Ha meg akarjuk érteni magunkat, **ezt** kell megértenünk; ahhoz, hogy azután ezt megragadván magasabbra jussunk, először ezen kell túljutnunk. Akkor majd felismerjük, hogy nincsenek metafizikai értelemben vett bűnök; de ugyanilyen értelemben vett erények sem; hogy az erkölcsi képzetek egész tartománya folyamatosan inog, hogy a jónak és a gonosznak, az erkölcsösnek és az erkölcstelennek magasabb és mélyebb fogalmai vannak. Aki nem vágyik sokkal többre, mint hogy megismerje a dolgokat, az könnyen megbékél a lelkével, és legfőbb tudatlanságból, ám aligha vágyakozásból fog mellé (avagy a világ nyelvén: követ el bűnt). A vágyakat immár nem akarja eretekké nyilvánítani és kiirtani; de attól az egyetlen, rajta teljesen eluralkodó céltól, hogy mindig mindent a lehető legjobban **megismerjen**, hűvössé válik, és vad hajlamai megszélidülnek. Ráadásul megszabadul tömérdék gyöttrő képzetéről, semmit nem érez a pokoli büntetés, a bűnösség, a jóra való képtelenség szavak halatán: csupán hamis világ- és életszemléletek ellibbenő árnyképeit ismeri fel bennük.

57. A MORÁL MINT AZ EMBER ÖNFELDARABOLÁSA. – Egy jó szerző, aki valóban a szívén viseli dolgát, azt kívánja, bárcsak jönne valaki, és semmisítené meg őt azáltal, hogy ugyanazt a dolgot érthetőbben ábrázolja, és a dologban felmerülő kérdéseket maradéktalanul megválaszolja. A szerető lány azt kívánja, hogy hűséges, odaadó szerelme bárcsak beigazolódhatna szeretője hűtlensége révén. A katona azt kívánja, bárcsak elesne a csatamezőn győzedelmes hazájáért: mert hazája győzelmében egyúttal az ő leghőbb óhaja is diadalmaskodik. Az anya azt adja gyermekének, amit magától von meg: alvást, a legjobb falatokat, bizonyos körülmények között egészségét és vagyonát is. – Mindez azonban önzetlenség volna? A moralitásnak e tettei csodák volnának, mert Schopenhauer szavával: „lehetetlenek és mégis valóságosak”? Nem világos-e, hogy ezekben az esetekben az ember **valamit**, egy gondolatot, egy vágyat, egy produktumot jobban szeret **magából, mint a többi dolga**-it, és hogy lényét feldarabolja, és egyik részét feláldozza a másik javára? **Lényegét tekintve** vajon más-e, ha egy makacs ember ezt mondja: „lőjenek inkább agyon, mintsem hogy egyetlen lépést is kitérnék ennek az embernek az útjából”? – A hajlam valamire (kívánságra, ösztönre, vágyra) megvan mindegyik említett esetben; engedni neki, minden következményével együtt, mindenesetre egyáltalán nem „önzetlenség”. – A morálban az ember nem individuumként, hanem divídiumként¹⁰ bánik önmagával.

58. AMIT ÍGÉRHET AZ EMBER. – Cselekedeteket ígérhetünk, de érzéseket nem; ezek ugyanis akaratlanul működnek. Ha valaki megígéri valakinek, hogy mindig szeretni vagy gyűlölni fogja, vagy hűséges lesz hozzá, olyasvalamit ígér, ami nincs a hatalmában; olyan cselekedeteket ígérhet viszont, melyek többnyire ugyan a szeretet, a gyűlölet következményei, de más indíttatásokból is származhatnak: mert egy cselekedethez többféle út és indíték vezet. Az az ígélet tehát, hogy mindig szeretni fogunk valakit, azt jelenti: amíg szeretlek, a szeretet cselekedeteivel viseltelek irántad; ha már nem szeretlek, akkor is folyamatosan ugyanazokat a cselekedeteket tapasztalod részemről, még ha az indíttatások mások is: úgyhogy továbbra is az a látszat marad meg embertársaink fejében, hogy a szeretet nem változott meg, és mindig ugyanaz. – Vagyis az ember a szeretet látszatának a tartamát ígéri meg, ha önámítás nélkül valakinek örök szeretetet ígér.

59. INTELLEKTUS ÉS MORÁL. – Jó emlékezet kell ahhoz, hogy betarthassuk adott ígéreteinket. A részvéthez erős képzelőerővel kell rendelkezniünk. Ilyen szorosán kötődik a morál az intellektus jóságához.

¹⁰ A latin *crederé* „individuum” (oszthatatlan) kifejezéssel szemben a „divídium” azt jelenti: osztható.

60. A BOSSZÚÁLLÁS AKARÁSA ÉS A BOSSZÚÁLLÁS. – Ha az embernek bosszúálló gondolatai támadnak, és meg is valósítja őket, az azt jelenti, hogy heves lázroham jön rá, ami azonban el is múlik: ha azonban erő és bátorság nélkül támadnak bosszúálló gondolatai, és úgy valósítja meg őket, az krónikus szenvedésre, mérgezett testre és a lélekre utal. Az a morál, amely csak a szándékot nézi, mindkét esetet egyformán ítéli meg; az elsőt (gonosz következményei miatt, melyeket a bosszútett esetleg maga után von) általában rosszabbnak ítélik. Mindkét értékelés rövidlátó.

61. VÁRNI-TUDÁS. – A várni-tudás oly nehéz, hogy a legnagyobb költők nem riadtak vissza attól, hogy a várni-nem-tudást válasszák költeményeik motívumának. Ezt tette Shakespeare az *Othelló*-ban, Szophoklész az *Aiasz*-ban: akinek az öngyilkosság – ahogyan azt a jóslat ígérte – immár nem tűnt volna szükségesnek, ha csak egyetlen napra is lehűtötte volna érzéseit; valószínűleg lefricskázta volna a sértett hiúság rettenetes sugallatait, és ezt mondta volna: „Ugyan ki nem nézett még az én helyzetemben hősnek egy birkát – olyan rettenetes dolog ez?” Ellenkezőleg, csupán általános emberi vonás: Aiasz így vigasztalhatta volna magát. A szenvedély nem akar várni; nagy emberek életének tragikumát gyakran nem a korral és embertársaik aljasságával szemben támadt konfliktus okozza, hanem az, hogy képtelenek elhalasztani művüket egy-két évvel: nem tudnak várni. – A segédeknek minden párbajnál azt az egy dolgot kell megállapítaniuk, hogy a részt vevő felek tudnak-e még várni: ha nem, akkor a párbaj ésszerű, amennyiben mindkét fél így nyilatkozik: „Vagy életben maradok, akkor azonban a másiknak azonnal meg kell halnia, vagy fordítva.” A várakozás ebben az esetben azt jelentené, hogy a sértett becsület a sértő fél miatt kínok közepette csak tovább szenvedne; márpedig ez valószínűleg nagyobb szenvedés, mint amennyit egyáltalán ér az élet.

62. A BOSSZÚ TOBZÓDÁSA. – Ha durva emberek sértve érzik magukat, a sértés fokát a lehető legnagyobbak vélik, és okát erősen eltúlozva mesélik, hogy alaposan tobzódhassanak gyűlölet- és bosszúérzésükben, ha már egyszer felszították bennük azt.

63. A LEKICSINYLÉS ÉRTÉKE. – Nem kevés embernek, talán a legtöbbször, mindenképpen szüksége van önértékelésre és cselekedetei bizonyos alaposságának fenntartása érdekében arra, hogy képzeletben minden ismerőst becsmérleje és lekicsinyelje. Mivel azonban a kicsiny természetek vannak többségben, és nagyon sok múlik azon, rendelkeznek-e vagy sem ama bizonyos alapossággal, így hát –

64. A KÖNNYEN FELFORTYANÓ EMBER. – Úgy óvakodjunk az olyan embertől, aki haragra gerjed ellenünk, mint egy olyantól, aki az életünkre tör: mert annak köszönhetjük, hogy még élünk, hogy a gyilkolás ereje távol van; ha pillantással lehetne ölni, már rég halottak volnánk. Nyers kultúra része, ha valaki fizikai vad-sággal, félelemkeltéssel akar elhallgattatni valakit. – Az a bizonyos hideg pillantás, melyet előkelő emberek vetnek szolgálókra, ugyancsak ember és ember kasztszerű megkülönböztetésének maradványa, egyfajta nyers, ősi múlt darabja; a nők, a régi megőrzői, hűen megőrizték ezt a survivalt¹¹ is.

65. HOVÁ VEZETHET A TISZTESSÉG. – Valakinek az volt a rossz szokása, hogy alkalomadtán őszintén elmondta cselekedeteinek indítékait, melyek semmi-vel sem voltak jobbak vagy rosszabbak másokénál. Eleinte csak megbotránkozást keltett, majd gyanút, lassanként aztán törvényen kívül helyezték, és kiközösítették a társadalomból, míg végül az igazságszolgáltatás is figyelte az elvetemült lényre, holott egyéb esetekben mintha nem is lett volna szeme, vagy legalábbis lehunyta volna. Az általános titkok elhallgatásának hiánya, valamint ama felelőtlen hajlama, hogy láttassa, amit senki sem akar látni – mármint önmagát –, börtönbe juttatták, és korai halálát okozták.

66. BÜNTETENDŐ, ÁM SOHA NEM BÜNTETETI. – Bűnözőkkel szemben azzal követünk el bűnt, hogy úgy bánunk velük, mint a nyomorultakkal.

67. AZ ERÉNY SANCTA SIMPLICITAS¹². – Minden erénynek vannak előjogai: például, hogy az elítélt máglyájára ő is odaviszi a maga nyaláb fáját.

68. MORALITÁS ÉS SIKER. – Egy tett sikere alapján gyakran nem csak a nézők ítélnék morálisnak vagy amorálisnak: nem, maga a tettes is ezt teszi. Mert az indítékok és szándékok csak ritkán világosak és egyszerűek, és úgy tűnik, hogy néha még az emlékezetet is megzavarja a siker, így hát az ember önnön tettének is hamis indítékot tulajdonít, vagy pedig jelentéktelen indítékokat jelentékenynek tart. A siker egy tettnek sokszor a jó lelkiismeret tökéletesen tisztességes csillogását kölcsönözheti, a sikertelenség viszont a lelkiismeret-furdalás árnyékát veti a tiszteletre méltó viselkedésre. Ebből adódik az olyan politikus ismert gyakorlata, aki ezt gondolja: „Jutalmazatok csak sikerrel: ezzel a legtisztességesebb

¹¹ Latin eredetű angol kifejezés. Letűnt kultúrák nyomainak továbbélése a néphitben.

¹² Szent együgyűség (latin).

lelkeket állítom magam mellé – és magamat tettem tisztességgé magam számára.” A siker hasonlóképpen pótolja a jobb indoklást. Most még sok művelt ember vélekedik úgy, hogy a kereszténység győzelme a görög filozófia fölött az előbbi nagyobb igazságát bizonyítja – jóllehet ebben az esetben csak a durvább és erőszakosabb győzött a szellemibb és finomabb fölött. Hogy mi a helyzet a nagyobb igazsággal, abból látható, hogy az ébredező tudományok pontról pontra egyre jobban kapcsolódnak Epikurosz filozófiájához, és pontról pontra elutasítják a kereszténységet.

69. SZERETET ÉS IGAZSÁGOSSÁG. – Miért becsülik jobban a szeretetet az igazságosságnál, és mondják róla a legszebbeket, mintha sokkal fennköltebb lény volna, mint az utóbbi? Vajon nem ostobább-e szemmel láthatóan? – Bizonynal, de épp ezért sokkal **kellemesebb** mindenki számára. Ostoba, és gazdag bőségszaruja van; ebből osztogatja adományait mindenkinek, még ha nem érdemli is meg az illető, sőt, még ha csak köszönetet sem mond érte. Pártatlan, mint az eső, ami a Biblia és a tapasztalat szerint nemcsak a hamisakat, hanem bizonyos körülmények között az igazakat is bőrig áztatja.

70. KIVÉGZÉS. – Miért sérti jobban az embert a kivégzés, mint a gyilkosság? Az ok a bírák ridegsége, a kínos előkészületek és az a belátás, hogy a kivégzésnél eszközként használnak fel egy embert mások elrettentésére. Mert nem a vétket büntetik, még ha volna is: a vétek a nevelésben, a szülőkhöz, a környezetünkben, önmagunkban van, nem pedig a gyilkosban – gondolok itt az indító körülményekre.

71. REMÉNY. – Pandóra elhozta nyomorúságokkal teli szelencéjét, és kinyitotta. Az istenek ajándékozták az embereknek; kívülről szép, csábító ajándéknak tűnt, el is nevezték „a szerencse szelencéjének.” És szárnyas lények alakjában hirtelen kiröppent belőle minden nyomorúság: azóta körös-körül röpködnek, és éjjel-nappal kárt okoznak az embereknek. Már csak egyetlenegy nem bújt elő a szelencéből: ekkor Pandóra Zeusz akaratát követve lecsukta a fedelet, így a baj bennrekedt. Az ember örökre házában őrzi hát a szerencse szelencéjét, és azt képzei, csodatévő kincset tartogat benne; szolgálatára áll kénye-kedve szerint; mert nem tudja, hogy Pandóra szelencéje a szerencsétlenségek szelencéje, és a visszatartott szerencsétlenséget a legnagyobb szerencsének gondolja – ez pedig a remény. – Zeusz azt akarta ugyanis, hogy az ember ne dobja el magától az életet, bármennyire gyötrik is a csapások, hanem folytassa, és újra és újra gyöttrődjék. Ezért adja az embernek a reményt: a remény valójában a legszerencsétlenebb szerencsétlenség, mert meghosszabbítja az emberek gyötrelmét.

72. A MORÁLIS HEVÍTHETŐSÉG FOKA ISMERETLEN. – Az, hogy szenvedélyeink elérik-e az izzás hőmérsékletét, és irányítják-e vagy sem az egész életet, attól függ, volt-e részünk bizonyos megrázó látványokban vagy benyomásokban, például egy igazságtalanul elítélt, meggyilkolt vagy megkínzott apa, egy hűtlen feleség, egy kegyetlen, ellenséges támadás látványában vagy élményében. Senki sem tudja, mire ösztönözhetnek a körülmények, a részvét, a megbotránkozás, senki nem ismeri hevíthetőségének fokát. Szánalmasan kicsinyes viszonyok szánalmassá tesznek; szokásosan nem az élmények minősége, hanem a mennyisége az, amitől az alacsonyabb vagy a magasabb ember – a jó és a gonosz értelmében – függ.

73. A BOTCSINÁLTA VÉRTANÚ. – Egy pártban volt egy túlságosan félénk és gyáva ember, aki nem mert semmiben sem ellentmondani társainak; használták mindenféle szolgálatra, mindenfélét megköveteltek tőle, mivel társai rossz véleményétől jobban félt, mint a haláltól: szánalmasan gyenge lélek volt. A többiek felismerték ezt, és az említett tulajdonságok miatt hőst, végül vértanút csináltak belőle. Jóllehet a gyáva magában mindig nemet mondott, ajkával viszont mindig igent, még a vesztőhelyen is, amikor pártja nézeteiért meghalt: ugyanis egy régi társa mellette állt, és szóval és pillantással annyira zsarnokoskodott rajta, hogy valóban a lehető legtisztességesbb módon szenvedte el a halált, és azóta vértanúként és nagy jellemként ünneplik.

74. HÉTKÖZNAPI MÉRCE. – Ritkán téved az ember, ha a szélsőséges cselekedeteket a hiúságra, a középszerűeket a szokásra, a kicsinyeseket a félelemre vezeti vissza.

75. AZ ERÉNY FÉLREÉRTÉSE. – Aki az erénytelenséget a gyönyörrel együtt ismerte meg – mint például az, aki élvhajhászként töltötte ifjúságát –, azt képzelet, hogy az erény bizonyosan gyönyörök nélkül való. Akit viszont szenvedélyei és bűnei gyötörtek, az erényben nyugalomra és lelki boldogságra vágyik. Ezért lehetséges, hogy két erényes ember nem érti meg egymást.

76. AZ ASZKÉTA. – Az aszkéta szükségét kovácsol az erényből.

77. AMIKOR A TISZTELETET A SZEMÉLYRŐL A DOLOGRA HELYEZZÜK ÁT. – Az ember általában tiszteli a felebarátja javát szolgáló szeretet és áldozat cselekedeteit, bárhol mutatkozzanak is meg azok. Ezáltal azoknak a dolgoknak a megbe-szülését erősíti, amelyeket ily módon szeretnek, vagy amelyekért áldozatot hoznak:

bár lehetséges, hogy ezek önmagukban nemigen értékesek. Egy bátor hadsereg meggyőző az ügyről, amelyért harcol.

78. A BECSVÁGY A MORÁLIS ÉRZÉK PÓTLÉKA. – A morális érzék nem hiányozhat azokból a természetekből, melyek nem rendelkeznek becsvágygal. A becsvágók, szinte ugyanolyan sikerrel, nélkül is boldogulnak. – Szerény, becsvágyat nem ismerő családok fiai ezért zullenek le teljesen igen gyorsan, ha elvesztik morális érzéküket.

79. A HIÚSÁG GYARAPÍT. – Milyen szegény volna az emberi szellem hiúság nélkül! Így azonban jól feltöltött, és mindig utántöltött áruaktárra hasonlít, ami magához csalogat mindenféle vevőt: szinte mindent megtalálnak, mindent megkaphatnak, föltéve, ha magukkal vitték az érvényben lévő éremfajtát (a csodálatot).

80. AZ AGGASTYÁN ÉS A HALÁL. – Eltekintve azoktól a követelésektől, melyeket a vallás állít, joggal tehetjük föl a kérdést: miért volna dicséretesebb egy megöregedett ember számára, aki érzi ereje fogytát, hogy kívárja a lassú kimerülést és felbomlást, mint hogy tiszta tudattal célt tűzzön maga elé? Az öngyilkosság ebben az esetben teljesen természetes, nyilvánvaló cselekedet, melynek mint az ész gyözelmének méltán tiszteletet kellene ébresztenie: és tette is ezt azokban az időkben, amikor a görög filozófia nagyjai és a legbátrabb római hazafiak öngyilkossággal vetettek véget életüknek. Sokkal kevésbé tiszteletre méltó viszont a kóros szenvedély, hogy az ember félénk orvosi tanácsokkal és kínos életvitellel tengesse életét napról napra, miközben erőtlenül mégiscsak egyre közeledik a tulajdonképpeni életcél felé. – A vallások bővelkednek a kibúvókban az öngyilkosság követelménye elől: ezért hízelegnek az élet szerelmeseinek.

81. A SZENVEDŐ ÉS A TETTES TÉVEDÉSEL. – Ha a gazdag elveszi a szegénytől valamely tulajdonát (például egy herceg a plebejustól szerelmét), a szegény téves következtetésre jut: úgy véli, a gazdag teljesen elvetemült, amiért elvette tőle azt a keveset, amije volt. De a gazdag egy tulajdon értékét egyáltalán nem érzi annyira mélyen: ezért nem tudja magát beleképzelni a szegény lelkébe, és távolról sem követ el akkora igazságtalanságot, mint ahogy a szegény gondolja. Mindkettő tévesen vélekedik a másikról. A hatalmas által elkövetett igazságtalanság, ami a történelemben többnyire felháborító, távolról sem akkora, mint amekkorának látszik. Pusztán már az az öröklött érzés is meglehetősen lehűti az embert és megnyugtítja lelkiismeretét, hogy a gazdag nagyobb igényekkel rendelkező, magasabb lény: sőt egyikünk sem érez semmiféle

jogtalanságot, ha a különbség közöttünk és egy másik lény között nagyon nagy – egy szűnyogot például a legkisebb lelkiismeret-furdalás nélkül gyilkolunk meg. Így Xerxészénél (akit még a görögök is kimagaslóan nemesnek ábrázolnak) sem a gonoszság jele, amikor elveszi egy apától gyermekét, és feldaraboltatja, amiért az félénken, baljóslatú bizalmatlansággal nyilatkozik az egész hadjáratról: az egyes embert ebben az esetben úgy tapossák el, mint valamilyen kellemetlen rovar: túl alacsony ahhoz, hogy tartósabb gyötrő érzéseket válthatna ki egy világuralkodóban. Igen, egyetlen kegyetlenség sem annyira **kegyetlen**, mint amennyire a szenvedő gondolja; a fájdalom képzete nem azonos magával a fájdalommal. Ugyanez a helyzet az igazságtalan bíróval, az újságíróval, aki apró becstelenségekkel vezeti félre a közvéleményt. Az okot és az okozatot mindahány esetben egészen különböző érzés- és gondolatcsoportok övezik; miközben az ember akaratlanul is azt feltételezi, hogy a tettes és a szenvedő ugyanúgy gondolkodik és érez, és e föltételezés alapján méri az egyik bűnét a másik fájdmával.

82. A LÉLEK HÁRTYÁJA. – Ahogy a csontokat, a húst, a belsőséget és a véredényt is hártya veszi körül, ami elviselhetővé teszi látványukat, úgy burkolja a lélek rezzenéseit és szenvedélyeit a hiúság – a lélek hártója.

83. AZ ERÉNY ALVÁSA. – Ha kialudta magát az erény, frissebben ébred.

84. A KIFINOMULT SZÉGYEN. – Az emberek nem azért szégyenkeznek, mert valami mocskos dologra gondolnak, hanem azért, mert elképzelik, hogy mások feltételezik róluk ezeket a mocskos gondolatokat.

85. MIÉRT RITKA A GONOSZSÁG. – A legtöbb ember annyira el van foglaltva magával, hogy nem ér rá a gonoszságra.

86. A MÉRLEG NYELVE. – Az ember aszerint dicsér vagy vádol valamit, hogy az mekkora lehetőséget biztosít ítélőereje csillogtatására.

87. LUKÁCS 18,14 – JAVÍTVÁ. – Aki megalázza magát, azt akarja, hogy felmagasztalódjék.¹³

¹³ Az eredeti idézet így hangzik: „Mert mindenki, aki felmagasztalja magát, megaláztatik, aki pedig megalázza magát, felmagasztalódik.”

88. AZ ÖNGYILKOSSÁG MEGAKADÁLYOZÁSA. – Olyan jog létezik, ami alapján egy embert megfosztunk az életétől, olyan azonban nem, ami alapján a halálától fosztanánk meg: ez kegyetlenség volna.

89. HIÚSÁG. – Azért fontos számunkra az emberek jó véleménye, mert először is hasznos, másodszor pedig örömet akarunk szerezni nekik (a gyermek a szüleinek, a diák a tanárainak, a jóakarátú ember pedig egyáltalában mindenkinek). Csak akkor beszélünk hiúságról, ha valakinek előny és a másoknak való örömszerzés nélkül is fontos mások ítélete. Ebben az esetben az ember önmagának akar örömet szerezni, méghozzá embertársai kárára, amennyiben vagy arra csábítja őket, hogy téves véleményt alakítsanak ki róla, vagy pedig olyan mértékű „jó véleményt” vár el, ami (irigységük gerjesztése miatt) a többieknek mindenképpen kínos. Az egyes ember önmagáról kialakított véleményét rendszerint mások véleménye alapján akarja hitelesíteni és önmaga számára megszilárdítani; de olyan óriási mértékben hozzászókkott az autoritáshoz – ez a szokás egyidős az emberiséggel –, hogy sokan önmagukba vetett hitüket is autoritásra alapozzák, vagyis mások kezéből fogadják el: az emberek jobban bíznak mások ítélőerejében, mint a sajátjukéban. – Az ember érdeklődése önmaga iránt, vágya, hogy gyönyörködjék önmagában, a hiú ember esetében olyan magasságra tör, ami a többieket arra csábítja, hogy tévesen túl nagyra becsüljék, és aztán mégis a többiek autoritásához tartja magát: vagyis tévedést idéz elő, miközben hitet is csöpögtet ebbe a tévedésbe. – Be kell tehát vallanunk, hogy a hiú ember nem akar másoknak is tetszeni, hanem kizárólag önmagának, és teszi ezt oly mértékben, hogy nem törődik saját előnyével; mert gyakran inkább embertársaiban is kedvezőtlen, ellenséges, irigy, vagyis káros képet alakít ki magról, csak hogy ezáltal is örülhessen magának, és élvezhesse önmagát.

90. AZ EMBERSZERETET HATÁRA. – Aki kinyilvánítja, hogy a másik ember ostoba fajankó és rossz cimbor, bosszankodik, ha a másik végül megmutatja, hogy mégsem az.

91. MORALITÉ LARMOYANTE.¹⁴ – Mekkora élvezetet okoz is a moralitás! Képzeljük csak el, milyen tengernyi kellemes könnyet ontottak már nemes, nagylelkű cselekedetek elbeszélése során. – Megszűnne ez az életinger, ha fölébe kerekedne a teljes felelőtlenségbe vetett hit.

¹⁴ Megkönnyeztető (érzelgős) erkölcsiség (francia).

92. AZ IGAZSÁGOSSÁG EREDETE. – Az igazságosság (méltányosság) eredete körülbelül **egyforma hatalmak** között keresendő, ahogyan azt Thuküdidész (az athéni és méloszi követ rettenetes tárgyalásában)¹⁵ helyesen megragadta; ott, ahol nincs világosan felismerhető fölény, és ahol a harc eredménytelen, s csupán kölcsönös károkat okozna, ott létrejön a megegyezés és a kölcsönös igények megtárgyalásának gondolata: a **csere** jellege az igazságosság kezdeti jellege. Mindkét fél úgy elégtíti ki a másikat, hogy olyasmit kap, amit többre becsül a másiknál. Az ember immár az övéként adja a másiknak, amit az akar, és cserébe ezért megkapja, amit ő kíván. Az igazságosság tehát körülbelül egyforma hatalmi pozíciók esetén elégtétel és csere: így eredetileg a bosszú is az igazságosság területéhez tartozik, hisz az is csere. Akárcsak a hála. – Az igazságosság természetesen egy belátó önfenntartás szempontjára vezethető vissza, vagyis annak a megfontolásnak az egoizmusára, hogy „minek ártsak magamnak hasztalan, amikor feltehetően úgysem érem el a célom?”. – Ennyit az igazságosság **eredetéről**. Azáltal, hogy az emberek intellektuális szokásaiknak megfelelően elfelejtették az úgynevezett igazságos, méltányos cselekedetek eredeti értelmét és célját, és különösen azáltal, hogy a gyerekeket évszázadokon át arra tanították, hogy csodálják és utánozzák az ilyen cselekedeteket, lassanként az a látszat alakult ki, mintha az igazságos cselekedet önzetlen volna; de ezen a látszaton alapul annak a becslésnek a nagyra értékelése, ami ráadásul minden becsléshez hasonlóan, folyamatosan növekszik: mert amit nagyra becsülünk, arra áldozatok árán is törekszünk, utánozzuk, megsokszorozzuk; úgy növekszik, hogy minden ember fáradozása és buzgólkodása hozzáadódik a becsült dolog értékéhez. – Feledékenység nélkül mily kevésbé tűnne morálisnak a világ! Egy költő úgy mondhatná, hogy Isten a feledékenységet ajtónállónak rendelte az emberi méltóság templomának küszöbére.

93. A GYENGÉBBEK JOGÁRÓL. – Ha bizonyos körülmények között valaki aláveti magát egy nála nagyobb hatalmasságnak, mint például egy megostromlott város, ellenfelételként megsemmisítheti magát, és óriási kárt okozván a hatalmaságnak, felégetheti a várost. Ezért itt kialakul **egyfajta egyenlő elbánás**, melynek alapján bizonyos jogok állapíthatók meg. Az ellenség számára a megtartás előnyös. – Ennyiben vannak jogok rabszolgák és urak között, vagyis pontosan annyiban, amennyiben a rabszolga birtoklása hasznos és fontos urának. A jog eredetileg **addig** terjed, ameddig valami a másiknak értékesnek, lényegesnek, elveszíthetetlennek, legyőzhetetlennek és a többi **tűnik**. Ebből a szempontból a gyengébbnek is vannak jogai, de csekélyebbek. Ezért a híres mondás: unusquisque tantum iuris habet, quantum potentia valet (vagy pontosabban: quantum potentia valere creditur).¹⁶

Schelling: „*„Mein Recht ist, was ich kann.“*”

¹⁵ Thuküdidész: *A peloponnészoszi háború*. V. 87–111.

¹⁶ „Mindenkinek annyi a joga, amennyi a hatalma” és „mindenkinek a jogát a hatalma határozza meg”. In: Spinoza: *Teológiai-politikai tanulmány*. II. 4 és 8. (c2 és 8.) Schopenhauer is idézi in: *Parerga und Paralipomena*. 2. 124.

94. AZ EDDIGI MORALITÁS HÁROM SZAKASZA. – Első jele, hogy az állat ember lett, hogy cselekvése immár nem a pillanatnyi, hanem a tartós, jó érzésre irányul, vagyis hogy az ember **hasznossá, célszerűvé** vált: ekkor tör elő először az ész szabad uralma. Ennél magasabb fokot akkor ér el, ha a **becsület** elve szerint cselekszik; ennek alapján sorolja be, veti alá magát közös érzéseknek, és így a fölé a szakasz fölé emelkedik, amelyben csak a személyesen értelmezett hasznosság vezérelte: tisztel, és akarja, hogy őt is tiszteljék, vagyis: a hasznót attól teszi függővé, hogy miként vélekedik másokról, és miként vélekednek róla mások. Végül az **eddig**i moralitás alapján a dolgokról és az emberekről kialakított **saját** mércéje alapján cselekszik, ő határozza meg magának és másoknak, hogy mi tiszteletre méltó és mi hasznos; a vélekedések törvényhozója egyre magasabbra jutott a hasznosság és a tisztesség fogalmának megfelelően. A megismerés képessé teszi arra, hogy a hasznosat, vagyis az általános és tartós hasznót elébe helyezze a személyesnek, az általános és tartós érvényű tiszteletet a pillanatnyinak – kollektív-individuumként él és cselekszik.

95. AZ ÉRETT INDIVIDUUM MORÁLJA. – Idáig a morális cselekedet tulajdonképpen ismertetőjegyének a személytelenséget tartották; kimutatták, hogy a személytelen cselekedeteket kezdetben az általános haszonra való tekintettel dicsérték és tüntették ki. Vajon nem következik-e most jelentős változás ezekben a nézetekben, amikor is egyre inkább belátja az ember, hogy épp a lehető **legszemélyesebb** figyelembevételével a legnagyobb az általános haszon: így épp nem a szigorúan személyes cselekvés felel-e meg a moralitás (mint általános hasznosság) mostani fogalmának? Önmagunkból egész személyt kialakítani és minden cselekedetünkben a **személy legfőbb** javát szem előtt tartani – ez előbbre visz, mint a mások hasznát szolgáló, részvétteljes rezdülések és cselekedetek. Persze még mindnyájan szenvedünk a bennünk lévő személyesség elenyésző figyelembevételé miatt, ez a személyesség rosszul alakult ki – valljuk csak be: érzékünket sokkal inkább erőszakkal elvonták tőle, és az államnak, a tudománynak, a segítségre szorulóknak kínálták fel áldozatképpen, mintha a személyesség volna a rossz, amit fel kell áldozni. Most is embertársainkért akarunk munkálkodni, de csak annyira – és semmivel sem kevésbé vagy jobban –, hogy saját előnyünket is megtaláljuk a munkálkodásban. Csak az a kérdés, mit értünk **saját előnyön** – ezt épp az éretlen, fejletlen, nyers individuum fogja érteni a legnyersebben.

96. ERKÖLCS ÉS ERKÖLCSÖS. – Morálisnak, erkölcsösnek, etikusnak lenni annyit jelent: engedelmeskedni egy régen megalapozott törvénynek vagy hagyománynak. Lényegtelen, hogy kínlódva vagy örömmel veti-e magát alá az ember, elég, ha megteszi. „Jó”-nak azt nevezik, aki természeténél fogva, hosszú öröklődés következményeképpen, vagyis könnyedén és örömmel cselekszik erkölcsösen asze-

rint, hogy épp mi a teendő (például bosszút áll, ha a bosszúállás, mint a régebbi görögöknél, a jó erkölcs része). Jónak nevezik, mert jó „valamire”; mivel azonban a jóakaratot, részvétet és a többi az erkölcsök változása során mindig „valamire való jó”-nak, hasznosnak érezték, most kiváltképp a jóakaratút, segítőkészetet nevezik „jó”-nak. A gonosz „nem erkölcsös” (erkölcstelen), erkölcstelenséget művel, ellenszegül a hagyománynak, lett légyen az ésszerű vagy ostoba; a felebarát megkárosítását azonban az elmúlt korok minden erkölcsi törvényében kiváltképp károsnak érezték, ezért most, nevezetesen a „gonosz” szó hallatán, a felebarát önkényes megkárosítására gondolunk. Nem az „önző” és az „önzetlen” az alapvető ellentét, ami az embereket az erkölcsös és erkölcstelen, a jó és a gonosz megkülönböztetésére készteti, hanem egy hagyományhoz, törvényhez való kötődés vagy attól való eloldódás. Az ma már közömbös, hogyan **keletkezett** a hagyomány, mindenesetre nem a jó és a gonosz vagy valamilyen immanens kategorikus imperatívusz figyelembevétele a lényeg, hanem mindenekelőtt egy **közösség**, egy nép fennmaradása; minden babonás szokás, amely egy tévesen értelmezett véletlen alapján keletkezett, hagyományt erőszakol ki, melynek követése erkölcsös; elszakadni tőle ugyanis veszélyes, a **közösség** számára sokkal károsabb, mint az egyes ember számára (mert az istenség a bűn és előjogainak minden megsértéséért a közösséget – és csak ennyiben az individuumot – bünteti). Minden hagyomány folyamatosan annál tisztetreméltóbb lesz, minél jobban eltávolodik eredetétől, minél jobban elfelejtik eredetét; az iránta tanúsított tisztelet nemzedékről nemzedékre nő, a hagyomány végül szentté lesz, és hódolatot ébreszt; ezért sokkal régebbi a kegyesség morálja annál a morálnál, amely önzetlen cselekedeteket követel.

97. ÉLVEZET AZ ERKÖLCSBEN. – Az élvezet és vele a moralitás forrásának egyik fontos fajtája a szokásból ered. Az ember a megszokottat könnyebben, jobban, vagyis szívesebben csinálja, és közben élvezi és tapasztalatból tudja, hogy a megszokott már bevált, vagyis hasznos; egy olyan erkölcs, amellyel jól boldogul az ember, üdvösnek és kedvezőnek bizonyul, szemben minden új, még be nem vált kísérlettel. Az erkölcs tehát a kellemes és a hasznos egyesülése, ráadásul feleslegessé teszi a gondolkodást. Mihelyt lehet, az ember kényszerrel alkalmaz, hogy érvényesítse és bevezesse erkölceit, mert számára azok bevált életbölcseiséget jelentenek. Ezt az erkölcsöt egy individuumokból álló közösség ugyanígy rákényszeríti minden egyes tagjára. És itt van a téves következtetés: mivel az ember jól érzi magát egy törvénnyel, vagy legalábbis annak segítségével érvényesíteni tudja létét, az erkölcs szükségszerű, mert az **egyetlen** lehetőségnek minősül, mellyel jól érezheti magát; úgy tűnik, az élet jó érzése kizárólag belőle sarjadhat ki. A megszokottnak mint az emberi lét egyik feltételének eme felfogását az erkölcs legkisebb részleteiig érvényesítik: mivel a valódi kauzalitásba az alacsonyabban álló népek és kultúrák igen csekély mértékben látnak bele, babonás félelemmel figyelik, hogy minden menjen a maga

megszokott útján; az erkölcsöt látszólagos fölöttébb hasznos volta miatt még ott is megőrzik, ahol az nehéz, kemény és terhes. Az ember nem tudhatja, hogy vajon a jó közérzetnek ugyanez a foka más erkölcsök mellett is megvolna-e, vagy talán még magasabb fokok is elérhetők lennének-e. Azt azonban mindenképpen érzékelhetjük, hogy minden erkölcs, még a legkeményebb is, idővel egyre kellemesebbé és enyhébbé válik, és hogy a legszigorúbb életmód is megszokott, és ezáltal élvezetes lehet.

98. ÉLVEZET ÉS SZOCIÁLIS ÖSZTÖN. – Az ember másokhoz fűződő kapcsolataiból egyfajta új **élvezetet** nyer azok mellé az élvezetérzések mellé, melyeket magából merít; ezáltal jelentősen gazdagítja az élvezetek birodalmát. Lehet, hogy némely idetartozó dolgot még az állatoktól örökölt, melyek láthatóan élvezik a játékot, ahogy például az anyaállat játszik a kölykeivel. Aztán gondoljunk a nemi kapcsolatokra, melyek, tekintettel az élvezetre, minden hímben majd minden nőtény iránt felkeltik az érdeklődést, és fordítva. Az emberi kapcsolatok alapján támadó élvezetérzések általában jobbra teszik az embert; a közös öröm, a közösen élvezett élvezet csak fokozza azt, biztonságot nyújt az egyes embernek, erősíti jóindulatát, oldja bizalmatlanságát és irigységét: mert jól érzi magát, és látja, hogy a másinak ugyanolyan jó. Az **élvezet ugyanolyan fajtájú megnyilvánulásai** felkeltik az együttérzés fantáziáját, azt az érzetet, hogy valahogyan ugyanolyanok vagyunk: ugyanezt eredményezi a közös szenvedés, az ítéletidő, a veszély, az ellenség. Minden bizonynyal erre épül a legrégebbi szövetség: aminek értelme a fenyegető élvezetnélküliség közös eltávolítása, elhárítása az egyes ember javára. Így sarjad ki tehát az élvezetből a szociális ösztön.

99. AZ ÁRTATLAN AZ ÜGYNEVEZETT GONOSZ CSELEKEDETEKBE. – Minden „gonosz” cselekedetet az individuum fenntartási, vagy még pontosabban: az élvezet szándékának és az élvezetnélküliség elkerülésének az ösztöne motivál; ez motiválja tehát, nem pedig a „gonosz”. „Magánvaló fájdalomkozás” **nem létezik**, mint ahogy „magánvaló élvezetszerzés” sem (schopenhaueri értelemben ez a részvét), kivéve a filozófusok agyában. Az állam előtti állapotban megöljük azt a lényt – legyen majom vagy ember –, amelyik el akarja venni előlünk a fa gyümölcsét, amikor éhesek vagyunk, és a fához szaladunk: ahogyan tennénk ezt egy állattal, ha barangolás közben egy zord vidéken találkozoznánk vele. – Azok a gonosz cselekedetek, melyek bennünket most a leginkább felháborítanak, azon a tévedésen alapulnak, hogy a másik, aki ezeket a gonosz cselekedeteket velünk szemben elköveti, szabad akarattal rendelkezik, vagyis hogy **tetszése** szerint nem tesz velünk rosszat. Eme „tetszés”-be vetett hit gerjeszti a gyűlöletet, a bosszúvágyat, az álnokságot, a fantázia teljes elsilányulását, miközben egy állatra sokkal kevésbé haragszunk, mert felelősség nélkülinek tartjuk. Nem az önfenntartás ösztönének parancsára, hanem megtorlás céljából okozni fáj-

dalmat – ez téves ítélet következménye, és ezért ugyancsak ártatlan. Az egyes lény az állam előtti állapotban elrettentés céljából keményen és kegyetlenül bánhat más lényekkel: hogy hatalmának elrettentő kísérletei révén biztosítsa létét. Így cselekszik az erőszakos, a hatalmas, az eredeti államalapító, aki leigázza a gyengébbet. Joga van hozzá, ahogyan ma még az állam is gyakorolja ezt a jogot; vagy még inkább: nincs olyan jog, ami ezt megakadályozhatná. Csak akkor lehet előkészíteni a talajt bármely moralitás számára, ha egy nagyobb individuum vagy egy kollektív-individuum, mint például a társadalom vagy az állam, aláveti az egyes embert, vagyis kivonja elszigeteltségéből, és besorolja egy szövetségbe. A moralitást az a kényszer előzi meg, sőt maga a moralitás is kényszer lesz még egy ideig, amelyhez az ember az élvezetnélküliség elkerülése végett alkalmazkodik. Idővel erkölccsé válik, majd még később önkéntes engedelmességgé, végül szinte ösztönné: és akkor, mint minden rég megszokott és természetes dolog, összekapcsolódik az élvezettel – és **erénynek** hívják.

100. SZEMÉREM. – Szemérem mindenütt van, ahol van „misztérium”; ez azonban vallási fogalom, ami igen elterjedt volt az emberi kultúra régebbi korában. Mindenütt voltak körülhatárolt területek, melyekbe a belépést, bizonyos eseteket kivéve, isteni jog tiltotta: e jogok legelőször is teljesen térbeli jellegűek, amennyiben bizonyos helyeket a beavatatlanok lába nem érinthetett, és amelyek közelében a beavatatlanok eliszonyodtak és rettegtek. Ezt az érzést sokszorosan átültették más viszonyokra is, például a nemi viszonyra, melyeket mint az érettebb életkor előjogát és adütonját¹⁷ – mintegy az ifjúság érdekében – megtagadták az ifjúságtól: olyan viszonyok voltak ezek, melyek védelmére és szentségként való működtetésére sok istent alkalmaztak és bíztak meg hitvesi hálósobák őrzésével (a török nyelvben ezért hívják ezt a helyiséget háremnek, azaz „szentély”-nek, vagyis ugyanazzal a szóval jelölik, mint a mecsetek előcsarnokát). Így a királyság is olyan központ, melyből hatalom és ragyogás árad, a leigázottak számára fölöttébb titokzatos és szemérmetes hely: ennek utóhatásai olyan népeknél, melyek egyébként egyáltalán nem tartoznak a szemérmes népek közé, még most is érezhetők. Ugyanígy misztérium még ma is a belső állapotok egész világa, az úgynevezett lélek minden nem-filozófus számára, miután azt végtelen időközön át isteni eredetűnek, az isteni kapcsolatteremtés eszközeének hitték: a lélek tehát adüton, és szeméremérzést kelt.

101. NE ÍTÉLJETEK.¹⁸ – Óvakodjunk, nehogy igazságtalanul szidalmazunk korábbi korok szemlélése közben. A rabszolgaság igazságtalanságai, a személyek és népek kegyetlen leigázása nem mérhető a mi mércénkkel. Mert akkoriban az igaz-

¹⁷ Az ógörög templomok szent helye, ahová csak a kiválasztottak léphettek be.

¹⁸ Vö. Máté 7,1: „Ne ítéljetek, hogy ne ítéltessetek!”

ságöszön még nem alakult ki ilyen mértékben. Ki vethetné szemére a genfi Kálvinnak, hogy megégette az orvos Szervétet? Meggyőződéséből fakadó, következetes tett volt, miként az inkvizíció is joggal tette, amit tett; csak az uralkodó nézetek voltak tévesek, és olyan konzekvenciát eredményeztek, ami nekünk keménynek tűnik, mert maguk a nézetek is idegenné váltak számunkra. Különben is, mi egy ember megégetése majd minden ember örökös, pokoli büntetéseihez képest! És akkoriban mégis ez az elképzelés uralta az egész világot anélkül, hogy sokkal nagyobb borzalmaival az egy istenről alkotott elképzelést lényegesen megkárosította volna. Nálunk is keményen és kegyetlenül bánnak a politikai szekták tagjaival, mivel azonban megtanultunk hinni az állam szükségszerűségében, nem érezzük ezt a kegyetlenséget olyan erősnek, mint ott, ahol elvetjük magukat a nézeteket is. A gyerekek és az olaszok kegyetlensége az állatokkal értetlenségre vezethető vissza: az állatot ugyanis az egyházi tanítás érdekei az ember mögé túl messzire vetették vissza. – A történelem számos borzalmát és embertelenségét, amit szinte el sem merünk hinni, enyhíti a szemlélet, miszerint a parancsot adó és a parancsot végrehajtó nem ugyanaz a személy: az előbbinek nincs rálátása, és ezért erős képzelőereje sem, az utóbbi előjárójának engedelmeskedik, és nem érez felelősséget. A legtöbb fejedelem és katonai vezető fantázia hiányában kissé kegyetlennek és keménynek tűnik, holott nem az. – **Az egoizmus nem azért gonosz**, mert a „felebarát” – a kifejezés keresztény eredetű, és nem felel meg a valóságnak –, azaz a hozzánk legközelebb álló ember képzele nagyban halvány bennünk; ezért vele szemben majdnem olyan kevésbé érezzük magunkat felelősnek és szabadnak, mint a növényekkel vagy kövekkel szemben. Meg kell **tanulnunk**, hogy szenved a másik: márpedig ezt tökéletesen soha nem lehet megtanulni.

102. „AZ EMBER MINDIG JÓL CSELEKSZIK.” – A természetet nem vádoljuk amoralitással, ha égiháborút küld ránk, és bőrig áztat: miért nevezzük hát a kárt okozó embert amorálisnak? Mert az utóbbinál önkényesen működő, szabad akaratot, az előbbinél szükségszerűséget tételezünk föl. Ez a megkülönböztetés azonban téves. Továbbá: magát a szándékos károkozást sem nevezzük minden körülmények között amorálisnak; egy szúnyogot például minden meggondolás nélkül önkényesen megölünk, csak azért, mert nem tetszik az éneke; a bűnözőt szándékosan büntetjük meg és okoznak neki szenvedést, hogy megvédjenek bennünket és a társadalmat. Az első esetben az individuum az, aki az önfenntartás vagy az élvezetnélküliség elkerülése érdekében okoz szándékosan fájdalmat; a második esetben az állam. **Önvédelem** esetén minden morál megengedi a szándékos károkozást: vagyis akkor, ha **önfenntartásról** van szó! De ez a két szempont **elegendő** ahhoz, hogy bárki által bárki ellen elkövetett gonosz cselekedet kapcsán kijelentsük: az ember élvezetet akar magának, vagy az élvezetnélküliséget akarja elhárítani; valamilyen értelemben mindig önfenntartásról van szó. Igaza van Szókratésznek és

Platónnak: bármit tegyen is az ember, mindig jól cselekszik, vagyis: azt teszi, ami intellektusa fokától, eszességének mindenkori mértékétől függően számára jónak (hasznosnak) tűnik.

103. ÁRTALMATLANSÁG A GONOSZSÁGBAN. – A gonoszságnak **nem** a másíknak okozott szenvedés az elsődleges célja, hanem az élvezetszerzés saját magunknak, például bosszúvágy vagy az idegek erősebb ingerlése. Már az évődés is azt mutatja, milyen jól szórakozunk, ha a másikon kitomboljuk hatalmunkat, és élvezük a fölény kéjes érzetét. **Amorális volna, hogy élvezetet szerzünk magunknak mások élvezete kárára?** Vajon ördögi-e a káröröm, ahogyan Schopenhauer mondja? Nos, a természetben azzal szerzünk magunknak élvezetet, hogy ágakat törünk le, köveket bontunk le a sziklákról, vadállatokkal viaskodunk, méghozzá azért, hogy tudatosodjon bennünk az erőnk. Vajon amorálissá tesz-e az a **tudás**, hogy egy másik miattunk szenved, holott ugyanarról a dologról van szó, ami miatt egyébként nem érzünk felelősséget? Ha ezt nem tudnánk, nem is élveznénk közben saját fölényünket, mert ezt csak a másik szenvedésében ismerjük fel, például akkor, amikor évődünk. Önmagában semmilyen élvezet se nem jó, se nem gonosz; honnan származik akkor az a parancs, hogy nem okozhatunk másoknak élvezetnélküliséget azért, hogy élvezetet szerezzünk magunknak? Kizárólag a haszon szempontjából, vagyis a **következmények**, az esetleges élvezetnélküliség figyelembevételéből származik, amikor is a megkárosított vagy az őt képviselő állam elvárja, hogy megtorlást, büntetést és bosszút akarjunk: eredetileg csakis ez lehet az oka annak, hogy az ilyen cselekedeteket megtiltsuk magunknak. – A részvét célja is éppoly kevésbé az, hogy élvezetet szerezzen a másíknak, mint ahogy a gonoszság célja sem az – mint mondtunk –, hogy fájdalmat okozzon a másíknak. Mert egy személyes élvezet legalább két (de talán sokkal több) elemet rejt magában – így lesz önélvezetté: először az emóció élvezetivé, ilyen a részvét a tragédiában, aztán, ha tette is sarkall, a hatalom gyakorlásából adódó kielégülés élvezetivé. És ha egy szenvedő személy nagyon közel áll hozzánk, részvétteljes cselekedetek gyakorlásával valamelyest magunk is megszabadulunk szenvedésünkötől. – Néhány filozófustól eltekintve, az emberek a részvétet a morális érzések rangsorában mindig meglehetősen alulra helyezték – joggal.

104. ÖNVÉDELEM. – Ha morális szempontból elfogadjuk egyáltalán az önvédelmet, akkor az úgynevezett amorális egoizmus szinte valamennyi megnyilvánulását is el kell fogadnunk: az ember azért okoz szenvedést, azért rabol vagy öl, hogy fenntartsa vagy megvédje önmagát, megelőzze a személyes szerencsétlenséget; hazudik, amikor a felfang és a képmutatás az önfenntartás helyes eszköze. A **szándékos károkozást**, ha saját létünk vagy biztonságunk (jó közérzetünk) forog kockán,

morálisnak fogadjuk el; ebben az esetben az állam árt magának, ha büntetést szab ki. A nem szándékos károkozás természetesen nem lehet amorális, mert a véletlen műve. De vajon van-e olyan szándékos károkozás, amikor **nem** saját egzisztenciánkról, jó közérzetünk fenntartásáról van szó? Van-e tiszta **gonoszságból** elkövetett károkozás, mint például a kegyetlenség esetében? Ha nem tudja az ember, mekkora fájdalmat okoz egy cselekedet, akkor az nem gonoszságból elkövetett cselekedet; ezért a gyermek sem gonoszkodik az állattal, nem gonosz: ugyanúgy megvizsgálja és szétszedi, mint a játékát. Vajon mindig pontosan **tudjuk-e**, hogy mekkora fájdalmat okoz egy cselekedet a másinak? Ameddig idegrendszerünk hatósugara elér, óvakodunk a fájdalomtól: ha tovább terjedne, és elérne embertársunkig, akkor senkinek nem okoznánk fájdalmat (kivéve olyan esetekben, amikor magunknak is fájdalmat okozunk, tehát amikor a gyógyulás érdekében vágunk, az egészség érdekében fáradozunk és küzdünk). Analógia alapján **következtetünk** arra, hogy valami valakinek fáj, és az emlékezettől, illetve a képzelet erősségétől közben bennünket is rosszul fog el. De vajon mi a különbség a fogfájás és a között a fájás (a részvét, vagyis a másikkal való „együtszenvedés”) között, amit a fogfájás látványa okoz? Vagyis: az úgynevezett gonoszságból elkövetett károkozás során az okozott fájdalom **fokát** nem ismerjük; ha azonban **élvezet** (saját hatalmunk, erős izgatottságunk érzete) jelentkezik a cselekedet során, a cselekedetet az individuum jó közérzetének fenntartása érdekében hajtjuk végre, és így az hasonló szempont alá esik, mint az önvédelem, az önvédelemből elkövetett hazugság. Élvezet nélkül nincs élet; az élvezetért folytatott harc az életért folytatott harcot jelenti. Azt, hogy az egyes ember ezt a harcot úgy vívja-e, hogy közben a többiek jónak vagy gonosznak nevezik-e, azt az **intellektus** foka és milyensége dönti el.

105. A JUTALMAZÓ IGASZÁGOSSÁG. – Aki teljes mértékben megértette a teljes felelőtlenség tanát, az immár egyáltalán nem fogja az igazságosság fogalmához sorolni az úgynevezett büntető és jutalmazó igazságosságot: hacsak ez nem azt jelenti, hogy mindenki azt kapja, ami megilleti. Mert akit megbüntetnek, nem érdemli meg a büntetést: csak eszközként szolgál, hogy a jövőben elrettentsen bizonyos cselekedetektől; éppígy nem érdemli meg a dicséretet az, akit megdicsérnek: hisz nem cselekedhetett másként, mint ahogyan cselekedett. A dicséretnek tehát csak az az értelme, hogy buzdítsa az illetőt és a többieket, vagyis hogy későbbi cselekedetek motivációjaként szolgáljon; a dicséretet a versenypályán futónak kiabálják be, és nem annak, aki célba ért. Sem a büntetés, sem pedig a dicséret nem olyasvalami, ami bárkit úgy illette meg, hogy az övé; hasznossági okokból kapja, anélkül hogy joggal támaszthatna rá igényt. Ugyanúgy azt kell mondanunk, hogy „a bölcs nem a jó cselekedetet jutalmazza”, mint ahogy azt mondjuk: „a bölcs nem a rossz cselekedetet bünteti, hanem azért büntet, hogy többé ne cselekedjünk rosszat”. Ha megszűnne a büntetés és a jutalom, megszűnnének azok a legerősebb indítékok is,

amelyek bizonyos cselekedetektől el-, bizonyos cselekedetekhez pedig odaterelnek bennünket; az emberek haszna megköveteli fennmaradásukat; és ha a büntetés és a jutalom, a szidás és a dicséret a legérzékenyebben a hiúságra hat, akkor ugyanez a haszon a hiúság fennmaradását is megköveteli.

106. VÍZESÉS-NÉL. – Ha megpillantunk egy vízesést, úgy véljük, a hullámok számtalan kanyarulatában, kígyózásában, törésében az akarat szabadságának és kedvtelésének művét látjuk; pedig minden szükségszerű, minden mozgás matematikailag kiszámítható. Így van ez az emberi cselekedetekkel is; ha az ember mindentudó volna, előre ki tudná számítani minden egyes cselekedetét, akárcsak a megismerés minden előrelépését, minden tévedést, minden gonoszszágot. Persze maga a cselekvő az önkényesség illúziójának foglya; ha a világ kereke megállna egy pillanatra, és jelen volna egy mindentudó, számító értelem, hogy kihasználja ezt a szünetet, akkor tovább mesélhetné minden egyes lény legtávolabbi időkbe futó jövőjét, és megjelölhetné azt a nyomot, melyen maga a kerék még forogni fog. A cselekvő önámítása, a szabad akarat föltételezése ugyanúgy beletartozik ebbe a kiszámítandó mechanizmusba.

107. FELELŐSSÉGNÉLKÜLISÉG ÉS ÁRTATLANSÁG. – Az ember teljes felelősségnélkülsége cselekvését és lényét illetően a legkeserűbb csepp, amit a megismerő embernek le kell nyelnie, ha megszokta, hogy a felelősségben és a kötelességben lássa emberi mivoltának nemesi levelét. Ezzel elértéktelenedett és hamissá lett minden értékelése, kitüntetése, ellenszenve: legmélyebb érzése, melyet a tűrő emberrel, a hőssel szemben táplált, tévedés volt; nem dicsérhet, nem szidhat többé, mert a természetet dicsérni és szidni értelmetlenség. Ahogyan a jó műalkotást szereti, ám nem dicséri, mivel az nem tehet róla, hogy van, vagy ahogyan a virágot szemléli, úgy kell szemlélnie az emberek és a saját cselekedeteit is. Megcsodálhatja erejüket, szépségüket, bőségüket, de érdemet nem találhat bennük: a vegyi folyamat és az elemek viadala, a gyógyulásra epekedő beteg gyötrelme is éppoly kevésbé érdem, mint azok a lelki tusák és szükségállapotok, amelyekben különböző indítékok rángatják ide-oda az embert, mígnem végül – ahogy mondani szokták – a leghatalmasabb mellett dönt (valójában azonban a leghatalmasabb indíték dönt ömellelte). Mindezen indítékok azonban, bármilyen nagy névvel illessük is őket, ugyanazokból a gyökerekből sarjadnak ki, melyekben hitünk szerint a gonosz mérgek is lakoznak; a jó és a gonosz cselekedetek között nincs fajta-, legfeljebb csak fokozatbeli különbség. A jó cselekedetek szublimált gonoszak; a gonosz cselekedetek pedig eldurvult, elbutult jók. Az individuum önélvezetre irányuló egyetlen vágya (az attól való félelemmel együtt, hogy veszendőbe megy) minden körülmények között kielégül, bármit tegyen is az ember, pontosabban, azt teszi, amit tennie kell: akár a hiúság, a bosszú, az élvezet,

a hasznosság, a gonoszság, a ravaszság, vagy akár az áldozat, a részvét, a megismerés tetteiről legyen is szó. Az ítélőképesség fokai döntenek el, hogy valakit hová vonz ez a vágy; minden társadalomnak, annak minden egyes tagjának van egy érvényes rangsora a javakról, ami alapján meghatározza saját és megítéli mások cselekedeteit. Ám ez a mérce folyamatosan változik; sok cselekedetet gonosznak neveznek, és ezek a cselekedetek csak azért ostobák, mert az intelligencia foka, mely épp a mellett a bizonyos cselekedet mellett döntött, nagyon alacsony. Igen, bizonyos értelemben még most is ostoba **minden** cselekedet, mert az emberi intelligencia most elérhető legmagasabb foka bizonyára magasabbra fog még nőni: és ha akkor majd visszapillantunk, minden cselekvésünk és ítélkezésünk olyan korlátozottnak és elhamarkodottnak fog föltűnni, ahogyan most elmaradott, vad népcsoportok cselekvései és ítélkezései korlátozottnak és elhamarkodottnak tűnnek föl. – Ennek a belátása mély fájdalmakat okozhat, de aztán megvigasztalódunk: mert ezek a fájdalmak szülési fájdalmak. A pillangó át akarja törni lárvája burkát, rángatja, aztán széttépi: ekkor elvakítja és megzavarja az ismeretlen fény, a szabadság birodalma. Azokban az emberekben, akik képesek effajta szomorúságra – és milyen kevesen lesznek! –, meggy végbe az első kísérlet, hogy vajon az **emberiség képes lesz-e morális emberiségből bölcs emberiséggé átváltozni**. Egy új evangélium napja veti első sugarát ama emberek lelkének legmagasabb csúcsára: és ekkor úgy összesűrűsödnek a ködök, mint még soha, és egymás mellett pihen a legfényesebb fény és a legborúsabb homály. Minden szükségyszerű – ezt mondja az új megismerés: és maga ez a megismerés szükségyszerű. Minden ártatlan: s a megismerés útja enged bepillantást ebbe az ártatlanságba. Míg élvezet, egoizmus, hiúság szükségeltetik a morális jelenségek és legfőbb virága, a megismerés igazság- és igazságosság-érzésének létrehozásához, addig a képzelet tévedése és tévelygése volt az egyetlen eszköz, amellyel az emberiség fokozatosan felemelkedhetett az önmegvilágosodásnak és önmegváltásnak erre a fokára – ki becsülhetné le ezeket az eszközöket? Ki szomorkodhatna, amikor észreveszi a célt, melyhez az utak vezetnek? A morál területén minden fokozatosan alakult ki, minden változó, ingatag, minden szétfolyik, ez igaz: – de **minden árad is**: méghozzá egyetlen cél felé. Még ha egyre csak tovább munkálkodik is bennünk a téves értékelés, szeretés, gyűlölés örökletes szokása, azért a gyarapodó megismerés hatására egyre gyöngyül: egy új szokás, a fel-fogás, a nem-szeretés, a nem-gyűlölés, az áttekintés szokása fogan meg bennünk fokozatosan ugyanazon a talajon, és több ezer év múlva talán elég hatalmas lesz ahhoz, hogy erőt adjon az emberiségnek, hogy ugyanolyan szabályszerűen létrehozza a bölcs, ártatlan (bűn-tudatlan) embert, ahogyan most az oktalan, méltánytalan, büntudatos embert – **azaz annak szükségyszerű előfokát, nem pedig ellentétét** – hozza létre.

A vallási élet

108. A ROSSZAL VÍVOTT KETTŐS KÜZDELEM. – Ha valamilyen rossz dolog ér bennünket, akkor vagy úgy tudunk kilábalni belőle, hogy felszínre hozzuk az okát, vagy pedig úgy, hogy megváltoztatjuk érzésünkre gyakorolt hatását: vagyis a rosszat jóvá értékeliük át, aminek a haszna talán csak később válik láthatóvá. Vallás és művészet (és a metafizikai filozófia is) azon fáradozik, hogy érzéseink megváltoztatására hasson, részben úgy, hogy megváltoztassa az élményekről kialakított ítéletünket (például a következő mondat segítségével: „Isten sújtja, akit szeret”), részben úgy, hogy felkeltsen a szenvedés, egyáltalában az emóció élvezetét (a tragikus művészetnek ez a kiindulópontja). Minél inkább hajlik valaki az átértelmezésre és rendezésre, annál kevésbé fogja szem előtt tartani és megszüntetni a rossz okait; a pillanatnyi csillapítás és narkotizálás, mint például fogfájás esetén, komolyabb szenvedések esetén is elegendőek számára. Minél inkább csökken a vallások és a narkózis minden művészetének uralma, az emberek annál szigorúbban tartják szem előtt a rossz igazi megszüntetését, ami persze meglehetősen kedvezőtlenül érinti a tragédiaköltőket – mert a tragédiához egyre kevesebb lesz az anyag, mivel a kérlelhetetlen, leküzdhetetlen sors birodalma egyre szűkebb lesz –, még kedvezőtlenebbül érinti azonban ez a papokat: mert ők eddig az emberi rossz narkotizálásából éltek.

109. A MÉLABŰ MINT MEGISMERÉS. – Mennyire szeretné az ember a papok hamis megállapításait, mint például, hogy van isten, aki jót kíván tőlünk, aki minden cselekedet, minden pillanat, minden gondolat őrizője és tanúja, aki szeret bennünket, és minden nyomorúságunkban a javunkat akarja – mennyire szeretné az ember ezeket a megállapításokat igazságokra cserélni, melyek éppúgy üdvöztetőek, megnyugtatóak és jótékonyak, mint ama tévedések! Csakhogy ilyen igazságok nincsenek; a filozófia legfelsőbb szintű metafizikai látszólagosságokat (alapjában ugyancsak nem-igazságokat) tud szembeállítani velük. Csak hát az a tragédia, hogy nem **hihetünk** a vallás és a metafizika dogmáiban, ha szívünkben és fejünkben az igazság szigorú módszerét őrizzük, másrészt az emberiség fejlődése révén olyan kifinomulttá, ingerlékennyé, szenvedővé váltunk, hogy a legfőbb gyógyító- és vigasztalószerekre szorulunk; ennek viszont az a veszélye, hogy az ember elvérzik a megismert igazság következtében. Ezt fejezik ki Byron halhatatlan sorai:

„a gyász tudás: a legnagyobb tudósok
szenvednek meg leginkább, sors-igazság,
a Tudás Fája nem az Életé.”¹

Ilyen gondok ellen nincs jobb szer, mint hogy felidézzük és magunknak is elmondjuk Horatius ünnepélyes könnyelműségét – legalábbis a lélek legrosszabb óráiban és napfogyatkozásai idején:

„Mért gyötrenénk nem-földi titkok
Gondolatával erőten elménk?
Üljünk le rögvest itt, e platán, e dús
Lúclomb tövében –”²

Biztosan jobb bármilyen fokú könnyelműség vagy melabú, mint egy romantikus visszatérés és dezertálás, bármiféle közeledés a kereszténységhez: mert a megismerés jelenlegi állása szerint teljesen lehetetlen többé kapcsolatba lépni vele anélkül, hogy az ember reménytelenül be ne mocskolná intellektuális lelkiismeretét, és fel ne adná maga és mások előtt. Ezek a fájdalmak elég kínosak: de fájdalmak nélkül senki sem lehet az emberiség vezetője és nevelője; és jaj annak, aki erre törekedne anélkül, hogy immár nem rendelkezik ama tiszta lelkiismerettel!

110. IGAZSÁG A VALLÁSBAN. – A felvilágosodás korszaka nem volt tisztában a vallás jelentőségével, efelől semmi kétség; de az is bizonyos, hogy a felvilágosodást követő ellen-küzdelemben megint csak jócskán túlhaladtak az igazságosságon, amennyiben a vallásokkal szeretettel, mi több, szerelemmel bántak, és például a világ mélyebb, sőt legmélyebb értelmét tulajdonították nekik; mely értelemnek a tudományt csak dogmatikus köntösétől kell megszabadítania, hogy aztán mítoszoktól mentes alakban birtokolhassa az „igazságot”. A vallásoknak tehát – mármint a felvilágosodás minden ellenfelének állítása szerint – *sensus allegoricussal*³, a tömeg értelmi színvonalának figyelembevételével kell kinyilvánítania azt az ősi bölcsességet, ami maga a magánvaló bölcsesség, amennyiben az újabb kor minden igaz tudománya mindig hozzá vezetett, ahelyett hogy elvezetett volna tőle: így hát az emberiség legrégebbi bölcsei és minden későbbi bölcs között a nézetek harmóniája, sőt egyenlősége uralkodik, és a megismerések előrehaladása – amennyiben beszélni akarunk erről – nem a lényegre, hanem annak közlésére vonatkozik. Ez az egész vallást és a tudományt érintő felfogás teljességgel téves; és ma már senki sem

11-13

¹ Byron: *Manfred*. I. 1. 26–29. Orbán Ottó fordítása.

² Horatius: *Ódák*. II. 11. Mezei Balázs fordítása.

³ Allegorikus értelem (latin).

merne hitet tenni mellette, ha Schopenhauer ékesszólása – ez a hangosan zengő és hallgatóit csak emberöltővel később elérő ékesszólás – nem vette volna oltalmába. Amennyire bizonyos az, hogy Schopenhauer vallási-morális ember- és világértelmezéséből nagyon sokat nyerhetünk a kereszténység és más vallások megértéséhez, úgy az is bizonyos, hogy **tévedett a vallás megismerésben játszott értékét illetően**. Ebben ő maga is csak kora tudományos tanítóinak túl engedelmes tanítványa volt, akik valamennyien a romantikának hódoltak, és esküvel megtagadták a felvilágosodás szellemét; ha mostani korunkba született volna bele, képtelen volna a vallás sensus allegoricusáról beszélni; sokkal inkább az igazság előtt tisztelegne, ahogy azt a következő szavakkal meg is tette: **még soha nem tartalmazott vallás igazságot, se közvetve, se közvetlenül, se dogmaként, se példázatként**. Mert félelemből és szükségből született mindegyik, és az ész útvesztőin át lopakodott be az emberi létbe; egyszer talán, amikor a tudomány veszélyeztette, valamilyen filozófiai tant hazudott bele rendszerébe, hogy később megtalálják benne: de ez nem egyéb teológus-büvélszmutatványnál, amely abból az időből való, amikor egy vallás már kételkedik önmagában. A teológia büvélszmutatványai, melyeket persze már a kereszténységben, egy művelt, filozófiával átitatott kor vallásában nagyon régen alkalmaztak, a sensus allegoricusról alkotott babonához, még inkább azonban a filozófusok (nevezetesen a fél-lények, a költői filozófusok és a filozofikus művészek) szokásához, mindazon érzésekhez vezettek, melyeket **önmagukban** találtak, hogy aztán az ember alapvető lényegeként kezeljék őket, és így saját vallási érzéseiket is olyan jelentős befolyáshoz juttassák, amely rendszereik gondolati építményére is hatással van. Mivel a filozófusok sokszor a vallási szokások hagyománya, vagy legalábbis ama „metafizikai igény” régről átöröklődött hatalma alapján filozofáltak, olyan tanbéli vélekedésekre jutottak, melyek valóban nagyon hasonlítanak a zsidó vagy a keresztény vagy az indiai vallási vélekedésekhez – nevezetesen úgy, ahogyan a gyerekek szoktak hasonlítani anyjukra, csakhogy ebben az esetben az apák nem tudták, ki az anya, miként ez előfordul néha, hanem ártatlan ámulattal minden vallás és tudomány családi hasonlóságáról locsogtak. A vallás és a valódi tudomány között nincs rokonság, se barátság, de még ellenségeskedés se: különböző csillagokon élnek. Minden filozófia, amely vallási üstökös-csövát ragyogtat bele végső kilátásainak sötétjébe, mindent, de mindent gyanússá tesz, amit tudományként ad elő: ez a minden vélhetően ugyancsak vallás, még ha a tudomány cicomáját aggatták is rá. – Ezenfelül: ha minden nép bizonyos vallási dolgokban, például egy isten létezésében egyetértene (ami, mellel megjegyezve, e pontot illetően nincs így), akkor ez éppen hogy csupán **ellenérv** volna olyan állításokkal szemben, mint például egy isten létezése: a consensus gentium és különösképp hominum jogosan csakis bolondság lehet. Ezzel szemben consensus omnium sapientium⁴ egyáltalán nem létezik, egyetlenegy dologra vonatkoztatva sem, attól a kivételtől eltekintve, melyről Goethe sorai szólnak:

⁴ A népek megállapodása, az emberek megállapodása, minden tudós megállapodása (latin).

„Legnagyobb bölcsei minden időnek
mind mosolyogva csak ezt felelik:
Ostobák eszéről jobb ha lemondtok!
Okosság gyermeke, tedd a bolondot
tovább is bolonddá, ez itt a rend!”⁵

Rím nélkül és a mi esetünkre alkalmazva: a consensus sapientium abban áll, hogy a consensus gentium ostobaság.

111. A VALLÁSI KULTUSZ EREDETE. – Ha belehelyezkedünk azokba az időkbe, amikor a vallási élet a legerőteljesebben virágzott, olyan alapvető meggyőződéssel találkozunk, melyet immár nem osztunk, és ezért úgy látjuk, hogy a vallási élet kapuja egyszer s mindenkorra bezárult előttünk: ez a meggyőződés a természetre és a természettel való érintkezésre vonatkozik. Azokban az időkben még semmit nem tudnak a természeti törvényekről; sem a föld, sem az ég számára nincs kényszerítő szabály; az évszakok, a napfény, az eső jöhet, de éppúgy el is maradhat. A **természeti** kauzalitásra nincs semmiféle fogalom. Amikor evez az ember, nem az evezés mozgatja a hajót, az evezés csupán mágikus ceremónia, amelyen keresztül egy démon kényszeríti a hajót mozgásra. Minden betegség, sőt még a halál is mágikus hatásoknak tudható be. A betegség és a halál soha nem természetes; hiányzik a „természetes folyamat” egész képzete, ez majd csak a később, a régebbi görögöknél kezd derengeni, vagyis az emberiség nagyon kései szakaszában, az istenek fölött trónoló moira⁶ koncepciójában. Amikor nyílaz valaki, akkor még mindig egy irracionális kéz és erő mozgatja; ha hirtelen elapadnak a források, először földalatti démonokra és álnokságaikra gondolnak; az ember egy isten nyílának láthatatlan hatására roskad le váratlanul. Indiában (Lubbock⁷ szerint) az asztalos áldozatot mutat be kalapácsának, baltájának és egyéb szerszámainak; hasonlóképpen cselekszik a brahman⁸ tollával, mellyel ír, a katona fegyverével, melyet a harcmezőn használ, a kőműves kőműveskanalával, a földműves az ekéjével. Vallásos emberek képzeletében az egész természet tudatos és akarattal rendelkező lények cselekedeteinek összessé-

⁵ Johann Wolfgang Goethe: *A nagy-köfta dala*. Vas István fordítása.

⁶ Az élet hosszát meghatározó sors istennője a görög mitológiában.

⁷ John Lubbock: *Die Entstehung der Civilisation und der Urzustand des Menschengeschlechtes, erläutert durch das innere und äußere Leben der Wilden*. Übers. von A. Passow, nebst einleit. Vorwort v. R. Virchow. Jena, 1875. (A könyv megvolt Nietzsche könyvtárában, 1875. július 28-án vásárolta.)

⁸ Brahmana: az i. e. I. évezred elejétől az indiai társadalom négy rendre tagolódik: papság, nemesség, földművesek és iparosok, szolgák. Mindegyik renden belül számos, foglalkozás szerint egymástól elkülönülő kaszt létezett, melyek között nem lehetett átlépni egyikből a másikba. Az egyre bonyolultabbá váló, ősi vallási szertartásokat a *Védák* tanításait őrző papok újraértelmezték. Így keletkeztek az úgynevezett „papi szövegek”, a brahmanák. A szó tehát kettős jelentésű: egyrészt a legfelső társadalmi rend tagjait, a papokat jelöli, másrészt „magyarázataikat”.

ge, egy óriási **önkényesség**-komplexum. Tilos következtetni mindenre, ami rajtunk kívül van, hogy bármi ilyen és olyan **lesz**, ilyennek és olyannak **kell** lennie; csak mi vagyunk hozzávetőlegesen biztosak és kiszámíthatóak: az ember a **szabály**, a természet a **szabálynélküliség** – ez a mondat azt az alapvető meggyőződést tartalmazza, amely nyers, vallási szempontból termékeny ősi kultúrákat uralt. Mi, mostani emberek éppen teljesen fordítva érzünk: minél gazdagabbnak érzi magát belül az ember, minél polifonikusabb a szubjektuma, annál hatalmasabban hat rá a természet harmóniája; a természetben Goethével mindnyájan a modern lélek csillapításának nagy eszközét látjuk, a nyugalom, az otthonossá válás, az elcsön-desülés iránti vággyal hallgatjuk a legnagyobb óra ingalengését, mintha magunkba szívhatnánk, és csak így juthatnánk el odáig, hogy élvezhessük önmagunkat. Egykor fordítva volt mindez: gondoljunk csak vissza a népek nyers, korai állapotaira, vagy nézzük meg a közelünkben élő mostani vadakat, és azt látjuk, hogy legeslegerősebben a **törvény**, a **hagyomány** határozza meg őket: az individuum szinte automatikusan kötődik hozzá, és olyan egyhangúan mozog, mint az inga. Számára a természet – a fel nem fogott, rettenetes, titokzatos természet – minden bizonnyal a **szabadság**, az önkény, a magasabb hatalom **birodalmaként**, sőt mintegy az emberi lét emberfölötti fokaként, mint isten jelenik meg. Az ilyen korok és állapotok embere úgy érzi, hogy léte, boldogsága, családja, az állam boldogsága, minden vállalkozásának sikere a természet önkényétől függ: néhány természeti folyamatnak megfelelő időben kell bekövetkeznie, némely természeti folyamatnak pedig a megfelelő időben kell elmaradnia. „Hogyan lehet befolyásolni ezt a rettenetes ismeretlent, hogyan lehet megkötni a szabadság birodalmát?” – Ezt kérdi magától, és így kutat szorongva: vajon nincsenek-e olyan eszközök, melyekkel ama hatalmakat hagyománnyal és törvénnyel éppolyan szabályossá lehetne tenni, mint amilyen szabályos tenmagad vagy? – A mágiában és a csodában hívő emberek gondolkodása odáig merészkedik, hogy **törvényt akar szabni a természetnek** – röviden: a vallási kultusz ennek a gondolkodásnak az eredménye. A probléma, melyet ezek az emberek megoldani kívánnak, a legközelebbi rokonságban áll a következővel: hogyan diktálhat törvényeket a **gyengébb törzs az erősebbnek**, hogyan határozhatja meg, hogyan irányíthatja a gyengékre vonatkozó cselekedeteit? Először a kényszer legártalmatlanabb fajtájára fog gondolni, amelyet akkor alkalmaz az ember, ha már megszerezte valakinek a **hajlandóságát**. Könnyörgéssel és imával, behódolással, rendszeres juttatással és ajándékokkal kicsikart elkötelezettséggel, hízeltő magasztalással is lehetséges tehát a természet hatalmait kényszeríteni, amennyiben elnyerjük hajlandóságát: a szeretet megköt és megkötöttek. Azután lehet **szerződéseket** kötni, melyekben kölcsönösen bizonyos magatartás mellett kötelezik el magukat az emberek, adósságbehajtót jelölnek ki, és megesküsznek. De ennél is sokkal fontosabb a mágiával és varázslással elért, erőszakos kényszer. Ahogyan az ember a varázsló segítségével ártani tud az erősebb ellenségnek, és félelemben tartja, ahogyan a szerelmi varázs képes a távolban is hatni, úgy a gyengébb

ember is azt képzei, hogy utasíthatja a természet hatalmasabb szellemeit. Az minden varázslás fő eszköze, hogy az ember a hatalmába kerít, a magáévé tesz valamit: valakinek a haját, a körmét, az ételt az asztaláról, sőt még a képét, a nevét is. Ezekkel az eszközökkel aztán már varázsolhat; mert az alapfeltételezés így hangzik: minden szellemihez tartozik valamilyen testi is; a testi segítségével pedig meg tudja ragadni a szellemit. Ahogyan az ember utasítja a másik embert, úgy utasít valamely természeti szellemet is; mert annak is megvan a maga testisége, melynél fogva megragadható. A fa és mellette a csíra, amiből kifejlődött – ez a rejtélyes egymásmellettiség látszólag azt bizonyítja, hogy mindkét alakban egy és ugyanaz a szellem ölt testet: egyszer kicsiben, egyszer nagyban. Egy kő, ami hirtelen gurulni kezd, olyan test, amelyben szellem munkálkodik; ha az elhagyatott pusztán kötömb hever, képtelenség emberi erőre gondolni, ami odagörgette volna, ezért hát a kőnek magától kellett odakerülnie, azaz: szellemet rejt magában. Mindaz, aminek van teste, hozzáférhető a varázslás számára, tehát a természeti szellem is. Ha egy istent a képhez kötnék, közvetlenül eljárhatnak ellene (megvonják áldozati táplálékát, megkorbácsolják, megkötözik stb.). Kínában az alacsonyabb származású emberek istenük kegyének kierőszakolása céljából zsinórral megkötözik a képét, földre rántják, és sárban és trágyában végigvonszolják az utcákon, és így szidalmazták: „Te mocskos szellem, pompás templomot építettünk neked, bearanyoztunk, jól tartottunk, áldoztunk neked, és te mégis hálátlan vagy.” Szentek – és az Istenanya szobraival még ebben a században is történtek hasonló esetek katolikus országokban, ha pestisjárvány vagy szárazság idején nem teljesítették kötelességüket. – A természethez fűződő varázslatos kapcsolatok révén számtalan ceremónia született: és ha végül összekuszálódnak, megpróbálják rendezni, rendszerezni őket, miközben úgy vélik, hogy egy eljárási rendszer megfelelő lebonyolításával szavatolhatják a természet összmenetét, vagyis nagy, éves körforgásának kedvező menetét. Az a vallási kultusz értelme, hogy a természetet az ember előnyére készítse és igézze meg, vagyis olyan **törvényszerűséget vessen bele, mellyel az eleve nem rendelkezik**; míg a természet törvényszerűségét manapság **megismerni** akarja az ember, hogy alkalmazkodni tudjon hozzá. Röviden: a vallási kultusz az ember és ember közötti varázslás elképzelésein alapul; és a varázsló régebbi, mint a pap. De a varázsló is **ugyanúgy** más és nemesebb elképzeléseken alapul; föltételezi az ember és ember közötti szimpatikus viszonyt, a jóakarat, háládatosság, a könyörgők felemelésének, az ellenségek közötti szerződések, a tulajdon védelmével szemben támasztott igény meglétét. Az ember a kultúra igen alacsony fokán sem tehetetlen rabszolgaként áll szemben a természettel, **nem** szükségszerűen akarata nélküli szolgálja; sőt a vallás esetében a görögöknél, különösen az olümposzi istenekhez való magatartásformáiban két kaszt: egy előkelőbb, hatalmasabb és egy kevésbé előkelő kaszt együttélésére kell gondolnunk; származását tekintve azonban mindkét kaszt valahogy összetartozik, egy fajtából való, ezért nem is kell szégyenkezniük egymás előtt. Ez a görög vallásosság előkelő jellege.

112. BIZONYOS ÓKORI ÁLDOZATI ESZKÖZÖK LÁTVÁNYA. – Azt, hogy mi-ként vesznek el bizonyos érzéseink, a vaskos tréfa, sőt az obszcenitás és a vallási érzet összefonódása példáján láthatjuk: ennek az összefonódásnak az érzése elenyészőben van, csak történetileg értjük meg, hogy a Déméter- és Dionüszosz-ünnepekben, a keresztény húsvéti játékokban és misztériumokban még létezett; de még mi is ismerjük a fennköltnek, a burleszknek és a hasonlóknak a szövetségét, a megható-nak és a nevetségesnek az összeolvadását – amit talán egy későbbi kor ugyancsak nem fog megérteni.

113. A KERESZTÉNYSÉG MINT ŐSI MŰLT. – Ha vasárnap reggel halljuk, amint brummognak a régi harangok, azt kérdezzük: hát lehetséges ez?! Ez egy két évezred-del ezelőtt keresztre feszített zsidónak szól, aki azt állította, hogy Isten fia. Egy ilyen állítás nem bizonyítható. – A történelem ismert időszakait tekintve a keresztény vallás bizonyára egy távoli, hajdani időkből korunkba átnyúló ősi múlt, és az, hogy ama megállapítást elhiszi az ember – miközben egyébként minden igény felülvizsgálatában oly szigorú –, ennek az örökségnek a legrégebbi emléke. Egy isten, aki halandó asszonnyal nemz gyermeket; egy bölcs, aki arra szólít fel, hogy ne dolgozzunk, ne ítélkezzünk többé, hanem az eljövendő világvégre figyelmezzünk; egy olyan igazságosság, amely ártatlan embereket helyettes áldozatként fogad el; valaki, aki tanítványaival a vérét itatja; imádságok és csodás beavatkozások; egy isten ellen elkövetett bűnök, melyekért az az isten vezekel; félelem a túlvilágtól, melynek kapuja a halál; a kereszt szimbolikus alakja egy olyan korban, amely a kereszt rendeltetését és szűgyenét már nem ismeri – mily borzongatóan lebeg körül bennünket mindez az ősrégi múlt sirjának leheteként! Hihetnénk, hogy még ma is hisznek ilyesmi-ben?

114. AMI NEM GÖRÖG A KERESZTÉNYSÉGBEN. – A görögök a homéroszi isteneket nem fölöttük uralkodó uraknak, magukat pedig alattuk lévő szolgálknak látták, ahogy azt a zsidók tették. Mintegy csak saját kasztjuk legsikerültebb tükörképét, vagyis egy ideált, és nem saját lényük ellentétét látták bennük. Rokonuknak érzik őket, kölcsönösen érdeklődnek egymás iránt, egyfajta rokonszeny köti össze őket. Aki ilyen isteneket teremt magának, az előkelően gondolkodik önmagáról, és olyan viszonyba lép velük, mint egy alacsonyabb rangú nemes a magasabb rangúval; az itáliai népeknek ezzel szemben igazi parasztvallása van, örökösén szorong és fél a gonosz és szeszélyes hatalmasságoktól és gyötrő szellemektől. Ott, ahol visszavonultak az olümposzi istenek, a görög élet is komorabbá és szorongóbbá vált. – A kereszténység ezzel szemben teljesen elnyomta, összetörte és mintegy mélyen a sárba süllyesztette az embert: teljes kiszolgáltatottságának érzetében aztán egyszerre csak egy isteni irgalom ragyogása világított be, amitől a meglepett, a kegyelem által elbódított nyomorult az elragadtatás hangján kiáltott fel, és egy pillanatig azt hitte,

hogy magában hordozza az egész mennyet. A kereszténység minden pszichológiai találánya az érzet eme beteges kitörése, a fejnek és a szívnek ehhez szükséges alapos korrumpálása irányába hat: megsemmisíteni, összetörni, elbódítani, megmámorosítani akar, csak egyet nem akar: **mértéket**, és a legmélyebb értelemben ezért barbár, ázsiai, nem előkelő, nem görög.

115. A VALLÁSOSSÁG ELŐNYE. – Vannak józan és iparkodó emberek, akikre a vallás mint egy magasabb emberi lét szegélye van ráhímezve: nagyon jól teszik, hogy vallásosak maradnak, megszépülnek tőle. – Minden olyan ember, aki nem ért valamilyen fegyveres kézművességhez – a száj és a toll is fegyvernek számít –, szervilissé válik; ezeknek az embereknek a keresztény vallás nagyon hasznos, mert a szervilitás a kereszténységben az erény látszatát kelti, és bámulatosan megszépíti őket. – Az olyan ember, aki hétköznapi életét túlságosan üresnek és egyhangúnak érzi, könnyen lesz vallásos: ez érthető és bocsánatos, de ahhoz azért nincs joga, hogy vallásosságot követeljen azoktól is, akiknek a hétköznapijai nem folynak el üresen és egyhangúan.

116. A HÉTKÖZNAPI KERESZTÉNY. – Ha a kereszténységnek igaza volna a bosszúálló Isten, az általános bűnösség, a kegyelem általi kiválasztás és az örök kárhozat tételeivel, akkor bizony gyengelméjűsége és jellemtelensége utalna, ha az ember **nem** pap, apostol vagy remete akarna lenni, és nem egyedül a saját üdvén munkálkodna rettegve és reszketve; értelmetlenség volna figyelmen kívül hagyni az örök előnyt a mulandó kényelemmel szemben. Tételezzük föl, hogy van, aki hisz egyáltalán – akkor a hétköznapi keresztény szálnalmas alak, olyan, aki tényleg nem tud háromig sem elszámolni, és aki egyébként épp szellemi beszámíthatatlansága miatt nem érdemelne olyan kemény büntetést, amelyet a kereszténység ígér.

117. A KERESZTÉNYSÉG OKOSSÁGÁRÓL. – Nagy mesterfogása a kereszténységnek, hogy olyan hangosan hirdeti az ember teljesen méltatlan voltát, bűnösségét és hitványságát, hogy ezzel lehetetlenné teszi az embertárs megvetését. „Bárhogyan vétkezzen is, lényegében nem különbözik tőlem: én vagyok teljesen méltatlan és hitvány” – mondja a keresztény. De ez az érzés is elveszítette legszúrósabb tüskéjét, mert a keresztény nem hisz egyéni silányságában: mint ember gonosz, ezért egy kicsit megnyugtatta a gondolat, hogy úgylis mindnyájan egy töről fakadunk.

118. SZEMÉLYCSERE. – Mihelyt eluralkodik egy vallás, ellenségei lesznek mindazok, akik első tanítványai voltak.

119. A KERESZTÉNYSÉG SORSA. – A kereszténység azért keletkezett, hogy könnyítsen a szíveken; de most először is nehezítenie kellene a szíveken, hogy aztán könnyíthessen rajtuk. Következésképpen a kereszténység meg fog semmisülni.

120. AZ ÉLVEZET BIZONYÍTÉKA. – A kellemes véleményt igaznak érzékeljük: ez az élvezet (vagy ahogyan az egyház mondja: az erő) bizonyítéka, melyre minden vallás oly büszke, holott éppen hogy szégyenkezniük kellene miatta. Ha a hit nem üdvöztetne, akkor az emberek nem hinnének: mily kevésbé értékes hát!

121. VESZÉLYES JÁTÉK. – Aki most újra teret enged magában a vallási érzületnek, annak aztán gyarapítania is kell azt, nem tehet másként. És ettől fokozatosan megváltozik egész lénye, ami a vallásos elemhez kapcsolódó, szomszédos elemeket részesíti előnyben, ítélkezésének és érzésének egész környezetét sötét felhők gyanánt a vallás árnyai lebegik körül. Az érzés nem nyugodhat – vigyázzunk tehát.

122. A VAK DIÁKOK. – Ha valaki nagyon jól ismeri saját tanításának, művészi sajátosságának, vallásának erősségét és gyengéit, ereje azért még csekély. Az a diák vagy apostol, akinek a tanítás, a vallás és a többi gyengeségeire nincs szeme, akit elvakít a mester iránti tisztelet és kegyesség, annak többnyire épp ezért nagyobb a hatalma, mint a mesternek. Vak diákok nélkül még egyetlen férfinak és művészeknek a hatása sem lett naggyá. Egy felismerést győzelemre segíteni gyakran csak annyit jelent, hogy annyira összehoronzják a butasággal, hogy annak nehézségi ereje az előbbi győzelmét is kikényszeríti.

123. AZ EGYHÁZAK LEROMBOLÁSA. – Nincs elég vallás a világon, hogy akár csak megsemmisíthetnék őket.

124. AZ EMBER BÜNTELENSÉGE. – Felfogta-e vajon az ember, hogyan „került a bűn a világba”? Az ész tévedései révén, melynél fogva az emberek egymást, sőt az egyes ember önmagát is sokkal feketébbnek és gonoszabbnak tartja, mint amilyen valójában; így az egész érzés könnyebbé válik, és az ember és a világ néha az ártatlanság dicsfényében tűnik fel, és e közben az ember tökéletesen jól érzi magát. Az ember a természetben mindig a magánvaló gyerek. Ez a gyerek egyszer bizonyára álmodik egy súlyos, aggasztó álmot, de amikor kinyitja a szemét, mindig azt látja, hogy újra a paradicsomban van.

125. A MŰVÉSZEK VALLÁSTALANSÁGA. – Homérosz olyannyira otthonosan mozog istenei között, és költőként annyira örömet leli bennük, hogy semmi esetre sem lehetett vallásos; mindazzal, amit a néphittől kapott – egy silány, nyers, részben borzongató babonát –, olyan szabadon bánt, mint szobrász az agyaggal, vagyis ugyanazzal az elfogulatlansággal, mellyel Aiszkhülosz és Arisztophanész is rendelkezett, és amellyel az újabb korban a reneszánsz nagy művészei, valamint Shakespeare és Goethe is kitűntek.

126. A TÉVES ÉRTELMEZÉS MŰVÉSZETE ÉS EREJE. – A szent minden látomása, rémülete, kimerültsége, révülete ismert betegség-állapot, melyet meggyökerezett vallási és pszichológiai tévedései alapján egészen másként, nevezetesen nem betegségként **értelmez**. Talán Szókratész daimonionja⁹ is efféle fülbántalom, melyet uralkodó morális gondolkodásmódja szerint csak másként **magyarázott**, mint ahogyan azt most tennénk. Nem más a helyzet a próféták és az orákulumok papjainak örületével és örült beszédeivel sem; mindig az **interpretátor** fejében és szívében meglévő tudás, képzelet, törekvés és moralitás fokától függ, hogy mit **csinál** belőle. A lángelmének és szentnek nevezett embereknek egyik legnagyobb hatása, hogy értelmezőket erőltetnek magukra, akik az emberiség üdvére **félreértik** őket.

127. AZ ÖRÜLET TISZTELETE. – Mivel az ember észrevette, hogy az izgatottságtól gyakran kitisztul a fej, és szerencsés ötleteket ad, úgy vélte, hogy a legnagyobb izgatottságok révén a legszerencsésebb ötletekben és sugallatokban lehet része: ezért tisztelték az örültet bölcsként és jósként. Ennek oka téves következtetés.

128. A TUDOMÁNY ÍGÉRETEI. – A modern tudomány célja: a lehető legkevesebb szenvedés, a lehető leghosszabb élet – vagyis egyfajta örök boldogság, ami persze igen szerény a vallások ígéreteihez képest.

129. TILTOTT BŐKEZÜSÉG. – Nincs annyi szeretet és jószág a világon, hogy még beképzelt lényeknek is adományozhassunk belőle.

130. A VALLÁSI KULTUSZ TOVÁBB ÉLÉSE A LELKÜLETBEN. – A katolikus egyház, és előtte minden antik kultusz, eszközök egész tárházát uralta, melyek-

⁹ Daimonion: isteni lény (görög). Így nevezte Szókratész azt a belső hangot, amely mindig figyelmeztette, ha helytelenül, a Jó ellenében akart cselekedni.

kel az ember szokatlan hangulatokba hozható, és megfosztható az előny hideg kiszámíthatóságától vagy a tiszta ész szerinti gondolkodástól. Egy mély hangoktól megremegő templom, egy papi sereg tompa, szabályos, visszatartó felszólításai, ami önkéntelenül is transzformálja a feszültséget a gyülekezetre, és szinte szorongó figyelemre kényszeríti, mintha csoda volna készülőben, az építészeti lehelete, ami egy istenség lakásaként a meghatározatlan felé nyújtózkodik, és minden sötét zugában e meghatározatlanság önesője záporozásával kelt félelmet – ki akarna ilyen eseményeket visszahozni az embereknek, amikor ennek előfeltételeiben már nem hisznek? De mindennek eredményei mégsem vesztek el: az emelkedett, meghatott, sejtelmes, teljesen megtört, reménytől boldog hangulatok, kiváltképp a kultuszok révén, veleszületnek az emberrel; ami ebből még ma is a lelkekben lakozik, azt akkoriban nevelgették, amikor kicsírázott, sarjadozott és virágzott.

131. VALLÁSI UTÓFÁJÁSOK. – Ha azt hiszi is az ember, hogy már ugyancsak leszokott a vallásról, ez még nem történt meg olyan fokon, hogy ne örülne, ha fogalmi tartalom nélküli vallási érzésekkel és hangulatokkal találkozhat, mint például a zenében; és ha egy filozófia rámutat a metafizikai remények, a tőle várt mély, lelki béke jogosultságára, és például azt mondja, hogy „Raffaello madonnáinak tekintetében benne van az egész, megingathatatlan evangélium”, akkor különösen szívélyes hangulatban fogadjuk az efféle mondásokat és fejtegetéseket; a filozófus ebben az esetben könnyebben bizonyíthatja, hogy azzal, amit adni akar, olyan szívet elégít ki, amely szeret elvenni. Ily módon látható, hogy a kevésbé megfontolt szabadszellemelek tulajdonképpen csak a dogmákon ütköznek meg, a vallási érzés varázsát azonban jól ismerik; sajnálják, amiért az utóbbiról az előbbi miatt le kell mondanium. – A tudományos filozófiának nagyon kell vigyáznia, nehogy ama igény – egy létrejött, következésképp mulandó igény – alapján tévedéseket csempésszen be; még a logikusok is beszélnek a morálban és a művészetben meglévő igazság „sejtéseiről” (például arról a sejtésről, „hogy a dolgok lényege egy”): ez pedig tilos a számukra. A gondosan feltárt igazságok és az ilyen „sejtett” dolgok között áthidalhatatlan marad a szakadék, mivel az előbbi az intellektusnak, az utóbbi pedig az igénynek köszönhető. Az éhség nem bizonyítja, hogy van táplálék a csillapítására, de azért kívánja a táplálékot. A „sejtés” nem azt jelenti, hogy egy dolog létezését bizonyos fokig megismertük, hanem hogy lehetségesnek tartjuk, amennyiben kívánjuk vagy féljük; a „sejtés” egyetlenegy lépéssel sem visz előbbre a bizonyosság országa felé. – Az ember önkéntelenül is azt hiszi, hogy egy filozófia vallási színezetű szakaszai jobban bizonyítottak, mint a többiek; alapjában véve azonban fordított a helyzet; csak a belső kívánság szeretné, hogy olyan legyen – mármint hogy az, ami üdvözít, igaz is legyen. Ez a kívánság arra csábít, hogy a rossz okokat jó okokként vásároljuk meg.

132. A KERESZTÉNY MEGVÁLTÁSIGÉNYRŐL. – Gondosabb megfontolás esetén lehetségesnek kell lennie, hogy mitológiától mentes – azaz tisztán pszichológiai – magyarázatot találjunk a keresztény ember lelkében zajló ama folyamatra, amelyet megváltásigénynak neveznek. Idáig persze a vallásos állapotok és folyamatok pszichológiai magyarázatainak meglehetősen rossz hírük volt, mivel e területen egy önmagát szabadnak nevező teológia garázdálkodott: kezdettől fogva azon munkálkodott, miként arra alapítójának, Schleiermachernak a szelleme enged következtetni, hogy fenntartsa a keresztény vallást és a keresztény teológusokat; akiknek az volna a feladata, hogy új horgonyfeneket fogjanak a vallási „tények” pszichológiai analizisében, és mindenekelőtt új foglalatosságot találjanak. Anélkül, hogy összezavarhatnának ezek a folyamatok, a jelzett jelenség következő értelmezését kockáztatjuk meg. Az ember tudatában van bizonyos cselekedeteknek, melyek a cselekedetek szokványos rangsorában alul helyezkednek el, sőt hajlamot érez magában efféle cselekedetekre, mely hajlam szinte olyan megváltoztathatatlannak tűnik fel számára, mint egész lénye. Milyen szívesen próbára tenné magát azokban a cselekedetekben, melyek az általános becslésben a legfelsőbb és legmagasabb helyen állnak; milyen szívesen érezné teljességében azt a jó tudatot, amely szükségszerűen egy önzetlen gondolkodásmódot követ! Sajnos azonban a kívánság kívánság marad: elégedetlensége, amiért nem elégítheti ki kívánságát, hozzáadódik minden egyéb elégedetlenségéhez, ami különösen életsorsát vagy ama gonosznak nevezett cselekedetek következményeit gerjesztette benne; mélységes lehangoltság telepszik rá, orvos kell, aki szeretné, ha képes volna megszünteti a tüneteket és azok valamennyi kiváltó okát. Ezt az állapotot nem érezné olyan keserűnek, ha elfogulatlanul másokhoz hasonlítani magát: akkor ugyanis nem lenne oka arra, hogy ily roppant mértékben elégedetlen legyen önmagával, épp csak az emberi kielégítetlenség és tökéletlenség általános terhét viselné. Csakhogy olyan lényhez hasonlítja magát, amelyik egyedül képes az önzetlennek nevezett cselekedetekre, és amely egy önzetlen gondolkodásmód folytonos tudatában él – vagyis istenhez; belenéz ebbe a tiszta tükörbe, és egész lénye végtelenül homályosnak, szokatlanul torznak tűnik fel neki. Ráadásul rémiszti ama lénynek a gondolata is, mivel az büntető igazságosságként lebeg képzeletében: minden lehetséges, kis és nagy élményben isten haragját és fenyegetését véli felfedezni, sőt már előre érzi bíraskodásának és hóhérvadásának korbácsütéseit. Vajon ki segít rajta ebben a veszélyben, amely a büntetés mérhetetlen időtartamát tekintve túlszárnyalja a képzelet minden egyéb borzalmát?

133. Mielőtt ezt az állapotot további következményeivel együtt megvizsgáljuk, mégiscsak be kell vallanunk, hogy az ember nem „vétkes” és „bűne”, hanem az ész egy sor tévedése miatt került ebbe az állapotba, és hogy a tükör hibája, amiért lényét olyannyira sötétnek és gyűlöletesnek képzelet, és hogy a tükör az ő saját műve: az emberi képzelet és ítélőerő igencsak tökéletlen műve. Először is egy olyan lény,

mely egyedül volna képes tisztán önzetlen cselekedetekre, még a fönixmadárnál is meseszerűbb; világosan még csak el sem képzelhető, pusztán azért sem, mert az „önzetlen cselekedet” egész fogalma a szigorú vizsgálódás során szétporlad és szerteszáll a levegőben. Ember soha nem tett semmit, amit kizárólag másokért, minden személyes indíték nélkül tett volna; sőt, hogyan is **tehetne** olyasmit, ami egyáltalán nem vonatkozik rá is; vagyis hogyan cselekedhetne belső kényszer nélkül (melynek oka személyes szükségletében keresendő)? Hogyan volna képes az ego ego nélkül cselekedni? – Egy olyan isten, aki ezzel szemben **tökéletesen** szeret, miként azt alkalomadtán feltételezik, egyetlenegy önzetlen cselekedetre sem volna képes; hadd emlékeztessünk Lichtenberg egyik gondolatára, amely persze alacsonyabb sférából való: „Lehetetlenség mások iránt **érezni**, ahogyan mondani szokás; csakis magunk iránt érzünk. Ez a mondat keményen cseng, pedig nem az, ha helyesen értjük. Az ember nem az apját, nem az anyját, nem a feleségét, nem a gyereket szereti, hanem azokat a kellemes érzéseket, melyeket azok keltenek benne”; vagy ahogyan Le Rochefoucauld mondja: „si on croit aimer sa maîtresse pour l’amour d’elle, on est bien trompé”¹⁰. Azt, hogy a szeretet cselekedeteit miért **becsülik** jobban, mint másokat, mégpedig nem a lényegük, hanem a hasznosságuk miatt, vessük egybe *A morális érzések eredetéről* korábban említett vizsgálódásaival. Ha azonban valaki azt kívánná, hogy egészen olyan legyen, mint ama isten, vagyis tiszta szeretet, és mindent másokért, és semmit sem magáért tegyen, akkor utóbbi már csak azért is lehetetlen, mert **nagyon sokat** kellene tennie önmagáért ahhoz, hogy egyáltalán tehessen valamit mások szeretete érdekében. Ez föltételezi továbbá azt, hogy a másik elég egoista ahhoz, hogy az érte hozott áldozatot és a neki felajánlott életet mindig elfogadja: ezért a szeretet és áldozat embereinek érdeke, hogy mindig legyenek szeretet nélküli és áldozatra képtelen egoisták; a legfőbb moralitás fennmaradásának formálisan az amorális létét kellene **kikényszerítenie** (ezzel persze önmagát szüntetné meg). – Még tovább menve: egy isten képze addig nyugtalanító és megalázó, amíg hisznek benne, de hogy miként **keletkezett**, afelől a népeket összehasonlító tudomány mai állása semmi kétséget nem hagy; és ha belepillantunk a keletkezésbe, eloszlik a hitünk. Az a keresztény, aki lényét az istenéhez hasonlítja, úgy jár, mint Don Quijote, aki alábecsüli bátorságát, mert a lovagregényekben szereplő hősök csodatettei járnak a fejében; a mérce, mellyel mindkét esetben mérünk, a mese birodalmához tartozik. Ha azonban megszűnik az isten képze, megszűnik a „bűnnek” mint az isteni előírások elleni vétésnek, mint az istentől megszentelt teremtmény bemocskolásának az érzete is. Akkor valószínűleg már csak az a rossz érzés marad vissza, ami nagyon összenőtt és rokon a világi igazságosság büntetésétől és az ember megvetésétől való félelemmel; a lelkiismeret rossz érzése, a vétek érzetének fullánkja mindenesetre letörik, ha belátja az ember, hogy cselekedeteivel nyilván vétkezett az emberi hagyománnyal, az emberi rendelkezésekkel és rende-

¹⁰ „Igencsak csalatkozik az ember, ha azt hiszi, hogy szeretőjét az iránta érzett (igaz) szerelemből szereti.”

tekkel szemben, de ezzel még nem veszélyeztette a „lélek örök üdvét” és viszonyát az istenséghez. Ha végezetül még az is sikerül az embernek, hogy filozófiai meggyőződésre tegyen szert, és testté és vérré váljék benne minden cselekedet feltétlen szükségszerűsége és e cselekedetek felelősségétől való teljes megszabadulása, akkor a lelkiismeret-furdalás maradéka is eltűnik.

134. Ha a keresztényt, mint mondtuk, néhány tévedés, vagyis cselekedeteinek és érzéseinek téves, tudománytalan magyarázata következtében az önmegvetés érzése keríti hatalmába, akkor álmétkodva döbben rá, hogy a megvetés, a lelkiismeret-furdalás, a kedvtelenség állapota nem tartós, hogy alkalomadtán olyan órák jönnek, amikor mindez tovaszáll a lelkéről, és újra szabadnak és jókedvűnek érzi magát. Valójában az ember önélvezete, saját erejének kellemes érzése győzedelmeskedik, szövetségben minden mély izgatottság szükségszerű csökkenésével; az ember újra szereti magát, érzi ezt – ám épp ezt a szeretetet, ezt az új önbecslést tartja hihetetlennek, s egy teljességgel érdemtelenül kapott kegyelem fölülről alááradó ragyogását látja benne. Míg korábban minden eseményben az isteni harag figyelmeztetéseit, fenyegetéseit, büntetéseit és egyáltalán az isteni harag mindenfajta jeleit látta, most **belemagyarázza** tapasztalataiba az isteni jóságot: ezt az eseményt egyrészt szeretetteljesnek érzi, másrészt mintegy segítő jelnek tartja, harmadrészt pedig egész örömteli hangulatát annak bizonyítékeként látja, hogy isten kegyelmes. Ahogy korábban a kedvtelenség állapotában különösen cselekedeteit értelmezte tévesen, úgy most különösen élményeivel teszi ugyanezt; megvigasztalt hangulatát egy kívülről munkálkodó hatalom hatásaként fogja fel, a szeretet pedig, mellyel alapjában véve önmagát szereti, isteni szeretetként jelenik meg számára; az, amit kegyelemnek és a megváltás előjátékának nevez, valójában önmagán gyakorolt kegyelem, önmaga megváltása.

135. Tehát: egy bizonyos téves pszichológia, a motívumok és élmények értelmezésekor működő képzetnek egy bizonyos fajtája a szükséges előfeltétele annak, hogy kereszténnyé váljék valaki, és szükségét érezze a megváltásnak. Ha az illető belelát az észnek és a képzetnek ezen tévelygésébe, megszűnik kereszténnynek lenni.

136. A KERESZTÉNY ASZKÉZISRŐL ÉS SZENTSÉGRŐL. – Bármennyire fáradoztak is egyes gondolkodók, hogy a moralitás ritka jelenségeibe, melyeket aszkézisnek és szentségnek szokás nevezni, csodadolgot csempésszenek, melynek arcába értelmes magyarázat fényével világítani majdhogynem bűn és szentségtörés: mégiscsak igen erős a csábítás e bűnre. A **természet** hatalmas ösztönzése minden időben azt

eredményezte, hogy az ember mindenekeelőtt protestáljon e jelenségek ellen; a tudomány, amennyiben a természetet utánozza, miként azt mondtuk korábban, megengedheti magának, hogy legalább a megállapított megmagyarázhatatlanság, sőt annak megközelíthetetlensége ellen fellázadjon. Ez eddig persze nem sikerült neki: ama jelenségeket a morális-csodálatos említett tisztelőinek nagy öröme még mindig nem magyarázták meg. Mert, általánossággal szólva: a megmagyarázatlan-nak teljességgel megmagyarázhatatlannak, a megmagyarázhatatlannak természet-ellenesnek, csodaszerűnek kell lennie – így szól a követelmény minden vallásos ember és metafizikus lelkében (a művészek is idetartoznak, amennyiben egyúttal gondolkodók is); míg a tudományos ember ebben a követelményben a „gonosz princípiumot” látja. – Az első általános valószínűség, melyre az aszkézis és szentség szemlélete során jutott az ember, az, hogy ezek természete **bonyolult**: mert majd mindenütt, mind a fizikai világban, mind pedig a morálisban, az állítólagos csodálatosat szerencsésen a bonyolultra és többszörösen feltételezettre vezették vissza. Merészelnék végiggondolni a szentek és aszkéták lelkének egyes indíttatásait – először is egymástól elszigetelten, majd végül egymáshoz kapcsolva őket.

137. Létezik egyfajta **dac önmagunkkal szemben**, melynek legkifinomultabb megnyilvánulásaihoz az aszkézisnek nem egy formája tartozik. Bizonyos emberekben ugyanis olyan nagy az igény a hatalom és az uralomvágy gyakorlására, hogy más objektumok hiányában, vagy azért, mert egyébként ez sohasem sikerült nekik, végül arra vetemednek, hogy saját lényük bizonyos részein, mintegy önmaguk grádicsain zsarnokoskodjanak. Nem egy gondolkodó így tesz hitet olyan nézetek mellett, melyek láthatóan nem arra szolgálnak, hogy gyarapítsák vagy öregbítsék hírnevét; néhányan valósággal magukra zúdítják mások megvetését, holott hallgatásukkal könnyen tiszteletnek örvendő emberek maradhatnának; mások visszavonják korábbi véleményeiket, és nem félnek, hogy ezentúl következetlennek fogják tartani őket: ellenkezőleg, fáradoznak ezért, és úgy viselkednek, mint a hetyke lovasok, akik akkor szeretik leginkább lovukat, ha megvadul, tajtékot hány és megbokrosodik. Így halad az ember veszélyes utakon a legmagasabb hegyekbe, hogy aztán gúnyosan nevéssen félénkségén és remegő térdén; így tesz hitet a filozófus az aszkézis, az alázat és a szentség nézetei mellett, melyek ragyogásában saját képe borzasztóan elcsúful. Az ember önmagának eme megtörése, saját természetének kigúnyolása, ez a *spernere se sperni*¹¹, amiből a vallások jócskán hasznot húztak, tulajdonképpen a hiúság igen magas foka. A Hegyi beszéd egész tanulsága is ilyen: az ember kéjesen élvezi, hogy túlzott igényei révén erőszakot tegyen magán, és aztán ezt a lelkében lévő valamit istenítse. Az ember minden aszketikus morálban önmaga egy részét istenként imádjá, és ehhez az kell, hogy a többi részt diabolizálja. –

¹¹ Magát megvetni, megvettetni (latin).

138. Az ember, mint tudjuk, nem minden órában egyformán morális: ha moralitását nagy, áldozatokat követelő döntések és az önmegtagadás képessége alapján ítéljük meg (ami tartóssá és szokássá válván a szentséget jelenti), akkor az **affektusban** a legmorálisabb; az erősebb izgatás egészen új indítékokat kínál fel neki, melyekre egyébként józan és hideg fejjel talán még csak képesnek sem gondolná magát. Hogyan lehetséges ez? Valószínűleg minden nagy és különösen izgató dolog szomszédsága miatt; ha az ember egyszer rendkívüli feszültség állapotába kerül, akkor éppúgy elszánhatja magát egy rettenetes bosszúra, mint ahogy bosszúvágyának rettenetes letörésére is. A hatalmas emóció hatása alatt mindenképpen a nagyot, a hatalmasat, a roppantat akarja, és ha véletlenül észreveszi, hogy önmaga feláldozása legalább annyira megfelel a célnak, vagy talán még jobban, mint a másik feláldozása, akkor az előbbit választja. Tulajdonképpen csak emóciója kirobbanása fontos a számára; ezért, mármint hogy könnyítsen feszültségén, összenyalábolja az ellenségek dárdáit, és elássa őket a szívében. Azt, hogy az önmegtagadásban is, és nem csak a bosszúban van valami nagyság, csak hosszú szoktatás révén lehetett belenevelni az emberiségbe; egy magát feláldozó istenség egy ilyen nagyság leghatékonyabb jelképe volt. Ez a tagadás mint a legnehezebben legyőzendő ellenség legyőzéseként, egy affektus hirtelen leküzdéseként **jelenik meg**; és így a morális csúcának számít. Valójában itt egy képzet másikkal való összecseréléséről van szó, miközben a lelkiület megőrzi ugyanazt a szintjét, ugyanazt a dagályállapotát. Kijózanodott, az affektust kiheverő emberek immár nem értik ama pillanatok moralitását, de továbbra is csodálják mindazokat, akik átérték azt; a büszkeség vigaszul szolgál nekik, amikor az affektus és a megértés kitér tettük elől. Tehát: alapjában véve az önmegtagadásnak e cselekedetei sem morálisak, mert nem szigorúan másokra való tekintettel hajtják őket végre; a másik sokkal inkább csak alkalmat ad a magas feszültségű lelkiületnek, hogy – annak megtagadás révén – megkönnyebbülhessen.

139. Bizonyos tekintetben az aszkéta is igyekszik megkönnyíteni az életét, méghozzá úgy, hogy tökéletesen alárendeli magát egy idegen akaratnak vagy egy átfogó törvénynek és szertartásnak; körülbelül úgy, ahogyan a brahman sem rendelkezik semmiben sem önmaga fölött, hanem minden pillanatban egy szent előírás rendeleteit követi. Ez az alárendeltség hatalmas eszköz, hogy úrrá legyen önmagán; elfoglalt, tehát nem unatkozik, és mégsem ösztönzi az önakarat és a szenvedély; az elvégzett tevékenység után nem érzi a felelősséget és a megbánás kínját. Egyszer s mindenkorra lemondott saját akaratáról, és ez könnyebb, mintha csak alkalomadtán mondana le; mint ahogy könnyebb teljesen lemondani egy mohó vágyról, mint mértékletesen vágyakozni. Ha emlékezetünkbe idézzük a férfi államhoz való mostani viszonyát, akkor ott is azt látjuk, hogy a föltétlen engedelem kényelmesebb, mint a föltételes. A szent tehát személyisége teljes feladásával könnyít életén, és téved az ember, ha a szent jelenségében a moralitás legnagyobb hősi tettét csodálja.

Az embernek minden esetben nehezebb habozás és zavarodottság nélkül érvényre juttatni személyiségét, mintsem az említett módon megválni tőle; ráadásul ez sokkal több szellemet és gondolkodást igényel.

140. Miután számtalan, nehezen megmagyarázható cselekedetei között rábukkantam az emóció önélvezetének megnyilvánulásaira, szeretnék a szentség ismertetőjegyei közé tartozó önmegvetésre vonatkozóan és az önkínzás (éhség és önostorozás, végtagok kificamítása, a színleléssel kicsikart téboly) cselekedetei között is felismerni olyan eszközt, mellyel ezek a természetek életakaratauk (idegeik) általános kimerülése ellen küzdenek: a legfájdalmasabb izgatószerekkel és borzalmakkal élnek, hogy legalább bizonyos időre a felszínre kerüljenek abból a tompaságból és unalomból, amelybe óriási szellemi közönyük és a bemutatott idegen akaratnak való alárendeltségük oly gyakran beletaszítja őket.

141. A legszokványosabb eszköz, mellyel az aszkéta és a szent életét mégiscsak elviselhetővé és szórakoztatóvá kívánja tenni, alkalmi hadviselésekben, változó győzelmekben és vereségekben nyilvánul meg. Ehhez ellenfélre van szüksége, akit az úgynevezett „belső ellenség”-ben talál meg. Kihasztnálja hajlamát a hiúságra, a becsületre és az uralomvágyra, továbbá érzéki vágyakozását, hogy életét sorozatos csatáknak, önmagát pedig csatamezőnek tekinthesse, ahol jó és gonosz szellemek tusakodnak váltakozó sikerrel. Mint ismeretes, az érzéki képzeletet mérsékli, sőt szinte teljesen eltompítja a rendszeres nemi érintkezés, míg az önmegtartóztatás vagy a rendszertelen érintkezés felszabadítja és zabolátlanná teszi. Sok keresztény szent fantáziája rendkívül mocskos volt; de annak az elméletnek köszönhetően, hogy ezek a vágyak valóságos démonok, nemigen érezték magukat felelősnek értük; ennek az érzésnek köszönhetjük vallomásaik tanulságos őszinteségét. Érdeklükben állt, hogy bizonyos mértékben mindig fennmaradjon ez a küzdelem, mert ahogyan mondani szokás, ezáltal szórakoztatóbbá vált sivár életük. Ahhoz azonban, hogy ez a küzdelem meglehetősen fontosnak tűnjön, és folyamatos részvétet és csodálatot keltsen a nem szent emberekben, az érzékiséget egyre jobban befektítették és megbélyegezték, sőt az örök kárhozát veszélyét oly szorosan kötötték hozzá, hogy nagy valószínűséggel a keresztények egész korszakokon át rossz lelkiismerettel nemzettek gyermekeket; és ezzel bizonyára nagy kárt okoztak az emberiségnek. Így azonban éppen hogy a feje tetejére állították az igazságot, ami nem igazán ildomos az igazsággal szemben. A kereszténység azt mondta ugyan, hogy minden ember bűnben fogant és született, és Calderon kiállhatatlan szuperlatívusz-kereszténysége még egyszer összegyúrta és lenyelte ezt a gondolatot; ezért ragadtathatta magát a híres sorokban megfogalmazott, lehető legkiforgatottabb paradoxonra:

„Mert embernek legnagyobb
Bűne, hogy megszületett.”¹²

A nemzési aktust minden pesszimista vallásban a magánvaló rossznak érzik, holott ez az érzés egyáltalán nem általános emberi érzés; de még csak a pesszimisták ítélete sem egyezik ebben a kérdésben. Empedoklész például mit sem tud az erotikus dolgok szégyenletes, ördögi, bűnös jellegéről; a bűn hatalmas mezején sokkal inkább az egyetlen üdvözítő és reményteljes jelenség, melyet lát, Aphrodité; ő szavatolja Empedoklésznek, hogy a viszály nem uralkodik örökké, hanem egykor majd szelídebb démonnak nyújtja át jogarát. A gyakorló keresztény pesszimistáknak, mint mondtuk, érdekében állt, hogy más vélemény uralkodjon; életük magányában és szellemi sivárságában örökös, eleven ellenségre volt szükségük: meghozzá olyan általánosan elismert ellenségre, melynek leküzdésével és legyűrésével a nem szentek szemében félig-meddig felfoghatatlan, természetfeletti lénynek tűntek föl. Amikor ez az ellenség végül életmódja és tönkretett egészsége miatt örökre elmenekült, azonnal új démonok hadát látták bensejükben. A fennhézás és alázat serpenyőinek ingadozása felfelé és lefelé úgy szórakoztatta töprengő agyukat, mint a vágyakozás és a lelki nyugalom váltakozása. Akkoriban a pszichológia azt a célt szolgálta, hogy ne csak meggyanúsítson, hanem kárhoztasson, ostromozzon, sőt keresztre is feszítsen minden emberit; az ember lehetőleg rossznak és gonosznak **akarta** látni magát, szorongott lelki üdvéért, és kételkedett saját erejében. Minden természetes dolog, amihez az ember a rossz, a bűn képzetét köti (mint például mostanság azt az erotika kapcsán szokás), megterheli, elhomályosítja a képzeletet, félénk pillantást kölcsönöz, viszályt kelt az emberekben önmagukkal, elbizonytalanítja és bizalmatlanná teszi őket; még álmaiknak is a meggyötört lelkiismeret mellékízét adja. És mégis, a természetes dolgok miatti szenvedés a dolgok realitását tekintve alaptalan: ez csak a **dolgokról** kialakult vélemények következménye. Könnyen felismerhető, hogyan válnak az emberek rosszabbá azáltal, hogy az elkerülhetetlen-természetes dolgokat rossznak nevezik, és aztán később is ilyennek érzik. Ez a vallás és azon metafizika mesterfogása, amely az embert gonosznak és természettől fogva bűnösnek akarja feltüntetni, hogy a természetet gyanússá és ezáltal magát az embert is rosszá **tegye**: és így tanulja meg, hogy rossznak érezze magát, mivel a természet ruháját nem vetheti le. A természetes dolgok közt eltöltött hosszú élet során egyre inkább úgy érzi, hogy annyira ránehezedik a bűnök terhe, hogy csak természetfölötti hatalmak képesek megszabadítani tőle; és ezzel máris színre lépett a már tárgyalt megváltásigény, amely egyáltalán nem valós, csupán csak képzelt bűnösséget elégít ki. Menjünk csak végig a kereszténység okiratainak kimutatásain: mindenütt azt találjuk, hogy a követelések túlfeszítettek, azért, hogy az ember ne is **tudjon** eleget tenni nekik; nem az a szándék, hogy az **ember morálisabb legyen**, hanem az,

¹² Jékely Zoltán fordítása.

hogy **lehetőleg bűnösnek érezze magát**. Ha az embernek nem lett volna kellemes ez az érzés – ugyan minek teremtett volna egy ilyen képzetet, és ragaszkodott volna hozzá oly sokáig? Ahogy az ókori világban fölmérhetetlen szellemi erőt és leleményességet fordítottak arra, hogy ünnepi kultuszokkal gyarapítsák az életörömet, úgy a kereszténység idejében ugyancsak mérhetetlen szellemet áldoztak egy más törekvés érdekében: az embernek minden módon bűnösnek, és ezáltal kiváltképp izgatottnak, élettől és lélektől áthatottnak kellett éreznie magát. Ingerelni, étellel, lélekkel áthatni minden áron – nem egy elernyed, túlérzett, túlművelt kor jelszavai ezek? Minden természetes érzés körét százszorosán körbefutotta már az ember, és a lelke is belefáradt: ekkor a szent és az askéta előállt egy újfajta életingerrel. Tulajdonképpen nem azért tárták mindenki szeme elé, hogy sokan utánozzák, inkább egyfajta borzalmas, mégis elragadó színjátéknak szánták, melyet a világ és túlvilág határain mutattak be, ahol akkoriban mindenki hol mennyei ragyogó reménysugarakat, hol rettenetes, mélyből fel-fellobbanó lángnyelveket vélt látni. A szent szeme, a rövid földi élet minden tekintetben roppant jelentőségére, a végtelen, új életszakaszokról hozandó végső döntés közelségére szegezve, ez az elszenesedő szem egy félig-meddig megsemmisített testben mélységesen mélyen megrázta a régi világ embereit: odanéztek, eliszonyodva elfordultak, aztán újból élvezték a színjáték ingerét, engedtek neki, jóllaktak vele, mígnem lelkük izzás és hideglelés közepette reszketetni nem kezdett – ez volt az utolsó élvezet, melyet az ókor feltalált, miután belefásult az állat- és emberviadalok látványába.

142. Az elmondottak összefoglalásaképpen: az a lelkiállapot, melyet a szent vagy a szentté váló élvez, olyan elemekből tevődik össze, melyeket mindnyájan jól ismerünk, csakhogy a nem vallási képzetek hatására más színben mutatkoznak, és ezért az emberek éppolyan keményen kifogásolják őket, mint amennyire azokat, amelyek a vallás és az emberi lét végső jelentőségének foglalatában csodálatra, sőt imádatra számíthatnak – vagy legalábbis korábbi korokban számíthattak. Hol dacol magával a szent, ami az uralomvágy közeli rokona, és még a legmagányosabb embernek is a hatalom érzését kölcsönzi; hol előtör felduzzadt érzése a vágyból, hogy egy büszke lélek hatalmas nyomására kilövellje szenvedélyeit a vágyon túlra, s mint szilaj paripákat üzze őket, míg össze nem roskadnak; hol minden zavaró, kízó, ingerlő érzés teljes megszűnését akarja: éber álmot, tartós pihenést egy tompa, állat- és növényyszerű közöny ölén; hol a küzdelmet keresi, és fellobbantja magában, mert az unalom ásitó képét látja: önistenítését önmegvetéssel és kegyetlenül ostorozza, örömét leli vágyai vad viharában, a bűn és fájdalomában, sőt még az elveszettség képzetében is, képes törbe csalni affektusát – például leghatalmasabb uralomvágyát –, oly módon, hogy végtelenül lealacsonyodik, és felajzott lelkét ez az ellentét kiforgatja sarkaiból; és végezetül: ha netán látomásokra vágyódnék, és halottakkal vagy isteni lényekkel kívánna társalogni, akkor ez igazán ritka kéj, melyre mohón vágyakozik, de talán ez az

a kéz, melyben minden más kéz egyetlen csomóba van összekötve. Novalis, a szentség kérdéseinek egyik tapasztalt és ösztönös tekintélye egyszer az egész titkot naiv örömmel elárulta: „Csodálatos, hogy a kéz, a vallás és a kegyetlenség asszociációja nemrég az emberek figyelmét ezek benső rokonsága és közös tendenciája felé fordította.”

143. A szentnek nem az kölcsönzi világtörténelmi értékét, hogy mi is valójában, hanem az, hogy mit **jelent** a nem-szentek számára. Azáltal, hogy tévedett vele kapcsolatban az ember, hogy tévesen értelmezte lelki állapotait, és mint valami teljesen összehasonlíthatatlan és idegenszerű-emberentúli lényt a lehető legszilárdabban elválasztotta magától: ezáltal tett szert arra a rendkívüli erőre, mellyel egész népek, egész korok képzeletét uralni tudta. Nem ismerte magát, hanem csak hangulatainak, hajlamainak, cselekedeteinek írásjegyeit egy olyan interpretációs művészet alapján, mely éppannyira túlfeszített és művi volt, mint a Biblia rugalmas értelmezése. Nyakatekert és beteg természete – párosulva lelki szegénységgel, rossz lelkiismerettel, megromlott egészséggel, túlingerült idegekkel – rejtve maradt saját pillantása előtt csakúgy, mint szemlélői pillantása előtt. Nem volt különösebben jó, még kevésbé különösebben bölcs: de **jelentett** valamit, ami túlmutatott a jóság és a bölcsesség emberi mértékén. A belé vetett hit alátámasztotta az istenibe és csodálatosba, az egész élet vallásos értelmébe, a közelgő végítéletbe vetett hitet. A keresztény népek fölött világító világálmérülő-nap esti ragyogásában a szent árnyalakja iszonyatosan megnőtt: akkorává, hogy még a mi időnkben is, amely már nem hisz istenben, épp elég gondolkodó akad, aki hisz a szentben.

144. Magától értetődik, hogy a szent rajzolatával szemben, melyet átlagos fajtája alapján vázoltunk föl, jó néhány más rajzot is fel lehetne mutatni, ami kellemebb érzést keltene. E fajtának egyes kivételei vagy nagy szelídségükkel és emberbaráti mivoltukkal, vagy pedig szokatlan tetterejük varázsával tűnnek ki a többiek közül; mások azért vonzanak fölöttébb, mert bizonyos rögeszmék egész lényükre fényözönt árasztanak: mint ahogy történt ez például a kereszténység híres alapítójával, aki Isten egyszülött fiának tartotta – és ezért bűn nélkülinek érezte – magát, amit azért nem szabad túlságosan keményen megítélni, mert az egész ókor hemzsegett az istenfiaktól; úgyhogy képzelődése révén ugyanazt a célt érte el: a teljes bűntelenség, felelősségnélküliség érzetét, amit ma a tudomány révén bárki megszerezhet. – Ugyanígy eltekintettem az indiai szentektől, akik a keresztény szent és a görög filozófus közötti fokon állnak, és ilyen értelemben nem képviselnek tiszta típust: a logikai nevelés és a gondolkodás iskolázása révén felülemelkedni másokon – a buddhisták ezt ugyanúgy megkövetelték a szentség ismertetőjegyeként, ahogyan a keresztény világban ugyanezeket a tulajdonságokat a szentségtelenség ismertetőjegyeként elutasították és eretnekké nyilvánították.

A művészek és írók lelkéből

145. A TÖKÉLETES ÁLLÍTÓLAG NEM VÁLTOZÁS RÉVÉN JÖTT LÉTRE. – Megszoktuk, hogy a tökéletes dolgok esetében nem kérdezzük rá, hogyan jöttek létre: hanem a jelenvalónak örülünk, mintha az csak úgy, varázsütesre termett volna elő a földből. E tekintetben valószínűleg még egy ősrégi mitológiai érzés utóhatása alatt vagyunk. **Szinte** az az érzésünk (mint például egy olyan görög templomban, mint a paestumi¹), mintha egy reggel egy istenség játszadozva építette volna föl lakóházát ilyen roppant súlyos kövekből; máskor meg, mintha hirtelen lelket varázsoltak volna a kőbe, és most általa akarna beszélni. A művész tudja, hogy műve csak akkor hat igazán, ha azt a hitet tudja kelteni, hogy improvizáció, csodaszerű hirtelenséggel keletkezett; hozzásegít hát ehhez az illúzióhoz, és a lelkes nyugtalanság, a vakon elharapózó zűrzavar, a teremtés kezdetekor fölhorkanó álom elemeit mint az ámítás eszközeit belecsempészi a művészetbe, hogy úgy hangolja a néző vagy a hallgató lelkét, hogy azt higgye, a tökéletes hirtelen csak úgy kipattant. – A művészettudománynak magától értetődően a leghatározottabban cáfolnia kell ezt az illúziót, és fel kell mutatnia az intellektus azon téves következtetéseit és elkapatásait, melyek révén az intellektus beleakad a művész hálójába.

146. A MŰVÉSZ IGAZSÁGÉRZÉKE. – A művész az igazságok megismerése tekintetében gyengébb moralitással rendelkezik, mint a gondolkodó; nem akarja, hogy megfosszák az élet ragyogó, mély értelmű értelmezéseitől, és védekezik a józan, egyszerű módszerekkel és eredményekkel szemben. Látszólag az ember nagyobb méltóságaért és jelentőségéért küzd; valójában azonban nem akarja feladni művészete **leghatékonyabb** előfeltételeit, vagyis a fantasztikusát, a misztikusát, a bizonytalant, a szélsőségeset, a szimbolikus iránti érzéket, a személy túlbecsülését, azt a hitet, hogy a génuszban van valami csodaszerű: fontosabbnak tartja tehát alkotó módszerének fennmaradását, mint a bármilyen alakban megjelenő igazság iránti tudományos odaadást, még ha az oly egyszerű alakban jelenik is meg.

¹ Paestumi templom: Nietzsche itt valószínűleg az i. e. 550 körül épült bazilikára gondol, melyből csak a vasos dór oszlopsor és a rajta abroncsként végighúzódo architráv maradt fenn. Még a romos építmény is azt a lenyűgöző látszatot kelti, mintha az oszlopok egy isteni ujj érintésére egyszerre termettek volna elő a földből, és nem emberi kéz művei volnának.

147. A MŰVÉSZET MINT HALOTTIDÉZŐ ASSZONY. – A művészet mellékesen ellátja a konzerválás feladatát is, kissé kiszínezi a már megkopott, kifakult képzeteket; feladata megoldása közben köteleket fon különböző korok köré, és újra felidézi szellemeiket. Bár csak amolyan sírok fölött lebegő tetsz-élet keletkezik eközben, vagy olyasmi, mint az álomban visszatérő szeretett holtak, de legalább néhány pillanatra újra meglevenedik a régi érzés, és a szív egy elfelejtett ütemre dobog. A művészet ilyen általános haszna miatt magát a művészt kell ellenőrizni, ha nem áll az emberiség felvilágosításának és **férfiassá tételének** élvonalában: egész életében gyerek vagy ifjú maradt, és megrekedt azon az állásponton, melyen rátamadott a művészet ösztöne; az élet első stádiumainak érzületei azonban elismerten közelebb állnak korábbi korszakokhoz, mint a jelenlegi évszázadhoz. Önkéntelenül az lesz a feladata, hogy az emberiséget a gyermekkor állapotában tartsa; ez dicsősége és korlátja.

148. A KÖLTŐ MINT AZ ÉLET MEGKÖNNYÍTŐJE. – Ha a költők meg akarják könnyíteni az emberek életét, vagy elfordítják tekintetüket a nyomorúságos jelenről, vagy pedig olyan fénnyel segítik hozzá a jelent új színekhez, melyek a múltból ragyognak. Ahhoz, hogy ezt megtehessek, bizonyos tekintetben maguknak is hátrat fordított lényeknek kell lenniük: hogy hídként lehessen őket használni egészen távoli korokhoz és képzetekhez, kihalt vagy kihalt vallásokhoz és kultúrákhoz. Tulajdonképpen mindig és szükségszerűen **epigonok**. Az élet megkönnyítését szolgáló eszközeikről persze el kell mondani némely kedvezőtlen dolgot: csak átmenetileg, egy-egy pillanatra csillapítanak és gyógyítanak; sőt azáltal, hogy a kielégítetleneknek azt a szenvedélyét szüntetik meg és hatástalanítják palliativikusan², amely tettekre, megakadályozzák, hogy az emberek állapotaik igazi javításán munkálkodjanak.

149. A SZÉPSÉG LASSÚ NYILA. – A szépségnek az a legnemesebb fajtája, amely nem ragad magával azonnal, nem támad viharosan és mámorítón (ez könnyen undort eredményez): az a lassan beszivárgó, melyet szinte észrevétlenül hordoz magával az ember, és amellyel álmában is találkozik; miután azonban hosszasan és szerényen hozzádörgölődött a szívünkhöz, végül teljesen a birtokába vesz, és szemünket könnyel, szívünket vágyakozással tölti meg. – Mire vágyakozunk a szépség láttán? Arra, hogy szépek legyünk: úgy sejtjük, hogy nagy-nagy boldogság jár vele együtt. – Csakhogy tévedünk.

150. A MŰVÉSZET LÉLEKKEL VALÓ ÁTÍTATÁSA. – A művészet ott szegi fel a fejét, ahol a vallások elernyednek. Sok mindent átvesz a vallás által teremtetten ér-

² Csak a tüneteket enyhítő és nem a baj megszüntetését célzó, felületi kezelés (latin).

zetekből és hangulatokból, a szíven viseli ezeket, és ekkor maga is mélyebbé, lélekben erősebbé válik, így át tudja adni azt az emelkedettséget és lelkesedést, amit korábban még nem tudott. A vallási érzet áradássá duzzadt, egyre csak kitör, és újabb birodalmakat akar meghódítani: ám a növekvő felvilágosodás megrendítette a vallás dogmáit, és alapos bizalmatlanságot keltett bennük; így a felvilágosodás által a vallási szférából kiszorított érzület a művészetbe veti magát – bizonyos esetekben a politikai életbe, sőt közvetlenül még a tudományba is. Mindenütt, ahol az emberi törekvéseken fennköltebb és komorabb színt észlel az ember, feltételezheti, hogy szellem szürkületi iszonyata, tömjénillat és templomárny tapad hozzá.

151. AMI ÁLTAL MEGSZÉPÜL A METRUM. – A metrum fátylat borít a realitásra; némiképp ösztönzi a beszéd műviességét és a gondolkodás tisztátalanságát; a gondolatra vetett árnyékkal hol elfedi, hol felfedi azt. Miként az árny szükséges a szépítéshez, úgy szükséges a „tompaság” az érthetővé tételhez. – A művészet azáltal teszi elviselhetővé az élet látványát, hogy ráborítja a tisztátalan gondolkodás fátylát.

152. A RÚT LÉLEK MŰVÉSZE. – Túlságosan szűk korlátokat szabnak a művészetnek, ha azt követelik tőle, hogy csak a rendezett, tisztességesen egyensúlyban lebegő lélek nyilatkozhat meg benne. Miként a képzőművészetekben, úgy a zenében és a költészetben is létezik a szép lélek művészete mellett a rút lélek művészete; és a művészet legnagyobb hatásai, a lélek megtörése, a kövek elgörgetése és az állatok emberré változtatása talán épp e művészetnek sikerült a legjobban.

153. A MŰVÉSZET ELNEHEZÍTI A GONDOLKODÓ SZÍVÉT. – Hogy milyen erős a metafizikai igény, és hogy végül még a természet is mily nehezen vesz tőle búcsút, azt abból láthatjuk, hogy a művészet legerősebb hatásai még a minden metafizikát önmagáról lerázó szabadszellemben is csöndesen megszólaltatják a rég elnémult, a Földtől elszakadt metafizikai húr hangját, amikor például Beethoven *Kilencedik szimfóniája* egyik részénél úgy érzi, hogy szívében a halhatatlanság álmaival egy csillagdómban lebeg a Föld fölött: mintha minden csillag körülötte szikrázna, és a föld egyre mélyebbre süllyedne. – Ha tudatosodik benne ez az állapot, szívébe mélységes fájdalom nyilall, és sóvárogva felsóhajt, bárha visszavinné neki valaki elvesztett szerelmét; nevezze azt vallásnak vagy metafizikának. Ezek a pilanatok próbára teszik intellektuális karakterét.

154. JÁTÉK AZ ÉLETTTEL. – A homéroszi képzelet könnyedsége és könnyelműsége kellett ahhoz, hogy csillapodjék és időnként megszűnjék a görögök mér-

téktelenül szenvedélyes érzülete és túlságosan éles értelme. Ha az értelmük beszél: milyen keserűnek és kegyetlennek tűnik fel akkor az élet! Nem csapják be magukat, ám hazugságokkal szándékosan kijátsszák az életet. Szimonidész azt tanácsolta honfitársainak, hogy úgy vegyék az életet, mint egy játékot; a komolyságot mint fájdalmat nagyon is jól ismerték (jóllehet az emberek nyomorúsága az a téma, melynek dalait az istenek oly szívesen hallgatják), és tudták, hogy a nyomorúság egyedül a művészet által válhat élvezetté. Büntetésül ebbéli belátásukért azonban úgy gyötörte őket a mesélőkedv, hogy még a hétköznapiakban is csak nehezen tudtak meglenni hazugság és csalás nélkül, miként minden költői nép élvezi a hazugságot, miközben ráadásul ártatlan is. A szomszédos népek ezt néha bizony igencsak kétségbeesettnek találták.

155. AZ IHLETBE VETETT HIT. – A művészeknek érdekükben áll, hogy az emberek higgyenek a hirtelen sugallatokban, az úgynevezett inspirációkban; mintha a műalkotás, a költészet eszméje, egy filozófia alapgondolata a kegy sugaraként hullana alá az égből. Valójában a jó művész vagy gondolkodó képzelete folyamatosan termel jót, középszerűt és rosszat, miközben a lehető legjobban kiélezett és gyakorlott **ítélőereje** elvet, válogat és összekapcsol; miként Beethoven jegyzetfüzeteiből ma már látható, hogy legcsodálatosabb dallamait lassacskán hordta egybe, és sokszoros nekirugaszkodás során mintegy úgy szemezgette ki őket. Aki nem válogat ilyen szigorúan, és könnyedén átadja magát az utólag formáló emlékezetnek, abból bizonyos körülmények között nagy improvizátor lehet; de a művészi improvizáció valahol szoros kapcsolatban áll a komolyan és fáradsággal kiválogatott művészi gondolattal. Minden nagy ember nagy munkás: nemcsak a kitalálásban fáradhatatlan, hanem az elutasításban, a szemrevételezésben, az átformálásban és a rendezésben is.

156. MÉG EGYSZER AZ IHLETÉRŐL. – Ha a termelőerő egyre csak duzzad, és valamely akadály meggátolja kiáramlását, akkor végül olyan hirtelen ömlik ki, mintha minden előzetes, belső munkálkodás nélkül egy közvetlen ihlet következne be. Ez okozza azt az ismert tévedést, melynek fennmaradásához, mint mondtunk, egy kicsit minden művész ragaszkodik. Pedig csak **tőke halmozódott fel**, és nem úgy pottyant egyszeriben az égből. Egyébként másfelé is akad ilyen látszólagos ihlet, például a jószág, az erény, a bűn területén.

157. A GÉNIUSZ SZENVEDÉSEI ÉS AZOK JELENTŐSÉGE. – A művészi génusz örömet akar szerezni, de ha nagyon magas fokon áll, akkor könnyen előfordulhat, hogy hiányoznak, akik élveznék; étellel kínál, de nincs, aki elfogadja. Ettől bizonyos körülmények között nevetségesen megható pátosz lesz rajta úrrá; mert alapjában

véve nincs joga élvezetre kényszeríteni az embereket. Szól a sípja, de senki nem akar táncolni: lehet ez tragikus? – Talán igen. Végére is e nélkülözésért cserébe nagyobb alkotói élvezetben részesül, mint amennyiben a többiek minden egyéb tevékenység közben. Túlzottnak érezzük szenvedéseit, mert panasza hangosabb, szája beszédesebb; és időnként valóban nagyon szenved, de csak azért, mert becsvágya, irigysége is nagyon nagy. Az okos génusz, mint például Kepler és Spinoza, általában nem ilyen mohó, és ténylegesen nagyobb szenvedése és nélkülözése körül nem csap felhajtást. A tudós génusz nagyobb bizonyossággal számíthat az utókorra és rázhatja le magát a jelent; miközben a művész, aki ezt teszi, kétségbeesett játékot űz, és majd megszakad a szíve. Egészen kivételes esetekben – akkor, amikor egyazon individuumban egybeolvad az alkotóképeség és a megismerés génusza, valamint a morális génusz – az említett szenvedésekhez társul még egy fajta szenvedés, melyet a világ legkülönösebb kivételei közé kell sorolni: a személyen kívüli és személy feletti, egy népre, az emberiségre, az összkultúrára, minden szenvedő életre irányuló érzések, melyek értékét különösen bonyolult és távoli megismerések összekapcsolása adja (a részvét önmagában nem nagy érték). – De milyen mércével, milyen aranymérleggel mérhető ennek a valóság? Vajon szinte nem kötelező-e a bizalmatlanság mindazokkal szemben, akik efféle érzéseikről beszélnek?

158. A NAGYSÁG ÁTKA. – Minden nagy jelenséget elkorcsosulás követ, nevezetesen a művészet területén. A nagy példaképek a hiú természeteket külsőséges utánzásra vagy azok felülmúlására ingerlik; ezért minden nagy tehetségnek az az átka, hogy sok gyengébb erőt és csírárt elnyomjon, és maga körül mintegy sivataggá változtassa a természetet. Valamely művészet fejlődésében az a legszerencsésebb, ha több lángelme kölcsönösen kordában tartja egymást; ebben a küzdelemben általában a gyengébb és törekenyebb természetektől sem sajnálják a levegőt és a fényt.

159. A MŰVÉSZET VESZÉLYEZTETI A MŰVÉSZT. – Ha a művészet magával ragad egy individuumot, akkor az olyan korok szemléletébe sodródik vissza, melyekben a művészet a legerőteljesebben virágzott, ekkor tehát retrográd hatása van. A művész egyre inkább tiszteli a váratlan izgalmakat, hisz istenekben és démonokban, lélekkel itatja át a természetet, gyűlöli a tudományt, hangulata változékony, olyan, mint az ókor embere, és olyan hevesen és méltánytalanul követeli a művészetre nézve kedvezőtlen viszonyok megszüntetését, mint egy gyerek. A művész már önmagában is visszamaradott lény, mert megreked a játéknál, ami az ifjúságra és a gyermekkorra tartozik: ráadásul fokozatosan visszaidomul más korokhoz. Így végezetül heves antagonizmus alakul ki közte és kora ugyanolyan idős emberei között, és ez szomorú véghez vezet; mint ahogyan a régiek elbeszélései szerint Homérosz és Aiszkhülosz is melankóliában szenvedett, és abba is halt bele.

160. TEREMTETT EMBEREK. – Ha azt mondják, hogy a drámaíró (és egyáltalában a művész) valóban karaktereket **teremt**, akkor ez szép csalás és túlzás, melynek léte és elterjedése által a művészet egyik akaratlan és mintegy fölösleges diadalát ünnepli. Valójában nem sokat értünk egy valódi, eleven emberből, és nagyon felületesen általánosítunk, amikor ezzel vagy azzal a karakterrel ruházzuk fel. Nos, a költő ebből az emberhez való **nagyon tökéletlen** hozzáállásból ered, mivel éppolyan felületes vázlatokat készít (ebben az értelemben „teremt”) az emberről, mint amilyen felületesek az emberről alkotott ismereteink. Sok a szemfényvesztés ezekben a művészek által teremtett karakterekben; egyáltalán nem életszerű, természetes produktumok, inkább a festett emberekhez hasonlóan túlságosan vékonyak, és nem szenvedhetik, ha közelről vizsgálja meg őket az ember. Különösen nagyot tévednek, ha azt állítják, hogy az átlagos, eleven ember jelleme gyakran **ellentmondásos**, és a drámaíró teremtette karakter az öskép, ami a természet előtt lebegett. A valóságos ember teljesen **szükségyszerű** (még azokkal az úgynevezett ellentmondásokkal együtt is), csak épp nem mindig ismerjük fel ezt a szükségyszerűséget. A költött ember, a fantazma valami szükségyszerűt akar jelenteni, de csak azok számára, akik a valóságos embert is csak durva, természetellenesen leegyszerűsített alakban képesek megérteni: néhány erős, gyakran ismételt, nagyon világos vonás, némi árnyékkal és félhomállyal szegélyezve, teljesen kielégíti igényeiket. Hajlamosak tehát arra, hogy a fantazmával valódi, szükségyszerű emberként bánjanak, mert megszokták, hogy a valódi ember esetében egy fantazmát, egy árnyképet, egy önkényes abbreviaturát egésznek vegyenek. – Az, hogy még a festő és a szobrász is az ember „eszméjét” fejezi ki, hiú ábrándkergetés és érzéki csalás: az emberen a szeme zsarnokoskodik, ha ilyet mond, mert a szem magából az emberi testből csak a felületet, a bőrt látja; márpedig a test belső része éppúgy az eszméhez tartozik. A képzőművészet a bőrön akar karaktereket láttatni; a beszélő művészet a szót használja ugyanerre a célra: a karaktert a hangban képezi le. A művészet az ember természetes **tudatlanságából** indul ki, és elmegy belseje (teste és karaktere) mellett: a művészet nem fizikusoknak és filozófusoknak való.

161. A MŰVÉSZEKBE ÉS FILOZÓFUSOKBA VETETT HITÜNK TÚLBECSÜLÉSE. – Mindnyájan azt hisszük, egy műalkotás, egy művész jóságát az bizonyítja, ha az megragad, megrendít bennünket. De először is **saját ítéletünk és érzésünk jóságát** kellene bizonyítani: ám erről szó sincs. Ragadt-e meg és ejtett-e önkívületbe a képzőművészet területén jobban bárki is, mint Bernini, és hatott-e hatalmasabban bárki, mint ama Démoszthenész utáni rétor, aki bevezette és két évszázados uralomra juttatta az ázsiai silust? Ez az évszázadokon át tartó uralom semmit sem bizonyít egy stílus jóságát és tartós érvényességét illetően; ezért ne legyen olyan biztos az ember bármilyen művészebe vetett jó hitében: egy ilyen hit nemcsak érzésünk igaz voltába vetett hit, hanem ítéletünk tévedhetetlenségébe vetett hit is, miközben maga az ítélet vagy az érzés vagy mindkettő könnyen lehet túlságosan durva vagy finom, túlfeszített vagy

nyers. Egy filozófia, egy vallás áldásai és boldogításai sem bizonyítanak semmit sem igazságukat illetően: éppoly kevésbé, mint amennyire a boldogság – amit a megtébo-lyodott érez rögeszméjének köszönhetően – sem bizonyítja a rögeszme ésszerű voltát.

162. A GÉNIUSZ HIÚSÁGBÓL FAKADÓ KULTUSZA. – Mivel jót gondolunk magunkról, de azért azt egyáltalán nem várjuk el magunktól, hogy képesek legyünk Raffaello valamelyik festményének vázlatát elkészíteni vagy egy Shakespeare-dráma jelenetét megírni, elhittetjük magunkkal, hogy az ehhez szükséges képesség valami mértéken felüli csodálatos dolog, egy egészen ritka véletlen vagy – ha még vallásosan érzünk – felülről érkező kegyelem. Így segíti elő hiúságunk és önszeretetünk a géniusz kultuszát: mert az csak akkor nem sértő, ha egészen távolinak képzeljük, mint valami miraculumot (még az irigységtől mentes Goethe is a legtávolabbi magasságban tündöklő csillagának nevezte Shakespeare-t; de gondoljunk csak soraira: „csillagra nem vágyunk”³). Ám eltekintve hiúságunk sugalmaitól, úgy tűnik, a lángelme tevékenysége alapvetően egyáltalán nem különbözik a mechanikus feltalálótól, a tudós asztronómusétól vagy a történészétől. Mindezek a tevékenységek nyilvánvalóvá válnak, ha olyan embereket képzelünk el, akiknek gondolkozása egy irányban működik, akik mindent anyagként használnak fel, akik mindig buzgalommal figyelik saját belső életüket, és figyelnek ugyanígy másokat, akik mindenütt előképeket, ösztönzést látnak, akik nem fáradnak bele eszközeik kombinálásába. A lángelme sem tesz semmi mást, mint hogy először megtanul követ rakni, aztán építkezni, úgy, hogy egyfolytában anyagot keres, és minduntalan alakítgatja azt. Az ember minden tevékenysége bámulatosan bonyolult, nem csak a lángelméé: de egyetlen tevékenység sem „csoda.” – Honnan származik hát a hit, miszerint kizárólag a művész, a szónok és a filozófus esetében létezhet lángelme? Hogy csak nekik van „intuíciójuk” (és ezzel egyfajta csodaszeműveget tulajdonítanak nekik, mellyel közvetlenül belelátanak a „lényeg”-be!)? Az emberek láthatóan egyedül ott beszélnek lángelméről, ahol a nagy intellektus hatása a legkellemesebb számukra, és nincs késztetésük irigység érzésére sem. Valakit „isteni”-nek nevezni annyit jelent: „nem kell versengenünk”. Továbbá: minden kész, tökéletes dolgot megcsodál az ember, minden alakulóban lévő lebecsül. Csakhogy senki sem figyelheti meg, hogyan lett a művész alkotása; ez előnyére válik, mert ahol láthatjuk a keletkezést, ott mindig lehiggadunk egy kicsit. Az ábrázolás befejezett művészete elutasít minden gondolkodást, ami a kialakulásra irányul: jelen lévő tökéletességként zsarnokoskodik. Ezért számítanak kiváltképpen az ábrázolás művészei lángelmének, a tudományok művelői viszont nem. A valóságban ez a becslés és alábecslés csupán az ész gyermekded megnyilvánulása.

³ Nietzsche itt Goethe *Zwischen beiden Welten* című költeményének „William! Stern der schönsten Höhe” (Willam! A legszebb magasság csillaga) című sorára utal, majd Goethe a *Könnyek vigasza* című verséből idéz. Az utóbbi idézet Szabó Lőrinc fordítása.

163. A MESTERSÉG KOMOLYSÁGA. – Csak ne beszéljete adottságokról, született tehetségekről! Fel lehetne sorolni mindenfajta nagy embert, akinek csekély tehetsége volt. De olyan tulajdonságok révén, melyek hiányáról senki sem beszél szívesen, aki tudatában van hiányuknak, nagyságra **tettek szert**, (ahogy mondani szokás) zsenik lettek: mindnyájan rendelkeztek azzal a derék mesterségbeli komolysággal, ami egyedül képes csak megtanulni a részek tökéletes kialakítását, míg aztán hozzá mer kezdeni az egész összeállításához; nem siettek, mert jobban élvezték a kicsinek, a mellékesnek a jó elkészítését, mint egy kápráztató egész effektusait. Könnyű például recepttel szolgálni, hogyan lehet valaki jó novellista, a kivitelezés azonban olyan tulajdonságokat feltételez, melyeket nem szokás figyelembe venni, amikor azt mondják: „nem vagyok elég tehetséges”. Készítsünk csak száz vagy annál is több, egyenként két oldalnál nem terjedelmesebb vázlatot a novellához, de az legyen olyan világos, hogy egyetlenegy szó se hiányozzék belőle; mindennap jegyezzünk le anekdotákat, amíg megtanuljuk megtalálni a legpregnansabb, leghatásosabb formát, fáradhatatlanul gyűjtsük és fessük ki az emberi típusokat és karaktereket, minderről a lehető legtöbbet beszéljünk, és hallgassunk meg másokat, és közben éles szemmel és hegyes füllel figyeljük a jelenlévőkre tett hatást, járjuk a vidéket, mint egy tájképfestő és jelmeztervező, az egyes tudományokból vegyünk ki mindazt, aminek művészi hatása van, ha jól ábrázolják, és végül gondolkodjunk el az emberi cselekedetek indítékain, és ne utasítsunk el egyetlen ez irányú felvilágosító útmutatást sem: amit pedig ezek után alkotunk műhelyünkben, azt bátran kibocsáthatjuk az utca fényére. – De hogyan járnak el a legtöbben? Nem a résszel kezdik, hanem az egésszel. Egyszer talán csinálnak egy jó fogást, feltűnést keltenek, és attól kezdve, jó és természetes okoknál fogva egyre rosszabb fogásokat csinálnak. – Időnként, ha netán hiányzik az ész és a jellem egy ilyen művészi életterv megvalósításához, a sors és a szükség veszi át helyüket, és a jövőendő mestert lépésről lépésre végigvezeti mestersége feltételein.

164. A GÉNIUSZ KULTUSZÁNAK VESZÉLYE ÉS HASZNA. – A nagy, fölényes, termékeny szellemekbe vetett hit nem szükségszerűen, de nagyon gyakran még mindig összekapcsolódik azzal a teljesen vagy félig vallási babonával, hogy ezek a szellemek emberfeletti eredetűek, és bizonyos csodálatos készségekkel rendelkeznek, melyek révén ismereteikhez más úton jutnak hozzá, mint mások. Azt feltételezik róluk, hogy – mintegy a jelenségek köntösén lévő lyukon át – közvetlen pillantással a világ lényegébe tekintenek, és azt hiszik, hogy a tudomány fáradtságos és szigorú művelése nélkül, e csodálatos látnoki tekintet révén végérvényes és meghatározó dolgot képesek közölni emberről és világról. Elismerhetjük talán, hogy ameddig a csoda a megismerés területén hívókra talál, maguk a hívők is haszonra tesznek szert, amennyiben azáltal, hogy feltétel nélkül alárendelik magukat a nagy szellemeknek, a fejlődés idejére saját szellemüknek a legjobb diszciplínát és iskolát biz-

tosítják. Ezzel szemben igencsak kérdéses, hogy a zseniről, előjogairól és különleges képességeiről kialakult babona vajon hasznos-e magának a zseninek, ha meggyökerezik benne. Az viszont mindenesetre veszélyes előjel, ha az emberre rátör ama bizonyos cézár-borzongás vagy az itt tárgyalt zseni-borzongás; ha a méltányosan csak egy istennek kijáró áldozati illat behatol a zseni agyába, amelytől megszádul, és emberfeletti lénynek tartja magát. Ennek lassú következményei: felelőtlenség, kivételes jogok érzete, a hit, hogy már azzal kegyet gyakorol, hogy érintkezik az emberekkel, az örült düh, ami akkor tör rá, amikor megkísérli másokhoz hasonlítani vagy akár lealacsonyítani magát, és nyilvánosságra hozni műve elhibázottságát. Amint felhagy az önkritikával, tollazatából sorra kihullnak az evezőtollak: ama babona befűródik erejének gyökereibe, s talán még képmutató is lesz, miután elhagyja minden ereje. Valószínűleg tehát még a nagy szellemeknek is hasznosabb, ha belátásra jutnak erejüket és erejük eredetét illetően, vagyis ha felfogják, milyen, tisztán csak emberi tulajdonságok fonódtak össze bennük, milyen szerencsés körülmények társultak hozzájuk: először is tehát tartós energia, egyes célok határozott követése, személyes, nagy bátorság, azután szerencsés nevelés, ami a legjobb tanárokat, példaképeket, módszereket idejében biztosítja. Persze, ha az a céljuk, hogy a lehető legnagyobb hatást ériék el, akkor az, hogy nincsenek tisztában önmagukkal, és ama félőrlület hozzáadása mindig megtette a magáét; mert minden időben éppen azt az erőt csodálták és irigyelték bennük, mellyel az embereket megfosztják akaratuktól, és magukkal ragadják őket az örületbe, miszerint természetfeletti irányítók haladnak előttük. Igen, a hit, hogy valaki természetfeletti erők birtokában van, felemeli és lelkesíti az embereket: ennyiben az örület, ahogyan Platón mondja, a legnagyobb áldás az ember számára. – Egyes, ritka esetekben némi örület lehetett ama eszköz is, amely egy ilyen, minden irányba kicsapongó természetet szilárdan összetartott: az örület képzelgése – melyek önmagukban véve mérgek – gyakran az individuumok életében is a gyógyír szerepét töltik be; végül azonban minden „zseni” esetében, aki hisz isteni mivoltában, a méreg a „zseni” öregedésével egyre inkább megmutatkozik: emlékezzünk például Napóleonra, akinek lénye bizonyára önmagába és csillagzatába vetett hite és a belőle kiáradó embergyűlölet következtében nőtt azzá a hatalmas egységgé, ami megkülönbözteti minden modern embertől, mígnem végül ugyanez a hit egy szinte örült fatalizmusba csapott át, és megfosztotta gyors- és éleslátásától, és hanyatlásához vezetett.

165. A LÁNGELME ÉS A HITVÁNY. – A művészek között épp az eredeti, önmagukból teremtő koponyák hoznak létre bizonyos körülmények között egészen üres és állott ital ízére emlékeztető dolgokat, míg a függőbb természetek, az úgynevezett tehetségek a minden lehetséges jó emlékeivel telítődve a gyengeség állapotában is valami tűrhetőt hoznak létre. Ha azonban az eredeti koponyák elhagyják önmagukat, akkor az emlékezés nem segít: kiürülnek.

166. A KÖZÖNSÉG. – A tragédiától a nép tulajdonképpen nem kíván mást, mint hogy alaposan megindítsa, hogy egyszer végre kizokoghassa magát; a műértő viszont, amikor látja az új tragédiát, a szellemdús technikai leleményekben és mesterfogásokban, az anyag kezelésében és felosztásában, régi motívumok, régi gondolatok újraformálásában leli örömét. Hozzáállása a műalkotáshoz esztétikai, azaz az alkotó hozzáállása; a fentebb említett pedig, amely egyedül az anyagra van tekintettel, a nép hozzáállása. A közöttük lévő emberről nincs mit mondani, se nem nép, se nem műértő, és nem tudja, mit akar: így öröme is zavaros és csekély.

167. A KÖZÖNSÉG MŰVÉSZI NEVELÉSE. – Ha ugyanazt a motívumot különböző mesterek nem dolgoznák fel százféleképpen, a közönség sem tanulna meg túljutni az anyag iránti érdeklődésen; végül azonban, ha a motívumot számtalan feldolgozásból régről ismeri, és már nem érzi az újdonság, a feszültség izgalmát, akkor maga is megragadja és élvezi a nüanszokat, a finom, új ötleteket.

168. A MŰVÉSZNEK ÉS KÍSÉRETÉNEK LÉPÉST KELL TARTANIA. – A stílus egyik fokáról a másikra való előrehaladásnak olyan lassúnak kell lennie, hogy ne csak a művészek, hanem a hallgatók és a nézők is haladhassanak vele, és pontosan tudják, hogy mi történik. Különbösen hirtelen hatalmas szakadék támad a messzi magasságban alkotó művész és a közönség között, amely már nem jutott fel ama magasságra, és végül kedvetlenül újra lemászik a mélybe. Mert ha a művész már nem emeli tovább közönségét, akkor az gyorsan alásüllyed, ráadásul annál mélyebbre és veszélyesebben zuhan, minél magasabbra emelte a géniusz, a sashoz hasonlatosan, melynek karmai közül a fellegekbe ragadott teknőc vesztére zuhan alá.

169. A KOMIKUS EREDETE. – Ha fontolóra vesszük, hogy az ember néhány százezer éven át egy, a lehető legnagyobb mértékben a félelem számára hozzáférhető állat volt, és minden hirtelen, váratlan dolog harcra készsé, talán halálra készsé tette, sőt hogy később is, társadalmi viszonyai között is minden biztonsága a vélemény- és tettebeli elváráson, eredeten alapult, akkor nem csodálkozhatunk, hogyha minden veszély vagy kár nélkül fellépő, hirtelen és váratlan szóbeli vagy tettebeli esemény hatására féktelenné válik, és a félelem ellentétébe csap át: a szorongástól reszkető, öszszegörnyedt lény felugrik, kibontakozik – az ember nevet. Ezt a pillanatnyi szorongásból rövid ideig tartó féktelen jókedvbe átcsapó önteltséget nevezik **komikusnak**. Ezzel szemben a tragikus jelensége esetén az ember a nagy, tartós, féktelen jókedvből gyorsan roppant szorongásba kerül; mivel azonban a halandók között a nagy, tartós, féktelen jókedv sokkal ritkább, mint az ok a szorongásra, a világon sokkal több a komikus, mint a tragikus; sokkal gyakrabban nevetünk, mint megrendülünk.

170. MŰVÉSZBECSVÁGY. – A görög művészek, például a tragédiaköltők azért költöttek, hogy győzelmeskedjenek; művészetük elképzelhetetlen verseny nélkül: a hésziodoszi jó Erisz, a becsvág, szárnyakat adott géniuszuknak. Nos, ez a becsvág mindenekelőtt azt követelte, hogy műve **saját szeme előtt** nyerje el a lehető legfőbb kiválóságot, már ahogyan ő értette a kiválóságot: figyelmen kívül hagyva bármely uralkodó ízlést és a műalkotás kiválóságáról alkotott általános véleményt; ezért hát Aiszkülosznak és Euripidésznek hosszú ideig nem volt sikere, míg végül műtéseket **neveltek** ki maguknak, akik művüket olyan mércével mérték, melyet maguk állítottak fel. Így győzelmeskedtek saját becslésük, saját bírói székük előtt vetélytársaik felett; valóban kiválók akartak **lenni**; aztán azt követelték, hogy kívülről is helyeseljék önbecslésüket, erősítsék meg ítéletüket. A tisztelet kivívása itt azt jelenti: „fölnybe kerülni, és azt kívánni, hogy ez nyilvánosan is így tünjön”. Ha hiányzik az előbbi, és az utóbbit mégis kívánják, akkor **hiúságról** beszélünk. Ha nincs meg az utóbbi, és nem is hiányolják, akkor **büszkeségről**.

171. AMI A MŰALKOTÁSBAN SZÜKSÉGSZERŰ. – Túloznak, akik oly sokat beszélnek a műalkotás szükségszerűségéről; ha művészek, akkor in maiorem artis gloriam⁴, ha pedig laikusok, akkor tudatlanságból azok. Egy műalkotás formáiban, melyek gondolatait megszólaltatják, vagyis abban a módozatban, ahogyan beszél, mindig van valami hanyagság, mint minden nyelvben. A szobrász sok apró vonást hozzátehet művéhez, vagy elhagyhat belőle: akárcsak az előadó, lett legyen színész vagy, a zenét illetően, virtuóz vagy karmester. Ezek a kis vonások és simítások ma még élvezetet okoznak neki, de holnap már nem; inkább a művész, mintsem a művészet kedvéért vannak, mert a mellett a szigor és önuralom mellett, melyet a fő gondolat ábrázolása követel meg tőle, alkalomadtán ő is igényli a cukros kenyeret és a játékot, különben durcás lesz.

172. FELEDTESSÜK A MESTERT. – Egy zongorista, aki egy mester művét adja elő, akkor játszik a legjobban, ha feledtetni tudja a mestert, és úgy hat, mintha a saját élettörténetét mondaná el, vagy épp most élne át valamit. Persze: ha **jelentéktelen** alak, mindenki átkozza locsogása miatt, amellyel életét meséli el. Értenie kell tehát ahhoz, hogy megnyerje a hallgató képzeletét. És ezáltal megint csak a „virtuozitás” mindahány gyengéje és bolondériája válik nyilvánvalóvá.

173. CORRIGER LA FORTUNE.⁵ – A nagy művészek életében előfordulnak szerencsétlen véletlenek, amelyek például a festőt arra kényszerítik, hogy legjelentősebb

⁴ A művészet nagyobb dicsőségére (latin).

⁵ A véletlen kiigazítása (francia).

képét csupán mint röpke gondolatot vázolja föl, vagy például Beethovent arra készítették, hogy néhány nagy szonátájában (mint a nagy B-dúr szonátában) csak egy szimfónia zongorakivonatát hagyja hátra. Itt egy későbbi művésznek kell megkísérelnie kiigazítani a nagyok életét: és ezt például az tehetné meg, aki minden zenekari hatás mestereként a zongora tetszhalálába zuhant szimfóniát életre tudná keltetni.

174. LEALACSONYÍTÁS. – Bizonyos dolgok, események vagy személyek nem viselik el, ha kis mércével mérik őket. A Laokoón-csoportot nem lehet csecsebecsévé alacsonyítani: szüksége van a nagyságra. Ám sokkal ritkábban fordul elő, hogy egy természetnél fogva kis dolog elviselné a felnagyítást; ezért az életrajzírók könnyebben ábrázolják a nagy embereket kicsinek, mint a kicsiket nagyoknak.

175. ÉRZÉKISÉG A JELENKOR MŰVÉSZELETÉBEN. – A művészek manapság gyakran elszámítják magukat, ha műalkotásuk érzéki hatására törekednek; mert nézőik és hallgatóik már nem rendelkeznek teljes érzékeikkel, és a művész szándékával teljesen ellentétesen a műalkotás hatására az érzés „szent állapotába” kerülnek, ami igen közeli rokonságban van az unalommal. – Érzékiségük talán ott kezdődik, ahol a művész éppen megszűnik, legfeljebb tehát **egyetlen** ponton találkoznak.

176. SHAKESPEARE MINT MORALISTA. – Shakespeare sokat gondolkodott a szenvedélyeken, és vérmérsékleténél fogva sokkal bizonyára igen közeli kapcsolatban is állt (a drámaírók általában igencsak gonosz emberek). De Montaigne-nel ellentétben képtelen volt beszélni erről, ezért megfigyeléseit a szenvedélyekről szenvedélyes alakok szájába adta: ami ugyan természetellenes, de drámáinak olyan gazdag gondolatiságot kölcsönöz, hogy mellettük minden dráma üresnek tűnik fel, és emiatt ezek könnyen általános ellenszenvet váltanak ki. – Schiller szentenciái (melyeknek szinte mindig téves vagy jelentéktelen ötletek képezik az alapját) színházi szentenciák, és mint ilyenek igen erős hatást gyakorolnak; míg Shakespeare szentenciái példaképek, Montaigne-nek válnak becsületére, és egészen komoly gondolatokat tartalmaznak csiszolt formában, emiatt viszont nagyon távoliak és nagyon finomak, vagyis hatástalanok a színházi közönség számára.

177. HALLASSUK A HANGUNKAT! – Nemcsak ahhoz kell értenünk, hogy jól játsszunk, hanem ahhoz is, hogy hallassuk a hangunkat. A hegedű a legnagyobb mester kezében is csak ciripel, ha túl nagy a terem; ilyenkor a mestert könnyen összetévesztik a kontárral.

178. A BEFEJEZETLEN HATÉKONYSÁGA. – A domborművek alakjai azért hatnak olyan erősen képzeletünkre, mert mintha éppen előlépnének a falból, ám hirtelen valami megakadályozta, megállította őket: így néha hatásosabb egy gondolat, egy egész filozófia domborműszerűen befejezetlen ábrázolása is, mint a kimerítő kivitelezés; a szemlélőre nagyobb munka hárul, izgalomba jön, hogy továbbalakítsa, végiggondolja azt, ami ebben az erős fényben és homályban kidomborodik előtte, és leküzdjé az akadályt, ami meggátolja az alak teljes előlépését.

179. AZ EREDETI ELLEN. – A művészetet művészetként akkor ismerni fel a leginkább, ha a lehető legviseltebb gúnyát ölti magára.

180. KOLLEKTÍV SZELLEM. – Egy jó író nem csupán saját szellemével rendelkezik, hanem barátaiéval is.

181. KÉTFÉLE FÉLREISMERÉS. – Éles és tiszta elméjű íróknak az a szerencsétlensége, hogy laposnak tartják őket, s ezért nem is gyötrődnek velük; a zavaros íróknak pedig az a szerencséje, hogy az olvasó agyongyötri magát velük, és buzgalma fölött érzett örömét nekik tulajdonítja.

182. A TUDOMÁNYHOZ FÜZŐDŐ VISZONY. – Mindazoknak nincs igazi viszonya egy tudományhoz, akik csak akkor kezdenek el izgalomba jönni iránta, ha maguk is tettek benne felfedezéseket.

183. A KULCS. – Valamely gondolat, melyet egy jelentős ember nagyra becsül, ám a jelentéktelenek kinevetik és kigúnyolják emiatt, kulcsot ad kezébe rejtett kincseskamrákhoz, melyeket a jelentéktelenek csak ócskavasnak látnak.

184. LEFORDÍTHATATLAN. – Egy könyvben nem az a legjobb és nem is az a legrosszabb, ami lefordíthatatlan benne.

185. A SZERZŐ PARADOXONJAI. – A szerző úgynevezett paradoxonjai, melyeken az olvasó megütközik, sokszor egyáltalán nem a szerző könyvében vannak, hanem az olvasó fejében.

186. ELMEÉL. – A legszellemesebb szerzők fakasztják a legkevésbé észrevehető mosolyt.

187. ANTITÉZIS. – Az antitézis keskeny kapu, melyen át legszívesebben a tévedés lopakodik az igazság felé.

188. A GONDOLKODÓK MINT STILISZTÁK. – A legtöbb gondolkodó rossz író, mert nemcsak gondolatait, hanem gondolatai elgondolását is közli.

189. GONDOLATOK A KÖLTEMÉNYBEN. – A költő ünnepélyesen vezeti fel gondolatait – a ritmus kocsiján: többnyire azért, mert képtelenek saját lábukon járni.

190. AZ OLVASÓ SZELLEME ELLEN ELKÖVETETT BŰN. – Ha a szerző megtagadja tehetségét, csak hogy egyenlővé tegye magát az olvasóval, halálos bűnt követ el, amit az soha nem bocsát meg neki: mármint, ha bármit is észrevesz belőle. Egyébként minden rosszat el lehet mondani az emberről: de úgy kell tennünk, hogy azzal, ahogyan mondjuk, újra felélesszük a hiúságát.

191. A TISZTESSÉG HATÁRA. – A legtisztességesebb írónak is sok lehet egyetlen szó, amikor le akar kerekíteni egy körmondatot.

192. A LEGJOBB SZERZŐ. – Abból lesz a legjobb szerző, aki szégyelli, hogy író lesz.

193. DRÁKÓI TÖRVÉNY ÍRÓKKAL SZEMBEN. – Az írókkal gonosztevéként kellene bánni, akik csak a legritkább esetben érdemelnek felmentést vagy kegyelmet: ezzel meg lehetne akadályozni a könyvek elharapózását.

194. A MODERN KULTÚRA BOLONDJAI. – A középkori udvari bolondnak a ma tárcáírója felel meg; ugyanaz az emberfajta: félokos, szellemes, szertelen, idétlen, néha csak azért tartják, hogy ötleteivel, locsogásával csillapítsa a fennkölt hangulatot, és lármázásával túlharsogja a nagy események túlságosan súlyos, ünnepélyes harangzúgását; egykoron fejedelmek és nemesek szolgálatában állt, most pártokat

szolgál (miként a pártszellemben és a pártfegyelemben a nép régi alázatossága a fejedelemmel szemben még ma is él). Az egész modern irodalmi rend azonban igen közel áll a tárcaírókhoz: ők a „modern kultúra bolondjai”, akiket enyhébben ítél meg az ember, ha nem tartja őket teljesen beszámíthatónak. Az irkafirkászást élet-hivatás helyett találóbbr volna egyfajta bolondériának minősíteni.

195. A GÖRÖGÖK NYOMÁBAN. – Jelenleg igencsak útját állja a megismerésnek, hogy az érzelmek évszázados túlkapása révén minden szó bepárasodott és felpuffadt. A kultúra magasabb fokának, ami fejet hajt a megismerés uralma (ha nem is zsarnoksága) előtt, szüksége van az érzelem teljes kijózanodására és minden szó erős koncentrációjára – ebben a görögök Démoszthenész korában előttünk jártak. Minden modern írást túlfeszítettség jellemez; s még ha egyszerűen íródtak is, a szavakat még túlságosan excentrikusnak érezzük. Szigorú megfontolás, tömörség, hidegség, egyszerűség, mindez ráadásul szándékosan a végsőig fokozva, egyáltalán az érzés és a hallgatóság megtartása – egyedül ez segíthet. – Egyébként ez a hideg írás- és érzésmód most mint ellentét nagyon izgató: és ez bizony új veszélyt jelent. Mert a metsző hideg ugyanolyan izgatószer, mint a magas hőfok.

196. A JÓ ELBESZÉLŐ ROSSZ MAGYARÁZÓ. – Jó íróknál a csodálatra méltó pszichológiai biztonság és következetesség, már amennyire ez érvényre juthat alakjaik cselekedeteiben, gyakran éppenséggel nevetséges ellentétben áll gyakorlatlan pszichológiai gondolkodásukkal: tevékenységük ezért az egyik pillanatban éppoly kimagaslónak tűnik, mint amilyen sajnálatosan mélynek a következőben. Meglehetősen gyakran előfordul, hogy saját hőseiket és azok cselekedeteit láthatóan tévesen magyarázzák – efelől semmi kétség, bármilyen valószínűtlennek hangzik is. A legnagyobb zongorista talán keveset töprengett a technikai feltételeken és az ujjak különleges erényén, erénytelenségén, használhatóságán és nevelhetőségén (daktiluszi etika), és durva hibát követ el, ha ezekről a dolgokról beszél.

197. ISMERŐSÖK ÍRÁSAI ÉS OLVASÓIK. – Ismerősök (barátok és ellenségek) írásait kétszeresen olvassuk, miközben ismereteink folyamatosan ezt suttogják: „ez tőle van, belső lényének, élményeinek, adottságának ismérve”, és közben egy másfajta ismeret azt igyekszik megállapítani, mi a mű voltaképpeni hozadéka, és szerzőjétől függetlenül milyen ítéletet érdemel, mennyiben gyarapítja tudásunkat. Az olvasásnak és a mérlegelésnek e két fajtája magától értetődően zavarja egymást. Egy baráttal folytatott beszélgetés is csak akkor érleli ismereteink nemes gyümölcseit, ha végül mindketten kizárólag a tárgyra gondolnak, és megfedkeznek arról, hogy barátok.

198. RITMIKUS ÁLDOZATOK. – Jó írók csak azért változtatják meg bizonyos körmondatok ritmusát, mert nem tételezik fel az átlagolvasóról, hogy rendelkezik azzal a képességgel, mellyel felfogná azt az ütemet, amely a körmondatot az első változatában kísérte: ezért könnyítenek helyzetükön, és ismertebb ritmust alkalmaznak. – A mostani olvasók ritmus iránti érzéketlenségének figyelembevétele jó néhány sóhajt fakasztott, ugyanis már számos áldozatot követelt. – Vajon nem így járnak-e a jó zenészek is?

199. A TÖREDÉK MINT MŰVÉSZI AJZÓSZER. – A töredék sokszor hatásosabb, mint a teljes, így például a magasztaló beszédben: céljaihoz épp egy vonzó töredékességre mint irracionális elemre van szüksége, ami a hallgató képzeletében tengert, ködös túlságot jelenít meg, vagyis elfedi a magasztalendő tárgy korlátozottságát. Ha egy ember ismert érdemeit részletesen és terjedelmesen ecseteljük, akkor az a gyanú támad, hogy az illetőnek ily csekély érdemei vannak. A magasztaló fölébe kerekedik a magasztaltnak, mintha átnézne fölötte. Ezért hat a teljes mérséklően.

200. ÓVATOSSÁG ÍRÁS ÉS TANÍTÁS KÖZBEN. – Aki már írt, és érzi az írás szenvedélyét, szinte mindenből, amit művel és megél, csak azt tanulja, ami írói szempontból közölhető. Immár nem magára gondol, hanem az íróra és közönségére; akarja a betekintést, de nem saját használatra. A tanár többnyire képtelen önállót művelni önnön javára, mindig tanítványai javát akarja, és minden új ismeret csak akkor szerez neki örömet, ha taníthatja is. Végül a tudás közvetítőjének és egyáltalán eszköznek tekinti magát, így hát teljesen elveszíti komolyságát önmaga iránt.

201. KELLENÉK A ROSSZ ÍRÓK. – Mindig kell, hogy legyenek rossz írók, mert ők felelnek meg az alulfejlett, éretlen korosztályok ízlésének; ezeknek is éppúgy megvannak az igényeik, mint az érettebbeknek. Ha hosszabb volna az emberi élet, az éretté vált individuumok túlsúlyba kerülnének, vagy legalábbis kiegyenlíténének az éretleneket; így azonban a legtöbben túlságosan fiatalon halnak meg, azaz mindig sokkal több a rossz ízlésű, alulfejlett intellektus. Ezenkívül az ifúság mohóságával vágyanak igényük kielégítésére, és rossz szerzőket kényszerítenek ki maguknak.

202. TÚL KÖZEL ÉS TÚL TÁVOL. – Az olvasó és a szerző gyakran azért nem érti egymást, mert a szerző túl jól ismeri témáját, és majdhogynem unja, ezért elhagyja azokat a példákat, melyeket számszámra ismer; az olvasónak azonban idegen a tárgy, és könnyen rosszul megalapozottnak találja azt, ha megfosztják a példáktól.

203. ELTŰNT FELKÉSZÍTÉS A MŰVÉSZETRE. – Mindabból, amit a gimnázium művelt, a legértékesebb a latin stílus gyakorlása volt: ez egyfajta művészi gyakorlat volt, míg minden egyéb foglalkozás csak a tudásra irányult. A német fogalmazást az első helyre állítani barbárság, ugyanis nincs mintaértékű, nyilvános ékesszóláson felnövekedett német stílusunk; ha azonban a német fogalmazással akarjuk a gondolkodás gyakorlását elősegíteni, akkor persze jobb, ha egyelőre eltekintünk magától a stílustól, vagyis kettéválasztjuk a gondolkodás gyakorlását és az ábrázolását. Az utóbbit egy adott tartalom sokrétű változatára kellene vonatkoztatni, nem pedig egy tartalom önálló kitalálására. A latin stílusgyakorlat feladata adott tartalom pusztá ábrázolása volt, ami iránt a régi tanárok egy rég veszendőbe ment, kifinomult hallással rendelkeztek. Aki annak idején jól megtanult írni egy modern nyelven, az ezt a tudást ennek a gyakorlásnak köszönhetette (manapság az embernek a régi franciák iskolájába kell beiratkoznia); de ami még ennél is fontosabb: az illetőnek fogalma alakult ki a forma fenségéről és nehézségéről, és egyáltalán a művészetre készítették fel az egyetlen helyes úton, a gyakorlás útján.

204. SÖTÉTSÉG ÉS KÁPRÁZAT. – Az olyan írók, akik gondolataikat általában képtelenek világosan kifejezni, bizonyos esetekben előszeretettel választják a leg-erősebb, legtúlzóbb megjelöléseket és szuperlatívuszokat: ezáltal olyan fényhatás keletkezik, mint amikor fáklyával világítunk kusza erdei ösvényeken.

205. ÍRÓI FESTÉSZET. – Egy jelentős tárgyat akkor ábrázolunk a legjobban, ha a festmény színeit, akár egy vegyész, magából a tárgyból vesszük, és aztán úgy használjuk, mint a virtuóz: úgy, hogy a rajz a színek határaiból és átmeneteiből bontakozzon ki. Így a festmény tartalmazni fog valamit az elragadó természetből, ami magát a tárgyat teszi jelentőssé.

206. TÁNCRA TANÍTÓ KÖNYVEK. – Vannak olyan írók, akik azáltal, hogy a lehetetlent lehetségesként ábrázolják, és az erkölcsről és zseniálisról úgy beszélnek, mintha mindkettő csupán illanó szeszély, kedvtelés volna, a féktelen szabadságnak olyan érzetét keltik, mintha az embernek egy belső gyönyör parancsára lábujjhegyen kellene táncolnia.

207. BEFEJEZETLEN GONDOLATOK. – Mint ahogy nemcsak a férfikornak, hanem az ifjúkornak és a gyermekkornak is megvan a maga értéke, és nemcsak átmenetként és hídként értékelhetjük őket, úgy a befejezetlen gondolatoknak is megvannak a maguk értékei. Ezért nem szabad egy költőt szubtilis magyarázatok-

kal gyötörni, hanem élvezni kell látóhatára bizonytalanságát, mintha még több gondolathoz is nyitva állna az út. A küszöbön állunk; várakozással vagyunk eltelve, mint amikor kincset ásunk: mintha épp valamely mélyértelműség csodálatos leletére akarnánk bukkanni. A költő egy fontos gondolat megtalálásakor megelőlegez valamit a gondolkodás gyönyörűségéből, és felkelti mohóságunkat, hogy kapkodni kezdünk utána; a gondolat azonban megvillantja csodálatos lepkeszárnyát, továbbben a fejünk fölött – és már el is tűnt.

208. A SZINTE EMBERRÉ LETT KÖNYV. – Minden író újra és újra meglepődik, hogy könyve, amint elválik tőle, önálló életet kezd el élni; úgy érzi, mintha egy rovarnak valamely testrésze szakadt volna le, és folytatná tovább saját útját. Talán szinte teljesen el is felejt, talán felülemelkedik a benne rögzített nézeteken, talán már maga sem érti, és már elvesztette azokat a szárnyakat, melyekkel akkoriban szárnyalt, amikor kiötlötte: közben a könyv keresi olvasóit, életet csíhol, boldogít, elriaszt, újabb műveket nemz, szándékok és cselekedetek lelkévé válik – röviden: úgy él, mint egy szellemmel és lélekkel rendelkező lény, amely mégsem ember. – A szerző a legszerencsésebb sorsot húzta, ha öregemberként elmondhatja, hogy mindaz, ami életet teremtő, erősítő, felemelő, felvilágosító gondolat és érzet formájában megvolt benne, tovább él írásaiban, s jöllehet ő már csak szürke hamu, a tűz fennmaradt és elterjedt. – Ha komolyan belegondolunk, hogy egy ember minden cselekedete, nem csak egy könyv, valamilyen módon más cselekedetekre, döntésekre, gondolatokra ösztönöz, hogy mindaz, ami történik, eloldhatatlanul összebogozódik mindazzal, ami történni fog, akkor felismerhetjük a valódi halhatatlanságot, a mozgás halhatatlanságát: ami egyszer mozgatott, annak örökre nyoma marad, és végérvényesen benne foglaltatik a létezők teljességében, mint a rovar a borostyánkőben.

209. AZ ÖREGKOR ÖRÖME. – A gondolkodó, miként a művész, aki jobbik énjét művekbe menekítette, szinte kaján örömet érez, amikor látja, hogy testét és szellemét az idő lassan megtöri és elpusztítja, hasonlóan ahhoz, mintha egy szögletből a tolvajt lesné, aki épp a páncélszekrényét készül feltörni, miközben ő tudja, hogy a páncélszekrény üres, és minden kincse megmenekült.

210. CSÖNDES TERMÉKENYSÉG. – A szellem született arisztokratái nem buzgólkodnak túlságosan; teremtményeik nyugodt őszi estén jelennek meg és hullanak le a fáról, mohó kívánság, siettetés, bármiféle új szorongatása nélkül. A szakadatlan teremteni akarás közönséges, és hiúságra, irigységre, becsvágyra utal. Ha az ember valami, akkor tulajdonképpen semmit sem kell csinálnia – és mégis nagyon sokat tesz. A „produktív” emberen túl van még egy magasabb fajtája az embernek.

211. AKHILLEUSZ ÉS HOMÉROSZ. – A helyzet mindig az, mint Akhilleusz és Homérosz esetében: az egyiknek vannak élményei, érzései, a másik leírja azokat. Egy valódi író csak szavakba foglalja mások affektusait és tapasztalatait, azért művész, hogy abból a kevésből, amit érez, sokat találjon ki. A művészek egyáltalán nem a nagy szenvedélyek emberei, de a tudat nélküli érzésben gyakran annak mutatják magukat, úgyhogy festett szenvedélyüknek jobban hiszünk, mint annak, amit ezen a területen szerzett élettapasztalatuk elmond. Elég, ha elengedi magát az ember, nem uralkodik magán, szabadjára engedi gerjedelmét, és máris így kiált fel az egész világ: milyen szenvedélyes! De a mélyen vájkáló, az individuumot felemésztő és gyakran felfaló szenvedély valami egészen más: aki átélte, biztosan nem ábrázolja drámákban, zenei hangokban vagy regényekben. A művészek gyakran féktelen individuumok, amennyiben épp nem művészek: de ez már valami más.

212. RÉGI KÉTELYEK A MŰVÉSZET HATÁSÁT ILLETŐEN. – A tragédia valóban arra szolgálna, hogy megszabadítson a részvételtől és a félelemtől, ahogyan Arisztotelész akarja? és a hallgatók hűvösebben és higgadtabban térnének haza? Vajon a kísértethistóriák kevésbé tesznek félénkké és babonássá bennünket? Bizonyos fizikai folyamatok, mint például a szerelmi élvezet esetében igaz, hogy egy szükséglet kielégítésével az ösztön csillapodása és átmeneti mérséklése következik be. De a borzongás és a szánalom nem bizonyos kielégülést igénylő szervek ilyen értelemben vett szükséglete. A kielégítés gyakorlásával hosszú távon a periodikus csillapítás ellenére minden ösztön csak erősödik. Lehetséges, hogy a tragédia által a szánalom és a borzongás az egyes esetekben csillapodik és megszűnik bennünk, ugyanakkor azonban egészében mégiscsak erősödnek a tragikus hatás által, és Platónnak van igaza, mikor azt állítja, hogy az ember a tragédiától összességében szorongóbbá és érzelmesebbé válik. Ebben az esetben pedig maga a tragikus költő is szükségképpen komor, félelemmel teli világszemléletű és lágy, ingerlékeny, sírhatnám lelkületű volna, s mint ilyen, Platón véleményét erősítené, miszerint a tragikus költők, és velük együtt az összes, értük rajongó városi közösség egyre mértéktelenebbé és féktelenebbé válik. – De egyáltalán milyen jogon akarhatna korunk feleletet adni Platónnak a művészet morális hatásával kapcsolatos nagy kérdésére? Még ha meg lenne is a művészetünk – hol van hozzá a hatás, a művészet bármely, akár csak egyetlenegy hatása is?

213. ÖRÜLNI AZ ÉRTELMETLENSÉGNEK. – Hogyan örülhet az ember az értelmetlenségnek? Amíg ugyanis létezik nevetés a világon, ez a helyzet; sőt állíthatjuk, hogy szinte mindenütt, ahol létezik boldogság, ott örülnek is az értelmetlenségnek. A tapasztalatot ellentétébe taszítani, a célszerűt célszerűtlenbe, a szükségszerűt tetszés szerintibe, még hozzá úgy, hogy ez a folyamat ne okozzon kárt, és csak egy-

szer, pajkosságból képzelje el az ember – ez szórakoztat, mert egy pillanatra megszabadít a szükségyszerűség, a célszerűség és a tapasztalat kényszereitől, melyekben általában kérlelhetetlen urunkat látjuk; akkor játszunk és nevetünk, ha a várttól, mely rendszerint félő aggodalommal és szorongással tölt el bennünket, úgy szabadulunk meg, hogy nem okozunk magunknak kárt. Ez a rabszolga öröme, amit a szaturnáliákon⁶ érez.

214. A VALÓSÁG MEGNEMESÍTÉSE. – Azáltal, hogy az emberek az afrodiztikus ösztönben istenséget láttak, és imádó tisztelettel úgy érezték, hogy az hat bennük, ezt az effektust az idők során magasabb képzeletsorok járták át, és így valóban nagyon meg is nemesítették. Néhány nép az idealizálás művészetének segítségével a betegségekből is a kultúrát nagymértékben támogató hatalmakat teremtett: például a görögök, akik a korai évszázadokban nagy idegjárványokban (epilepszia és a vitustánc) szenvedtek, és ebből alakították ki a bakkhánsnő csodálatos típusát. – A görögök ugyanis semmivel sem kevesebbel, mint nyers, erőteljes egészséggel rendelkeztek; – az volt a titkuk, hogy a betegséget is istenként tisztelték, ha **hatalma** volt.

215. ZENE. – A zene önmagában nem olyan jelentékeny bensőnk számára, nem olyan mélyen felkavaró, hogy az érzelem közvetlen nyelvének számíthatna; ősi összekapcsolódása a poézissel olyan sok szimbolikát vitt a hang ritmikus mozgásába, erejébe és gyengéjébe, hogy most az a **kényszerképzetünk**, hogy közvetlenül bensőnkhez szól, és a bensőből fakad. Drámai zene csak akkor lehetséges, ha a hangművészet a dal, az opera és a hangfestés százszoros kísérletei által szimbolikus eszközök hatalmas területét hódítja meg. Az „abszolút zene” vagy a tiszta forma a zene nyers állapotában, ahol az ütemes és különböző erősségű hangzás már önmagában örömet szerez, vagy a formáknak a poézis nélkül már az értelemhez szóló szimbolikája, miután hosszú fejlődés során a két művészet összefonódott, és végül a zenei formát fogalmi és érzéki szálak teljesen átszőtték. Azok, akik elmaradtak a zene fejlődésében, ugyanazt a zenedarabot, amelyet a haladók teljesen szimbolikusán értenek, tisztán formalista módon érzékelik. Önmagában semmilyen zene sem mély és jelentős, nem az „akaratról”, a „magánvalóról” szól; ezt az intellektus csak egy olyan korban vélhette, amely a benső élet teljes terjedelmét meghódította a zenei szimbolika számára. Az intellektus ezt a jelentőséget először is a zenei hangnak **tulajdonította**, mint ahogy az építészetben a vonalak és tömegek viszonyának is jelentőséget tulajdonított, ami viszont tökéletesen idegen a mechanika törvényei számára.

⁶ Hétnapos örömnépnep Saturnus isten tiszteletére az ókori Rómában a téli napforduló idején.

216. MOZGÁS ÉS NYELV. – A mozgás utánzása régebbi a nyelvnél, és még most, a mimika általános visszaszorítása és az izmok feletti művelt uralkodás idején is olyan erős, hogy egy mozgó arcot nem tudunk arcunk innervációja nélkül szemlélni (megfigyelhető, hogy a színlelt ásítás a szemléből igazi ásítást vált ki). Az utánzott arcjáték az utánzót ahhoz az érzéshez vezeti vissza, melyet a mozdulat az utánzott arcán vagy testén kifejez. Az ember így tanulta meg megérteni magát: a gyerek még most is így tanulja meg megérteni az anyját. Általában fájdalmas érzéseket is ki lehet fejezni olyan mozdulatokkal, melyek maguk is fájdalmat okoznak (például hajtépés, a mellkas verése, az arcizmok erőszakos eltorzítása és megfeszítése esetén). Megfordítva: az élvezet mozdulatai is élvezetek voltak, és ezért alkalmasak voltak a megértés közlésére (a nevetés mint az élvezetet szerző csiklandozás kifejezője megint csak egyéb, élvezetes érzések kifejezésére szolgált). – Mihelyt az ember a mozdulatok révén megértette magát, kialakulhatott a mozdulatok szimbolikája: úgy értem, az embernek sikerült egy hangnyelven megértetnie magát, méghozzá úgy, hogy eleinte hangot és mozdulatot (amit a hang szimbolikusan követett), később már csak hangot hozott létre. – Úgy tűnik, régebben gyakran ugyanaz történt, ami most játszódik le szemünk láttára és fülünk hallatára a zene fejlődésében, nevezetesen a drámai zene fejlődésében: míg eleinte a zene magyarázó tánc és mimus (a mozgás nyelve) nélkül üres zörej volt, addig a zene és a mozgás egymásmellettségéhez való hosszú hozzászoktatás révén a fül idomult a hangalakok azonnali megértéséhez, és végül a gyors megértés olyan magaslataira jut, ahol már egyáltalán nincs szükség a látható mozgásra, és a hangköltőt enélkül is megérthetni. Ekkor beszélhetünk abszolút zenéről, vagyis olyanról, amelyben bármiféle segítség nélkül minden azonnal szimbolikusan érthető.

217. A MAGASABB MŰVÉSZET ÉRZÉKIETLENNÉ VÁLÁSA. – Fülünk az intellektusnak az új zene művészi fejlődése által történő gyakorlása révén egyre intellektuálisabbá vált. Mi azért viseljük el sokkal jobban a nagyobb hangerőt, a sokkal több „zajt”, mint elődeink, mert sokkal jobban gyakoroltuk, hogy odafigyeljünk a benne lévő értelemre. Nos, érzékeink valóban tompultak valamelyest azért, hogy mindjárt az értelemre kérdezzek rá, vagyis arra, hogy valami „ezt és ezt jelenti”, nem pedig arra, hogy „ez és ez”: ahogyan például a hangok temperatúrájának feltétlen uralmában is megmutatkozik egy ilyen eltompulás; manapság ugyanis kivételnek számít az olyan fül, amely képes például a cisz és a desz finom megkülönböztetésére. Ebben az értelemben eldurvult a fülünk. Továbbá a világ rút, az érzékek számára eredetileg ellenséges oldalát is meghódították a zene számára; ezzel hatalmi köre, nevezetesen a fennköltnek, a rettenetesnek, a titokzatosnak a kifejezését illetően bámulatosan kitágult; zenénk most olyan dolgokat szólaltat meg, melyeknek korábban nem volt nyelve. Hasonló módon néhány festő is intellektualizálta a szemet, és messze túljutott azon, amit korábban a szín és a forma felett érzett örömmel

neveztek. A művészi értelem itt is meghódította a világ eredetileg rútnak számító oldalát. – Mi mindennek a következménye? Minél inkább képessé válik a szem és a fül a gondolatra, annál inkább közelít ahhoz a határhoz, ahol érzékietlenné válik: az öröm az agyba tevődik át, az érzékszervek eltompulnak és elgyengülnek, a szimbolikus egyre inkább átveszi a létező helyét – és ezen az úton ugyanolyan biztosan jutunk el a barbársághoz, mint bármely más úton. Egyelőre még a következő a helyzet: a világ rútabb, mint valaha, de szebbet **jelent**, mint amilyen volt valaha is. Ám minél jobban terjeng és párolog a jelentés ábráillata, annál kevesebben lesznek, akik ezt még érzékelik: a többiek végül megrekednek a rútnál, és megpróbálják közvetlenül élvezni, ami azonban szükségszerűen soha nem sikerül. Így Németországban a zenei fejlődés kettős áramlatáról beszélhetünk: az egyikben egy egyre magasabb, finomabb igényekkel fellépő, tízezres sereg, amely egyre inkább figyelmeztet az „ezt és ezt jelenti”-re, a másikban roppant számbeli fölényben azok, akik évről évre egyre képtelenebbek megérteni akár az érzéki rútság alakjában megjelenő jelentőséget, és ezért a zenében egyre nagyobb kedvteléssel az önmagában rútat és undorítót, vagyis a silány érzéket tanulják meg megragadni.

218. A KŐ INKÁBB KŐ, MINT KORÁBBAN. – Az építészetet általában már nem értjük meg, legalábbis már rég nem úgy, ahogyan a zenét értjük. Kinőttünk a vonalak és alakok szimbolikájából, mint ahogy elszoztunk a retorika hangzásaiktól is, és a műveltségnek ezt a fajta anyatejét már nem szívtuk magunkba életünk első pillanatától kezdve. Egy görög vagy keresztény épületen eredetileg minden jelentett valamit, méghozzá a dolgok magasabb rendje vonatkozásában: az építményt, mint egy varázslatos fátyol, kimeríthetetlen jelentőség hangulata lengte körül. A szépség csak mellékesen került bele a rendszerbe, anélkül hogy lényegében csökkentette volna a félelmetesen fennköltnek, az isteni közelség és mágia által beavatottnak az alapérzését; a szépség legfeljebb csak **csillapította az iszonyatot** – de ez az iszonyat mindenütt előfeltételnek számított. – Mit jelent ma nekünk egy épület szépsége? Ugyanazt, mint egy szellem nélküli asszony szép arca: valami álarcszerűt.

219. AZ ÚJABB ZENE VALLÁSI EREDETE. – A lélekben gazdag zenét a tridenti zsinat után újra helyreállított katolicizmusban Palestrina teremti meg, aki hozzásegítette az újonnan ébredt, bensőséges és mélyen meghatódott szellemet, hogy hanggá váljék; később, a protestantizmusban Bach tette ezt, amennyiben a pietisták a protestantizmust elmélyítették és eloldották eredetileg dogmatikus alapjellegetől. Mindkettő létrejöttének föltétele és szükségszerű előfoka a zenével való olyan foglalkozás volt, amilyen a reneszánsz és a reneszánsz előtti kor sajátja volt, nevezetesen az a zenével való tudós foglalkozás, az az alapjában tudományos élvez-

zet, amit az összhangzattan és a szólamvezetés bűvészmutatványai okoztak. Másrészt az operának is meg kellett ezt előznie, melyben a laikus tiltakozásának adott hangot a túlságosan tudományossá vált, rideg zene ellen, és újra lelket akart lehelni a polihimnikusságba. – E mélyen vallásos áthangolás nélkül, a lehető legbensőségesebben felgerjesztett lelkiület végkicsengése nélkül a zene tudós vagy operaszerű maradt volna; az ellenreformáció szelleme a modern zene szelleme (mert a Bach zenéjében meglévő pietizmus is egyfajta ellenreformáció). Ilyen mérhetetlen adósai vagyunk a vallási életnek. – A zene a művészetek területén az **ellenreneszánsz** volt, ide tartozik Murillo kései festészete és talán a barokk stílusa is: mindenestre jobban, mint a reneszánsz vagy az ókor építészete. És még most is megkérdezhetnénk: ha új zenénk képes volna köveket megmozgatni, vajon antik építészetet rakna-e össze belőlük? Igencsak kétlem. Mert ebben a zenében az effektus a meghatározó, az emelkedett, tágra nyújtott hangulatok élvezete, az elevenné válás akarása minden áron, az érzés gyors váltakozása, a fény és az árnyék erős domborműhatása, az eksztázis és a naiv egymás mellé állítása; mindez egyszer már irányította a képzőművészeteket, és teremtett új stílustörvényeket – de nem az ókorban, és nem is a reneszánsz idején.

220. TÚLVILÁG A MŰVÉSZETBEN. – Mély fájdalommal vallja be az ember, hogy minden idők művészei legnagyobb fellendülésük idején épp azokat a képzeteket emelték a mennyei megdicsőítés csúcsaira, melyeket mi most téveseknek ismerünk fel: az emberiség vallási és filozófiai tévedéseinek dicsőítői ők, akik ezen tévedések abszolút igazságába vetett hit nélkül nem lehettek volna azzá, amik lettek. – Nos, ha csökken egy ilyen igazságba vetett hit, elhalványulnak az emberi megismerés és sejtés legvégső határainak szivárványszínei: akkor soha többé nem virágozhat fel újra az a fajta művészet, mely, miként az *Isteni színjáték*, Raffaello képei, Michelangelo freskói, a gótikus székesegyházak, a művészet tárgyának nemcsak kozmikus, hanem metafizikai jelentést is feltételez. Megható monda lesz belőle, miszerint volt egyszer egy ilyen művészet, egy ilyen művészhit.

221. FORRADALOM A POÉZISBEN. – Az a szigorú kényszer, melyet a francia drámaírók a cselekvés, a hely és az idő egysége, a stílus, a vers- és a mondatszerkesztés, a szavak és a gondolatok kiválasztását illetően magukra kényszerítettek, olyan fontos iskola volt, mint az ellenpont és a fűgáé a modern zene fejlődésében vagy a gorgiaszi alakzatok a görög ékesszólásban. Abszurdnak tűnhet, hogy ennyire megköti magát az ember; ennek ellenére nincs más eszköz, mellyel ki lehetne szabadulni a naturalizálásból, mint hogy először is a legerősebb (esetleg legönkenyesebb) dologra korlátozódjék az ember. Így fokozatosan megtanul még a szédítő szakadékokat áthidaló, keskeny pallókon is kecsesen járni, és zsákmányként a le-

hető legrugalmasabb mozgással tér haza: ahogyan azt a zene története bizonyítja minden ma élő ember szeme láttára. Azt látni, hogy a béklyó lépésről lépésre egyre lazul, míg végül úgy látszik, hogy teljesen le lehet rázni: ez a látszat a művészet szükségszerű fejlődésének legfőbb eredménye. A modern költészet nem tudott ilyen szerencsésen, fokozatosan kibontakozni önnön béklyójából. Lessing Németországban a gúny tárgyává tette a francia formát, vagyis az egyetlen modern művészi formát, Shakespeare-re mutatót, és így elvesztette az ember a béklyótól való megszabadulásának folytonosságát, és beleugrott a naturalizmusba – vagyis visszatért a művészet kezdeteihez. Ebből Goethe kísérelte meg kimenteni oly módon, hogy különbözőképpen újra és újra megkötözte magát; de a legtehetségesebb embernek is csak örökös kísérletezésre futja, ha elszakadt a fejlődés fonala. Schiller hozzávetőlegesen biztos formakezelését a francia tragédia mint példa önkéntelen, bár tagadott tiszteletének köszönheti, és meglehetősen függetlenítette magát Lessingtől (kinék drámai kísérleteit tudvalevően elutasította). Voltaire után hirtelen a franciáknál is hiányoztak a nagy tehetségek, akik a tragédiát kiszabadították volna kényszeréből, és továbbvezették volna a szabadság ama látszata felé; később német mintára ők is belevetették magukat a művészet egyfajta rousseau-i természetes állapotába, és kísérleteztek. Olvassuk csak el időnként Voltaire *Mohamedjét*, hogy tisztán lelkünk elé állíthassuk, mit is veszített az európai kultúra egyszer s mindenkorra a hagyománnyal való szakítással. Voltaire volt az utolsó nagy drámaíró, aki felnőtt a legnagyobb tragikus viharokhoz, sokrétű lelkét görög mértékkel fékezte meg: képes volt arra, amire egyetlen német sem, mert a franciák természete sokkal közelebbi rokonságban áll a görögökével, mint a németeké; – mint ahogy ő volt az az utolsó nagy író is, aki a prózabeszédet görög füllel, görög művészi lelkiismerettel, görög egyszerűséggel és bájjal kezelte; miként az egyik utolsó olyan ember is ő volt, aki egyesíteni tudta magában a szellem legfőbb szabadságát és a teljesen forradalommentes érzületet anélkül, hogy következetlen és gyáva lett volna. Azóta a modern szellem nyugtalanságával, mértékek és korlátok elleni gyűlöletével minden területen uralomra tört, először a forradalom láza rázta le zaboláját, majd újra felzabolázta magát, amikor félni és reszketni kezdett önmagától – csakhogy ezúttal logikával, és immár nem művészi mértékkel. Bár ama béklyóktól való megszabadulás révén egy ideig élvezhetjük az összes nép költészetét, mindent, ami tiltott helyen nőtt fel, tősgyökeres, vadul burjánzó, csudaszép és végtelenül szabálytalan – a népdaltól felfelé, egészen Shakespeare-ig, a „nagy barbárig”; megízleljük a helyi színek és a korok kosztümjei nyújtotta örömeket, melyek addig idegenek voltak minden művészi nép számára; bőségesen élvezzük korunk „barbár előnyeit”, melyeket Goethe érvényesített Schillerrel szemben,⁷ hogy a lehető legkedvezőbb színben tüntethesse fel *Faustja* formátlanságát. De vajon meddig még? Minden nép mindenfajta stílusú poézisének betörő áradata lassanként elárasztja a földet, melyen egy csendes, rej-

⁷ Lásd Goethe 1797. június 27-i levelét Schillerhez.

tett növekedés még lehetséges lett volna; minden költőnek kísérletező utánzóvá, vakmerő másolóvá kell válnia, még ha kezdetben oly erős is; a közönségnek pedig végül, miután elfelejtette, hogy az ábrázolóerő megfékezésében, minden művészi eszköz szervező leküzdésében lássa a tényleges művészi tettet, az erőt egyre inkább az erő kedvéért, a színt a szín kedvéért, a gondolatot a gondolat kedvéért, sőt az ihletet az ihlet kedvéért kell becsülnie, ennek megfelelően a műalkotás elemeit és feltételeit egyáltalán nem fogja élvezni, hacsak nem elszigetelve, és végezetül azt a természetes követelést támasztja, hogy a művésznak azokat elszigetelve is nyújtania kelljen. Igen, az emberek levetették a francia-görög művészet „esztelen” követelékeit, ám eközben észrevétlenül hozzászoktak, hogy minden bilincset, minden köteleket ésszerűtlennek gondoljanak; – s így a művészet a felbomlás felé halad, és közben érinti kezdeteinek, gyermekkorának, tökéletlenségének, egykori merészségeinek és kóborlásainak minden szakaszát: pusztulása közben értelmezi keletkezését, alakulását. Az egyik nagyság, akinek bizton hagyatkozhatunk az ösztönére, és akinek elméletéhez semmi más nem hiányzott, mint harmincévnyi gyakorlat-többség, Lord Byron, mondta egyszer: „Ami általában a költészetet illeti, egyre szilárdabb meggyőződésem, minél többet gondolkodom rajta, hogy mindnyájan téves úton járunk, egyikünk éppúgy, mint a másikunk. Mindahányan egy belsőleg téves forradalmi rendszert követünk – a mi nemzedékünk, vagy még a következő is, ugyannerre a meggyőződésre fog jutni.” Ugyanaz a Byron mondja: „Shakespeare-t a legrosszabb mintaképnek tartom, még akkor is, ha a legrendkívülibb költőt látom benne.”⁸ És vajon Goethe érett művészi belátása nem ugyanezt mondja-e élete második felében? – Nem előzi-e meg ez a belátás nemzedékek egész sorát olyannyira, hogy összességében nyugodtan kijelenthetjük, Goethe még egyáltalán nem hatott, és kora csak ezután fog elérkezni? Éppen azért, mert természete hosszú ideig tartotta a költői forradalom pályáján, éppen azért, mert a legalaposabban kiélvezte mindazt az új leletet, kilátást, segédeszközt, melyet a hagyománnyal való szakítás révén fedeztek fel és úgymond ástak ki a művészet romjai alól, azért számít oly sokat későbbi megváltozása és megtérése: ez annyit jelent, hogy a legmélyebb vágyat érezte, hogy újra elnyerje a művészet hagyományát, és a templom megmaradt romjaihoz és oszlopsoraihoz legalább a szem képzeletével hozzáköltse régi tökéletességét és teljességét, ha már a kar ereje túlságosan gyengének bizonyulna, hogy építsen, ahol már a pusztításhoz kellett a roppant erők. Úgy élt a művészetben, mint az igazi művészetre való emlékezetben: költészete régi, eltűnt művészeti korok emlékezetének és megértésének a segédeszköze lett. Igaz, követelése az új kor erejét illetően teljesíthetetlenek voltak; az emiatt érzett fájdalmat azonban busásan kárpótolta annak az öröme, hogy egyszer azért már teljesültek, és még mi is részesei lehetünk ennek a beteljesülésnek. Nem individuumok, hanem többé-kevésbé

Byron

Goethe

⁸ Lásd Byron 1817. szeptember 16-i levelét Murray-hez és Murray 1821. június 14-i levelét Byronhoz: *Vermischte Schriften, Briefwechsel und Lebensgeschichte*. Hg. v. E. Oerlepp, Stuttgart, é. n.

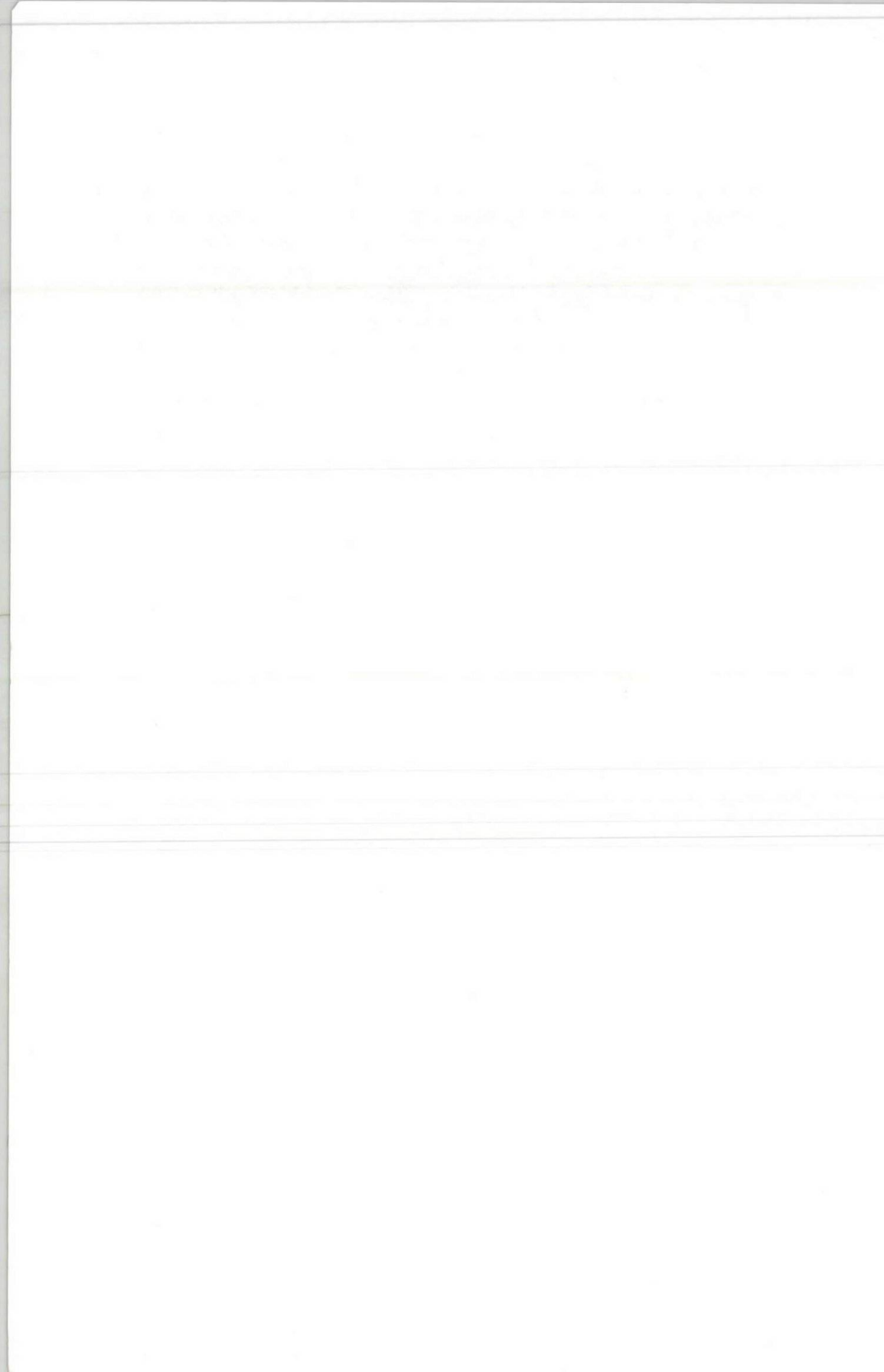
eszményi maszkok; nem valóság, hanem allegorikus általánosság; szinte a láthatatlansáig tompított és mitizált korkarakterek, helyi színek; a jelenkori érzés és a jelenkori társadalom problémái a legegyszerűbb formákba zsúfolva, izgató, feszítő, patológiai tulajdonságaitól megfosztva, az artisztikus értelmén kívül minden más értelemben hatástalanítva; semmi új anyag és karakter, hanem csak a régiek, a rég megszokottak folytonos felélesztése és átformálása: ez hát a művészet, ahogyan azt Goethe később értette, ahogyan azt a görögök és a franciák is **művelték**.

222. AMI A MŰVÉSZETBŐL MEGMARAD. – Igaz, hogy bizonyos metafizikai előfeltevések esetén a művészet sokkal értékesebb, például akkor, amikor érvényes a hit, miszerint a karakter megváltoztathatatlan, és a világ lényege minden karakterben és cselekedetben megnyilvánul: így a művész műve az örök **megmaradás** képévé válik, míg a mi felfogásunk szerint a művész csak egy időre érvényesítheti képét, mert az ember egészében úgy lett, és változó, és még az egyes ember sem szilárd és maradandó. – Ugyanez a helyzet egy másik metafizikai előfeltevés esetén: tegyük fel, hogy látható világunk csak jelenség, ahogyan azt a metafizikusok feltételezik, akkor a művészet meglehetősen közel állna a valódi világhoz: mert a jelenségek világa és a művész álmkép-világa között igencsak sok hasonlóság volna; és a megmaradó különbözőség a természet jelentősége fölé emelné a művészet jelentőségét, mivel a művészet az azonos alakút, a természet típusait és mintaképeit ábrázolná. – Ezek az előfeltevések azonban tévesek: milyen pozíció marad még e felismerés alapján a művészet számára? Évezredek óta mindenekelőtt azt tanította, hogy érdeklődéssel és élvezettel szemléljük az életet minden alakjában, és odáig jussunk el érzésünkkel, hogy végül így kiáltunk fel: „Bárhogyan van is, az élet jó.” A művészet tanítása, hogy úgy élvezzük az ittlétet és az emberi életet, mint a természet egy darabját, úgy, hogy nem veszünk részt heves mozgásában, és egy törvényszerű fejlődés tárgyának tekintjük – ez a tanítás belénk ivódott, és most a megismerés mindenható igényeként újra előkerül. Lemondhatnánk a művészetről, de ezzel nem veszítenénk el a tőle tanult képességet: ugyanúgy, miként a vallásról lemondtunk ugyan, ám az általa szerzett érzelmi növekedést és felemelkedést nem adtuk fel. Miként a képzőművészet és a zene a vallás által valóban megszerzett és elnyert érzetgazdagság mércéjé, úgy a művészet eltűnése után az életöröm általa elplántált intenzitása és sokrétősége továbbra is kielégítést követel. A tudományos ember a művész továbbfejlődése.

223. A MŰVÉSZET ALKONYPÍRJA. – Ahogy az ember öregkorában visszalelékszik ifjúságára, és emlékünnepeket tart, úgy hamarosan az emberiség is ifjúkori örömeire emlékezvén, megindító emlékezéssel fog viszonyulni a művészethez. Lehet, hogy a művészetet korábban soha nem értették meg olyan mélyen és lelki

gazdagsággal, mint most, amikor úgy tűnik, a halál mágiája veszi körül. Gondoljunk csak arra az alsó-itáliai görög városra, amely az év egy napján kínok és könnyek közepette még megtartotta görög ünnepeit, miközben az idegen barbárság egyre jobban diadalmaskodott a görögök magukkal hozott szokásain; bizonyára soha nem élvezték úgy a hellén jelleget, sehol nem kortyolgatták akkora kéjjel ezt az aranyektárt, mint a kihalóban lévő hellének között. A művészt hamarosan pompás maradványnak fogják tekinteni, és csodálatos idegenként fogják tisztelni, kinek erején és szépségén korábbi korok boldogsága függött – olyan tisztelettel, amilyennel a magunkfajtának nemigen adózunk. Ami a legjobb bennünk, azt talán korábbi korok érzéseiből örököltük, melyekhez közvetlen úton többé már aligha juthatunk el; lebukott a nap, ám izzik és világlik még életünk ege, bár a napot nem látjuk immár.

A magasabb és alacsonyabb kultúra jelei

224. NEMESÍTÉS ELFAJZÁS RÉVÉN. – A történelemből azt tanulhatjuk, hogy egy népnek az a törzse marad fenn a leginkább, amelyben az embereknek megszokott és vitathatatlan alapelveik, vagyis közös hitük következtében kialakult eleven közösségi szellemük van. Itt megerősödik a jó, derék erkölcs, az emberek megtanulják az individuum alárendeltségét, és a jellem először mintegy ajándékként kapja az állhatatosságot, később aztán még bele is nevelik. Ezeknek az erős, hasonló, jellem erős individuumokra alapozott közösségeknek az a veszélye, hogy az öröklődés során fokozatosan egyre nagyobb mértékben elbutulnak, és ez az elbutulás azután beárnyékol minden szilárdságot. Az ilyen közösségekben a szellemi haladás a kötetlen, sokkal bizonytalanabb és morálisan gyengébb individuumokhoz kötődik: ők azok, akik új és egyáltalán sokféle dologgal próbálkoznak. Gyengesége miatt e fajtnak számtalan individuum a pusztul el anélkül, hogy nagyon látható hatást váltanának ki; általában azonban, főleg, ha utódaik vannak, lazítják és időről időre megsebzik a közösség szilárdságát. Éppen ezen a sebes és meggyengült helyen oltódik be az összlénybe valami új; egészében azonban nagy erőre van szüksége, hogy ezt az újat be tudja fogadni, és asszimilálja a vére. Az elfajzó természeteknek mindenütt igen nagy a jelentősége, ahol haladás következik be. Minden előrelépést, nagyban szemlélve, részleges gyengülés előz meg. A legerősebb természetek szilárdan őrzik a típust, a gyengébbek pedig segítik továbbalakulását. – Valami hasonló történik az egyénnel is; ritka az elfajzás, csonkulás, sőt káros szenvedély és egyáltalán bármilyen testi, avagy erkölcsi károsodás a másik oldalon jelentkező előny nélkül. A betegbb ember például egy harcos és nyugtalan törzsen belül talán nagyobb késztetést érez, hogy magával törődjön, és így nyugodtabbá és bölcsébbé váljon; a félszeműnek megerősödik a szeme, a vak mélyebben néz magába, és élesedik a hallása. Ennyiben úgy tűnik, hogy a híres életért folytatott küzdelem nem az egyetlen szempont, mellyel egy ember, egy fajta haladását vagy erősödését magyarázni lehet. Sokkal inkább kétféle szempontnak kell érvényesülnie: először a szilárd erő gyarapításának a szellemek hitbeli és közösségi érzéssel kötöttsége révén; azután a magasabb célok elérése lehetőségének úgy, hogy az elfajzó természetek megjelenhessenek, és ezek következményeként részben megvalósulhasson a szilárd erő gyengítése és megsebzése; éppen a gyengébb mint finomabb és szabadabb természet teszi lehetővé egyáltalán a haladást. Az a nép, amely valahol töredezni és gyengülni kezd, ám egészében még erős és egészséges, képes befogadni, előnyére bekebelezni az új fertőzést. Az egyes ember esetében a nevelés feladata

a következő: olyan szilárdan és biztosan kell pályájára állítani, hogy mint egészet se lehessen eltéríteni arról. Ekkor azonban a nevelőnek sebeket kell okoznia, vagy olyan sebeket használnia, melyeket a sors ejt, és ha fájdalom és igény jelentkezik, akkor a megsebzett helyekre be lehet oltani az újat és nemeset. Ekkor az ember természete befogadja azokat, és később, gyümölcsseiben érezhető lesz a nemesítés. – Ami pedig az államot illeti, Macchiavelli úgy mondja, hogy „a kormányformáknak nagyon csekély a jelentőségük, még ha félművelt emberek másként gondolják is. Az államművész nagy céljának a tartósságnak kellene lennie, ami minden mást kárpótol, mert az sokkal értékesebb a szabadságnál.” Csak biztosan megalapozott és szavatolt nagy tartósság esetén lehetséges egyáltalán állandó fejlődés és nemesítő beoltás. Persze minden tartósság veszélyes társnője, az autoritás, szokásosan védekezni fog ez ellen.

225. A SZABADSZELLEM RELATÍV FOGALOM. – Azt nevezik szabadszellemnek, aki másként gondolkodik, mint ahogyan származása, környezete, rendje és hivatala, vagy ahogy a kor uralkodó nézetei alapján elvárják tőle. Ő kivétel, a megkötött szellemek szabályszerűek; ezek azt vetik a szemére, hogy szabad alapelveinek eredete a feltűnési vágy, vagy hogy ezek még inkább szabad cselekedetekre engednek következtetni, vagyis olyanokra, amelyek összeegyeztethetetlenek a kötött morállal. Néha azt is mondják, hogy ezek vagy azok a szabad alapelvek zavaros és túlfeszített koponyától származnak; de így csak a gonoszság beszél, ami azt sem hiszi el, amit mond, de azért ártani akar szavaival: mert a szabadszellemnek rendszerint az arcára van írva jószágosabb és élesebb intellektusa, vagyis leolvasható, ezért a kötött szellemek épp eléggé megértik. A szabadszelleműség másik két levezetése viszont becsületlen szándékú; sok szabadszellem valóban az egyik vagy a másik módon jön létre. Ettől még igazabbak és megbízhatóbbak lehetnek a mondatok, melyekhez ezen az úton jutottak, mint a kötött szellemeké. Az igazság megismerésénél az a fontos, hogy van, nem pedig az, hogy milyen indítatásból keresi és milyen utakon találja meg az ember. Ha a szabadszellemeknek igaza van, akkor a kötött szellemeknek nincs igazuk, mindegy, hogy az előbbiek amoralitásból jutottak el az igazsághoz, a többiek meg moralitásból eddig abba kapaszkodtak, ami nem igaz. – Egyébként az nem tartozik a szabadszellem lényéhez, hogy helyesebb nézetei vannak, hanem sokkal inkább az, hogy elszakadt a hagyományostól, akár sikeresen, akár sikertelenül. Rendszerint azonban az igazság, vagy legalábbis az igazságkutatás szelleme, az ő oldalán van: ő okokat követel, a többiek hitet.

226. A HIT EREDETE. – A kötött szellem nem okok alapján foglal állást, hanem megszokásból; nem azért keresztény például, mert betekintett a különböző vallásokba, és választott közülük; nem azért angol, mert Anglia mellett döntött,

hanem egyszerűen azért, mert ott találta a kereszténységet és az angolságot, és minden ok nélkül elfogadta, mint ahogy azért lesz valaki borissza, mert borvidéken született. Később, amikor már keresztény és angol volt, talán kiderített néhány okot szokása igazolására; ha felborítjuk is ezeket az okokat, még nem borítjuk fel őt állásfoglalásában. Ha például arra kényszerítünk egy kötött szellemet, hogy tárja elének okait a bigámia ellen, megtapasztalhatjuk, hogy vajon szent buzgalma a monogámia iránt okokon vagy szokáson alapszik-e. A szellemi alapelvek okok nélküli megszokását hitnek nevezzük.

227. AMIKOR A KÖVETKEZTETÉSEKBŐL KÖVETKEZTETÜNK VISSZA AZ OKRA ÉS A NEM-OKRA. – Minden állam és a társadalom intézményei: a rendek, a házasság, a nevelés, a jog, mindezek ereje és tartóssága egyedül a kötött szellemek beléjük vett hitében van – vagyis az okok távollétében, vagy legalábbis az okokra való kérédez elhárításában. A kötött szellemek ezt nem akarják elismerni, és nyilván úgy érzik, hogy ez pudendum. Az intellektuális ötleteiben oly ártatlan kereszténység semmit sem vett észre ebből a pudendumból, hitet követelt, semmi mást, csak hitet, és az okok iránti vágyat szenvedélyesen elutasította; rámutatott a hit sikerére: majd még látni fogjátok a hit előnyét, mondta, és boldogok lesztek általa. Az állam is valóban ugyanígy jár el, és minden apa ugyanígy neveli fiát: hidd csak el, hogy igaz, majd meglátod, milyen jól fogsz járni. Ez azonban azt jelenti, hogy egy olyan személyes haszonból kell egy vélemény igazságát igazolni, melyet ez a vélemény teremt meg. Olyan ez, mintha a vádlott a bíróság előtt ezt mondaná: védöm a színtiszta igazságot mondja, mert figyeljétek csak meg, mi következik a beszédéből: az, hogy felmentenek. – Mivel a kötött szellemek alapelvei saját hasznukat szolgálják, úgy vélik, hogy a szabadszellem is saját hasznát keresi nézeteivel, és csak azt tartja igaznak, ami épp haszonnal kecsegteti. Mivel azonban számára épp annak ellenkezője tűnik hasznosnak, ami honfitársainak vagy rangbéli társainak használ, ezek azt feltételezik, hogy a szabadszellem alapelvei rájuk nézve károsak.

228. AZ ERŐS, JÓ KARAKTER. – A megszokásból ösztönné vált nézetek kötöttsége ahhoz vezet, amit jellemgyengeségnek neveznek. Ha valaki kevés számú, de mindig ugyanazon indítékok alapján cselekszik, cselekedetei nagy energiát követelnek; ha ezek a cselekedetek összhangban vannak a kötött szellemek alapelveivel, akkor elismerik őket, és mellékesen a jó lelkiismeret érzését keltik a cselekvőben. Kevés indíték, energikus cselekvés és jó lelkiismeret eredményezi azt, amit erős jellemnek neveznek. Az erős jellem nem ismeri a cselekvés sok lehetőségét és irányát; intellektusa nem szabad, kötött, mert egy adott helyzetben talán csak két lehetőséget mutat meg neki; egész természete szerint e kettő közül kell hát szükségszerűen választania, és ezt könnyen és gyorsan meg is teszi, mert nem ötven lehetőség közül

választ. A nevelő környezet minden embert kötötté akar tenni úgy, hogy mindig a legkevesebb lehetőséget tárja fel előtte. Az individuummal úgy bánnak nevelői, mint valami újdonsággal, amelynek azonban meg kell ismétlődnie. Ha az ember először ismeretlenként, soha-nem-voltként jelenik meg, akkor ismertté, már-volttá kell alakítani; egy gyerekről akkor mondják, hogy jó a jelleme, ha látható rajta a már-volt kötöttsége; amikor a gyerek a kötött szellemek oldalára áll, először nyilvánítja ki ébredező közösségi érzését; e közösségi érzés alapján viszont később az államnak vagy társadalmi rendjének fog hasznára válni.

229. AMIVEL A KÖTÖTT SZELLEMEK MÉRIK A DOLGOKAT. – A kötött szellemek a dolgok négy fajtájáról állítják, hogy igaz. Először: igaz minden, ami tartós; másodszor: igaz minden, ami nem terhes; harmadszor: igaz minden, ami előnyös; negyedszer: igaz minden, amiért áldozatot hoztunk. Utóbbi magyarázza meg például, hogy miért vívnak lelkesen egy háborút, melyet a nép akarata ellenére robbantottak ki, mihelyt áldozatokat követel. – A szabadszellemeknek, akik dolgaikat a kötött szellemek fóruma előtt intézik, bizonyítaniuk kell, hogy mindig is voltak szabadszellemek, vagyis hogy a szabadszelleműség tartós, azután meg, hogy nem akarnak senkinek a terhére lenni, és végül, hogy egészében hasznosak a kötött szellemek számára; mivel azonban ez utóbbiról nem tudják meggyőzni a kötött szellemeket, semmi hasznuk abból, hogy az első és a második pontot bizonyították.

230. ESPRIT FORT. – Összevetve azzal, aki a hagyomány előnyeit a maga oldalán tudja, és akinek a cselekvéshez nincs szüksége okokra, a szabadszellem mindig gyenge, nevezetesen a cselekvésben; mert túl sok indítékot és nézőpontot ismer, és ezért bizonytalan, gyakorlatlan a keze. Milyen eszközök vannak hát, melyekkel azért mégiscsak **viszonylagosan megerősíthető** legalább annyira, hogy érvényre jusson, és ne pusztuljon el anélkül, hogy hatna? Hogyan keletkezik az erős szellem (esprit fort)? Ez egyes esetben a géniusz létrehozásának kérdése. Honnan származik az energia, a rendíthetetlen erő, a kitartás, mellyel az egyes ember a hagyománnyal szemben a világ egészen individuális megismerésére törekszik?

231. A ZSENI KELETKEZÉSE. – A fogoly elméssége, mellyel szabadulása eszközeit kutatja, minden apró előny hidegvérű és hosszadalmas kihasználása arra taníthat, alkalomadtán milyen fogódzóhoz folyamodik a természet, hogy létrehozza a zsenit – e szó, kérem, minden mitológiai és vallási mellékíz nélkül értendő –: börtönbe zárja, és a végsőkig arra ingerli, hogy kiszabadítsa magát. – Vagy egy másik kép: ha valaki eltéved az erdőben, és rendkívüli energiával törekszik valamilyen irányba a szabadba, néha új utat fedez fel, melyet senki sem ismer: így keletkeznek

a zsenik, akiknek eredetiségét utólag dicsérik. – Említettük már, hogy a csonkítás, nyomorítás, egy szerv jelentős hiányossága egy másik szervet gyakran szokatlanul jó fejlődésre ösztönöz, mivel saját funkciója mellett egy másikat is el kell látnia. Ebből rá lehet jönni néhány ragyogó adottság eredetére. – Ezeket a zseni keletkezésére vonatkozó általános utalásokat alkalmazzuk egy speciális esetre, a tökéletes szabadszellem keletkezésére.

232. VÉLEKEDÉS A SZABADSZELLEMŰSÉG EREDETÉRŐL. – Miként a gleccsek felduzzadnak, ha az Egyenlítő vidékein nagyobb izzással égeti a Nap a tengereket, úgy a nagyon erős, terjeszkedő szabadszelleműség is bizonyoságul szolgálhat arra nézve, hogy valahol rendkívüli mértékben izzik az érzés.

233. A TÖRTÉNELEM HANGJA. – Úgy tűnik, a történelem általában a következő tanulsággal szolgál a gényusz keletkezését illetően: ha bántalmazza és gyöttri az embereket, akkor irigységre, gyűlöletre és versengő buzgalomra szólítja fel a szenvedélyeket – és ha egyiket a másik ellen, népet nép ellen lázít a végsőkig, ráadásul évszázadokon át, akkor talán, miként a félreszállt szikra által fellobbantott rettenetes energia, hirtelen újra fellángol a gényusz fénye, miként a félreszállt szikra által fellobbantott, rettenetes energia: az akarat a lovas sarkantyújával megvadított paripaként kitör, és átugrik egy másik területre. – Ha valaki rájönne, hogyan hozható létre a gényusz, és a gyakorlatban a természet működése alapján meg is akarná valósítani azt, ugyanolyan gonosznak és gátlástalannak kellene lennie, mint a természetnek. – De lehet, hogy csak rosszul hallottuk.

234. AZ ÚT KÖZEPÉNEK AZ ÉRTÉKE. – Lehet, hogy a gényusz létrehozása csupán az emberi történelem bizonyos szakaszának az előjoga. Mert az emberiség jövőjétől nem várhatjuk el azt, amit egy bizonyos múlt egészen meghatározott feltevélei hozhattak csak létre, mint például a vallásos érzés bámulatos hatásai. Ennek megvolt a maga ideje, és sok nagyon jó dolog soha nem nőhet újra, mert egyedül csak abból az időből nőhetett ki. Így soha többé nem lesz az életnek és a kultúrának vallásosan körülhatárolt horizontja. Talán a szent típusa is csak az intellektus bizonyos elfogódottsága miatt volt lehetséges, ami, úgy tűnik, örökre elmúlt. És így talán az intelligencia csúcsa is az emberiség egyetlen korszakának van fenntartva: akkor jelent meg – és jelenik meg most is, mert még most is abban a korszakban élünk –, amikor az akarat rendkívüli, lassan felgyülemelő energiája öröklődés útján kivételesen szellemi célokra terjedt át. Akkor lesz vége ennek a csúcsnak, amikor már nem tenyészik ily mértékben ez a vadság és energia. Az emberiség talán útjának közepén, léte középső időszakában közelebb kerül tulajdonképpeni céljához,

mint a végén. Olyan erők, amelyek például a művészetet feltételezik, éppenséggel ki is halhatnak; a hazugság, a pontatlanság, a szimbolikus, a mámor, az ekstázis élvezetét talán majd semmibe fogják venni. Igen, ha egyszer a tökéletes államban elrendezik az életet, akkor a jelenből többé már nem lehet indítékot kölcsönözni a költészethez, és csak a visszamaradott emberek vágyakoznak majd a költői valót-lanságra. Ezek majd mindenestre visszafelé, a tökéletlen állam időszakára, a mi időnket követő félig barbár társadalom korszakára tekintenek sóvárogva.

235. A GÉNIUSZ ÉS AZ ESZMÉNYI ÁLLAM ELLENTMONDÁSA. – A szocialis-ták arra vágnak, hogy lehetőleg sokaknak teremtsenek jólétet. Ha valóban elér-nék e jólét tartós hazáját, a tökéletes államot, akkor ez a jólét elpusztítaná a földet, melyből a nagy intellektus és egyáltalában a hatalmas individuum kisarjad: az erős energiára gondolok. Amikorra elérkezne ez az állam, az emberiség már túlságosan gyenge lenne a géniusz létrehozásához. Nem azt kellene-e kívánnia tehát az em-bernek, hogy az élet őrizze meg kegyetlen jellegét, és hogy újra és újra vad erők és energiák keletkezzenek? Nos, a meleg, együtt érző szív épp ennek az erőszakos és vad jellegnek a megszüntetését akarja, és a legmelegebb szív, ami csak elképzelhető, éppen ez után vágyakozna a legszenvedélyesebben: miközben szenvedélye éppen hogy az élet ama vad és erőszakos jellegéből merítette tüztét, melegségét, sőt létét; a legmelegebb szív tehát fundamentuma megszüntetését, önmaga megsemmisítését akarja, ez pedig azt jelenti: valami logikátlan dolgot akar, nem intelligens. A legfőbb intelligencia és a legmelegebb szív nem férhet meg egy személyben, a bölcs pedig, aki ítéletet mond az élet felett, a jószág fölé helyezi magát, és csak olyasvalaminek tekinti azt, amivel az élet végelszámolásánál kell elszámolni. A bölcsnek ellen kell szegülnie a nem intelligens jószág kicsapongó vágyainak, mert neki saját típusának a tovább élése és a legfőbb intellektus végső kialakulása a fontos; a bölcs nem ked-vező a „tökéletes állam” megalapozása szempontjából, mert abban csak tompa indi-viduumok számára van hely. Krisztus, akit a legmelegebb szívnek képzelünk, ezzel szemben az emberek elbutítását szolgálta, a lelki szegények oldalára állt, és meggá-tolta a legnagyobb intellektus létrehozását: és ezt következetesen tette. Ellenképe, a tökéletes bölcs – ezt bizonyítással megjósolhatjuk – éppilyen szükségszerűen fogja meggátolni egy Krisztus létrehozását. – Az állam okos intézmény az individuumok egymástól való megvédésére: ha túlzásba viszik nemesítését, végül az individuum fog meggyengülni, sőt megszűnni – vagyis az állam eredeti célja hiúsul meg a le-hető legtökéletesebben.

236. A KULTÚRA ÉGHAJLATI ÖVEI. – Hasonlattal szólva azt mondhatjuk, hogy a kultúra korszakai a különböző éghajlati öveknek felelnek meg, csak hogy ezek egymás után következnek, és nem egymás mellett helyezkednek el, mint a földrajzi

övezetek. A kultúra mérsékelt övezetéhez képest, melybe átmenni feladatunk, a korábbi egészében és nagyjából **trópusi** éghajlat benyomását kelti. Erőszakos ellentétek, a nappal és az éjszaka szélsőséges változásai, izzás és színpompa, minden hirtelennek, titokzatosnak, rettenetesnek a tisztelete, a vihar gyors érkezése, mindenütt a természet bőségszaruinak tékozló túláradása: ezzel szemben a mi kultúránkban derűs, mégsem ragyogó az ég, tiszta, meglehetősen egyenletes a levegő, időnként csípős, sőt hideg az idő – így különbözik a két övezet egymástól. Ha ott azt látjuk, hogy a legtombolóbb szenvedélyeket a metafizikai képzetek iszonyú erővel gyűrik le és zúzzák széjjel, akkor úgy érezzük, mintha szemünk láttára a trópusokon hatalmas, tekergő kígyók tigriseket roppantanának széjjel; a mi szellemi éghajlatunkból hiányoznak az ilyen esetek, képzeletünk mérsékelt, még álmunkban sem ér el hozzánk, amit korábbi népek az ébrenlét állapotában láttak. De nem kellene-e boldognak lennünk e változás miatt, sőt elismernünk, hogy a művészek a forró égövi kultúra eltűnésével jelentősen károsultak, és bennünket, nem-művészeket kissé túl józannak találunk? A művészeknek ennyiben bizonyára jogukban áll tagadni a „haladást”, mert valóban: az, hogy az elmúlt három évezred haladó mozgást mutatott-e fel a művészetekben, legalábbis kétséges; egy metafizikus filozófusnak, mint Schopenhauernek, éppígy semmi oka, hogy fejlődést ismerjen fel, amikor a metafizikai filozófia és vallás vonatkozásában tekinti át az elmúlt négy évezredet. – Nekünk azonban magának a kultúra mérsékelt övezetének léte is **haladásnak** számít.

237. RENESZÁNSZ ÉS REFORMÁCIÓ. – Az itáliai reneszánsz magában rejtette mindazt a pozitív erőt, melynek a modern kultúrát köszönhetjük: vagyis a gondolat felszabadítását, a tekintélyek elvetését, a műveltség győzelmét a származás önhiúsága fölött, a tudomány és az emberek tudományos múltja iránti lelkesedést, az individuum kötelekeitől való megszabadítását, az igazságosság izzását, a látszat és az üres hatás elutasítását (mely izzás művészi karakterek egész tömegében fellángolt, akik műveikben tökéletességet és önmaguktól semmi mást, mint a legfőbb erkölcsi tisztaságú tökéletességet követeltek); hát igen, a reneszánsznak voltak pozitív erői, melyek a mi eddigi, modern kultúránkban még nem váltak ismét oly hatalmassá. Minden szep-lőjével és bűnös szenvedélyével együtt ennek az évezrednek az aranykora volt. Ezzel szemben a német reformáció mint visszamaradott szellemek energikus protestálása különbözik tőle, mely szellemek még egyáltalán nem teltek el a középkor világnézetével, és a középkor felbomlásának jeleit, a vallási élet rendkívüli ellaposodását és külsőséggé válását ujjongás helyett – ahogy az illő lett volna – mélységes rosszkedvvel konstatálták. Nordikus erejükkel és nyakasságukkal újra visszavetették az embereket, kikényszerítették az ellenreformációt, vagyis egy ostromállapotra jellemző, erőszakkal fellépő, önvédelmi, katolikus kereszténységet, és két-három évszázaddal késleltették a tudományok felébredését és uralmát, és talán mindenkorra lehetetlenné tették az antik és a modern szellem teljes egybefonódását. A reneszánsz nagy feladatát nem

lehetett befejezni, a közben visszamaradt német lény protestálása (mely lénynek a középkorban ahhoz volt elég esze, hogy saját üdvére újra és újra túljusson az Alpokon) meggátolta ezt. A politika rendkívüli konstellációjának véletlenszerűsége okozta, hogy Luther akkoriban megmaradhatott, és ama protestálás erőre kaphatott: a császár ugyanis védte, hogy újításait a nyomás eszközeként használja fel a pápa ellen, miközben csöndben a pápa is a kegyébe fogadta, hogy a protestáns birodalmi fejedelmeket ellensúlyként a császár ellen használja fel. A szándékok e különös összjátéka nélkül Luthert megégették volna, mint Huszt – és a felvilágosodás hajnalpírja talán valamivel korábban és szebb ragyogással tűnt volna fel, miként azt most sejtjük.

238. IGAZSÁGOSSÁG EGY ALAKULÓ ISTENNEL SZEMBEN. – Ha a kultúra egész története mint gonosz és nemes, igaz és téves képzetek zűrzavara tárul föl szemünk előtt, és az ember e hullámverés látványától szinte tengeri betegnek érzi magát, akkor megérthetjük, milyen vigaszt jelent egy **alakuló isten képzete**: ez az isten az emberiség átalakulásaiban és sorsaiban egyre jobban lelepleződik; nem minden az erők vak mechanizmusának, értelmetlen és céltalan zűrzavaros játékának az eredménye. Az alakulás istenítése metafizikai kitekintés – mintegy letekintés a történelem tengerpartján álló világítótoronyról –, ami egy túlságosan sokat historizáló tudósnemzedéknek nyújtott vigaszt; emiatt nem szabad haragudni, bármennyire téves is ez az elképzelés. Csak az nem érez semmit e történeti hullámcsapás nyomorúságából, aki tagadja a fejlődést, mint Schopenhauer, és azért engedheti szabadjára gúnyolódását, mert semmit sem tud az alakuló istenről és feltételezésének igényéről.

239. AZ ÉVSZAKOK GYÜMÖLCSEL. – Minden jobb jövő, amit csak kíván magának az emberiség, néhány szempontból szükségszerűen rosszabb is: mert döreség volna azt hinni, hogy az emberiség magasabb, új foka korábbi fokok minden előnyét egyesíteni fogja, és például a művészet legmagasabb képződményét is szükségképpen megteremti. Sokkal inkább minden évszaknak megvannak a maga előnyei és bájai, a többiét pedig kizárja. Az, ami a vallásból és annak szomszédságában nőtt, nem nőhet újra, ha a vallást magát szétrombolták; legfeljebb eltévedt, kései bujtóvesszők kelthetik ennek csalóka látszatát, ugyanúgy, miként az időnként feltörő emlékezés a régi művészetre: olyan állapot ez, mely bizonyára a veszteség, a nélkülözés érzéséről árulkodik, de bizonyítja az erőt, melyből egy új művészet születhetne.

240. A VILÁG NÖVEKVŐ SZIGORÚSÁGA. – Minél magasabbra emelkedik egy ember kultúrája, annál több terület vonja ki magát a tréfa és gúny köréből. Voltaire szívből hálás volt az égnek a házasság és az egyház feltalálásáért: amiért ezzel nagy-

szerűen gondoskodott felvidítésunkról. Ő azonban, akárcsak kora és az őt megelőző tizenhatodik század, annyira gúnyolta ezeket a témákat, hogy azt folytatni már nem lehetett; mindaz, ami ezen a területen most még szórakoztat bárkit is, megkésett, és mindenekelőtt túlságosan olcsó, semhogy izgalomba hozhatná a vásárlókat. Az emberek most az okokra kérdeznek; a komolyság korszakát éljük. Kit érdekel ma már, hogy tréfás fényben lássa a különbséget valóság és igényes látszat között, vagy aközött, hogy mi az ember, és mit akar képzelni; ezen ellentétek érzete nyomban egészen másként hat, mielőtt az okok után néz az ember. Minél alaposabban megérti valaki az életet, annál kevésbé fog gúnyolódni, úgyhogy végül talán már csak „megértése alaposságán” fog gúnyolódni.

241. A KULTÚRA GÉNIUSZA. – Vajon milyen lenne a kultúra géniusza, ha valaki el akarná képzelni? Szerszámaiként olyan jól bánt a hazugsággal, az erőszakkal, a gátlástalan önzéssel, hogy csakis gonosz, démoni lénynek lehetne nevezni; ám itt-ott elővillanó céljai nagyok és jók. Kentaur, félig állat, félig ember, és ráadásul angyalszárnyak vannak a fején.

242. CSODANEVELÉS. – Az érdeklődés a nevelés iránt csak attól a pillanattól fog nagyon megerősödni, amikor az ember feladja istenbe és gondoskodásába vetett hitét: miként a gyógyítás művészete is csak akkor virágozhatott fel, amikor megszűnt a kuruzslásba vetett hit. Csakhogy az egész világ még ma is hisz a csodanevelésben: az ember úgy látta, hogy a legtermékenyebb, leghatalmasabb emberek a legzűrzavarosabb célokból, kedvezőtlen viszonyokból nőttek ki: de hogy lehet, hogy ezt rendjén találták? – Hamarosan majd ezekben az esetekben is közelebbről meg kell nézni, gondosabban meg kell vizsgálni a dolgokat: és közben semmiféle csodát nem lehet majd felfedezni. Azonos viszonyok között számos ember pusztul el, a megmenekült individuum ezzel szemben rendszerint megerősödik, veleszületett, elnyúlhatatlan erejénél fogva elviseli ezeket a rossz körülményeket, és még gyakorolja és gyarapítja is erejét: ezzel magyarázható a csoda. Annak a nevelésnek, amely nem hisz már a csodában, háromféle dologra kell figyelnie: először arra, mennyi az öröklött energia. Másodszor arra, hogyan lehet fellobbantani új energiákat. Harmadszor pedig arra, hogyan igazítható az individuum a kultúra fölöttébb sokféle igényéhez anélkül, hogy nyugtalanítaná és szétforgácsolná egyediségét – röviden, hogyan sorolható be az individuum a magánkultúra és a közkultúra ellenpontjába, hogyan vezetheti és kísérheti egyszerre a dallamot.

243. AZ ORVOS JÖVŐJE. – Nincs ma még egy olyan hivatás, amely akkora fejlődést kívánna meg, mint az orvosé; mégpedig azután, hogy a lelki orvosok, az

ügynevezett lelki gondozók, a „lelkészek” nem űzhetik nyilvános siker közepette igéző művészetüket, sőt a művelt ember kitér az útjukból. Az orvos legfőbb szellemi képzését azzal még nem értük el, ha ismeri és begyakoroltatták vele a legjobb és legújabb módszereket, és képes az okozatok szárnyaló következtetéseit visszavezetni az okokra, amiről a diagnosztikák híresei: ezenkívül olyan ékesszólással kell rendelkeznie, amely képes igazodni minden individuumhoz, és a testből elő tudja húzni a szívet; férfiaság ez, melynek pusztá pillantása elűzi a csüggedtséget (minden beteg szúrágását), diplomatasimulékonyaságú közvetítés olyanoknak, akiknek öröme van szükségük a gyógyuláshoz, és olyanoknak, akik egészségügyi oknál fogva kell, hogy örömet okozzanak (és tudnak is); rendőrügynök és ügyvéd finomsága ez, amely megérti, de nem árulja el a lélek titkait – röviden, egy jó orvosnak most minden egyéb hivatásbéli csoport mesterfogására és mesterségbeli előjogára szüksége van: így felvértezve a jó cselekedetek, a szellemi örömök és a termékenység gyarapításával, a gonosz gondolatok, szándékok, csibészségek megelőzésével (melyek undorító forrása olyan sokszor az altest) egy szellemi-testi arisztokrácia előállításával (mint házasságszerző és házassághárító), minden ügynevezett lelki győtrelem és lelkiismeret-furdalás jóindulatú kivágásával azután az egész társadalom jótevőjévé válik: csak ezután lesz a „mágusból” üdvözítő, akinek semmi szüksége a csodatételre, sem arra, hogy megfeszíttessék.

244. AZ ŐRÜLET SZOMSZÉDSÁGÁBAN. – Az érzések, ismeretek, tapasztalatok összessége, vagyis a kultúra egész terhe akkora lett, hogy az ideg tűrőképessége és a gondolkodás képessége túlerőltetésének általános veszélye fenyeget, sőt az európai országok művelt osztályai teljesen neurotikusok, és szinte minden nagyobb családjának valamely tagja közel áll az őrülethez. Az ember ma minden módon törekszik ugyan az egészségre; de a lényegét illetően hiányzik az érzet, a nyomasztó kulturális teher feszültségének csökkenése, ami, még ha súlyos károk árán is, de megvásárolható volna, és egy új reneszánsz nagy reményének szavatolna szabad mozgásteret. A kereszténységnek, a filozófusoknak, a költőknek és a zenészeknek mélyen felkavart érzések bőségét köszönhetjük: ezek túlburjánzásának megakadályozására a tudomány szellemét kell megidéznünk, amely egészében kissé lehűt és szkeptikussá tesz, és különösen a hit lávaáradatát hűti le végső, végérvényes igazságokkal; a hit különösen a kereszténység által vadult el nagyon.

245. A KULTÚRA HARANGÖNTÉSE. – A kultúra úgy keletkezett, mint egy harang, durvább, közönségesebb anyagok burkában: minden egyes én, minden egyes nép hazugsága, erőszakossága, korlátlan terjeszkedése volt ez a burok. Elérkezett-e az idő, hogy most végre levegyük e burkot? Megkeményedett-e a folyékony anyag, annyira biztossá és általánossá váltak-e a nemesebb lelkiület jó, hasznos

öszttönei, szokásai, hogy már nincs szükség a metafizika és a vallások tévedéseinek támasztékára, semmilyen keménységre és erőszakosságra mint az embert emberrel, népet néppel összetartó leghatalmasabb kötőanyagra? – E kérdés megválaszolásához már nem segít egy isten útmutatása: saját belátásunknak kell ebben döntenie. Az ember földi kormányzását egészében magának az embernek kell kézbe vennie, „mindentudás”-ának kell örködnie éles szemmel a kultúra további tágabb sorsa fölött.

246. A KULTÚRA KÜKLOPSZAI. – Aki megnézi azokat az agyonbarázdált völgykatlanokat, melyekben egykor gleccserek voltak, alig tartja lehetségesnek, hogy olyan idő közeleg, amikor ugyanezen a helyen patakoktól átszelt, mező és erdő borította völgy terül majd el. Ilyen az emberiség története is; a legvadabb erők törnek utat, eleinte rombolnak, de ennek ellenére tevékenységükre szükség van, hogy később szelídebb műveltség teremtsen meg lakhelyét. A rettenetes energiák – az, amit gonoszoknak neveznek – a humanitás küklopsi építői és útépitői.

247. AZ EMBERI NEM KÖRFORGÁSA. – Az egész emberi nem talán csak egy meghatározott állatfaj korlátozott idejű fejlődési szakasza: az ember a majomból lett, és újra majommá válik, és közben senki sincs, aki bármilyen érdeklődést mutatna e komédia csodálatos végkifejlete iránt. Ahogy a római kultúra hanyatlásával és annak legfontosabb okával, a kereszténység elterjedésével a Római Birodalomban az ember általános csúffá válása uralkodott el, úgy az általános földi kultúra majdani hanyatlásával egy sokkal magasabb szintű elcsúfuláshoz, végül az ember elállatiasodásához, majomszerűvé válásához vezethet. – És talán épp azért, mert láthatjuk ezt a távlatot, képesek leszünk elkerülni a jövő ilyen végezetét. ?

248. EGY REMÉNYVESZTETT HALADÁS VIGASZTALÓ BESZÉDE. – Korunk átmeneti állapot benyomását kelti; a régi világszemléletek, a régi kultúrák részben még jelen vannak, az újak még nem szilárdultak meg és váltak szokásossá, ezért nem lezártak és következtetések. Úgy tűnik, mintha minden kaotikus volna, a régi veszendőbe menne, az új semmit sem érne, és egyre csak gyengülne. De a katonával is ez a helyzet, amikor menetelni tanul; egy ideig határozatlanabb és gyámoltalanabb, mint valaha, mert izmai hol a régi rendszer, hol az új szerint mozognak, és még egyik sem győzött. Ingadozunk, de ez szükséges, emiatt nem szabad megijedni és feladni az újonnan kivívottat. Különben sem tudunk visszatérni a régihez, felégettük a hidakat; nem maradt más hátra, mint hogy bátrak legyünk, akárhogyan végződjen is. – Meneteljünk csak, mozduljunk el! Lehet, hogy mozgásunk suta, egyszer mégiscsak haladásnak tekinti magát; ám ha mégsem, akkor Nagy Frigyes

szavai hozzánk is szólhatnak, és pedig vigaszképpen: Ah, mon cher Sulzer, vous ne connaissez pas assez cette race maudite, à laquelle nous appartenons.¹

249. A KULTÚRA MÚLTJA MIATT SZENVEDNI. – Aki tisztázta magában a kultúra problémáját, hasonló érzés miatt szenved, mint az, aki jogtalanul szerzett vagyont örököl, vagy mint az a fejedelem, aki elődei gaztetteinek köszönhetően kormányoz. Szomorúan gondol eredetére, sokszor megszegyenül, sokszor ingerlékeny. Minden tulajdonának szentelt ereje, életakarása, öröme sokszor kényesen egyensúlyoz mélységes fáradtságával: nem feledheti eredetét. Fájdalommal szemléli a jövőt, tudja, hogy utódai ugyanúgy fognak szenvedni a múlt miatt, mint ő.

250. MODOROK. – A jó modorok annyira sorvadnak el, amennyire egy udvar és egy elzárt arisztokrácia befolyása csökken; ezt a fogyatkozást évtizedről évtizedre világosan megfigyelheti az ember, ha van szeme a nyilvános aktusokra, melyek láthatóan egyre közönségesebbé válnak. Senki sem ért már ahhoz, hogyan kell elmésen hódolni és hízelegni; ebből adódik az a nevetséges tény, hogy olyan esetekben, amikor személyesen kell hódolatot nyilvánítani (például egy nagy államférfinak vagy művésznek), az ember a legmélyebb érzések, a jóhiszemű, tiszteletteljes jóraavalóság nyelvéhez folyamodik zavarodottságában, valamint szellem és báj hiányában. Úgy látszik, hogy emiatt a nyilvános, ünnepélyes emberi érintkezés egyre esetlenebb, ám érzelmesebb és derekasabb, pedig nem az. – De vajon a modorok útja egyre csak lefelé tart a lejtőn? Nekem sokkal inkább úgy tűnik, hogy tesznek egy kanyart a mélybe, s mi éppen a legalsó ponthoz közeledünk. Ha a társadalom már biztosabban válik szándékait és elveit illetően, úgyhogy ezeknek formaképző hatásuk is lesz (míg most korábbi formaképző állapotok betanult modorait örököljük és tanuljuk egyre gyengébben), csak akkor lesznek az emberi kapcsolatoknak olyan modorai, az érintkezésnek olyan gesztusai és kifejezési formái, melyek olyan szükségszerűnek és egyszerűen természetesnek fognak tűnni, mint amilyenek maguk a szándékok és az elvek. Az idő és a munka jobb beosztása, a kellemes szabadidő kísérőjévé vált tornagyakorlatok, a gyarapodott és szigorodott elmélkedés, ami még a testnek is okosságot és rugalmasságot kölcsönöz, mindezt meg fogja teremteni. Itt most persze némi gúnnyal emlékezhetnénk meg tudósainkról, akik eme új kultúra előfutárainak tartják magukat, hogy vajon valóban jeleskednek-e a jobb modorokkal? Ez azonban nem így van, jóllehet szellemük előszeretettel hajlana erre, de a testük gyenge. A múlt még túlságosan erős izmaikban: testtartásuk még nem szabad, és félig világi lelkészek, félig előkelő emberektől és társadalmi rendektől függő nevelők, és a tudomány pedantériájától, az idejétmúlt, szellem nélküli módszerektől ráadásul

¹ „Ó, kedves Sulzer, ön nem ismeri eléggé ezt az átkozott fajtát, amelyhez tartozunk.”

nyomorékokká és élettelené váltak. Legalábbis testük szerint, és szellemük szerint is háromnegyed részben még mindig egy régi, sőt elaggott kultúra udvaroncái, és mint ilyenek maguk is aggastyánok; az új szellem, mely meg-megdobban néha e régi tákolmányokban, egyelőre csak arra szolgál, hogy elbizonytalanítsa és elrettentse őket. A múlt és a jövő kísértetei is járnak bennük: csoda-e, ha közben nem vágnak jó képet hozzá, és a testtartásuk sem a legkecsesebb?

251. A TUDOMÁNY JÖVŐJE. – A tudomány sok élvezetet szerez annak, aki műveli, és nagyon keveset annak, aki eredményeit **tanulja**. Mivel azonban a tudomány minden fontos igazsága lassanként szükségszerűen hétköznapivá és közönssé válik, ez a kevés élvezet is megszűnik: mint ahogy az oly csodálatra méltó egyszeregy tanulásakor is már rég megszűnt az örömről. Ha mármost a tudomány egyre kevesebb örömet szerez önmaga által, és a vigasztaló metafizika, vallás és művészet által szerez magának egyre több örömet: akkor elapad az élvezet forrása, aminek az emberiség szinte teljes emberségét köszönheti. Ezért kell, hogy egy magasabb kultúra az embernek kettős agyat, mintegy két agykamrát adjon, először is, hogy a tudományt, azután meg, hogy a nem-tudományt érezze: egymás mellett, zavartalanul, elválaszthatóan, lezárhatóan; ezt követeli az egészség. Az egyik tartományban van az erőforrás, a másikban a szabályzó: illúziókkal, egyoldalúságokkal, szenvedélyekkel kell fűteni, a megismerő tudomány segítségével kell a túlfűtöttség rosszindulatú és veszélyes következményeit elkerülni. – Ha az ember nem tesz eleget a magasabb kultúra e követelményének, akkor az emberi fejlődés további alakulása szinte bizonyossággal megdőlni fog: megszűnik az érdeklődés az igaz iránt, minél kevesebb élvezetet szerez; az illúzió, a tévedés, a fantasztikum lépésről lépésre kiharcolja magának egykor meghódított területét, mivel ahhoz élvezet kapcsolódik: a további következmény a tudományok romba dőlése, visszasüllyedés a barbárságba; az emberiségnek ismét újra kell kezdenie szőni szövetét, miután, mint Pénélopé, az éjszaka felfejtette. De vajon ki szavatolja, hogy újra lesz hozzá ereje?

252. A MEGISMERÉS GYÖNYÖRE. – Miért kapcsolódik össze a megismerés, a kutatás és a filozofálás eleme a gyönyörrel? Először és mindenekelőtt azért, mert eközben tudatában vagyunk erőnknek, vagyis ugyanazon oknál fogva, amiért a gimnasztikai gyakorlatok nézők nélkül is gyönyörteliek. Másodszor azért, mert az ember a megismerés során túljut régebbi képzeteken és azok képviselőin; győz, vagy legalábbis azt hiszi. Harmadszor azért, mert még egy oly kis új megismerés által is mindenek fölé emelkedünk, és úgy érezzük, mi vagyunk az egyetlenek, akik tudják az igazat. A gyönyörnek ez a három legfontosabb oka, de a megismerő természete szerint létezhet még számos mellékoka. – Egy ilyen nem jelentéktelen jegyzék

közöl parainézis jellegű írásom Schopenhaueréről egy olyan helyen, ahol nem keresné az ember: e kimutatással a megismerés minden tapasztalt szolgálója megelégedhet, még akkor is, ha az enyhe iróniát, amelyet nevezett oldalak szemlátomást tartalmaznak, a pokolba kívánja. Mert ha igaz, hogy a tudós keletkezéséhez „nagyon is emberi ösztönök és ösztönöcskék tömegét kell egybeolvasztani”, hogy a tudós ugyan nagyon nemes, de nem tiszta fém, és „nagyon különböző indíttatások és ingerek kusza fonadékából áll”: akkor ugyanez érvényes a művész, a filozófus, a morális zseni keletkezésére és lényére is – és a többi nagy névre, amely előfordul a nevezett írásban. **Keletkezését tekintve minden emberi megérdemli az ironikus szemléletet: ezért olyan felesleges az irónia a világban.**

253. A HŰSÉG MINT A MEGCÁFOLHATATLANSÁG BIZONYÍTÉKA. – Egy elmélet helyességének az a tökéletes bizonyítéka, ha szerzője **negyven évig** nem veszi el belé vetett bizalmát; én azonban állítom, hogy nem volt még olyan filozófus, aki végül ne lekicsinylően – vagy legalábbis ne bizalmatlanul – nézett volna le arra a filozófiára, amelyet ifjúkorában talált ki. – Csak talán nem beszélt nyilvánosan erről az áthangolódásról, becsvágyból vagy – ami nemes természetek esetében valószínűbb – követői iránti gyöngéd kíméletből.

254. AZ ÉRDEKES GYARAPODÁSA. – A magasabb képzés folyamán az ember számára minden érdekes lesz, gyorsan meg tudja találni egy dolog tanulságos oldalát és megadni azt a pontot, ahol kitölthető vele gondolkodásának hézaga, vagy ahol ezzel a hézaggal megerősíthet egy gondolatot. Közben egyre csökken az unalom, és a lelkület mértéken túli ingerelhetősége is. Végül úgy járkál az emberek között, mint egy természettudós a növények között, és önmagát is olyan jelenségnek érzékeli, amely csak saját megismerőösztönét ingerli erősen.

255. BABONA AZ EGYIDEJŰSÉGBEN. – Az emberek úgy vélik, hogy az egyidejű történések összefüggenek egymással. Egy rokon meghal a távolban, ugyanabban az időben álmodunk róla – no lám! Csakhogy számos rokon meghal, és mi nem álmodunk róluk. Úgy van ez, mint a hajótöröttekkel, akik fogadalmat tesznek: később a templomban azoknak a fogadalmi tábláját azonban nem látjuk, akik odavesztek. – Egy ember meghal, egy bagoly vijjog, egy óra megáll, mindez ugyanazon az éjjeli órán: vajon nincs-e összefüggés közöttük? Egy ilyen bizalmas viszony a természettel, ahogy azt ez a sejtés feltételezi, hízog az embereknek. – Ez a fajta babona kifinomult alakban fellelhető azoknál a történészeknél és kultúra-festőknél is, akiknek minden értelmetlen egymasmellettiségtől, melyben pedig az egyes ember és a népek élete is oly gazdag, egyfajta víziszonyuk van.

256. A KÉPESSÉGET ÉS NEM A TUDÁST GYAKOROLJUK A TUDOMÁNY ÁLTAL.

– Annak az értéke, hogy valaki egy ideig szigorúan űzött egy szigorú tudományt, éppenséggel nem a tudomány eredményeitől függ: mert ezek a tudni érdemes dolgok tengerében tovatűnő kis cseppek. De gyarapítják az energiát, a következtetési képességet, a kitartás szívósságát; az ember megtanult egy célt célszerűen elérni. Ennyiben nagyon hasznos mindarra nézve, amit majd később művelni fog, hogy az illető egyszer tudománnyal foglalkozott.

257. A TUDOMÁNY IFJONTI BÁJA. – Az igazság kutatásának most még megvan az a bája, hogy mindenütt erősen különbözik a megszürcült és unalmassá vált tévedéstől; ez a báj egyre csökken; most még ugyan a tudomány ifjúkorában élünk, és úgy követjük az igazságot, mint egy szép lányt; de mi lesz akkor, ha egy nap öreges, mogorva pillantású asszonnyá válik? Az alapvető belátást szinte minden tudományban vagy megtaláljuk a legifjabb korban, vagy mindig keresni fogjuk; mennyire más ez a báj, mint amikor már minden lényegeset megtaláltunk, és csak egy satnya őszi tallózás marad a kutatónak (mely érzéssel néhány történeti diszciplínában könnyen találkozhatunk).

258. AZ EMBERISÉG SZOBRA. – A kultúra gényusa úgy jár el, mint Cellini, amikor kiöntötte Perszeusz-szobrát: félő volt, hogy a formázómassza nem lesz elég, márpedig elégnek kellett lennie: ezért edényeket, tányérokat és minden egyebet összeszedett, ami a keze ügyébe került. Éppígy szed össze a gényusz is tévedéseket, bűnös szenvedélyeket, reményeket, agyrémeket és egyéb, silányabb és nemesebb fémből készült tárgyakat, mert az emberiség szobrát ki kell önteni; mit számít, hogy itt-ott silányabb anyag is került bele?

259. A FÉRFIAK KULTÚRÁJA. – A klasszikus kor görög kultúrája a férfiak kultúrája. Ami a nőket illeti, arról Periklész mindent elmond a sírbeszédben:² annál jobbak, minél kevesebbet beszélnek róluk a férfiak. – A férfiak erotikus kapcsolata az ifjakkal a mi értelmünk számára felfoghatatlan mértékben minden férfinevelés egyetlen, szükséges előfeltétele volt (körülbelül úgy, ahogy nálunk a nők minden magasabb nevelését sokáig csak a szerelem és a házasság révén vezették be); a görög természet erejének minden idealizmusa erre a viszonyra vetült ki, és valószínűleg fiatalemberekkel azóta soha nem bántak olyan figyelmesen, szeretetteljesen, egyáltalán, legfőbb javukat (virtusukat) tartva szem előtt, mint a hatodik és ötödik

² Vö. Thuküdidész: *A peloponnészoszi háború*. Ford. Muraközy Gyula. Budapest, Osiris, 1999, II. 45.

évszázadban; Hölderlin szép szavaival: „mert a halandó örömmel adja legjavát”³. Minél többre értékelték ezt a viszonyt, annál mélyebbre süllyedt a nővel való érintkezés: a gyermeknemzés és a kéj szempontja – semmi egyéb nem számított; nem volt közöttük szellemi érintkezés, még csak igazi szerelem se. Ha fontolóra vesszük továbbá, hogy a nők mindenféle versenyből és színjátékból ki voltak zárva, akkor csak a vallási kultuszok maradtak az asszonyoknak magasabb szórakozás gyanánt. – Ha tragédiában mégis bemutatták Elektrát és Antigonét, akkor ezt éppen hogy csak a művészetben **tűrték meg**, az életben már nem szerették: mint ahogy most mi sem tűrjük az életben a fennköltet, a művészetben viszont szívesen látjuk. – Az asszonyoknak semmi más feladatuk nem volt, mint hogy szép, erőteljes testeket hozzanak létre, melyekben az apa karaktere lehetőleg töretlenül éljen tovább, és ezzel ellenhatást gyakoroljanak e magas fejlettségű kultúra felülkerekedő idegtúlingerlésével szemben. Ettől maradt a görög kultúra viszonylag oly sokáig fiatal; mert a görög anyákban a görög géniusz újra és újra visszatért a természethez.

260. **ELŐÍTÉLET A NAGYSÁG JAVÁRA.** – Az emberek láthatóan túlbecsülnék mindent, ami nagy és feltűnő. Ez abból a tudatos vagy tudattalan belátásból fakad, hogy nagyon hasznosnak találják, ha valaki minden erejét egyetlen területre összpontosítja, és önmagából mintegy egyetlen monstruózus szervet alakít ki. Az ember számára biztosan hasznosabb és szerencsésebb erőinek **egyenletes** kialakítása; mert minden olyan tehetség vámpír, amely a többi erőből szívja ki a vért, és egy túlhajtott termelés a legtehetségesebb embert is szinte örületbe kergetheti. A szélsőséges természetek a művészeteken belül is túlságosan ingerlik a figyelmet; ám sokkal csekélyebb kultúra szükséges ahhoz, hogy a természeteknek lebilincselő hatásuk lehessen. Az emberek megszokásból mindennek alávetik magukat, ami hatalmat akar.

261. **A SZELLEM ZSARNOKAI.** – Csak ott ragyog fel a görögök élete, ahová a mítosz sugara esik; különben sötétség van. Nos, a görög filozófusok épp ettől a mítosztól fosztják meg magukat: nem olyan-e ez, mintha az ember a napfényről az árnyékba, a homályba akarna ülni? Pedig egyetlen növény sem kerüli a napfényt; ezek a filozófusok voltaképpen csak **fényesebb** Napot kerestek, a mítosz nem volt nekik elég tiszta, elég ragyogó. Ezt a fényt a megismerésükben találták meg, abban, amit mindegyikük saját „igazságának” nevezett. Akkoriban azonban a megismerésnek még nagyobb volt a fénye; fiatal volt, és keveset tudott ösvényei nehézségeiről és veszélyeiről; akkoriban még remélhette, hogy egyetlen ugrással eljut minden lét középpontjához, és onnan megoldja a világ rejtélyét. Ezek a filozófusok sziklaszilár-

³ Vö. Hölderlin: *Empedoklész halála. Drámatöredék*. Ford. Hajnal Gábor. In: Hölderlin: *Verseik, levelek, Hüperion, Empedoklész*. Budapest, Magyar Helikon, 1961, 380.

dan hittek magukban és „igazságukban”, és minden szomszédjukat és elődjüket le-
 gyűrték vele; harcias, erőszakos **zsarnokok** voltak. Talán soha nem szerzett nagyobb
 boldogságot a világon az igazság birtoklásába vetett hit, és egy ilyen hit keménysége,
 gőgje, zsarnoksága és gonoszsága sem. Zsarnokok voltak, olyanok, amilyenekké vál-
 ni minden görög akart, és mindenki, aki csak **tehette**, az is lett. Talán csak Szolón
 kivétel; költeményeiben elmondja, mennyire megveti a személyi zsarnokságot. De ő
 ezt műve, törvényhozása iránti szeretetből tette; és törvényhozónak lenni a zsarnok-
 ság kifinomult formája. Parmenidész is hozott törvényeket, bizonyára Püthagórasz
 és Empedoklész is; Anaximandrosz várost alapított. Platón azt a kívánságot testesí-
 tette meg, hogy a legfőbb filozófiai törvényhozó és államalapító legyen; úgy tűnik,
 borzalmasan szenvedett, amiért lényét nem tudta megvalósítani, és lelkét halála
 előtt a legfeketebb epe öntötte el. A görög filozófia minél inkább vesztett hatal-
 mából, annál inkább szenvedett belül ettől az epésségtől és gyalázkodási mániától;
 amikor a különböző utcai szekták kivívták igazságait, akkor iszaposította el csak
 igazán a féltékenységek és ádáz düh az igazság kérőinek a lelkét, a zsarnoki elem mé-
 regként tombolt testükben. A sok kis zsarnok nyersen felzabálta volna egymást;
 szikrája sem maradt bennük a szeretetnek, és szinte alig okozott nekik örömet saját
 megismerésük. – Igaz a mondás, hogy a zsarnokokat legtöbbször meggyilkolják, és
 utódaik sem élnek sokáig a zsarnok szelleme miatt. Történetük rövid, erőszakos,
 utóhatásuk hirtelen megszakad. Szinte minden nagy hellénről elmondható, hogy
 túlságosan későn jött, mint Aiszkhülosz, Pindaros, Démoszthenész, Thuküdidész;
 még egy nemzedék – aztán kész, vége. Ez hát a fergeteges és a félelmetes a görög törté-
 nélemben. Most pedig a teknősbéka evangéliumát⁴ csodálja az ember. A történeti
 gondolkodás most szinte azt jelenti, mintha minden időben a következő kijelentés
 alapján alakították volna a történelmet: „Lehetőleg keveset, lehetőleg sokáig!” Ó,
 a görög történelem nagyon gyorsan szalad! Soha azóta nem éltek olyan tékozlóan,
 olyan mértéktelenül! Nem tudom meggyőzni magam arról, hogy a görögök törté-
 nelme azon a természetes módon alakult, amit annyira dicsérnek benne. Sokszo-
 rosan tehetségesebbek voltak annál, hogy abban a bizonyos lépésről lépésre haladó
 modorban olyan **lassan** haladtak volna, mint a teknősbéka, amikor Akhilleusszal
 futott versenyt: márpedig ezt nevezik természetes fejlődésnek. A görögök gyorsan
 haladtak előre, de éppolyan gyorsan lefelé is; az egész gépezet annyira felgyorsult,
 hogy elegendő volt egyetlen követ dobni a kerekéi közé, és szétrobbant. Ilyen kő volt
 például Szókratész; a filozófia tudományának addig oly csodálatosan szabályos, per-
 sze azért túlságosan gyors fejlődése egyetlen éjszaka leforgása alatt megszűnt. Nem
 értelmetlen a kérdés, hogy Platón – ha nem hat rá a szókratészi varázslat – vajon
 megtalálta volna-e a filozófus egy még magasabb típusát, amely így örökre elveszett.
 Az őt megelőző korokba úgy tekint be az ember, mint egy szobrászműhelybe, ahol
 ilyen típusokat faragnak. Úgy tűnik azonban, mintha a hatodik és ötödik évszázad

⁴ „A teknősbéka: mindig csak lassan halad előre.” – Nietzsche megjegyzése.

többet és nagyobbat ígért volna, mint amennyit létrehozott; ám megmaradt az ígéretnél és a kinyilvánításnál. És mégis aligha lehet nagyobb veszteség, mint egy típus elvesztése, a **filozófiai élet** egy új, addig felfedezetlen, legnagyobb **lehetőségének** az elvesztése. De még régebbi típusok legtöbbje is rosszul hagyományozódott át; nekem Thalészról Démokritoszig minden filozófus rendkívül nehezen megismerhetőnek tűnik; akinek azonban sikerül utólag megalkotni ezeket az alakokat, az a leghatalmasabb és legtisztább képződmények között jár. Ez a képesség persze ritka, még a későbbi görögökből is hiányzott, akik a régebbi filozófiával behatóan foglalkoztak; főképp Arisztotelésznél látszik úgy, mintha szeme nem a fején lenne, amikor az iméntiek előtt áll. És ezért úgy tűnik, mintha hiába éltek volna ezek a rendkívüli filozófusok, vagy mintha csak a szókratészi iskola rendkívüli harcoss- és vitakedvű seregeinek előhírnökei lettek volna. Mint említettük, itt egy hézag, egy törés van a fejlődésben; valamilyen nagy szerencsétlenségnek kellett történnie, és az egyetlen szobor, melyen ama nagy képalkotói előgyakorlatnak az értelmét és célját lehetett volna megismerni, összetörött, vagy nem sikerült: hogy mi is történt valójában, az örökre a műhely titka marad. – Az, ami a görögöknél történt – hogy minden nagy gondolkodó abbéli hitében, hogy az abszolút igazság tulajdonosa, zsarnokká lett, úgyhogy a görögöknél a szellem története is azt az erőszakos, elsi-etett és veszélyes jelleget öltötte magára, amit politikai története is felmutat –, az ezzel még nem ért véget: sok hasonló esemény történt egészen a legújabb korig, bár egyre ritkábban, most pedig a görög filozófusok tiszta, naiv lelkiismeretével nehezen is történhetne. Mert a mostani ellentan és a székszis túl hatalmas, túl hangos. Véget ért a szellem zsarnokainak korszaka. A magasabb kultúra szféráiban persze mindig kell lennie uralomnak – de ez az uralom mostantól a **szellem oligarcháinak** a kezében van. Minden térbeli és politikai elválás ellenére összetartozó társadalmat képeznek, melynek tagjai **felismerik** és **elismerik** egymást, és ez a közvéleményt és a tömegre ható napilapfirkászok és folyóirat-folyatók ítéleteit kegyes vagy kegyetlen bírálatok irányába mozdíthatja el. A szellemi fölény, ami korábban elválasztott és ellenségeskedést szított, most **összeköt**: hogyan maradhatnának meg saját pályájukon és úszhatnának szemben minden árral az életen át, ha nem látnák, hogy hasonló feltételek között itt-ott hozzájuk hasonlóké élnek, és megragadnák a kezüket, ha ugyanolyan kemény harcba szállnának a félszellem és félműveltség csöcselékjellegével, ahogy alkalmanként megpróbálják a tömeghatás segítségével visszaállítani a zsarnokságot is. Az oligarcháknak szükségük van egymásra, legnagyobb örömeiket lelik egymásban, értik egymás jeleit – ám mégis szabadok, **saját** helyükön harcolnak és győznek, és inkább elpusztulnak, mintsem hogy behódoljanak.

262. HOMÉROSZ. – A görög műveltség legnagyobb ténye, hogy Homérosz oly korán pánhellénné lett. Minden szellemi és emberi szabadság, amit a görögök elértek, erre a tényre vezethető vissza. Ugyanakkor azonban a görög műveltség tulaj-

donképpen végzete is, mert Homérosz ellaposodott, mivel centralizált, és feloldotta a függetlenség komolyabb ösztöneit. A hellenség legmélyebb mélyéről időről időre felszállt a tiltakozás Homérosz ellen; de mindig ő maradt a győztes. Minden nagy szellemi hatalom felszabadító hatása mellett elnyomót is gyakorol; persze nagy különbség, hogy Homérosz, a Biblia vagy a tudomány zsarnokoskodik-e az ember felett.

263. ADOTTSÁG. – Egy olyan magasan fejlett emberiségben, mint a mostani, természettől fogva minden ember sok tehetséghez juthat hozzá. Mindenkinél van veleszületett tehetsége, de csak kevésbé született és kevésbé neveltek bele olyan fokú szívósságot, kitartást, energiát, hogy valóban tehetség is lesz, tehát az, ami, azaz: ami művekben és cselekedetekben csapódik le.

264. A SZELLEMDÚS EMBERT VAGY TÚLBECSÜLIK, VAGY ALÁBECSÜLIK. – Nem tudományos, de tehetséges emberek a szellem minden jelét becsülik, akár igaz, akár téves csapáson halad is; mindenekelőtt azt akarják, hogy az az ember, aki érintkezik velük, szellemével jól szórakoztassa, sarkallja, fellobbantsa, komolyságra és tréfára ragadja, és mindenestre a lehető legerősebb amulettként megóvjá őket az unalomtól. A tudományos természetek ezzel szemben tudják, hogy a mindenféle ötlettel előálló adottságot a tudomány szellemével a legszigorúbban meg kell zabolázni; nem az látszik, ingerel, ami csillog, hanem a sokszor jelentéktelennek tűnő igazság az a gyümölcs, amelyet ő le szeretne rázni a megismerés fájáról. A tudományos természet, akárcsak Arisztotelész, megteheti, hogy nem tesz különbséget az „unalmas ember” és a „szellemdús ember” között, daimonionja ugyanúgy átvezeti a sivatagon, mint a trópusi vegetáción, és mindenütt csak a valódiban, a tartósban, az eredetiben leli örömet. – Jelentéktelen tudósok esetében ebből az következik, hogy megvetik és meggyanúsítják a szellemdús embert, a szellemdús emberek viszont gyakran ellen-szenvvel viseltetnek a tudománnyal szemben: mint például szinte minden művész.

265. AZ ISKOLÁBAN ALKALMAZOTT ÉSZ. – Az iskolának nincs fontosabb feladata, mint hogy szigorú gondolkodásra, óvatos ítéletalkotásra, konzekvens következtetésre tanítson: ezért minden olyan dologtól el kell tekintenie, ami nem alkalmas ezekre a műveletekre, például a vallástól. Mert számíthat arra, hogy az emberi zavarosság, megszokás és szükséglet később mégiscsak újra enged túlságosan feszes íján. Ameddig azonban elér befolyása, azt kell kikényszerítenie, ami lényeges és kitüntető az emberben: „a tudományt meg az ész / az ember legfőbb erejét”⁵ – ahogy legalábbis Goethe ítélete hangzik. – Von Baer, a nagy természettudós az

⁵ Goethe: *Faust*. I. Dolgozószoba. Jékely Zoltán fordítása.

európaiak minden fölényét az ázsiaiakkal szemben abban a begyakorolt képességben látja, hogy meg tudják indokolni, amit hisznek, amire az utóbbiak teljesen képtelenek. Európa a következetes és kritikai gondolkodás iskolájába járt, Ázsia még mindig nem tud különbséget tenni igazság és költészet között, és nincs tudatában annak, hogy vajon meggyőződéseit saját megfigyelésből és szabályos gondolkodásból, avagy képzelődésből fakadnak-e. – Az iskolában alkalmazott ész tette Európát Európává: a középkorban úton volt afelé, hogy újra Ázsia egy kis szeletévé és függelékévé váljon – vagyis hogy elveszítse tudományos érzékét, amit a görögöknek köszönhet.

266. A GIMNÁZIUMI OKTATÁS ALÁBECSÜLT HATÁSA. – A gimnázium értékét ritkán keresik azokban a dolgokban, amelyeket valóban ott tanul, és amelyeket örökre hazavisz magával az ember, inkább azokban, amelyeket tanítanak, és amelyeket a diák undorral csak azért sajátít el, hogy aztán lerázza magáról, amilyen gyorsan csak tudja. A klasszikusok olvasása – és ezt minden művelt ember elismeri – úgy, ahogyan azt mindenütt művelik, szörnyű procedúra: az ifjú emberek minden tekintetben éretlenek hozzá, a tanárok pedig minden szavukkal, gyakran már megjelenésükkel is lizstharमत hintenek egy jó auktorra. Ám az érték, amit rendszerint félreismernek, abban rejlik – hogy ezek a tanárok a **magasabb kultúra elvont nyelvét** beszélik, ami jellegénél fogva nehézkes és nehezen érthető, de a fej számára magas fokú gimnasztika; hogy olyan fogalmak, műszók, módszerek, utalások fordulnak elő folyamatosan nyelvezetükben, amelyeket a fiatal emberek hozzártartozóikkal folytatott beszélgetéseikben és az utcán szinte sohasem hallanak. Ha a diákok csak **hallgatnak**, intellektusuk önkéntelenül is a tudományos szemléletmód irányába preformálódik⁶. Lehetetlen, hogy ebből a nevelésből az absztrakciótól teljesen érintetlenül, természetes gyermekként kerüljön ki bárki is.

267. SOK NYELV TANULÁSA. – Aki sok nyelvet tanul, annak emlékezetét szavak, és nem tények és gondolatok töltik ki, miközben az emlékezet olyan tartály, amely minden ember esetében csak egy bizonyos, korlátozott tömegű tartalmat képes befogadni. Továbbá azért is káros sok nyelvet tanulni, mert azt a hitet kelti, hogy az ember készségekkel rendelkezik, és ez a társasági érintkezésben azért is káros, mert bizonyos csábító tekintélyt kölcsönöz; továbbá közvetve is káros azáltal, hogy ellenhatással van az alapos ismeretek elsajátítására, továbbá arra a szándékra, hogy az ember tisztességes módon érdemelje ki az emberek becsületét. Végül fejsze is, amely a finomabb anyanyelvi nyelvérték gyökerére sújt le: ezzel gyógyíthatatlanul megkárosítják és elpusztítják. Az a két nép, amely a legnagyobb stilisztákat teremtette, a görög és a francia, nem tanult idegen nyelveket. – Mivel azonban az emberi

⁶ Fejlődését, kialakulását tekintve előre elrendelt rend szerint halad előre.

érintkezés szükségképpen egyre kozmopolitábbá válik, és például egy derék kereskedőnek Londonban ma már nyolc nyelven kell tudnia írni és beszélni, a sok nyelv tanulása szükségszerű **rossz**; ez azonban végül a végsőkig fokozva arra fogja kényszeríteni az emberiséget, hogy találjon valamilyen orvosságot: és valamely távoli jövőben lesz egy új nyelv, amelyet először kereskedelmi nyelvként, azután általában a szellemi érintkezés nyelveként fog mindenki használni, ez olyan biztos, ahogyan ma már van léghajózás. Miért tanulmányozta volna a nyelvtudomány egy évszázadon át a nyelv törvényeit, és mérte volna fel minden nyelv szükségszerű, értékes, bevált elemeit?

268. AZ INDIVIDUUM HADTÖRTÉNETÉHEZ. – Egy több kultúrán áthaladó emberéletbe összezsúfolva megtaláljuk azt a harcot, amely egyébként két nemzedék, apa és fiú között zajlik: a rokonság közelsége **kiélezi** ezt a harcot, mert mindegyik fél kíméletlenül bevonja a másik fél, általa oly jól ismert lelkületét; ezért a harc az egyes individuumban a legelkeseredettebb; minden új harci szakasz roppant igazságtalanul és az eszközöket és célokat félreismerve gázol át a korábbiakon.

269. NEGYEDÓRÁVAL KORÁBBAN. – Alkalomadtán lehet találni olyan embert, aki nézeteivel kora fölött állt, de csak annyira, hogy megelőlegezi a következő évtized vulgáris nézeteit. Előbb képviseli a közvéleményt, mint hogy közvéleménynyé lett volna, azaz: másoknál egy negyedórával korábban omlott egy olyan nézet karjába, amely arra érdemes, hogy triviálissá váljon. Hírneve azonban általában sokkal hangosabb, mint a valóban nagyoké és fölényben lévőké.

270. AZ OLVASÁS MŰVÉSZETE. – Minden erős irány egyoldalú; közelít az egyenes irányához, és kizáró, akárcsak az, vagyis nem érintkezik sok más iránnyal, ahogyan azt gyenge felek és természetek teszik hullámzó járásuk közben: tehát a filológusoknak is el lehet nézni, hogy egyoldalúak. Az évszázadokon át céhszerűen üzött szöveg-előállítás és -tisztántartás a szövegmagyarázatokkal együtt most végre elvezetett odáig, hogy meg lehet találni a helyes módszereket; az egész középkor teljesen képtelen volt a szigorú filológiai magyarázatra, azaz annak az egyszerű magyarázatára, amit a szerző mond – nem volt könnyű megtalálni ezt a módszert, ne becsüljük alá! Minden tudomány csak azáltal vált folytonossá és állandóvá, hogy a helyes olvasás művészete, vagyis a filológia elérte csúcspontját.

271. A KÖVETKEZTETÉS MŰVÉSZETE. – A legnagyobb haladás, amit elért az ember, az, hogy megtanult **helyesen következtetni**. Ez egyáltalán nem olyan természetes, ahogyan azt Schopenhauer feltételezi, amikor ezt mondja: „következtetésre

mindenki, ítéletre kevés ember képes”, mert csak későn tanulta meg az ember, és még most sem jutott uralomra. Régebbi korokban a téves következtetés volt a szabály: és a népek mitológiái, mágiája és babonája, vallási kultusza, joga eme állítás bizonyítékának kimeríthetetlen lelőhelyei.

272. AZ EGYÉNI KULTÚRA ÉVGYŰRŰI. – A szellemi produktivitás erőssége és gyengéje messze nem annyira az öröklött adottságtól függ, mint inkább az adott **tetterő mértékétől**. A legtöbb harmincéves, művelt fiatal élete korai napfordulója körül megtorpan, és attól kezdve idegenkedik az új, szellemi fordulatoktól. Ezért aztán egy egyre tovább növekvő kultúra üdvéhez mindjárt új nemzedékre van szükség, amely azonban szintén nem viszi sokra: mert ahhoz, hogy az apa kultúráját utolérje a fiú, azt az öröklött energiát, mellyel az apa azon az életfokon rendelkezett, amelyen a fiút nemzette, szinte teljesen fel kell emésztenie; némi fölösleggel halad tovább (mivel az utat másodszor teszi meg, egy kicsit gyorsabban halad előre; a fiú nem használ fel ugyanannyi erőt, mint az apja, hogy megtanulja, amit az apja tudott). A nagy tetterővel rendelkező emberek, mint például Goethe, akora utat járnak be, mint talán még négy nemzedék se; olyan gyorsan haladnak, hogy a többiek csak a következő évszázadban érik utol őket, talán nem is teljesen, mert a kultúra zártságának gyakori megszakításával gyengül a fejlődés konzekvenciája. – A szellemi kultúrának a történelem során kivívott, szokásos fázisait az emberek mindig gyorsabban utoléri. Jelenleg vallásosan motivált gyermekként lépnek be a kultúrába, és talán tizedik életévükben érik el ezen érzés legfőbb elevenségét, majd gyengébb formáiba mennek át (panteizmus), miközben közelednek a tudományhoz; túljutnak istenen, halhatatlanságon és egyéb hasonló dolgokon, de aztán egy metafizikai varázs rabjaivá válnak. Végül ez is hiteltelenné válik a számukra; úgy tűnik, a művészet ezzel szemben egyre többet nyújt, ezért egy ideig a metafizika átalakul még művészetté vagy művészileg dicsőítő hangulattá, és így marad fenn és él tovább. A tudományos érzék azonban egyre parancsolóbbá válik, és a férfit elvezeti a természettudományhoz és a történelemhez, különösen a megismerés legszigorúbb módszereihez, miközben a művészet egyre lágyabb és igénytelenebb jelentőséggel bír számára. Mindez egy férfi első harminc évében történik. Ez egy penzum rekapitulációja, melyért az emberiség talán harmincezer évig törte magát.

273. A HÁTRÁLÁS NEM LEMARADÁS. – Aki jelenleg is még vallási érzésekből kiindulva kezdi meg fejlődését, és azután talán hosszabb ideig él a metafizikában és a művészetben, annak mindenesetre egy jó darabot hátrálnia kell, és versenyfutását a többiekkel, a modern emberekkel kedvezőtlen feltételekkel kezdi: látszólag teret és időt veszít. Mivel azonban járt azokon a területeken, ahol izzás és energia

szabadul fel, és az erő vulkanikus áradatként kiapadhatatlan forrásból özönlik, annál gyorsabban halad előre, mihelyt kellő időben elszakad ezektől a területektől: lába szárnyat kap, mellkasa megtanult nyugodtabban, hosszabban, kitartóbban lélegezni. – Hátrált, hogy elegendő teret nyerjen az elugráshoz: ezért lehet valami félelmetes, fenyegető ebben a hátrálásban.

274. ÖNMAGUNK EGY RÉSZLETÉNEK KIVÁGÁSA MINT MŰVÉSZI OBJEKTUM.

– Fölényesebb kultúra jele, ha valaki a fejlődés bizonyos szakaszait – melyeket csekélyebbek szinte meggondolatlanul élnek át, majd lelkük táblájáról letörlik őket – tudatosan megragadja, és hű képet vázol róluk: ez ugyanis a festőművészet magasabb fajtája, amit csak kevesen értenek meg. Szükséges ehhez ezeket a szakaszokat mesterségesen elszigetelni. A történeti tanulmányok fejlesztik ki a képességet ehhez a festészethez, mert folyamatosan arra szólítanak fel, hogy egy nép – vagy egy emberélet – történetének egy része kapcsán gondolatok pontosan meghatározott horizontját, érzések meghatározott erősségét, ezek eluralkodását, amazok visszalépését képzeljük el. A történeti érzék azt jelenti, hogy adott részekből gyorsan rekonstruálhatók az ilyen gondolati és érzelmi rendszerek, miként néhány véletlenül fennmaradt oszlop és falmaradvány alapján benyomást szerzünk egy templomról. A történeti érzék következő eredménye, hogy embertársainkat egészen meghatározott, ilyen rendszereként és különböző kultúrák képviselőiként, azaz szükség-szerűeknek, de változóknak fogjuk fel. Saját fejlődésünkéből is vágathatunk ki ilyen részeket, és magunk elé állíthatjuk őket önállóként.

275. A CINIKUS ÉS AZ EPIKUREUS. – A cinikus felismeri az összefüggést a magasabb műveltségű ember nagyobb és erősebb fájdalmai és óriási igényei között; vagyis felfogja, hogy a szépről, az illőről, az illendőről, az örömet szerzőről alkotott vélemények mennyiségének ugyanolyan gazdag élvezeti, mint azzal ellentétes forrást kellett fakasztania. E belátás alapján visszafelé műveli magát, oly módon, hogy a vélemények közül sokat felad, és kivonja magát a kultúra bizonyos követelményei alól; ez a szabadság és erősödés érzetét kelti benne; és ahogy a szokás elviselhetővé teszi életmódját, a művelt emberekkel ellentétben fokozatosan valóban ritkulnak és gyengülnek élvezettel ellentétes érzései, és egyre jobban közelít a háziállathoz; ezenfelül mindent ellentétes ingerrel érez, és – szitkozódni is szitkozódhat kedve szerint; így megint magasan fölébe kerül az állat érzésvilágának. – Az epikureusnak ugyanaz a nézőpontja, mint a cinikusnak; rendszerint csak a vérmérsékletük különbözik egymástól. Az epikureus ugyanis arra használja magasabb kultúráját, hogy függetleníti magát az uralkodó véleményektől; fölülemelkedik rajtuk, miközben a cinikus megmarad a tagadásnál. Mintegy szélcsendes, jól védett, félhomályos folyosókon jár, miközben fölötte a fák koronái zúgnak a szélben, és arról árulkodnak,

hogyan tombol odakint a világ. A cinikus ezzel szemben mintegy meztelenül járkál odakint a szélben, és addig edzi magát, amíg teljesen érzéketlenné válik.

276. A KULTÚRA MIKROKOZMOSZA ÉS MAKROKOZMOSZA. – Az ember akkor teszi a legjobb felfedezéseket a kultúráról, ha úgy látja, hogy két, heterogén hatalom munkálkodik benne. Tétélezzük fel, hogy él valaki, aki ugyanúgy szereti a képzőművészetet vagy a zenét, mint ahogy magával ragadja a tudomány, és lehetetlennek tartja ezt az ellentmondást az egyik hatalom megsemmisítésével és a másik teljes felszabadításával megszüntetni: így az marad csak hátra, hogy a kultúrának akkora épületet emel önmagában, hogy mindkét hatalom megférhessen benne, még ha az épület különböző szögletében is; közben békítő, közvetítő hatalmaknak is szállást ad, hogy szükség esetén roppant erővel elfojtsák a kitörni készülő viszályt. Egy ilyen, az individuumban emelt kultúra-épület azonban nagyon hasonlít egész korszakok kultúra-építményéhez, és az analógia elvén folytonosan tanulsággal szolgál arról. Mert mindenütt, ahol a kultúrának nagy architektúrája fejlődött ki, az volt a feladata, hogy az egymásnak ellenszegülő hatalmakat egyéb, kevésbé összeférhetetlen hatalmak irdatlan felhalmozásával egyetértésre kényszerítse anélkül, hogy elnyomná vagy megkötné őket.

277. BOLDOGSÁG ÉS KULTÚRA. – Gyermekkorunk helyszíneinek látványa megrendítő: a kerti lak, a templom a temetővel, a tó és az erdő – mindig szenvedőként látjuk viszont őket. A részvét önmagunk iránt meghat bennünket: mennyi szenvedésen mentünk is át azóta! És ott még minden oly nyugodt, oly örök: csak mi változtunk meg annyira, csak a mi életünk vált oly mozgalmassá; még néhány olyan emberrel is találkozunk, akin – akár a tölgyfán – **immár** nem fog az idő: parasztok, halászok, erdőlakók – ma is ugyanazok. – A megrendülés, az önsajnálát az alacsonyabb kultúra láttán a magasabb kultúra jele; ebből az következik, hogy általa a boldogság mit sem gyarapodott. Aki boldogságot és meglegedettséget vár az élettől, mindig kerülje el a magasabb kultúra útját.

278. TÁNCHASONLAT. – Manapság azt tekintik a magas kultúra meghatározó jelének, ha valaki rendelkezik azzal az erővel és rugalmassággal, amellyel éppoly tiszta és szigorú a megismerésben, miként más pillanatokban arra is képes, hogy mintegy százlépésnyi előnyt adjon a költészetnek, a vallásnak és a metafizikának, és átérezze azok hatalmasságát és szépségét. Ez a pozíció két ennyire különböző igény között nagyon nehéz, mert a tudomány feltétel nélküli uralomra kényszeríti módszerét, és ha nem enged ennek a nyomásnak, a különböző ösztönzések közötti enyhe fel-le ingadozásának a veszélye fenyeget. Mindazonáltal: hogy legalább egy

példával vessünk egy pillantást e probléma megoldására, emlékezzünk arra, hogy a tánc nem azonos a különböző ösztönzések közötti ide-oda szédelgéssel. A magas kultúra merész tánchoz hasonlít: amihez, miként említettük, roppant erő és rugalmasság szükséges.

279. AZ ÉLET KÖNNYEBBÉ TÉTELÉRŐL. – Az élet könnyebbé tételének egyik fő eszköze minden esemény idealizálása; a festészet segítségével tehetjük érthetővé, mit is jelent ez az idealizálás. A festő megköveteli, hogy a néző ne nézzen túl pontosan, túl élesen, visszakényszeríti bizonyos távolságra, hogy onnan szemléljen; kénytelen bizonyos távolságot feltételezni a szemlélő és a kép között; sőt feltételeznie kell, hogy a szemlélő szeme valamelyest azért éles; ilyen dolgokban egyáltalán nem bizonytalanodhat el. Mindazok tehát, akik idealizálni akarják az életüket, nem akarhatják, hogy túl pontosan nézzenek, pillantásukat így mindig valamelyest hátrébb kell űzniük. Goethe például értett ehhez a mutatóványhoz.

280. A NEHEZÍTÉS MINT KÖNNYÍTÉS, ÉS FORDÍTVA. – Sok minden, ami bizonyos fokon megnehezíti az ember életét, magasabb fokon akár meg is könnyítheti azt, mivel az ember megtanulja az élet nehézségeit. De ugyanígy előfordul ennek a fordítottja is: így például a vallásnak is kettős arca van aszerint, hogy az ember felnéz-e rá, hogy a vallás levegye róla terhét és gondját, vagy lenéz rá, mint a gúzsra, amibe azért kötötték, hogy ne szárnyaljon túl magasra.

281. A MAGASABB KULTÚRA SZÜKSÉGSZERŰ FÉLREÉRTÉSE. – Aki hangszerre csak két húrt feszít, miként azok a tudósok, akik a **tudásösztönön** kívül csupán csak egy beléjük nevelt vallási ösztönrel rendelkeznek, az nem érti meg azokat, akik több húron játszanak. A magasabb, **sokhúros kultúra** lényege, hogy az alacsonyabb kultúra mindig félreérti; akkor például, amikor a művészet a vallásosság álcajaként jelenik meg. Hát igen, sokan csak vallásosak, és magát a tudományt is a vallási érzület keresésére használják, mint ahogy a süketnémák sem tudják, mi a zene, ha nem látnak hozzá mozgást.

282. PANASZDAL. – Korunknak talán előnye, hogy visszalépést és a vita contemplativa⁷ alábecsülését hozza magával. Be kell azonban vallanunk, hogy korunk szegény a nagy moralistákban, és Pascalt, Epiktétoszt, Senecát, Plutarkhoszt már alig olvasnak, és hogy a munka és a szorgalom – ami egyébként a nagy istennő,

⁷ Szemlélődő élet (latin).

az egészség kísérője – néha úgy tombol, mintha betegség volna. Mivel hiányzik az idő a gondolkodásra és a higgadtság a gondolkodásban, nem fontolgatja az ember az eltérő nézeteket: megelégszik azzal, hogy gyűlöli őket. Az élet iszonyú felgyorsulásával a szellemet és a szemet fél- vagy téves látáshoz és ítéléshez szoktatják: az emberek olyanok, mint az utazók, akik egy országot és lakosságát a vonatból ismerik meg. A megismerés önálló és óvatos pozícióját majdhogynem tébolyként becsmértlik, és rossz hírbe hozták a szabadszellemet, főként a tudósok, akik a szabadszellem művészetéből, ahogyan a dolgokat szemléli, hiányolják a pontosságot és a hangyaszorgalmat, a szabadszellemet magát pedig legszívesebben a tudomány valamely szegletébe száműznék: miközben a szabadszellemnek merőben más és magasabb feladata van, az, hogy magányos helyzetéből vezényelje a tudományos és tudós embereket, és megmutassa nekik a kultúra útjait és céljait. – Egy ilyen panasznak is, amilyenre rázendítettünk, valószínűleg eljön a maga ideje, és egyszer majd, a meditáció géniuszának hatalmas visszatérésekor, önmagától elhallgat.

283. A TEVÉKENY EMBER FŐ HIÁNYOSSÁGA. – A tevékeny emberekből rendszert hiányzik a magasabb tevékenység: úgy értem, az individuális. Hivatalnokként, kereskedőként, tudósként, vagyis bizonyos rendekbe tartozó lényekként tevékenyek, nem pedig egészen határozott egyes és egyedi emberekként; e tekintetben lusták. – A tevékenyek szerencsétlenségére tevékenységük egy kicsit szinte mindig esztelenség. A pénzt halmozó bankár esetében például nem kérdezhetünk rá szorgos tevékenysége ételmére és céljára: hisz nincs neki. A tevékenyek a mechanika ostobasága szerint úgy görögnek, mint a kövek. – Az emberek, mint minden időben, úgy most is, rabszolgákra és szabadokra oszthatók; mert aki nem rendelkezik napjának kétharmadával, az rabszolga, lehet egyébként bármi: államfő, kereskedő, hivatalnok vagy tudós.

284. A TÉTLENEK DICSÉRETE. – Annak jeleként, hogy a szemlélődő élet becsülete megcsappant, a tudósok most mohó élvezettel versengenek a tevékeny emberekkel, és úgy tűnik, hogy az élvezetnek ezt a fajtáját többre becsülik annál, ami tulajdonképpen megilleti őket, és ami valójában sokkal nagyobb élvezet. A tudósok szégyellik az otiumot⁸. Pedig a ráérés és a tétlenség nemes dolog. – Ha a tétlenség valóban minden bűn kezdete, akkor legalább minden erény közvetlen közelében megtalálható; a tétlen ember még mindig jobb, mint a tevékeny. – De azért nem gondoljátok, hogy a ráéréssel és a tétlenséggel rátok céloztam, lajhárok?

⁸ Tétlenség, henyélés (latin).

285. A MODERN NYUGTALANSÁG. – Nyugat felé a modern mozgalmasság egyre csak növekszik, közben az amerikaiak számára Európa lakosai összességében nyugalmat szerető, élveteg lényeknek tűnnek fel, holott ezek úgy röpködnek össze-vissza, mint a méhek és a darazsak. Ettől a hatalmas nyüzsgéstől a magasabb kultúra nem tudja beérlelni gyümölcseit; olyan ez, mintha az évszakok túl gyorsan követnék egymást. Nyugalom híján civilizációnk új barbárságba torkollik. A tevékenyek, azaz a nyughatatlanok egyetlen korban sem számítottak többnek, mint ma. Ezért a szemlélődő elem nagymértékű megerősítése az emberiség karakterének szükséges korrekciói közé tartozik. De immár minden higgadt és megállapodott szívű és fejű egyednek jogában áll azt hinnie, hogy nemcsak jó temperamentummal, hanem általánosan hasznos erénnyel is rendelkezik, és ezen erény megőrzésével ráadásul még egy magasabb feladatot is elvégez.

286. A TEVÉKENY EMBER RENYHESÉGE. – Azt hiszem, minden embernek mindenről önálló véleményt kell alkotnia, amiről egyáltalán lehetséges véleményt alkotni, hisz ő maga is önálló, egyszeri, és minden mással szemben új, soha nem volt álláspontot képvisel. A tevékeny ember lelke mélyén rejtőzködő renyheség viszont meggátolja az embert, hogy önnön kútjából merítsen. – A vélemények szabadságával ugyanaz a helyzet, mint az egészséggel: mindkettő egyedi, egyikről sem alkotható általános érvényű fogalom. Ami az egyik individuumnak elengedhetetlen az egészséghhez, az a másiknak betegséget okozhat – a szellem szabadságának eszközei és útjai magasabban fejlett természetek számára a szabadságtól való megfosztottság útjait és eszközeit jelenthetik.

287. CENSOR VITAE.⁹ – A szeretet és gyűlölet váltakozása hosszú időre olyan ember belső állapotára utal, aki szabadon akarja megítélni az életet; nem felejt, és mindent – jót és gonoszt – ráaggat a dolgokra. Végül, miután teleírta lelke tábláját tapasztalatokkal, nem veti meg és nem gyűlöli az életet, de nem is szereti: fölötte heverészik – egyszer nevető, másszor gyászos szemmel, és egyszer nyárias, másszor őszies a hangulata, akár a természetnek.

288. MELLÉKES SIKER. – Aki komolyan szabad akar lenni, minden kényszer nélkül elveszíti hajlamát a hibák és a bűnös szenvedélyek iránt; a harag és a bosszúság is egyre ritkábban támad rá. Akarata ugyanis semmit sem akar jobban, mint a megismerést és az eszközt hozzá, azaz: egy olyan tartós állapotot, amely a leginkább alkalmas a megismerésre.

⁹ Az élet bírása (latin).

289. A BETEGSÉG ÉRTÉKE. – Aki betegen nyomja az ágyat, időnként rádöbben, hogy szokványosan a hivatalába, az üzletébe vagy a társaságába betegedett bele, és elvesztette minden megfontoltságát önmagát illetően: ezt a bölcsességet annak a tétlenségnek köszönheti, amelyre a betegség kényszerítette.

290. VIDÉKI ÉRZÉS. – Ha az ember életének nincsenek szilárd, nyugodt horizontjai, mintegy hegy- és erdővonulatai, akkor még legbensőbb akarata is nyugtalanná, szétszórttá és vágyakozóvá válik, mint egy városlakóé; nem boldog, és nem is nyújt boldogságot.

291. A SZABAD SZELLEM EK ÓVATOSSÁGA. – Szabad érzületű, kizárólag a megismerésnek élő emberek gyorsan megtalálják külső életcéljukat, végső viszonyulásukat a társadalomhoz és az államhoz, és boldogan megelégednek például egy kis hivatallal vagy vagyonnal, ami épphogy elegendő a megélhetéshez; mert úgy rendezkedtek be az életre, hogy a külső javak nagy változása, sőt netán a politikai rendek összeomlása se borítsa fel az életüket. Minderre a lehető legkevesebb energiát fordítják, hogy minden összegyűjtött erejükkel – és mintegy mély lélegzetet véve – elmerüljenek a megismerés elemébe. Így remélhetik, hogy mélyre merülnek, és bizonytalannal lelátanak az „alapig”. – Egy ilyen szellem az eseményeknek csak az egyik csücskét ragadja meg szívesen, nem szereti a dolgok teljes kiterjedését és burjánzó redőzeteit: nem akar beléjük bonyolódni. – Ő is ismeri a szabadságnélküliséget, a függőség, a szolgáltatás hétköznapiját. Időnként azonban eljön a szabadság vasárnapja, máskülönben nem tudná elviselni az életet. – Valószínű, hogy még az emberek iránti szeretete is óvatos és kissé rövid lélegzetű, mert csak annyira akar belebonyolódni a vonzások és a vakság világába, amennyire a megismerés célja megköveteli. Abban bíz, hogy az igazságosság génusza mond majd valamit tanítványának és védencének, ha a vádló hangok netán szeretetben szegénynek neveznek. – Élet- és gondolkodásmódjában van némi kifinomult heroizmus, ami megvetésre méltónak tartja, hogy felkínálkozzék a tömegtiszteletnek, miként azt durvább bátyja teszi, és csendesen végigvonul a világon, majd ki belőle. Bármilyen labirintusokat vándorol is végig, bármilyen sziklák között kényszerítette is át időnként a világ áradata – ha kilép a fényre, világosan, könnyedén és szinte hangtalanul járja útját, és a napfény lehatol egészen a mélyére.

292. ELŐRE. – Biztos léptekkel, bizalommal előre a bölcsesség pályáján! Bármilyen vagy is, légy önnön tapasztalatod forrása! Hajítsd el lényedtől a rosszkedvet, bocsásd meg magadnak énedet, mert mindig százfokú létrádként szolgál, melyen felhágatsz a megismeréshez. A kor, melybe érzésed szerint szenvedő lényként ve-

tettek bele, boldogan magasztal e boldogságért, és azt kiáltja, lesz még részed tapasztalatokban, melyeket későbbi korok emberei talán már nélkülözni fognak. Ne vesd meg magad, amiért még vallásos voltál; derítsd ki, hogyan lehetett eredeti viszonyod a művészethez. Vajon nem tudod-e épp e tapasztalatokkal megértőbben követni a korábbi emberiség roppant útszakaszait? Nem épp azon a talajon, a tisztátalan gondolkodás talaján, mely időnként nem tetszett neked, érlelődtek-e a régebbi kultúrák legcsodálatosabb gyümölcsei? A vallást és a művészetet anyaként és dadaként kell szeretnünk – enélkül nem válhat bölcsésé az ember. De túl kell látni rajtuk, ki kell tudnunk nőni belőlük; ha megrekedünk bűvkörükben, nem érthetjük meg őket. Ugyanígy jártasnak kell lenned a történelemben és az „egyrészt-másrészt” mérlegserpenyőivel való óvatos játékban. Menj visszafelé a lábnyomokon, melyeken az emberiség tette meg szenvedéssel teli, nagy vándorútját a múlt sivatagában: így a legbiztosabb módon értesülhetsz arról, amire a későbbi emberiség már nem térhet vissza újra, avagy nem szabad visszatérnie. És miközben minden erőddel ki akarod kémlelni, miként köttettek meg a jövőendő csomói, saját életed a megismerés szerszámának és eszközének értékével gyarapodik. Kezedben ott a lehetőség, hogy elérd, hogy mindaz, mit átéltél – próbálkozások, tévutak, hibák, csalódások, szenvedélyek, szereteted és reményed –, a célban maradéktalanul felfakadjon. Szükségszerűen e cél is a kultúra gyűrűjének láncszemévé válik, és e szükségszerűségből következik majd az általános kultúra folyama. Ha tekinteted elég szilárd, hogy leláss lényed és megismeréseid sötét kútjának mélyére, tükrében akkor talán jövőbéli kultúrák csillagképeit is megláthatod. Azt hiszed, az ilyen élet túl fáradtságos, túl szegény a kellemetességekben? Akkor még nem tanultad meg, hogy nincs édesebb méz a megismerés mézénél, és hogy a búbánat csüggő felhőinek emléként kell szolgálniuk néked, melyből tejet fejsz enyhülésedhez. S ha eljön az öregkor, akkor látod csak igazán, mennyire hallottad meg a természetet, azt a természetet, ami az egész világot gyönyörrel uralja: ugyanaz az élet, mely csúcsát az öregkorban éri el, egy tartós, szellemi derű lágy napsugarában a bölcsességben is a csúcsra hág; mindkettőjünkkel, az öregséggel és a bölcsességgel is találkozol majd az élet valamely hegygerincén, mert így akarja a természet. Mert elérkezik az idő, és nincs ok a haragvásra, amiért közeleg a halál ködfellege. A fény felé – ez utolsó mozdulatod; a megismerés ujjongása – ez utolsó hangod.

291-292: A LÉNYEG.

Az ember a társas érintkezésben

293. JÓ SZÁNDÉKÚ TETTETÉS. – Az emberekkel való érintkezésben gyakran szükséges jó szándékkal úgy tennünk, mintha nem látnánk át cselekvésük indítékait.

294. MÁSOLATOK. – Nemritkán találkozunk jelentékeny emberek másolataival; és a legtöbb embernek, akárcsak a festmények esetében, a másolatok itt is jobban tetszenek, mint az eredetiek.

295. A SZÓNOK. – Beszélhet az ember a lehető legmegfelelőbbben, és mégis úgy, hogy az egész világ az ellenkezőjéről kiabál: különösen, ha az ember nem az egész világhoz beszél.

296. A BIZALOM HIÁNYA. – Barátok között hiba a bizalom hiánya, mely nem kifogásolható anélkül, hogy jóvátehetetlenné ne váljon.

297. AZ AJÁNDÉKOZÁS MŰVÉSZE. – Ha egy adományt csak azért utasítunk vissza, mert nem a megfelelő módon kínálták fel, az adományozóra haragszunk meg.

298. A VESZÉLYES PÁRTEMBER. – Minden pártban van valaki, aki a párt alapelveinek túlzottan hívó kinyilvánításával hitehagyásra ingerli a többieket.

299. A BETEG TANÁCSADÓJA. – Aki tanácsokat ad egy betegnek, az fölényben érzi magát vele szemben, akár elfogadják, akár elvetik tanácsait. Ezért gyűlölik a tanácsadókat ingerlékeny és büszke betegek még a betegségüknél is jobban.

300. AZ EGYENLŐSÉG KÉT FAJTÁJA. – Az egyenlőségmánia megnyilatkozhat úgy, hogy valaki – lekicsinyléssel, szekrécióval, gáncsoskodással – mindenki

mást szeretne lerántani magához, vagy pedig – elismeréssel, segítséssel, az idegen siker fölött érzett örömmel – magát szeretné mindenki mással együtt felmagsztalni.

301. ZAVARTSÁG ELLEN. – Ha nagyon zavarban lévő emberek segítségére akarunk sietni, és meg akarjuk nyugtatni őket, a legjobban tesszük, ha határozottan dicsérjük őket.

302. EGYES ERÉNYEK KÜLÖNÖS SZERETETE. – Mindaddig nem tulajdonítunk különösebb értéket egy erény birtoklásának, amíg nem érzékeljük, hogy az teljesen hiányzik ellenfelünkből.

303. MIÉRT MOND ELLENT AZ EMBER. – Az ember gyakran ellentmond egy véleménynek, miközben tulajdonképpen csak a hang ellenszenves, ahogyan előadták.

304. BIZALOM ÉS BIZALMASKODÁS. – Aki folyamatosan igyekszik ráerőltetni a bizalmaskodást valakire, az rendszerint nem biztos benne, hogy élvezi-e a másik bizalmát. Aki biztos a másik bizalmában, kevés súlyt helyez a bizalmaskodásra.

305. A BARÁTSÁG EGYENSÚLYA. – Egy másik emberhez fűződő viszonyunkban olykor akkor billen helyre a barátság egyensúlya, ha teszünk néhány grán¹ igazságtalanságot saját serpenyőnkbe.

306. A LEGVESZEDELMESEBB ORVOSOK. – Azok a legveszedelmesebb orvosok, akik született színészekként az ámítás tökéletes művészetével utánozzák a született orvosokat.

307. A HELYÉN LÉVŐ PARADOXON. – Ha elmés személyeket akarunk megnyerni egy állításnak, akkor az állítást néha roppant paradoxonként kell tálalnunk.

¹ Granum: nemesfémek és gyógyszerek mérésére szolgáló régi súlyegység, kb. 0,0729 gramm (latin).

308. HOGYAN NYERHETÜNK MEG BÁTOR EMBEREKET. – Bátor embereket úgy vehetünk rá valamely tetre, ha azt veszélyesebbnek tüntetjük fel annál, mint amilyen valójában.

309. ELŐZÉKENYSÉGEK. – Nem kedvelt személyek irányunkban tanúsított előzékenységét véteknek tudjuk be.

310. MEGVÁRAKOZTATÁS. – Ha idegesíteni akarjuk az embereket, és gonosz gondolatokat akarunk elültetni a fejükben, a legjobban tesszük, ha alaposan megvárakoztatjuk őket. Ettől amorálisok lesznek.

311. BIZALMAS EMBEREK ELLEN. – Azok az emberek, akik megajándékoznak teljes bizalmukkal, azt hiszik, hogy jogot formálhatnak a mi bizalmunkra is. Ez téves következtetés: ajándékokkal nem lehet jogokat szerezni.

312. A KIEGYENLÍTÉS ESZKÖZE. – Ha valakinek veszteséget okoztunk, gyakran elegendő, ha alkalmat adunk neki, hogy élcéloadjon rajtunk, és máris személyes elégtételt szerzünk neki, sőt meg is enyhítjük irányunkban.

313. A NYELV HIÚSÁGA. – Az ember akár elrejtí rossz tulajdonságait és bűnös szenvedélyeit, akár nyíltan bevallja őket, mindkét esetben hiúságának kíván kedvezni: figyeljük csak meg, milyen finoman különbözteti meg azokat, akik elől elrejtí tulajdonságait, és azokat, akikkel becsületes és nyíltszívű.

314. TAPINTATOSAN. – Ha senkit nem akarunk megbántani, senkit nem akarunk megkárosítani, az ugyanúgy lehet az igazságosság érzésének a jele, mint a féltékenység.

315. AMI A VITÁHOZ SZÜKSÉGES. – Aki nem tudja jégre tenni gondolatait, az ne bocsátkozzon heves vitába.

316. TÁRSAS ÉRINTKEZÉS ÉS ELBIZAKODOTTSÁG. – Az ember elfelejti az elbizakodottságot, ha mindig érdemes emberek között tudja magát; az egyedüllét

táplálja a gőgöt. A fiatalok azért elbizakodottak, mert magukhoz hasonlóakkal érintkeznek: egytől egyig semmik, de sokat akarnak jelenteni.

317. A TÁMADÁS INDÍTÉKA. – Az ember nemcsak azért támad meg valakit, hogy fájdalmat okozzon neki, vagy legyőzze, hanem talán azért is, hogy megbizonyosodjék az erejéről.

318. HÍZELGÉS. – Azok a személyek, akik hízelgéssel akarják elaltatni figyelmünket, veszélyes eszközt, mintegy olyan altatószert alkalmaznak, amely, ha nem hat, még éberebbé tesz.

319. A JÓ LEVÉLÍRÓ. – Aki nem ír könyveket, sokat gondolkozik, és nem kielégítő társaságban él, rendszerint jó levélíró.

320. A LEGRÚTABB. – Kétséges, hogy vajon egy utazó találhatna-e rútabb tájat bárhol a világon, mint az emberi ábrázatban.

321. A RÉSZVÉTET ÉRZŐK. – A részvétet érzők a mindenkor segítőkész természetek szerencsétlenségére ritkán osztoznak mások örömeiben: amikor mások boldogok, ők tétlenkednek, feleslegesek, nem érzik fölényüket, és ezért könnyen bosszankodnak.

322. AZ ÖNGYILKOS ROKONAI. – Az öngyilkos rokonai rossz néven veszik, amiért az öngyilkos jó hírükre való tekintettel nem maradt életben.

323. A HÁLÁDATLANSÁG ELŐRELÁTÁSA. – Aki nagyon nagy ajándékot ad, nem kap érte köszönetet; mert a megajándékozott az ajándék elfogadásával túl nagy terhet vett magára.

324. „ELMÉTLEN” TÁRSASÁGBAN. – Senki nem köszöni meg az elmés ember udvariasságát, ha alkalmazkodik egy olyan társasághoz, amelyben nem illik elmésnek mutatkozni.

325. TANÚK JELENLÉTE. – Az ember kétszeres elszántsággal veti magát a fuldokló után a vízbe, ha olyanok is jelen vannak, akik ezt nem merik megtenni.

326. HALLGATÁS. – Egy polémia folytatásának a legkellemetlenebb módja mindkét fél számára a bosszankodás és a hallgatás: mert a támadó a hallgatást rendszerint a megvetés jelének tekinti.

327. A BARÁT TITKA. – Kevés olyan ember van, aki nem árulja el barátai titkos ügyeit, ha nem talál témát a társalgáshoz.

328. EMBERSÉG. – A szellem hírességeinek embersége abban áll, hogy ha nem híres emberekkel érintkeznek, szinte ragaszkodnak hozzá, hogy nincs igazuk.

329. A FESZÉLYEZETI. – Azok az emberek, akik egy társaságban feszélyezve érzik magukat, minden alkalmat megragadnak, hogy a társaság közelükben lévő tagján, akivel szemben fölényben vannak, fölényüket nyilvánosan, a társaság előtt is bizonyítsák, úgy például, hogy évődnek az illetővel.

330. KÖSZÖNET. – A finom lelket az nyomasztja, ha tudja, hogy hálára kötelez valakit; a durvát pedig az, ha őt kötelezik hálára.

331. AZ ELIDEGENEDÉS JELE. – Két ember nézetei elidegenedésének az a legbiztosabb jele, ha ironikus megjegyzéseket tesznek egymásra, de egyikük sem érzi bennük az iróniát.

332. ÉRDEM ÉS ELBIZAKODOTTSÁG. – Ha valaki érdemekkel rendelkezik és elbizakodott, az sértőbb, mint ha egy érdem nélküli ember elbizakodott: az érdem ugyanis már önmagában is sértő.

333. A HANGHORDOZÁS VESZÉLYE. – Társalgás közben néha zavarba jövünk saját hanghordozásunk miatt, és ettől olyan megállapításokat teszünk, melyek egyáltalán nem felelnek meg véleményünknek.

334. TÁRSALGÁS KÖZBEN. – Teljesen a szokáson múlik, hogy társalgás közben a másíknak kiváltképp igazat adunk-e vagy sem: mindkettő egyformán értelmes.

335. A FELEBARÁTTÓL VALÓ FÉLELEM. – Azért félünk felebarátunk ellenséges hangulatától, mert attól félünk, hogy ezzel a hangulatával kifürkészi titkainkat.

336. FEDDÉSEL KITÜNTETNI VALAKIT. – Nagyon tekintélyes személyek még feddéseiket is úgy osztogatják, hogy azzal ki akarnak tüntetni bennünket. Ez arra figyelmeztet, hogy lám milyen különleges bánásmódban részesítenek bennünket. Teljesen tévesen értjük őket, ha feddésüket tényszerűen kezeljük, és védekezünk ellene; ezzel felbosszantjuk és elidegenítjük őket magunktól.

337. BOSSZANKODNI MÁSON JÓAKARATA MIATT. – Tévedünk annak megítélésében, hogy mások mennyire gyűlölnék bennünket és félnek tőlünk: mert azt a mértéket ismerjük ugyan, amelyben eltérünk egy másik személytől, iránytól, féltől, a másik azonban csak nagyon felületesen ismer, és ezért csak nagyon felületesen is gyűlöl bennünket. Sokszor találkozunk számunkra megmagyarázhatatlan jóakarral; ha azonban megértjük, sért bennünket, mert arról tanúskodik, hogy nem vesznek komolyan, nem tartanak elég fontosnak.

338. EGYMÁST KERESZTEZŐ HIÚSÁGOK. – Ha két egyformán hiú személy találkozik egymással, utólag kölcsönösen rossz benyomást őriz meg mindegyik a másíkról, mert mindketten azzal a benyomással voltak elfoglalva, amit a másikban akartak kelteni, így aztán semmilyen benyomást sem tettek egymásra; végül mindketten észreveszik, hogy fáradozásuk sikertelen, és ezért a másíkat teszik felelőssé.

339. A RAKONCÁTLANSÁG MINT JÓ ELŐJEL. – A fölényes szellem élvezi, hogy becsvágyó ifjak tapintatlanok, elbizakodottak, sőt még azt is, hogy ellenségesek vele szemben; tüzes csikók rakoncátlanságai ezek, akik még nem hordtak lovast a hátukon – hamarosan viszont büszkék lesznek, amiért hordhatnak.

340. MIKOR TANÁCSOS, HOGY NE LEGYEN IGAZUNK. – Olyan esetben, amikor a vádaskodó még igaztalanabbnak tartana bennünket, ha ellentmondanánk neki, vagy egyenesen megcáfolnánk, jól tesszük, ha az őt ért vádaskodásokat ellenvetés nélkül elfogadjuk, még akkor is, ha igaztalanok. Ily módon valakinek persze soha

nem lehet igaza, úgy, hogy közben mindig igaza legyen, és az illető végül a világ legjobb lelkiismeretével a legelviselhetetlenebb zsarnokká és gyöttrő szellemmé válik – és ami igaz az egyes emberre, előfordulhat a társadalom egész osztályainál is.

341. AKIKET TÚL KEVÉSSÉ TISZTELNEK. – Nagyon beképzelt személyek, akikkel szemben csekélyebb figyelem jelét tanúsítják, mint amit elvárnak, sokáig azzal ámítják magukat és másokat is, hogy ez nem így van; agyafűrt pszichológusok lesznek, hogy kiderítsék, a másik mégiscsak megfelelőképpen tisztelte őket: ha nem érik el céljukat, és lehull az ámítás fátyla, még inkább dühbe jönnek.

342. ŐSI ÁLLAPOTOK UTÓCSENGÉSE A BESZÉDBEN. – Ahogyan manapság a férfiak társalgás közben állítanak valamit, abban gyakran azoknak az időknek az utócsengése ismerhető fel, amikor ezek a férfiak jobban értettek a fegyverekhez, mint bármi máshoz: állításaitak úgy kezelik, mint célzó lövészek a fegyverüket, hol meg azt hiszi az ember, pengék surrogását és csörrenését hallja; egyes férfiak úgy csapnak le egy-egy állítással, mint egy vaskos furkósbottal. – Ezzel szemben a nők úgy beszélnek, mint azok a lények, akik évezredekkel korábban szövőszéknél ültek, vagy varrtak, vagy gyerekekkel játszadoztak.

343. AZ ELBESZÉLŐ. – Az elbeszélőn könnyen észrevenni, hogy azért beszél-e, mert érdeklí a factum, vagy azért, mert elbeszélésével érdeklődést akar kelteni. Az utóbbi esetben túloz, szuperlatívuszokat és hasonlókat használ. Ilyenkor rendszerint rosszabbul beszél, mert nem annyira a tárgyra, mint inkább önmagára gondol.

344. A FELOLVASÓ. – Aki drámai költeményeket olvas fel, saját jelleméről tesz felfedezéseket: bizonyos hangulatokhoz és jelenetekhez természetesebbnek találja a hangját, mint másokhoz, mint például mindahhoz, ami patetikus vagy bohókás, miközben a hétköznapi életben talán csak nem volt alkalma, hogy pátoszt vagy bohózatot fejezhessen ki.

345. VÍGJÁTÉKBA ILLŐ JELENET AZ ÉLETBEN. – Valaki egy témáról kigondol egy elmés véleményt, hogy előadja egy társaságban. Nos, vígjátékba illő, ahogyan kibontott vitorlákkal igyekszik ahhoz a bizonyos ponthoz, ahol a társaságot igyekszik felvenni hajójába, hogy elmondhassa véleményét: folyamatosan tereli a szót a cél felé, időnként irányt veszít, majd újra megtalálja, és végül elérkezik a pillanat:

már-már eláll a lélegzete – és ekkor a társaságból valaki ellopja szájából a véleményt. Ekkor mit tesz vajon? Ellentmond saját véleményének?

346. AKARATLANUL UDVARIATLANKODNI. – Ha valaki akarata ellenére udvariatlan egy másik emberrel, például nem köszönti, mert nem ismeri meg az illetőt, akkor bosszankodik, bár nem tehet szemrehányást magának; bántja, amiért a másik esetleg rossz véleménnyel lesz róla emiatt, vagy a búskomorság következményeitől tart, esetleg amiatt bánkodik, hogy megsértette a másikat – vagyis hiúság, félelem vagy részvét támadhat benne, esetleg mindhárom.

347. AZ ÁRULÓ MESTERMŰVE. – Az összeesküvőtárrsal szemben annak a bántó gyanúnak hangot adni, hogy vajon épp ő nem árulja-e el az embert, és mindezt ráadásul abban a pillanatban, amikor az ember maga is árulást követ el, a gonoszság mesterműve, mert ez okkupálja a másikat, és arra kényszeríti, hogy egy ideig gyanútlanul és nyíltan viselkedjen, és ezzel szabad kezét ad az igazi árulónak.

348. SÉRTENI ÉS SÉRTVE LENNI. – Sokkal kellemesebb, ha az ember megsért valakit, majd bocsánatot kér, mint ha őt sértik meg, és elfogadja a bocsánatkérést. Az első esetben az ember a hatalomról, azután pedig a jellem jóságáról tesz tanúbizonyságot. A másíknak meg *kell* bocsátania, ha nem akarja, hogy embertelennek tartsák; a másik megalázásának élvezete csekély e miatt az erőszakttétel miatt.

349. VITÁBAN. – Ha valaki ellentmond egy másik véleménynek, és eközben alakítja ki a sajátját, akkor a másik vélemény folyamatos tekintetbe vétele rendszerint kimozdítja a saját véleményt természetes pozíciójából: szándékosabbnak, csí-pősebbnek, talán valamelyest túlzónak is tűnik.

350. MESTERFOGÁS. – Aki valamely nehéz dolgot akar megszerezni valaki mástól, azt nem problémaként, hanem egyszerűen tervként kell előadnia, mintha az volna az egyetlen lehetőség; de ha az ellenfél szemében kifogás, ellentmondás dereng, gyorsan hagyja abba, semmi időt sem hagyhat a másíknak.

351. LELKIISMERET-FURDALÁS TÁRSASÁGI EGYÜTTLÉT UTÁN. – Miért van lelkiismeret-furdalásunk szokványos társasági együttlét után? Azért, mert fontos dolgokat könnyedén vettünk, mert a személyek megtárgyalása közben nem be-

széltünk teljesen hüen, vagy mert hallgattunk, amikor beszélnünk kellett volna, és mert időnként nem ugrottunk fel, és nem rohantunk el – röviden: mert úgy viselkedtünk, mintha mi is a társasághoz tartoztunk volna.

352. AZ EMBER TÉVES MEGÍTÉLÉSE. – Ha mindig azt fürkésszük, hogyan ítélnék meg bennünket, mindig bosszankodhatunk. Mert azok is tévesen ítélnék meg, akik a legközelebb állnak hozzánk („akik a legjobban ismernek”). Időnként még a jó barátok is egy-egy nem tetsző megjegyzéssel fejezik ki csalódottságukat; és vajon a barátaink lennének-e, ha alaposan ismernének? – A közönyösek ítéletei nagyon fájnak, mert elfogulatlanok, majdhogynem tárgyilagosaak. Sőt, ha észreveszszük, hogy valaki, aki ellenséges velünk szemben, egy titkos ponton olyan jól ismer bennünket, mint mi magunk, akkor bosszankodunk ám csak igazán!

353. A PORTRÉ ZSARNOKSÁGA. – Művészek és államférfiak, akik néhány vonás alapján gyorsan rakják össze egy ember vagy egy esemény teljes képét, legtöbbször azért igazságtalanok, mert ezután el is várják, hogy az esemény vagy az ember valóban olyan is legyen, amilyennek megfestették; valósággal azt követelik, hogy az illető olyan tehetséges, olyan agyafűrt, olyan igazságtalan legyen, amilyenek az ő képzeletükben él.

354. A ROKON MINT A LEGJOBB BARÁT. – A görögök, akik olyan jól tudták, mit jelent a barát – az összes népek között csak ők taglalták mélyen, sokrétűen, filozófiai szempontból a barátságot; a barát először és mindmáig utoljára nekik jelentett megoldásra érdemes problémát – ugyanezek a görögök a **rokonaikat** olyan kifejezéssel jelölték, ami a „barát” szuperlatívusza. Ez számomra megmagyarázhatatlan.

355. FÉLREISMERT TISZTESSÉG. – Ha valaki beszélgetés közben önmagát idézi („azt mondtam akkoriban”, „azt szoktam mondani”), akkor ez az elbizakodottság benyomását kelti, miközben inkább az ellenkező forrásból, de legalábbis tisztességből fakad, ami a pillanatot nem akarja olyan ötletekkel díszíteni és cicomázni, amelyek egy korábbi pillanathoz tartoznak.

356. AZ ÉLŐSKÖDŐ. – Az előkelő érzület teljes hiányára utal, ha valaki inkább függőségben, mások rovására akar élni, csak hogy ne kelljen dolgoznia; titokban rendszerint épp amiatt elkeseredett, akitől függ. – Az ilyen érzület sokkal gyakoribb a nőknél, mint a férfiaknál, és (történelmi okoknál fogva) sokkal bocsánatosabb is.

357. A BÉKÜLÉKENYSÉG OLTÁRÁN. – Vannak körülmények, amikor az ember csak úgy szerezhethet meg valamit valakitől, ha megsérti és az ellenségévé teszi az illetőt; ám utána annyira gyötri az érzés, hogy ellensége van, hogy kihasználja a békülékenység legelső, finomabb jelét, és ezt a valamit, ami korábban olyan fontos volt neki, hogy semmi áron sem vált volna meg tőle, most feláldozza a kiengesztelés oltárán.

358. A RÉSZVÉTELE MEGKÖVETELÉSE MINT AZ ELBIZAKODOTTSÁG JELE. – Vannak olyan emberek, akik ha dühbe jönnek és másokat megsértenek, először is azt követelik, hogy semmit ne vegyenek tőlük zokon, másodszor pedig azt, hogy részvétellel viseltessenek irántuk, mert heves paroxizmusban szenvednek. Idáig terjed az emberi elbizakodottság.

359. CSALI. – „Minden embernek megvan az ára” – ez nem igaz. De bizonyára minden ember számára akad egy csali, amelyre ráharap. Ezért, ha bizonyos embereket meg akarunk nyerni egy ügynek, akkor azt csupán emberbaráti, nemes, jószívű, áldozatos jelleg csillogásával kell feltüntetnünk – márpedig mivel ne lehetne ezt megtenni? – Ez az ő lelküknek édessége és torkossága; másoknak másuk van.

360. HOGYAN VISELKEDJÜNK, HA DICSÉRNEK. – Ha jó barátok dicsérik a tehetséges természetet, akkor az gyakran udvariasságból és jóakaratból örömet színlel, valójában azonban közönyös. Igazi lénye lomhán tűri a dicséretet, és egy tapodtat sem lehet vele elmozdítani a napról vagy az árnyékból, ahol heverészik éppen; az emberek azonban örömet akarnak szerezni a dicsérettel, és bántaná őket, ha nem örülnének dicséretüknek.

361. SZÓKRATÉSZ TAPASZTALATA. – Ha az ember egy dologban mesterré vált, akkor rendszerint a legtöbb egyéb dologban teljesen kontár marad; ám épp fordítva ítélik meg, ahogyan azt már Szókratész is megtapasztalta. Ez a fonák helyzet kellemetlenné teszi a mesterekkel való érintkezést.

362. AZ ELÁLLATIASODÁS ESZKÖZE. – A butasággal vívott harcban a legméltányosabb és legszelídebb emberek végül brutálissá válnak. Így talán a védekezés helyes útjára lépnek; mert a buta homlokra érvként jogosan az ököl illik. Mivel azonban, mint mondtuk, jellemük szelíd és méltányos, az önvédelem ezen eszköztől jobban szenvednek, mint amennyi szenvedést ők okoznak.

363. KÍVÁNCISISÁG. – Ha a kíváncsiság nem volna, keveset tennénk felebarátunk javára. Ám a kíváncsiság kötelesség vagy részvét néven belopakodik a boldogtalanok és szűkölködők házába. – Talán még az oly híres anyaszeretben is van egy jókora adag kíváncsiság.

364. HOGYAN SZÁMÍJTJA EL MAGÁT AZ EMBER A TÁRSASÁGBAN. – Az egyik ember ítéletei révén kíván érdekesnek feltűnni, a másik vonzalmaival és elutasításaival, a harmadik ismeretsegeivel, a negyedik elmagányosodásával – és közben mindnyájan elszámítják magukat. Mert az is, akinek bemutatják a színjátékot, az egyetlen figyelemre méltó színjátéknak magát képzei.

365. PÁRBAJ. – Minden becsületbeli ügy és párbaj javára elmondható, hogy ha valakinek az az ingerlő érzése támad, hogy nem akar élni, ha ez és ez ezt ezt mondja vagy gondolja róla, jogában áll eldönteni, hogy az ügyet az egyik vagy a másik halála döntse el. Amiatt, hogy az illető ilyen ingerlékeny, nincs mit pereskedni, ez a múlt öröksége, annak nagyságával és túlzásaival együtt, ami nélkül soha nem volt nagyság. Ha mármost létezik egy becsületkánon, amely a halál helyett megelégszik a vérrel, vagyis hogy egy szabályos párbaj után megnyugszanak a kedélyek, akkor ez nagy jótétemény, mert különben sok emberélet forogna veszélyben. – Egy ilyen intézmény egyébként arra neveli az embert, hogy vigyázzon kijelentéseivel, és kezelhetővé teszi őket.

366. ELŐKELŐSÉG ÉS HÁLA. – Az előkelő lélek szívesen érzi magát hála kötelezve, és nem tér ki gyáván az olyan alkalmak útjából, melyek iránt elkötelezte magát; utána ugyanolyan szenvtelen lesz a hála megnyilvánulásai iránt is; ezzel szemben az alacsonyabb lelkek berzenkednek minden elkötelezettség ellen, vagy utólag eltúlozzák a hála megnyilvánulásait, és túlságosan buzgólkodnak. Ez utóbbi egyébként alacsonyabb származású vagy szorongatott helyzetű személyek esetében is előfordul: ha nekik tesznek szívességet, azt a kegyelem csodájának tartják.

367. AZ ÉKESSZÓLÁS ÓRÁI. – Az egyik embernek ahhoz, hogy jól tudjon beszélni, olyasvalakire van szüksége, aki határozottan és elismerten fölényben van vele szemben, a másik csak olyasvalaki előtt tud teljesen szabadon beszélni és élni az ékeesszólás szerencsés fordulataival, akinek fölötte áll; az ok mindkét esetben ugyanaz: mindegyikük csak akkor beszél jól, ha sans gêne² beszél – az egyik azért,

² Fesztelenül, szókimondóan (francia).

mert a magasabbal szemben nem érzi a konkurencia, a versengés ösztönzését, a másik ugyanezért, csak az alacsonyabbra való tekintettel. – Nos, van egy egészen más emberfajta is, amelyik csak akkor beszél jól, ha versengve, győzelemtől hajtva beszél. Melyik a becsvágyóbb a két fajta közül: az, amelyik izgatott becsvágytól hajtva beszél jól, vagy amelyik ugyanilyen indítéktól vezérelve rosszul vagy sehogy sem beszél?

368. A BARÁTSÁGSZERZÉS TEHETSÉGE. – Azok közül az emberek közül, akik különös adottsággal rendelkeznek a barátságra, két típus tűnik ki. Az egyik folyamatosan halad felfelé, és fejlődése minden szakaszában annak megfelelő barátot talál. A barátok sorában, akikre ennél fogva szert tesz, ritka a belső összefüggés, néha viszály és ellentmondásosság jellemző rájuk: fejlődésének későbbi szakaszai éppígy megszüntetik vagy korlátozzák a korábbi barátokat. Ezt a típust tréfásan **létrának** is nevezhetjük. A másik típust az képviseli, aki nagyon különböző jellemekre és adottságokra hat vonzerővel, és így egész baráti kört szerez; ezek azonban minden különbözőségük dacára baráti kapcsolatba kerülnek egymással. Az ilyen embert **körnek** nevezhetnénk: mert valahogyan megvan benne e különböző képességek és természetek összetartozásának az előképe. – Egyébként a jó barát szerzésének az adottsága bizonyos emberekben sokkal nagyobb annál, hogy ő legyen jó barát.

369. TÁRSALGÁSI TAKTIKA. – Miután befejeztünk valakivel egy társalgást, legfőképpen azt a fültanút érdemes megszólítanunk, akinek teljes ragyogásában mutathattuk meg elmésségünket és kedvességünket. Így tesznek az okos emberek, ha meg akarnak nyerni valakit: társalgás közben a legjobb lehetőségeket kínálják fel az illetőnek, hogy tehessen egy-egy elmés megjegyzést és ehhez hasonlókat. Mulatságos elképzelni egy olyan társalgást, melyet két nagyon okos ember folytat: kölcsönösen meg akarják nyerni maguknak a másikat, és ezért társalgás közben a legszebb lehetőségeket hajigálják egymáshoz, miközben egyik sem él velük: így aztán az egész társalgás elmésség és kedvesség nélkül zajlik, mert mindegyik fél a másiknak kínálja fel az alkalmat, hogy kinyilvánítsa elmésségét és kedvességét.

370. A ROSSZKEDV KIROBBANÁSA. – Az, akinek nem sikerül valami, sikertelenségét inkább egy másik ember gonosz akaratának, mintsem a véletlennek tulajdonítja. Ingerültsége azáltal enyhül, hogy egy személyt, nem pedig egy dolgot képzel sikertelensége okának; mert személyeken bosszút állhat az ember, a véletlen szörnyű hatásait viszont neki kell lenyelnie. Ezért jelöl meg egy fejedelem környezete egyetlen embert mint állítólagos okot, és áldozza azt fel az udvaroncok érdekében, ha a fejedelemnek nem sikerül valami; a fejedelem különben mindnyájukon kitöltene rosszkedvét, elvégre a sors istennőjén nem állhat bosszút.

371. A KÖRNYEZET SZÍNÉNEK FELVÉTELE. – Miért annyira fertőző a vonzalom és az ellenszenv, hogy az ember szinte képtelen erős érzelmű ember közelében élni anélkül, hogy ne telne meg a mellette és az ellene szóló érvekkel, mint a fazék? Először: nagyon nehéz visszatartani teljesen az ítéletet, hiúságunk többnyire el sem viselné; ez ugyanolyan színű, mint a gondolati és érzelmi szegénység, a féltékenység vagy a férfiatlanság: így legalább rákényszerülünk, hogy állást foglaljunk, akár környezetünk ítélete ellen is, ha ez az álláspont nagyobb élvezetet okoz büszkeségünknek. Rendszerint azonban – és ez a második érv – el sem jut a tudatunkig, hogy a közöny vonzalommal vagy ellenszenvvel alakul át, és lassanként hozzászokunk környezetünk érzésmódjához, és mivel a rokonszenves beleegyezés és kölcsönös megértés végtelenül kellemes, hamarosan környezetünk minden jelét és pártzínét magunkon viseljük.

372. IRÓNIA. – Az irónia csak pedagógiai eszközként helyénvaló, amikor egy tanár alkalmazza bármilyen érintkezés során a diákjainál: célja megalázás, megszégyenítés, de gyógyító jellegű, és jó szándékokat ébreszt az iránt, aki alkalmazta, tiszteletet, hálát parancsol, miként az orvossal szemben is így érzünk. Aki ironizál, tudatlannak álcázza magát, méghozzá olyan jól, hogy a vele beszélgető diákok bedőlnek, és elhiszik, hogy többet tudnak az ironizáló tanárnál, ettől elbizakodnak, és elárulják mindenféle gyengéjüket; megfélemedeznek az óvatosságról, és olyanok mutatkoznak, amilyenek – míg nem a lámpás, melyet a tanár tartott az arcuk elé, hirtelen megalázóan visszaveti rájuk a fényét. – Ahol nincs tanár-diák kapcsolat, az irónia illetlenség, közönséges affektus. Minden ironikus író ostoba emberekre számít, akik mindenki mással szemben fölényben akarják érezni magukat az íróval együtt, akit elbizakodottságuk szócsövének tekintenek. – Az irónia, akárcsak a szarkazmus szokássá válása egyébként megrontja a karaktert, fokozatosan kárörvendő fölényesség tulajdonságát kölcsönzi az embernek: az ember végül harapós kutyához hasonlít, amelyik – a harapáson kívül – nevetni is megtanult.

373. FENNHÉJÁZÁS. – Semmitől sem kell jobban óvakodnunk, mint annak a gaznak az elburjánzásától, amelynek fennhéjázás a neve, és amely tönkreteszi minden jó termésünket; mert van fennhéjázás a szívélyességben, a tiszteletadásban, a jó szándékú bizalomban, a kedveskedésben, a baráti tanácsban, a hibák bevallásában, a mások iránti részvételben is, és mindezek a szép dolgok ellenszenvet keltenek, ha ez a gaz kisarjad bennük. A fennhéjázó ember, vagyis az, aki többet akar jelenteni annál, ami **vagy aminek számít**, mindig elszámítja magát. Elkönnyelheti ugyan a pillanatnyi sikert, ha azok, akikkel szemben fennhéjázó, félelemből vagy kényelemből többnyire annyira tisztelik, amennyire megköveteli; ám csúful bosszúszít állnak, ha ugyanannyit vonnak le értékéből, amennyit addig tulajdonítottak

neki, mint amennyivel többet ő követelt tőlük. Nincs semmi, amit az emberek drágábban fizetnének meg, mint a megaláztatás. A fennhéjázó ember valódi, nagy érdemét azzal teheti gyanússá és jelentéktelenné mások szemében, ha poros lábbal rálép. – Még a büszkeség is csak ott volna megengedhető, ahol az ember egészen bizonyos lehet, hogy nem értik félre, és nem tekintik elbizakodottnak – mint például barátokkal és feleségekkel szemben. Mert a társas érintkezésben nincs nagyobb balgaság, mint a fennhéjázás hírébe keveredni; ennél csak az rosszabb, ha az ember nem tanult meg udvariasan hazudni.

374. PÁRBESZÉD. – A tökéletes beszéd a párbeszéd, mert mindaz, amit a **másik félre való szigorú tekintettel** az egyik fél mond: annak bizonyos hangszíne, csenge, a szavakat kísérő mozdulat, ugyanolyan, mint ami a levelezésben történik; egy és ugyanaz a dolog a lelki kifejezés számos fajtáját mutatja meg aszerint, hogy épp kinek ír az ember. A párbeszédben csak egyetlen gondolati fénytörés van: a beszélőtárs, aki olyan, mint egy tükör, melyben gondolatainkat lehetőleg szépnek akarjuk látni. Mi a helyzet azonban, ha két, három vagy még több beszélőpartnerünk van? Akkor a beszélgetés szükségszerűen veszít individualizáló finomságából, a különböző tekintetbevételek keresztezik, kioltják egymást; egy fordulat, ami az egyiknek jólesik, nem felel meg a másik gondolkodásának. Ha tehát az ember több beszélgetőtárral társalog, arra kényszerül, hogy visszavonuljon önmagához, és olyannak találja a tényeket, amilyenek, de fossza meg a tárgyakat a humanitás játékos éterétől, ami egy beszélgetést a világ legkellemesebb dolgává teszi. Hallgassuk csak meg azt a hangnemet, amelyet férfiak férficsoportokkal folytatott társalgás során szoktak használni: olyan az, mintha az egész beszéd alapbasszusa így szólna: „Ez és ez vagyok **én**, ezt és ezt mondom **én**, gondolatok csak, amit akartok!” Ez az oka annak, amiért elmés nők többnyire meglepő, kínos, riasztó benyomást tesznek arra a férfira, aki társaságban ismeri meg őket: a sokaknak, sokak előtt elmondottak megfosztják a szellemi szeretetreméltóságtól, és csak a tudatos önreflexió, a taktikázás és a nyilvános diadal szándékának rikító fényében tűnnek fel: miközben ugyanazok a nők párbeszédben újra asszonyokká válnak, és visszanyerik szellemi bájukat.

375. UTÓLAGOS HÍRNEV. – Egy távoli jövő elismerésében reménykedni csak akkor érdemes, ha feltételezzük, hogy az emberiség lényegét tekintve változatlan, és minden nagyságot nemcsak egy, hanem minden időben nagynak fognak érzékelni. Ez azonban tévedés; az emberiség minden szépről és jóról kialakult érzése és ítélete nagyon erősen változik; ábrándokat kerget hát az ember, ha azt hiszi magáról, hogy egy mérföldre előrébb jár az úton, és hogy az egész emberiség a **mi** utcánkon vonul. Ráadásul: egy tudós, akit félreismernek, manapság biztos számíthat arra, hogy felfedezését mások is felfedezik, és a legjobb esetben később egyszer majd egy

történész elismeri, hogy ezt és ezt már ő is tudta, csak nem volt abban a helyzetben, hogy hitelt szerezzen tételének. Az elnemismertséget az utókor mindig az erő hiányaként értékeli. – Röviden, a gőgös elmagányosodást ne dicsérjük oly könnyen. Akadnak egyébként kivételek is; azok azonban többnyire hibáink, gyengéink és bolondériáink, melyek megghiúsítják nagy tulajdonságaink elismerését.

376. A BARÁTOKRÓL. – Tisztázd csak egyszer önmagaddal, milyen különbözőek az érzések, milyen megosztottak a vélemények még legközelebbi ismerőseid között is; hogy barátaid fejében még ugyanazok a vélemények is egészen más helyet foglalnak el, és más a súlyuk, mint a tiédben; hogy hányféle indíték vezethet félreértésre, ellenséges szanaszét-menekvéshez. Ezek után így szólsz majd magadhoz: milyen ingatag talajon áll minden szövetségünk és barátságunk, milyen közel vannak a hideg záporosók és gonosz viharok, milyen elmagányosodott minden ember! Ha belátja ezt az ember, és még azt hozzá, hogy minden vélemény és annak jellege és ereje embertársai esetében éppolyan szükségszerű és felelőtlen, mint amilyenek cselekedeteik, szeme lesz a jellem, a foglalatosság, a tehetség, a környezet feloldhatatlan összefonódásából adódó vélemények belső szükségszerűségére – és így talán megszabadul azon érzés keserűségétől és súlyától, amellyel ama bölcs kiáltott fel: „Barátaim, nincsenek barátaim!” Sokkal inkább azt fogja vallani magának: igenis vannak barátaid, ám a veled kapcsolatos tévedés, a csalóka látszat vezette őket hozzád; és meg kellett tanulniuk hallgatni, hogy a barátaid maradjanak; mert az ilyen emberi kapcsolatok szinte majdnem mindig azon alapulnak, hogy néhány dolgot soha nem mondunk ki, sőt még csak nem is érintünk; de ha elkezdenek gurulni ezek a kövecskék, akkor követi őket a barátság is, és összetörik. Vajon vannak-e olyan emberek, akik nem sértődnének meg halálosan, ha megtudnák, voltaképpen mit tudnak róluk legbizalmasabb barátaik? – Miközben megismerjük magunkat, és lényünket vélemények és hangulatok változó szférájának tekintjük, és ezzel megtanuljuk egy kicsit lekicsinyelni, újra egyensúlyba kerülünk a többiekkel. Igaz, jó okkal kicsinyeljük le minden ismerősünket, legyenek akár a legnagyobbak is; de ugyanoly jó okkal magunk ellen is fordíthatjuk ezeket az érzéseket. – És ezért ki akarunk tartani egymás mellett, mivel hát magunk mellett is kitartunk; és talán mindenkinek eljön egyszer az örömteli óra, amikor így szól majd:

– Barátaim, nincsenek barátaim! – kiáltott fel a haldokló bölcs.

– Ellenségeim, nincsenek ellenségeim! – kiáltom én, az élő bolond.

Handwritten text at the top of the page, possibly a title or introductory paragraph.

Main body of handwritten text, consisting of several paragraphs. The text is written in a cursive script and is somewhat faded.

Handwritten text at the bottom of the page, possibly a conclusion or signature.

Asszonyok és gyerekek

377. A TÖKÉLETES ASSZONY. – A tökéletes asszony az ember magasabb típusa, mint a tökéletes férfi: és sokkal ritkább is. – Az állatok természettudománya szolgáltatja azt az eszközt, amellyel valószínűsíthető ez a megállapítás.

378. BARÁTSÁG ÉS HÁZASSÁG. – Valószínűleg a legjobb barát kapja a legjobb feleséget is, mert a jó házasság a barátsághoz szükséges tehetségen nyugszik.

379. A SZÜLŐK TOVÁBB ÉLÉSE. – A szülők jellemének és érületének viszonyában meglévő feloldatlan disszonanciák tovább csengenek a gyerek lényében, és alkotják belső szenvedéstörténetét.

380. AMIT AZ ANYÁTÓL ÖRÖKÖL AZ EMBER. – Minden férfi hordoz magában egy asszonyképet, amit az anyjától örököl: ez határozza meg, hogy becsüli, avagy lebecsüli az asszonyokat, vagy hogy általában közömbös-e irántuk.

381. A TERMÉSZET HELYREIGAZÍTÁSA. – Ha az embernek nincs jó apja, szenvedzen magának egyet.

382. APÁK ÉS FIÚK. – Az apák sok dolguk miatt nem érnek rá jóvátenni, hogy vannak fiaik.

383. ELŐKELŐ NŐK TÉVEDÉSE. – Az előkelő nők azt gondolják, hogy valami nincs is, ha nem lehet beszélni róla társaságban.

384. FÉRFIBETEGSÉG. – Az önmegvetés férfibetegsége ellen az a legjobb orvosság, ha okos asszony szereti a férfit.

385. EGYFAJTA FÉLTÉKENYSÉG. – Az anyák könnyen féltékenyek fiaik barátaira, ha azok különös sikereket érnek el. Egy anya a fiában rendszerint jobban szereti önmagát, mint a fiút.

386. ÉSSZERŰ ESZTELENSÉG. – Az élet és az értelem érett állapotában az embernek az az érzése támad, hogy az apjának nem volt joga nemzenie őt.

387. ANYAI JÓSÁG. – Bizonyos anyáknak boldog, tisztelt gyerekek kellene, másoknak boldogtalanok: különben nem mutatkozhat meg anyai jóságuk.

388. KÜLÖNBÖZŐ SÓHAJOK. – Néhány férfi azért sóhajtozik, mert megszöktették a feleségét, a legtöbb viszont azért, mert senki sem akarja megszöktetni.

389. SZERELMI HÁZASSÁG. – Az a házasság, amelyet szerelemből kötnek (az úgynevezett szerelmi házasság), az apa tévedésének és az anya szükségletének (igényének) köszönhető.

390. NŐI BARÁTSÁG. – A nők igen jól köthetnek barátságot egy férfival; ám hogy meg is őrizzék azt – ahhoz bizonyára hozzásegít némi testi ellenszenv is.

391. UNALOM. – Sokan, különösen a nők, nem ismerik az unalom érzését, mert soha nem tanultak meg tisztességesen dolgozni.

392. A SZERETET EGYIK ELEME. – Az asszonyi szeretet minden fajtájában az anyai szeretetből is napvilágra kerül valami.

393. A HELY ÉS A DRÁMA EGYSÉGE. – Ha a házastársak nem élnének együtt, gyakoribb volna a jó házasság.

394. A HÁZASSÁG SZOKÁSOS KÖVETKEZMÉNYEI. – Minden érintkezés, ami nem emel fel, lehúz, és fordítva; rendszerint ezért süllyednek le némiképp a férfiak, ha megnősülnek, míg a nő valamelyest felemelkedik. Túlságosan szellemi típusú

férfiaknak épp ezért van ugyanannyira szükségük a házasságra, mint amennyire berzenkednek ellene, akár valamely orvosság ellen.

395. MEGTANÍTANI PARANCSOLNI. – Szerény körülmények között élő családból származó gyerekeket neveléssel éppen úgy meg kell tanítani parancsolni, mint más gyerekeket engedelmeskedni.

396. AKI SZERELMES AKAR LENNI. – Azok a jegyesek, akiket megállapodás köt egybe, gyakran azon fáradoznak, hogy egymásba szeressenek, hogy megszabaduljanak a hideg, számító haszonlesés vádjától. Ugyanígy azok, akik haszonlesésből fordultak a kereszténységhez, azon fáradoznak, hogy valóban hívők legyenek; így könnyebb áhítatos képet ölteni.

397. A SZERELEMBEN NINCS MEGNYUGVÁS. – Az a zenész, aki a lassú tempót szereti, ugyanazokat a zenedarabokat egyre lassabban fogja játszani. Ehhez hasonlóan a szerelemben sincs megnyugvás.

398. SZEMÉRMESSÉG. – A nő szépségével általában szemérmessége is nő.

399. TARTÓS HÁZASSÁG. – Az a házasság, amelyben a társak a másik révén akarnak egyéni célokat elérni, jól összetart – például ha az asszony a férfi révén híres, a férfi az asszony révén kedvelt akar lenni.

400. PRÓTEUSZ-TERMÉSZET. – Az asszonyok szerelemből teljesen olyanná válnak, amilyennek az őket szerető férfiak képzeletében élnek.

401. SZERELEM ÉS BIRTOKLÁS. – Ha egy nő szeret egy jelentékeny férfit, általában egyedül akarja birtokolni. Szívesen zár alatt tartaná, ha hiúsága nem beszélné le erről: a hiúság azt kívánja, hogy a férfi másoknak is jelentékenynek tűnjön.

402. A JÓ HÁZASSÁG PRÓBÁJA. – A jó házasság bizonyítéka, ha kibír egyszer egy „kivételt”.

403. HOGYAN LEHET BÁRKIT BÁRMIRE RÁVENNI. – Zaklatással, félelemkel-
téssel, hajszolt munkával és gondolatokkal bárkit el lehet fárasztani és gyengíteni,
hogy az illető egy bonyolultnak tűnő feladatnak immár nem áll ellen, inkább meg-
adja magát – tudják ezt a diplomaták és az asszonyok is.

404. TISZTELHETŐSÉG ÉS TISZTESSÉG. – Azok a lányok, akik kizárólag ifjúi
bájaikkal akarják biztosítani megélhetésüket egész életükre, és akiknek ravaszságát
okult anyák susmusolása finomítja, pontosan ugyanazt akarják, mint a hetérák,
csak hogy azok okosabbak és tisztességtelenebbek, mint ezek.

405. ÁLARCOK. – Vannak nők, akiknek nincs bensejük, bárhol keresi is az
ember: csupáncsak álorcák. Sajnálatra méltó az a férfi, aki összeáll ilyen, szinte kí-
sérteties, szükségszerűen kielégíteni képtelen nőekkel; ám éppen ezek képesek a leg-
jobban felizgatni a vágyát: a férfi egyre keresi a nő lelkét – csak keres és keres.

406. A HÁZASSÁG MINT HOSSZÚ TÁRSALGÁS. – A házasságkötés előtt ala-
posan megfontolandó a következő kérdés: hiszed-e, hogy öregkorodig jól tudsz
majd társalogni ezzel a nővel? A házasságban minden más tranzisztorkus, ám az
érintkezés leghosszabb ideje a társalgásé.

407. LEÁNYÁLMOK. – Tapasztalatlan lányok azzal az elképzeléssel hízelegnek
maguknak, hogy hatalmukban áll boldoggá tenni egy férfit; később megtanulják,
hogy ez annyit jelent: alábecsülik a férfit, ha azt feltételezik róla, hogy boldogságá-
hoz csak egy lányra van szüksége. – A női hiúság megköveteli, hogy egy férfi több
legyen boldog férjnél.

408. FAUST ÉS GRETCHEN KIHALÁSA. – Egy tudós igen találó megjegyzése
szerint a jelenlegi Németország művelt férfiai Mefisztó és Wagner keverékére hason-
lítanak, Fausta azonban egyáltalán nem, aki nagyapáink érzése szerint (legalábbis
fiatalkorukban) ott szibongott bennük. A Gretchenek tehát – hogy folytassuk az
előző mondatot – két oknál fogva nem illenek hozzájuk. És mivel már nem áhí-
toznak rájuk, úgy tűnik, kihálnak.

409. A LÁNYOK MINT GIMNAZISTÁK. – Az ég szerelmére, csak nehogy már
a lányoknál is alkalmazzuk gimnáziumi képzésünket! Azt, ami sokszor szellemdús,
tudásra szomjazó, tüzes ifjainkat – tanáraik képére formálja!

410. VETÉLYTÁRS NÉLKÜL. – A nők könnyen észreveszik a férfin, hogy a lelkét elhódította-e már valami más; azt akarják, hogy ne legyen vetélytársuk, és zokon veszik a férfi becsvágyának céljait, politikai feladatait, tudományát és művészetét, ha szenvedéllyel hódol nekik, hacsak emiatt nem tündököl dicsfényben – ilyenkor azt remélik, hogy a szerelmi kapcsolatban ők is jobban tündökölnek; ha így áll a helyzet, a szeretőt részesítik előnyben.

411. NŐI INTELLEKTUS. – A nők intellektusa a tökéletes uralom, a szellemi jelenlét és minden előny kihasználása alakjában mutatkozik meg. Ezt alapvető tulajdonságként adják örökül gyermekeiknek, az apa – homályosabb háttérként – az akaratot adja hozzá. Az ő hatása mintegy a ritmust és a harmóniát határozza meg, amellyel majd végig kell játszani az új életet; a melódia azonban már a nőtől származik. – Azokhoz szólva, akik megfelelőképpen eligazodnak a dolgokban: az értelem az asszonyoké, a férfiaké a lelkület és a szenvedély. Nem ellenkezik ez azzal, hogy a férfiak értelmükkel valóban sokkal többre viszik: mélyebb, erősebb ösztönzőerő hajtja őket; ez gyarapítja értelmüket, ami önmagában passzív. A nők némán álmélkodnak azon a nagy tiszteleten, amellyel a férfiak lelkületüknek adóznak. Ha a házastárs kiválasztásakor a férfiak főképp mélyebb, kedélyesebb, a nők viszont okos, józan szellemű és ragyogó lényt keresnek, akkor alapjában véve érthető, hogy a férfi az eszményi férfit, a nő pedig az eszményi nőt, vagyis nem kiegészítését, hanem saját kiváló tulajdonságainak tökéletesítését keresi.

412. HÉSZIODOSZ EGYIK ÍTÉLETÉNEK IGAZOLÁSA. – Az asszonyi okosságnak egyik jele, hogy szinte mindenütt értettek ahhoz, hogy eltartassák magukat, mint a herék a méhkasban. De vegyük csak fontolóra, mit is jelent ez eredetileg, és miért nem a férfiak tartatják el magukat a nőkkel. Biztosan azért, mert a férfiak hiúsága és becsvágya nagyobb, mint az asszonyok okossága; mert az asszonyok megértették, hogy alárendeltséggel túlnyomó előnyt, sőt hatalmat biztosíthatnak maguknak. Az asszonyi okosság eredetileg valószínűleg még a gyereknevelést is arra használta, hogy lehetőleg kivonja magát a munka alól. Ha valóban dolgoznak, például vezetik a háztartást, még manapság is értenek ahhoz, hogy észbontó hűhót csapjanak e körül: ezért a férfiak a nők tevékenységének érdemét rendszerint tízszeresen túlbecsülik.

413. A RÖVIDLÁTÓK SZERELMESEK. – Alkalomadtán elegendő egy erősebb szemüveg, hogy a szerető férfit kigyógyítsuk; és ha valaki rendelkezne olyan képzelőerővel, hogy egy arcot, egy alakot húsz évvel idősebbnek is el tudjon képzelni, talán teljesen zavartalanul mehetne végig az életen.

414. AMIKOR A NŐK GYŰLÖLNEK. – A gyűlölet állapotában a nők veszélyesebbek, mint a férfiak; mindenekelőtt azért, mert felizgatott, ellenséges érzésükben nincsenek tekintettel a méltányosságra, hanem gyűlöletüket zavartalanul fokozzák a végső konzekvenciáig, továbbá azért, mert gyakorlottak abban, hogy sebezhető helyet találjanak (ami minden embernek, minden félnek van), és beledöfjenek: jó szolgálatot tesz ebben pengeéles elméjük (míg a férfiak a seb látványától visszafogottabbak, gyakran nagylelkűbbek és békülékenyek lesznek).

415. SZERELEM. – Az a bálványimádás, amit a nők a szerelemmel művelnek, alapjában és eredetileg az okosság találmánya, mellyel a nők a szerelem eszményítése révén gyarapították hatalmukat, és a férfiak szemében egyre kíváncsabbnak tüntették fel magukat. A szerelem e túlzott felértékelésének évszázados szokásával az történt, hogy a nők saját hálójukba gabalyodtak, és megfélemeztek a szerelem eredetéről. Most inkább ők a megcsalatottak, mint a férfiak, és ezért jobban is szenvednek a csalódás miatt, ami minden nő életében szinte szükségszerűen bekövetkezik – ha van még egyáltalán elég fantáziájuk és értelmük a csalatkozáshoz és kiábránduláshoz.

416. A NŐK EMANCIPÁCIÓJÁRÓL. – Képesek-e a nők egyáltalán valamivel kapcsolatban egyszerre jó és rossz érzéseket táplálni, amikor annyira megszokták, hogy szeressenek? Ezért aztán nem annyira ügyekkel, mint inkább személyekkel szemben elfogultak: ha azonban ügyekkel szemben elfogultak, akkor azonnal annak párthívei lesznek, és ezzel elrontják az ügy tiszta, ártatlan hatását. Így nem csekély a veszély, ha rájuk bízák a politikát és a tudomány egyes területeit (például a történelmet). Mert mi volna ritkább az olyan nőnél, aki valóban tudná, hogy mi a tudomány? A legjobbak ráadásul titkon inkább a tudomány lebecsülését táplálják keblükben, mintsem hogy bármi révén is fölényben volnának vele szemben. Mindez egyszer talán másként is lehet, egyelőre azonban így van.

417. IHLET A NŐK ÍTÉLETÉBEN. – Azokat a hirtelen döntéseket, amelyeket a nők szoktak hozni valami mellett vagy valami ellen, a személyes kapcsolatok kitörő vonzalmak vagy ellenszenvek kiváltotta villámgyors felderüléseit, röviden: a női igazságtalanság bizonyítékait a szerető férfiak rajongással övezik, mintha minden nőnek a bölcsesség adna ihletet a delphoi üst és a babérfüzér nélkül is: megnyilvánulásait ezután még sokáig szibillikus orákulumként értelmezik és kezelik. Ha azonban meggondolja az ember, hogy valami mindig felhozható bármely személy, bármely dolog mellett, de éppúgy ellene is, és hogy bármely dolognak nemcsak

két, hanem három és négy oldala is van, akkor szinte lehetetlen teljesen melléfogni ezekkel a hirtelen döntésekkel; sőt azt is mondhatni: a dolgok természete alapján a nőknek mindig igazuk van.

418. HA AZ EMBER HAGYJA, HOGY SZERESSÉK. – Mivel két szerető személy közül rendszerint az egyik a szerető, a másik pedig a szeretett, kialakult az a hit, hogy minden szerelmi ügyletben a szerelemnek kiegyensúlyozott a mértéke: minél többet ragad magához belőle az egyik, annál kevesebb marad a másiknak. Csak kivételesen fordul elő, hogy a hiúság mindkét felet ráveszi, hogy ő az, akit szeretni kell; így mindkettő hagyni akarja, hogy szeressék: ebből, különösen a házasságban, különféle, félig mókás, félig abszurd jelenetek adódnak.

419. ELLENTMONDÁSOK ASSZONYI FEJEKBEN. – Mivel az asszonyok sokkal inkább személyesek, mintsem tárgyilagosak, gondolatkörükben megférnek logikai szempontból ellentétes irányzatok: épp ezen irányzatok képviselőiért szoktak lelkesedni, és fogadják el mindenestől azok rendszereit; miközben mindenütt holt tér keletkezik, ahol később majd egy új személyiség kerül túlsúlyba. Lehetséges, hogy az egész filozófia csupán egy öregasszony fejében kialakult, efféle holt teremből áll.

420. KI SZENVED JOBBAN? – Egy nő és egy férfi személyes összeütközése és veszekedése után az egyik fél jobban szenved attól az elképzeléstől, hogy fájdalmat okozott a másiknak; miközben a másik jobban szenved a miatt az elképzelés miatt, hogy nem okozott elég fájdalmat a másiknak, ezért azon fáradozik, hogy könnyekkel, zokogással és zavarodott ábrázattal utólag még a másik fél szívét is megnehezítse.

421. ALKALOM AZ ASSZONYI NAGYLELKÜSÉGRE. – Ha az ember egyszer gondolatban túlteszi magát az erkölcs igényein, akkor megfontolhatná, hogy a természet és az ész a férfit vajon nem ösztönzi-e egymás után többször is házasságra: úgyhogy először huszonnégy éves korában elvesz egy idősebb lányt, aki szellemileg és erkölcsileg fölényben van vele szemben, és vezetőként átsegíti a huszonévesek veszélyein (becsvágyon, gyűlöleten, önmegvetésen és minden egyéb szenvedélyen). Ennek a nőnek a szerelme később egészen anyai szeretetté válna, és nemcsak elviselné, hanem a legtitkosabb módon támogatná is, ha a férfi harmincas éveiben egy egészen fiatal lánnyal lépne kapcsolatba, akinek a nevelését maga venné kézbe. – A házasság a férfi húszas éveiben szükséges, a harmincasokban hasznos, de

→259.

nem szükséges intézmény: későbbi életében pedig gyakran kártékonnyá válik, és a férfi szellemi visszafejlődését segíti elő.

422. A GYEREKKOR TRAGÉDIÁJA. – Talán nem ritkán fordul elő, hogy nemességre és magasra törekvő embereknek gyerekkorukban kell megvívniuk legkeményebb küzdelmeiket: mintegy azáltal, hogy érzületüknek egy silány gondolkodású, a látszatba és a hazudozásba beletörődött apával szemben kell érvényesülnie, vagy folyamatosan, mint Lord Byronnak, egy gyerekes és dühöngő anyával kell hadakoznia. Ha ilyesmit átélt az ember, akkor egész életében nem fogja elfelejteni, hogy ki is volt tulajdonképpen legnagyobb, legveszélyesebb ellensége.

423. SZÜLŐI BALGASÁG. – Egy ember megítélésében a legdurvább tévedéseket szülei követik el: ez tény, de vajon mivel magyarázható? Netán túl sok tapasztalatot szereztek gyermekükről, és nem tudják egységbe olvasztani őket? Megfigyelhető, hogy az utazók idegen népek között csak tartózkodásuk első időszakában ragadják meg helyesen egy nép általános, megkülönböztető jellemvonásait; minél jobban megismerik ezt a népet, annál kevésbé lesznek képesek, hogy a jellegzetes és megkülönböztető vonásokat lássák benne. Mihelyt közel-látók lesznek, szemük felhagy a távol-látással. A szülők vajon azért ítélik-e meg tévesen gyermekeiket, mert soha nem álltak elég távol tőlük? – Merőben más magyarázat a következő: az emberek immár nem szoktak elgondolkodni legközelebbi környezetükről, hanem egyszerűen csak elfogadják. A szülők talán azért ítélik meg oly tévesen, ha már egyszer rákényszerülnek, hogy megítéljék gyermekeiket, mert nem szoktak elgondolkodni rajtuk.

424. A HÁZASSÁG JÖVŐJÉRŐL. – Azok a nemes, szabad érzületű nők, akik a női nem nevelését és felemelését tűzték ki célul, nem hagyhatnak figyelmen kívül egy szempontot: a házasság magasabb felfogásának értelmében, két, különböző nemű ember lelki barátságaként elgondolva, tehát úgy, ahogyan azt a jövő reméli, egy új nemzedék nemzése és nevelése céljából köttetik – egy ilyen házasságnak, amely az érzékiséget mintegy csak ritka, magasabb cél érdekében használja alkalmi eszközként, valószínűleg, miként azt majd biztosítani is kell, természetes segédeszközzé, **konkubinátusra**¹ van szüksége; mert ha a férfi egészségi szükségletei miatt a feleségnek kizárólag férje nemi igényeit kellene kielégítenie, akkor már a feleség kiválasztásánál téves, a jelzett célokkal ellentétes nézőpont volna mérvadó: az utódok nemzése véletlenszerű, a szerencsés nevelés igen valószínűtlen lenne.

¹ Ágyasság, házasságon kívüli együttélés (latin).

Egy jó feleség, akinek barátnőnek, segítőtársnak, szülőnek, anyának, családfőnek, házvezetőnőnek kell lennie, sőt, talán függetlenül a férfitől, saját ügyeit és hivatását is igazgatnia kell, nem lehet egyszerre ágyas is: ez általában azt jelentené, hogy túl sokat követelünk tőle. Így a jövőben annak fordítottja következhetné be, ami Periklész idején Athénban volt szokás: a férfiak, akiknek akkoriban feleségük nem jelentett sokkal többet ágyasnál, mellékesen aszpáziákhoz fordultak, mert egy fejet és szívet felszabadító társas élet ingereire vágytak, amelyet csak a nők kelleme és szellemi hajlékonysága nyújthatott. Minden emberi intézmény, miként a házasság is, a gyakorlat eszményítésének csupán mérsékelt fokát engedi meg, ellenkező esetben azonnal durva orvoslás válik szükségessé.

425. A NŐK STURM-UND-DRANG-KORSZAKA. – Európa három vagy négy civilizált országában néhány évszázados neveléssel a nőkből bármit lehet csinálni, amit csak akar az ember, még férfiakat is, persze nem nemi, hanem minden más értelemben. Egy ilyen ráhatás során egyszer csak átvesznek minden férfierényt és erőt, közben persze a férfiak gyengéivel és káros szenvedélyeivel is számolniuk kell: mint mondtuk, ez kikényszeríthető. De hogyan fogjuk elviselni az így kialakult köztes állapotot, amely akár néhány évszázadig is eltarthat, miközben a női bolondságok és igazságtalanságok, ezen ősrégi kötelékek, még uralkodnak az újonnan szerzetteken? Ebben az időszakban a harag lesz az igazi férfiffektus, a harag, amiért minden művészetet és tudományt hallatlan dilettantizmus áraszt és iszaposít el; a filozófiát értelemzavaró locsogás gyilkolja meg, a politika elképesztőbb és pártosabb lesz, mint valaha, a társadalom teljes felbomlófélben lesz, mivel a régi erkölcsök felügyelőnői önmaguk számára is neveltségessé válnak, és arra törekednek, hogy minden vonatkozásban az erkölcsön kívülre kerüljenek. Ha ugyanis a nőknek volt a legnagyobb hatalma az erkölcsben, mihez fordulnak majd, hogy hasonló bőségben visszanyerjék a hatalmat, miután az erkölcsöt feladták?

426. SZABADSZELLEMEK ÉS HÁZASSÁG. – Hogy a szabadszellemekek nőkkel fognak-e élni? Általánosságban azt hiszem, hogy az ókor jósmadaraihoz hasonlóan, akár a jelen igazság-gondolkodóinak, igazság-szónokainak inkább **egyedül kell szörnyalniuk**.

427. A HÁZASSÁG BOLDOGSÁGA. – Minden megszokott dolog egyre szorosabb pókhálót fon körénk; és hamarosan azt vesszük észre, hogy a szálak kötéllé váltak, és mi magunk ülünk pókként a közepén, ami önmagát fogta meg, és önmaga véreből táplálkozik. Ezért gyűlöl a szabadszellelem minden szokást és szabályt, mindent, ami tartós és definitív, ezért tépi szét fájdalommal a hálót minduntalan

maga körül: ennek következményeként mennyire fog szenvedni a számos kis és nagy seb miatt – mert azokat a szálakat le kell tépnie **magáról**, testéről, lelkéről. Szeretni kell megtanulnia ott, ahol eddig gyűlölt, és fordítva. Igen, semmi sem lehet lehetetlen a számára, ugyanabba a földre sárkányfog fog ültetni, amelyre addig jósága bőségszaruját árasztotta. – Ebből levonható, hogy vajon a házasság boldogságára teremtették-e.

428. TÚL KÖZEL. – Ha túl nagy közelségben élünk egy emberrel, akkor ez olyan, mintha pusztá ujjakkal újra és újra megfogdosnánk egy jó rézmetszetet: egy nap aztán semmi egyebet nem tartunk a kezünkben, mint egy rossz, összepiszkolt papírlapot. Az ember lelke is elkopik végül az állandó fogdosástól – legalábbis nekünk végül úgy **tűnik** –, és soha többé nem látjuk eredeti rajzolatát és szépségét. – Az ember mindig veszít, ha túlságosan bizalmasan érintkezik a nőkkel és a barátokkal; és eközben néha élete gyöngyszemeit is elveszti.

429. AZ ARANYBÖLCSŐ. – A szabadszellem mindig fellélegzik, ha elhatározza végre, hogy lerázza magáról azt az anyás gondoskodást és szemmel tartást, amelylyel a nők uralkodnak, igazgatnak körülötte. Ugyan mit árt neki a nyersebb levegő, amitől oly félénken óvták, mivel jelent többet vagy kevesebbet életében egy valódi hátrány, veszteség, baleset, megbetegedés, vétek, ámtás az aranybölcső, a páva-farok-legyező és a nyomasztó érzés rabságához képest, és ráadásul még hálásnak is kell lennie, amiért úgy gondozzák és kényeztetik, mint egy csecsemőt? Ezért válhat a tej, amit az őt körülvevő nők anyai érzülete nyújt, oly könnyen epévé.

430. ÖNKÉNTES ÁLDOZATI ÁLLAT. – Semmi mással nem könnyíthetik meg jelentékeny nők férjeik életét annyira, ha azok híressé és naggyá válnak, mint azzal, hogy a többi ember általános rosszindulatának és alkalmi lehangeltségének gyűjtő-edényévé válnak. A kortársak sok balfogást és bolondságot, sőt még durván igazságtalan cselekedeteket is elnéznek nagy férfiaknak, ha találnak valakit, akit mintegy áldozati állatként, kedélyállapotuk könnyítésére bántalmazhatnak és lemészárolhatnak. Egy nő nemritkán fedezi fel magában a becsvágyat, hogy felkínálja magát áldozatul, és ezért a férfi persze nagyon elégedett lehet – ha egyáltalán elég egoista, hogy eltűnjön a közelében egy ilyen önkéntes villám-, vihar- és esőhárítót.

431. KELLEMES ELLENLÁBASOK. – A nők természetes vonzalma a nyugodt, egyenletes, boldogan egybehangoló élethez és társas érintkezéshez illatos olajhoz hasonló, csillapító hatása az élet tengerén akaratlanul a szabadszellem heroikus,

belső törekvése ellenében munkálkodik. Anélkül, hogy észrevennék, a nők úgy cselekednek, mint amikor az ember a vándorló mineralógus útjából elveszi a köveket, nehogy megbotolják bennük – miközben éppen azért kerekedett fel, hogy beléjük botoljon.

432. KÉT KONSZONÁNS DISSZONANCIÁJA. – A nő szolgálni akar, és ebben leli boldogságát; a szabadszellem nem akarja, hogy szolgálják, és ebben leli boldogságát.

433. XANTHIPPE. – Szókratész olyan nőt talált, amilyenre szüksége volt – ám nem kereste volna, ha eléggé ismeri: olyan messzire azért még ennek a szabadszellemnek a heroizmusa sem terjedt volna. Xanthippé valóban egyre jobban behajszolta igazi hivatásába úgy, hogy egyre háziatlanabbá és otthontalanabbá tette számára a házat és az otthont; a nő megtanította, hogy az utcán éljen, vagy bárhol, ahol csevegni és tétlenkedni lehet, és ezzel a legnagyobb athéni utcai dialektikussá tette: aki végül ugyan kénytelen volt egy zavaró kötőfékhez hasonlítani magát, amit Athénnek, a szép lónak akasztott a nyakába egy isten, nehogy megnyugodhasson.

434. VAKSÁG A TÁVOLLÁTÁSRA. – Éppúgy, ahogy az anyáknak tulajdonképpen csak gyermekeik szembeszökő és érzékelhető fájdalmai iránt van érzékük és szemük, magasra törő férfiak feleségei is képtelenek túltenni magukat azon, hogy szenvedni, szűkölködni, sőt megvetettnek lássák házastársukat – miközben mindez talán nemcsak létfenntartásuk helyes megválasztásának ismertetőjegye, hanem azt is szavatolja, hogy nagy céljaikat valamikor el kell érniük. A nők csöndben mindig ármánykodnak férjeik magasabb lelke ellen; egy fájdalommentes, kényelmes jelen kedvéért megcsalják e lelkek jövőjét.

435. HATALOM ÉS SZABADSÁG. – Akármennyire tisztelik is a nők férjüket, a társadalom által elismert hatalmakat és elképzeléseket még annál is jobban tisztelik: évezredek óta ahhoz szoktak hozzá, hogy meghajoljanak minden előtt, ami uralkodik, kezüket mellükre kulcsolva járkáljanak, és helytelenítsenek minden lázadást, ami a közhatalom ellen irányul. Ezért akaszkodnak kerékkötőként, anélkül hogy szándékukban állna, sokkal inkább ösztönösen, egy szabad szellemű, független törekvés kerekére, és bizonyos körülmények között végsőkéig fokozzák férjük türelmetlenségét, főképp, ha az elhitheti magával, hogy a nőket eközben alapjában véve a szerelem ösztönzi. A nők eszközeinek megvetése és ezen eszközök indítékainak nagyvonalú tisztelete – ez férfiszokás és elég gyakran férfi-kétségbeesés is.

436. CETERUM CENSEO.² – Nevetséges, ha nincstelenek társasága dekretálja³ az örökösödési jog megszüntetését, és nem kevésbé nevetséges, ha gyermektelenek munkálkodnak egy ország gyakorló törvényhozásán: – hiszen nincs elég nehezék a hajójukon, hogy biztonságosan kivitorlázhatnának a jövő óceánjára. De éppolyan zagyvaságnak tűnik, ha az, aki a teljes élet legáltalánosabb megismerését és felmérését tűzte ki feladatául, család, megélhetés, biztonság, asszony és gyerek kötelezettségével terheli magát, és teleszkópja elé homályos fátylat feszít, melyen alig képes áthatolni a távoli csillagvilág néhány sugara. Így én is arra a megállapításra jutottam, hogy a legmagasabb fajta filozófia dolgaiban minden házaseMBER gyanús.

437. VÉGEZETÜL. – Van néhány bűrőkfajta, és a sors rendszerint megtalálja a módját, hogy a szabadszellemlnek ajkához illesszen egy ilyen méregpoharat – „büntetesképpen”, ahogyan azt aztán az egész világ mondja. Na és akkor mit művelnek körülötte a nők? Sírnak és jajveszékkelnek, és talán még a gondolkodó naplementenyugalmát is megzavarják: ahogyan azt az athéni börtönben is tették. „Ó, Kritón, vezettesd el valakivel ezeket az asszonyokat”⁴ – mondta végül Szókratész. –

² „Ceterum censeo Carthaginem esse delendam” (Egyébként azt tanácsolom, hogy Karthágót el kell pusztítani), vagyis: továbbra is fenntartom ismeretes álláspontomat. Cato, római államférfi minden beszédét e szavakkal fejezte be.

³ Elrendel (latin).

⁴ Nem pontos idézet. Vö. Platón: *Phaidron*. 116 b, 117 d.

Pillantás az államra

438. SZÓT KÉRNI. – A demagóg jelleg és a tömegre hatás szándéka jelenleg minden politikai párt közös vonása: nevezett szándék miatt mindegyik rákényszerül, hogy elveit nagy alfresco-ostobaságokká¹ alakítsa át, és így fesse őket a falra. Ezen már semmit sem lehet változtatni, még a kisujjunkat is kár mozdítani; mert ezen a területen érvényes, amit Voltaire mond: „Quand la populace se mêle de raisonner, tout est perdu.”² Amióta ez megtörtént, alkalmazkodni kell az új feltételekhez, ahogy akkor alkalmazkodik az ember, amikor egy földrengés elmozdítja a földalakzat régi határait és körvonalait, és megváltozik a tulajdon értéke. Ezenfelül: ha már egyszer minden politika arról szól, hogy minél többeknek tegye elviselhetőbbé az életét, akkor azért lehetőleg e minél többek is meghatározassák, mit értenek elviselhető életen; ha bíznak intellektusukban, hogy a helyes eszközöket is megtalálják e célhoz, mi értelme, kételkedni? Egyszer végre a maguk szerencséjének és szerencsétlenségének a kovácsai **akarnak** lenni; és ha az önrendelkezésnek ez az érzése és az a büszkeség, amit a miatt az öt-hat fogalom miatt éreznek, amit a fejük rejt és a felszínre hoz, valóban oly kellemessé teszi az életet, hogy szívesen elviselik korlátoltságuk végzetes következményeit: akkor nemigen van helye a kifogásnak, feltéve, hogy a korlátoltság nem terjed odáig, hogy azt követeli: ebben az értelemben legyen **minden** politikává, **minden** ember e szerint a mérce szerint éljen és munkálkodjék. Először ugyanis egyeseknek jobban meg kell engedni, mint valaha, hogy távol tartásuk magukat a politikától, és félreálljanak egy kicsit: erre ösztönzi őket az önrendelkezés élvezete is, és egy kis büszkeség is társulhat hozzá, hogy hallgassanak, amikor túlságosan sokan vagy egyáltalán, csak sokan beszélnek. Továbbá el kell nézni ezeknek a keveseknek, ha nem tartják olyan fontosnak a sokak – értsd ezen a népek vagy népességi rétegek – boldogságát, és olykor-olykor ironikus képet vágnak; mert az ő komolyságuk máshol van, az ő boldogságuk más fogalom, az ő céljukat nem az az otromba kéz markolná, aminek csak öt ujja van. Időről időre végre eljön egy pillanat – amit nyilván a legnehezebben ismernek el nekik, pedig el kell ismerni –, amikor kilépnek néma elmagányosodásukból, és újra próbára teszik tüdejük erejét: akkor ugyanis úgy kiáltoznak egymásnak, mint akik eltévedtek az erdőben, hogy felismerjék és bátorítsák egymást; miközben persze különféle dolgok is felhangosodnak, amelyek rosszul csengnek olyan fülek számára, melyeknek nem szánták őket. – Nos,

Alfresco-ostobaság
- ut a döntés
ostobaság
non plus utji

tolerancia
neg. subord.
nizete

¹ Al fresco: a falat burkoló nedves vakolatra való alapozó festés (olasz). Itt: nagyon általános, hamis.

² „Amikor a csöcselék okoskodni kezd, elveszett minden.”

hamarosan újra elcsendesedik az erdő, olyannyira, hogy újra tisztán kivehető lesz a benne, fölötte és alatta élő számtalan rovar surrogása, zümmögése és szálldosása. –

439. KULTÚRA ÉS KASZT. – Magasabb kultúra egyedül csak ott keletkezhet, ahol a társadalomnak két különböző kasztja van: a dolgozók és a tétlenek, az igazi tétlenségre képesek; vagy erősebb kifejezéssel: a kényszer-munkások és a szabad-munkások kasztja. A boldogság elosztásának szempontja nem lényeges, ha magasabb kultúra létrehozásáról van szó; mindenesetre azonban a tétlenek kasztja képesebb a szenvedésre, szenvedőbb, életélvezetük csekélyebb, feladatuk nagyobb. Ha netán ráadásul létrejön valamiféle csere a két kaszt között úgy, hogy a magasabb kasztból a tompább, szellemtelenebb családokat és egyéneket átteszik az alacsonyabbba, ebből pedig a szabadabb emberek bekerülhetnek a magasabbba: akkor olyan állapot jön létre, melyen túl már csak bizonyos kívánságok nyílt tengere látható. – Így szól hozzánk a régi idő elhaló hangja; de hol vannak még a fülek, hogy meghallják őket?

440. NEMESI VÉR. – Az öröklődés révén egyre erősödő két művészet, ami a nemes véréű férfiakat és nőket másokkal szemben kitünteti, és minden kétséget kizáró jogot biztosít nekik a magasabb megbecsülésre: a parancsolás művészete és a büszke engedelmisség művészete. – Nos, mindenütt, ahol a parancsolás a napi teendők közé tartozik (mint a kereskedelem és az ipar világában), valami hasonló jön létre, mint ama bizonyos „nemesi vérű” nemzetségekben, de hiányzik belőlük az engedelmisségnek az az előkelő tartása, ami az ő esetükben feudális állapotok öröksége, és ami a mi kultúránkban már nem akar tovább gyarapodni. → Ortega

441. ALÁRENDELTSÉG. – Az alárendeltség, melyet a katona- és hivatalnokállamban oly nagyra becsülnek, lassan számunkra is ugyanolyan hihetetlen lesz, amilyené a jezsuiták zárt taktikája vált; és ha az alárendeltség többé már nem lehetséges, a legbámulatosabb hatások tömege válik elérhetetlenné, a világ pedig szegényebb lesz. El fog tűnni, mert eltűnik a fundamentuma: a feltétel nélküli autoritásba, a végső igazságba vetett hit; még a katonaállamokban alkalmazott testi kényszer sem elegendő ennek a megteremtésére, hanem inkább a fejedelminek mint valami emberfelettinek az öröklött bálványozása kell hozzá. – Szabadabb viszonyok között csak bizonyos feltételek mellett, kölcsönös szerződéseket követően, vagyis a saját haszon fenntartásával rendeli alá magát az ember.

442. NÉPHADSEREGEK. – A mostanság olyannyira dicsőített néphadseregek legnagyobb hátránya a legmagasabb civilizáció embereinek elpocsékolása; hiszen

csak a viszonyrendszerek különös kegye által léteznek egyáltalán; – milyen takarékosan és félénken kellene bánni velük, mivel hosszú időbe telik, amíg megteremtődnek az ilyen finoman szervezett agyak előállításának véletlen feltételei! De ahogyan a görögök tobzódtak a görög vérben, úgy tobzódnak most az európaiak az európai vérben: éspedig leginkább mindig a viszonylag legképzettebbeket áldozzák fel, azokat, akik bőséges és jó utódokat garantálnak; ezek ugyanis mint parancsolók az élen járnak a küzdelemben, és ráadásul nagyobb becsvágyuk miatt leginkább ők szolgáltatják ki magukat a veszélyeknek. – Most, amikor egészen mások és magasabbak a feladatok, mint patria és honor, a durva római patriotizmus vagy valamiféle tisztességtelenség, vagy az elmaradottság jele.

443. A REMÉNY MINT ELBIZAKODOTTSÁG. – Társadalmi rendünk lassan el fog olvadni, mint ahogyan azt minden korábbi rend tette, mihelyt új vélemények napjai új izzással világitottak az embereknek. Kívánni csak úgy kívánhatja az ember ezt az elolvadást, hogy közben remél: és remélni ésszerűen csak akkor remélhet, ha több szívbeli és fejbéli erőt feltételez magáról és a magához hasonlókról, mint a fennálló rend képviselőiről. Rendszerint tehát ez a remény elbizakodottság, túlbecslés.

444. HÁBORÚ. – A háborúval szemben elmondható: elbutítja a győztest, gonosszá teszi a legyőzöttet. A háború javára írható: mindkettőt barbarizálja, és ezáltal természetesebbé tesz; a háború a kultúra számára álom vagy téli időszak, az ember úgy kerül ki belőle, hogy jóra és gonoszra egyaránt megerősödik.

445. A FEJEDELEM SZOLGÁLATÁBAN. – Ahhoz, hogy egy államférfi teljesen gátlástalanul cselekedhessék, legjobban teszi, ha művét nem a maga, hanem egy fejedelem számára valósítja meg. Az általános önzetlenség fénye úgy elvakítja a szemlélő szemét, hogy nem látja azokat az álnokságokat és keménységeket, amelyek együtt járnak az államférfi művével.

446. A HATALOM, NEM PEDIG A JOG KÉRDÉSE. – Olyan emberek számára, akik mindenben a magasabb hasznat tartják szem előtt, a szocializmusban, ha az valóban az évezredekben át elnyomottak, féken tartottak felemelése elnyomóikkal szemben, nem létezik a jog problémája (miként az a nevetséges, puhány kérdés sem, hogy: „mennyire kell engedni az emberek követeléseinek?”), hanem csak a hatalomé („mennyire lehet felhasználni a követeléseiket?”); vagyis ugyanaz a helyzet, mint egy természeti hatalom, mint például a gőz esetében, amelyet az ember a gé-

háborúval szemben

itt egy kultúra elbutítása természetesebbé

pek isteneként vagy a szolgálataiba kényszerít, vagy ha hibásak a gépek, azaz az építésük során hibák történtek az emberi számításban, a gőz a gépet az emberrel együtt szétrombolja. E hatalmi kérdés megoldásához tudni kell, milyen erős a szocializmus, milyen változatokban használható a mostani politikai erőjáték hatalmas emelőkarjaként; bizonyos körülmények között minden lehetségeset meg kellene tenni a megerősítésére. Az emberiségnek minden nagy erő esetében – még ha a legveszélyesebb is – arra kell gondolnia, hogy szerszámot készítsen belőle szándékainak. – A szocializmus akkor szerez magának jogot, ha a két hatalom, a régi és az új képviselői között látszólag kitör a háború, és ha azután a lehetséges megtartásra és elviselhetőségre irányuló okos számítás mindkét fél oldalán felébreszti a vágyat a megállapodásra. Megállapodás nélkül nincs jog. Mindeddig azonban a bemutatott területen nincs se háború, se megállapodás, vagyis nincs jog, nincs „kell”.

447. A LEGKISEBB TISZTESSÉGTELENSÉG KIHASZNÁLÁSA. – A sajtó hatalma abban áll, hogy minden egyén, aki szolgálja, csak nagyon kevéssé érzi magát elkötelezettnek és megkötöttnek iránta. Az illető rendszerint a saját véleményét mondja, de ha egyszer mégis **nemet** mond, azért teszi, hogy országa pártjának, politikájának vagy végül önmagának használjon. A tisztességtelenségnek vagy akár bármi tisztességtelen elhallgatásának ilyen apró vétkek az egyén nem viseli nehezen, pedig rendkívüli következményekkel jár, mert ezeket az apró vétkeket egyszerre sokan követik el. Közben mindegyik ezt mondja magában: „Ilyen apró szolgálatok fejében jobban élek, könnyebben boldogulok; ha nem lennék tekintettel az ilyen apróságra, ellehetetlenülnék.” Mivel erkölcsi szempontból szinte mindegy, ha egy sorral többet vagy kevesebbet ír az ember, ráadásul akár névalírás nélkül, az, akinek pénze és befolyása van, minden véleményt közvéleménnyé tud átformálni. Aki tudja, hogy a legtöbb ember gyenge az apróságokban, és céljait általuk akarja elérni, veszélyes ember.

448. TÚL HANGOS PANASZKODÁS. – Azáltal, hogy erősen eltúloznak egy rendkívüli eseményt (például igazgatási vétséget, vesztegetést vagy önkényes kegyosztást politikai vagy tudományos testületekben), az ábrázolás elveszíti ugyan hatását azokra, akik belelátnak, azokra viszont, akik nem látnak bele (és akik a gondos, mértéktartó helyzetfeltárással szemben közömbösek maradnának), annál erősebben hat. Mivel azonban ezek vannak jelentős többségben, és nagyobb cselekvési akarat-erővel, féktelenebb cselekvési kedvvel rendelkeznek, a túlzás alkalmat ad vizsgálatokra, büntetésekre, ígéretekre, reorganizációkra. – Ennyiben hasznos a rendkívüli események túlzó bemutatása.

- a hit -
letételez müköze
• hit az államfőhöz
• országban való hit a változás
vagyis

449. A POLITIKA LÁTSZÓLAGOS IDŐJÁRÁS-CSINÁLÓI. – Ahogyan a nép csendben elfogadja, hogy aki ért az időjáráshoz, és egy nappal korábban megjósolja, maga is csinálja az időjárást, úgy még művelt és tudós emberek is babonás hittel államférfiaknak tulajdonítanak minden olyan fontos változást és konjunktúrát, amely kormányzásuk ideje alatt következik be, mintha az saját művük volna, ha látszik, hogy előbb tudtak róla, mint mások, és ez alapján végezték el számításukat: vagyis éppúgy időjárás-csinálóknak tartják őket – és ez a hit nem a legcsekélyebb eszköze hatalmuknak.

450. A KORMÁNYZAT RÉGI ÉS ÚJ FOGALMA. – Kormányzat és nép között olyan különbséget tenni, mintha két, egymástól elválasztott hatalmi szféra, egy erősebb, magasabb egy gyengébbel, alacsonyabbal tárgyalna és egyezkedne, öröklődött politikai érzés része, ami a legtöbb államban még most is megfelel a hatalmi viszonyok történelmi megállapításának. Amikor például Bismarck az alkotmányos formát a kormányzat és a nép közötti kompromisszumnak nevezi, akkor olyan elv szerint beszél, melynek történelmi értelme van (épp ezért az értelmetlenség appozícióját is hordozza, ami nélkül semmi emberi nem létezhet). Ezzel szemben – egy olyan elv szerint, amely tisztán a fejből pattant ki, és csak ezután kell majd történelmet csinálnia – meg kell tanulni, hogy a kormányzat semmi más, mint a nép orgánuma, nem egy gondoskodó, tiszteletre méltó „fent” egy szerénységhez szoktatott „lent”-hez képest. Mielőtt elfogadjuk a kormányzat fogalmának ezt az idáig történelmietlen és önkényes, jóllehet logikusabb meghatározását, mérlegeljük csak következményeit: mert a nép és a kormányzat közötti viszony a legerősebb példaképül szolgáló viszony, melynek mintájára alakul önkéntelenül tanár és diák, háziúr és személyzet, apa és család, hadvezér és katona, mester és tanonc viszonya. Mindezek a viszonyok az uralkodó alkotmányos kormányzati forma hatására most egy kicsit átalakulnak: kompromisszumok lesznek. De mennyire forduljanak meg és tolonganak el, cseréljenek nevet és lényegét, ha ez a legújabb fogalom mindenütt meghódítja a fejeket! – amihez azonban legalább még egy évszázad szükséges. Eközben semmi többet nem kívánhatunk, mint óvatosságot és lassú fejlődést.

451. AZ IGAZSÁGOSSÁG MINT A PÁRTOK CSALOGATÓ SZAVA. – Az uralkodó osztály nemes (még ha nem éppen belátó) képviselői bizonyára szentül megfogadják: „egyenlőként akarunk bánni az emberekkel, egyenlő jogokat akarunk adni nekik”; ennyiben lehetséges egyfajta szocialista gondolkodásmód, amely az igazságosságon alapul, de, mint mondtuk, csak az uralkodó osztályon belül, amely az igazságosságot áldozatokkal és megtagadásokkal gyakorolja. Ezzel szemben a jogok egyenlőségét követelni, ahogyan azt a leigázott kaszt szocialistái teszik, soha

nem az igazságosság, hanem a vágyakozás következménye. Ha egy vadállatnak véres húsfatokat mutogatnak közlőrl, aztán elveszik, míg végül elkezd üvölni: úgy gondoljátok, hogy ez az üvöltés igazságosságot jelent?

452. TULAJDON ÉS IGAZSÁGOSSÁG. – Ha a szocialisták bizonyítják, hogy a tulajdon elosztása az emberiség jelenlegi állapotában számtalan igazságtalanság és erőszak következménye, és in summa³ elutasítják a kötelezettséget egy ilyen igazságtalanul megalapozott rendszerrel szemben: akkor csak valami egyedi dolgot látnak. A régi kultúra egész múltja erőszakra, rabszolgaságra, csalásra, tévedésre épül; nem iktathatjuk ki magunkat, ezen állapotok örököseit, sőt minden ilyen múlt következményeit, és nem akarhatunk egyetlen részt kihúzni belőle. Az igazságtalan érzület a nem-tulajdonosok lelkében is benne rejlik, nem jobbak, mint a tulajdonosok, és nincs morális előjoguk, mert elődeik valamikor tulajdonosok voltak. Nem erőszakos, új elosztás, hanem az érzék fokozatos átalakítása szükséges, az igazságosságnak növekednie, az erőszakos ösztönnek csökkennie kell.

453. A SZENVEDÉLYEK KORMÁNYOSA. – Az államférfi közszenvedélyeket szít, hogy az ezáltal feltámasztott ellenszenvedélyek hasznát megkaparintsa. Vegyünk egy példát: egy német államférfi nagyon jól tudja, hogy a katolikus egyháznak soha nem lesznek ugyanolyan tervei, mint Oroszországnak, sőt sokkal inkább szövetkezne a törökökkel, mint Oroszországgal; éppígy azt is tudja, hogy Németországot fenyegeti Franciaország és Oroszország szövetségének a veszélye. Ha sikerül elérnie, hogy Franciaország legyen a katolikus egyház otthona és menedéke, akkor hosszú időre elhárítja ezt a veszélyt. Eszerint érdekében áll, hogy gyűlöletet színeljen a katolikusokkal szemben, és a pápa autoritásának híveit mindenféle ellenségeskedéssel szenvedélyes politikai hatalommá alakítsa át, amely ellenséges a német politikával szemben, és amelynek természetsszerűen Franciaországgal mint Németország ellenlábasával kell összeolvadnia: célja éppoly szükségszerűen Franciaország katolizálása, mint ahogyan Mirabeau a dekatolizálásban látta hazája üdvösségét. – Az egyik állam tehát egy másik állam milliónyi fejének elsötétítését akarja, hogy ebből a sötétségből aztán hasznót húzzon. Ez ugyanaz az érzület, amelyik a szomszédos állam köztársasági kormányzati formáját – le désordre organisé⁴, ahogyan MÉRIMÉE mondja – egyetlen oknál fogva támogatja, mivelhogy azt feltételezi róla, hogy gyengíti, szétzilálja és háborúra alkalmatlanná teszi a népet.

³ Összességében (latin).

⁴ Szervezett rendetlenség, zavarág (francia).

machiavellismus
divide et impera
a világjárat kőnedőket lövni
valni

454. A VESZÉLYESEK A MEGDÖNTŐ SZELLEMEK KÖZÖTT. – Osszuk fel azokat, akik a társadalom megdöntését tűzték ki célul, olyanokra, aki valamit önmaguk számára, és olyanokra, akik valamit gyermekeik és unokáik számára akarnak elérni. Az utóbbiak a veszélyesebbek: mert hittel és az önzetlenség jó lelkiismeretével rendelkeznek. A többieket könnyen be lehet etetni; ehhez az uralkodó társadalom még mindig elég gazdag és okos. A veszély akkor kezdődik, amikor a célok személytelené válnak: a személytelen érdekű forradalmárok a fennálló rend minden védelmezőjét személyes érdekünek tekinthetik, és ezért fölöttük állóknak érezhetik magukat.

önmetlen
nem-főtek
előfőket
lehet

455. AZ APASÁG POLITIKAI ÉRTÉKE. – Ha nincsenek fiai az embernek, akkor nincs teljes joga beleszólni az állam szükségleteibe. Az embernek a többiekkel együtt önmagának is kockára kell tennie legféltebb kincsét; csak így kötődik szorosán az államhoz; az embernek utódai boldogságát kell szem előtt tartania, vagyis mindenekelőtt utódokkal kell rendelkeznie, hogy jogos és természetes mértékben vehesse ki részét az intézményekből és azok megváltoztatásából. A magasabb morál fejlődése attól függ, hogy vannak-e fiai az embernek; ez önzetlenségre hangolja, pontosabban fogalmazva: egoizmusát az idő múlása szerint tágítja, és egyéni élet-tartamán túlmutató célok komoly követésére ösztönzi.

456. BÜSZKÉLKEDÉS AZ ŐSÖKKEL. – Az ember joggal lehet büszke a felmenő, jó ősök töretlen sorára, egészen az apjáig – na nem a sorra; mert az mindenkinek van. A jó ősöktől való származás teremti meg az eredeti születési nemességet; a lánc egyetlen megszakadása, vagyis egyetlen rossz előd megszünteti a vér szerinti nemességet. Mindenkitől meg kell kérdezni, aki nemességéről beszél: „Nincs elődeid között erőszakos, bírvágyó, kicsapongó, gonosz, rettenetes ember?” Ha jó tudása és lelkiismerete szerint nemmel felel, akkor igyekezzünk megszerezni a barátságát.

a vér
bírvágya
mint
diktatúra

457. RABSZOLGÁK ÉS MUNKÁSOK. – Az, hogy a hiúság kielégítését jobban értékeljük minden más jó érzésnél (biztonságnál, megélhetésnél, mindenféle szórakozásnál), nevetséges mértékben abban mutatkozik meg, hogy (a politikai okoktól eltekintve) mindenki a rabszolgaság megszüntetését kívánja, és a legádázabban undorodik attól, hogy ilyen helyzetbe juttassanak embereket: miközben mindenkinek be kell vallania önmagának, hogy a rabszolgák minden vonatkozásban biztonságosabban és boldogabban élnek, mint a modern munkás, hogy a rabszolgamunka a „munkás”-éhoz képest elenyésző. Az „emberi méltóság” nevében protestálnak ellene: ez azonban, egyszerűbben szólva, az a kedves hiúság, ami a nem-egyenlővé-tételt, a nyilvánosan-kevesebbre-értékelést érzi a legkeményebb sorsnak. – A cinikus erről másként gondolkodik, mert megveti a tiszteletet: – így volt Diogenész egy ideig rabszolga és házitanító.

458. VEZETŐ SZELLEMEK ÉS ESZKÖZEIK. – Látjuk, hogy nagy államférfiak és egyáltalán mindazok, akiknek sok emberre van szükségük terveik végrehajtásához, hol így, hol úgy járnak el: vagy nagyon finoman és gondosan válogatják ki a terveikhez alkalmas embereket, és hagynak aztán nekik viszonylag nagy szabadságot, mert tudják, hogy a kiválasztottak természete ugyanoda tereli őket, ahova ők is akarják; vagy rosszul választanak, és megragadják, ami épp a kezük ügyébe kerül, ám minden agyagból céljaiknak megfelelő dolgot formálnak. Ez utóbbi fajta erőszakosabb, alázatosabb eszközöket is igényel; emberismeretük rendszerint sokkal csekélyebb, embergyűlöletük nagyobb, mint az előbbi szellemeké, a gép azonban, melyet megalkotnak, általában jobb, mint az előzőek műhelyéből kikerült gép.

459. AZ ÖNKÉNYES JOG SZÜKSÉGSZERŰ. – A jogászok vitatkoznak azon, vajon a legteljesebben átgondolt jog vagy a legkönnyebben megértendő győzedelmeskedjék-e a nép körében. Az első, melynek legfőbb mintája a római, a laikus számára érthetetlennek tűnik, és ezért nem fejezi ki jogérzését. A népjogok, mint például a germánoké, durvák voltak, babonások, logikátlanok, részben együgyűek, ám megfeleltek egészen meghatározott, öröklött honi erkölcsöknek és érzéseknek. – Ahol azonban, mint nálunk, a jognak már nincs hagyománya, ott azt csak parancsolhatják, csak kényszeríthetik; nekünk, mindnyájunknak már nincs jogérzékünk, ezért kell eltűnnünk az önkényjogokat, melyek azt a szükségszerűséget fejezik ki, hogy jognak lennie kell. A leglogikusabb jog a legelfogadhatóbb, mert a legpártatlanabb: még akkor is, ha a büntett és büntetés viszonylatában a legkisebb mértekgységet minden esetben önkényesen szabják meg.

460. A TÖMEG NAGY EMBERE. – Könnyű megadni a receptjét annak, amit a tömeg nagy embernek nevez. A tömegnek minden körülmények között szerezni kell valamit, ami nagyon kellemes a számára, vagy először ültessük el a fejében, hogy ez és az nagyon kellemes, és azután adjuk oda neki. De semmi áron se azonnal, hanem nagy megerőltetés árán kelljen kiharcolnia, vagy legalábbis úgy tűnjék, mintha csak így szerezhetné meg. A tömegnek azt a benyomást kell szereznie, hogy egy hatalmas, sőt legyőzhetetlen akaraterő munkálkodik, legalábbis úgy tűnjék, hogy az munkálkodik. Az erős akaratot mindenki megcsodálja, mert senkinek sincs, és mindenki azt mondja magában, hogy ha neki volna, megszűnne számára és egoizmusa számára minden határ. De ha az látszik, hogy egy ilyen erős akarat a tömegnek valami nagyon kellemes dolgot ad ahelyett, hogy saját vágyakozásának vágyaira hallgatna, akkor az ember még egyszer csodálatba esik, és boldogságot áhít magának is. Egyébként rendelkezik a tömeg minden tulajdonságával: annál kevésbé szegyenkezik előtte a tömeg, ő pedig annál népszerűbb. Vagyis: ez az akarat lehet erőszakos, irigy, kizsákmányoló, intrikus, hízelkedő, csúszómászó, felfújt – a körülményektől függően bármilyen.

461. FEJEDELEM ÉS ISTEN. – Az emberek sokszorosan hasonló módon érintkeznek fejedelmeikkel, mint istenükkel, mivelhogy a fejedelem is az isten sokszoros képviselője, vagy legalábbis főpapja volt. A tiszteletnek, szorongásnak és szégyenérzetnek e szinte kísérteties hangulata régen és újabban is sokat gyengült, ám időnként fellobban, és hatalmas személyekhez kötődik. A génusz kultusza ennek az isten-fejedelem-tiszteletnek az utócsengése. Mindenütt, ahol az ember arra törekszik, hogy egyes embereket emeljen fel az emberfelettibe, jelentkezik az a hajlam is, hogy a nép egész rétegeit nyersebbnek és alacsonyabbnak képzelje, mint amilyenek valójában.

462. UTÓPIÁM. – Egy jobb berendezkedésű társadalomban a nehéz munkát és az élet nyomorúságát arra fogják kiszabni, aki a legkevésbé szenved miatta, vagyis a legtompábbakra, és így tovább, lépésenként felfelé, egészen addig, aki a szenvedés legfőbb és legkifinomultabb fajtáira a legérzékenyebb, és ezért még akkor is szenved, ha az életet a lehető legnagyobb mértékben megkönnyítik a számára.

463. ÖRÜLTÉG A MEGDÖNTÉS TANÁBAN. – Vannak politikai és társadalmi fantaszták, akik tüzesen és ékesszólóan szólítanak fel minden rend megdöntésére, abban a hitben, hogy akkor aztán a szép emberi világ legbüszkébb temploma mintegy magától felépül. Ezekben a veszélyes álmokban még Rousseau babonájának utócsengése hallatszik, aki hisz az emberi természet csodaszzerű, eredeti, ám mintegy betemetett jóságában, és az eltemetettséért a társadalomban, az államban, a nevelésben minden vétket a kultúra intézményeire hárít. Történelmi tapasztalatból sajnos tudjuk, hogy minden efféle megdöntés a legtávolabbi korok rég elásott retteneteit és mértéktelenségeit mint vad energiákat újból feltámasztja: vagyis a megdöntés erőforrás lehet egy meggyengült emberiségnek, de soha nem lehet rendező, építőmester, művész, az emberi természet betetőzője. – Nem Voltaire mértékletes, rendezésre, megtisztításra és átépítésre hajlamos természete, hanem Rousseau szenvedélyes balgaságai és félhazugságai rázták fel a forradalom optimista szellemét, amivel szemben én ezt kiáltom: „Ecrasez l'infame!”⁵ Ezzel hessegették el oly sokáig a felvilágosodás és a haladó fejlődés szellemét: lássuk csak – nézzen mindenki önmagába –, vajon lehetséges-e újra visszahívni?

464. MÉRTÉK. – A gondolkodás és kutatás teljes határozottsága, vagyis a jellem tulajdonságává lett szabadszelleműség mértékletessé tesz a cselekvésben; mert csökkenti a vágyakozást, sok meglévő energiát von magához szellemi célok támogatására, és megmutatja minden hirtelen változás félig hasznos vagy haszontalan és veszélyes jellegét.

⁵ Taposd el a gyalázatot (mármint a vallást és a babonát). – Voltaire mondása.

• politika: a nemllem hangyillab

• kultúra: a pol. szenge Róbban vágat / igen: Sengén
anibor = politika - eg
d' nollkwa - ut a demokrácia
náv
valam
hiz mch

465. A SZELLEM FELTÁMADÁSA. – A politika betegágyán egy nép rendszerint önmagától megfiatalodik, és újra megtalálja szellemét, melyet a hatalom keresése és megtartása közben elvesztett. A kultúra a legtöbbet a politikai szempontból meggyengült időknek köszönheti.

466. ÚJ VÉLEMÉNYEK A RÉGI HÁZBAN. – A vélemények megdöntését nem követi azonnal az intézmények megdöntése, sőt az új vélemények inkább sokáig laknak elődeik sivár és kísérteties házában, és – a lakásínség miatt – még karban is tartják azt.

467. ISKOLAÜGY. – Az iskolaügy a nagy államokban mindig legfeljebb csak középszerű – ugyanazon oknál fogva, amiért a nagy konyhákban a legjobb esetben is csak középszerűen főznek.

468. ÁRTATLAN KORRUPCIÓ. – Minden intézményben, ahová nem fűj be a nyilvános kritika metsző levegője, úgy nő az ártatlan korrupció, mint a gomba (például a tudós testületekben és a szenátusokban).

469. A TUDÓSOK MINT POLITIKUSOK. – A tudósokból lett politikusokra rendszerint a politika jó lelkiismeretének komikus szerepét osztják.

politika &
aktualizáció

470. A BÁRÁNY MÖGÉ BÚJT FARKAS. – Bizonyos körülmények között egyszer szinte minden politikusnak annyira szüksége van egy tisztességes emberre, hogy egy falánk farkashoz hasonlóan betör a juhakolba: nem azért, hogy aztán felfalja az elrabolt kost, hanem hogy elbújjon gyapjas háta mögé.

471. BOLDOG IDŐK. – Boldog kor egyáltalán nem lehetséges. Mégpedig azért, mert az emberek csak kívánni akarják, nem pedig birtokolni, és minden ember jobb napjain formálisan nyugtalansáért és nyomorúságért tanul imádkozni. Az emberi sors boldog pillanatokra – minden életnek vannak ilyen pillanatai –, de nem boldog korokra van berendezkedve. Ennek ellenére ezek a pillanatok az emberek képzeletében úgy élnek ősapáik örökségeként, mint a hegyeken túli világ; mert az ember a boldog idő fogalmát ősidők óta bizonyára abból az állapotból kölcsönzi, amelyben a vadászat és a háború óriási erőfeszítései után átadja magát a pihenésnek, kinyújtóztatja tagjait, és hallgatja maga körül az álom szárnyasuhó-

„Balogh és Vassóczy, de az egész folyamat a neveléssel együtt vezet a boldog pillanatra és zsenitúra”

gását. Téves következtetés, ha az ember régi szokás szerint azt képzei, hogy az ínség és fáradtság időszakai után a boldogság állapotából megfelelő intenzitással és megfelelő ideig részesülhet.

472. VALLÁS ÉS KORMÁNYZAT. – Ameddig az állam, vagy érthetőbben: a kormányzat, egy kiskorú tömeg javára rendelt gyámnak tudja magát, és a tömeg miatt fontolgatja a kérdést, vajon megtartsa-e vagy inkább megszüntesse a vallást, addig nagy valószínűséggel mindig a vallás megtartása mellett fog dönteni. Mert a vallás a veszteség, a nélkülözés, a rettenet, a bizalmatlanság időszakaiban kielégíti az egyes emberek kedélyeit, vagyis olyankor, amikor a kormányzat képtelennek érzi magát, hogy közvetlenül tegyen valamit a magánember lelki szenvedéseinek csillapításáért; sőt a vallás még az általános, elkerülhetetlen és először is elháríthatatlan csapások (éhínség, pénzválság, háború) esetén is a tömeg számára higgadt, várakozó, bizalmas tartást biztosít. Mindenütt, ahol az állami kormányzat vagy a dinasztikus érdekek veszélyes következményeit az ügyekbe belelátó ember észreveszi, és megmakacsolja magát, azok, akik nem látnak bele az ügyekbe, isten ujját vélik látni, és türelmesen alávetik magukat a felülről jövő rendelkezéseknek (mely fogalomban isteni és emberi kormányzati mód rendszerint egybeolvad): így őrződik meg a belső polgári béke és a fejlődés folyamatossága. A hatalmat, ami a nép érzésének egységében mindenki számára érvényes, és közös véleményekben és célokban testesül meg, a vallás megvédi és megpecsételi, leszámítva azokat a ritka eseteket, amikor a papság nem tud megegyezni az államhatalommal a díjazásról, és harcba száll vele. Az állam rendszerint meg tudja nyerni a papokat, mert szüksége van a lelkek legprivátabb, legrejtettebb nevelésére, és értékelni tudja azokat a szolgálóit, akik látszólag és külsődlegesen egészen más érdeket képviselnek. A papok támogatása nélkül még most sem lehet egyetlen hatalom sem „legitim”. Napóleon megértette ezt. – Így az abszolút gyámsági kormányzat és a vallás gondos megtartása szükségszerűen együtt halad. Közben feltételezhető, hogy a kormányzó személyek és osztályok felvilágosultak a vallás biztosította hasznot illetően, és így bizonyos fokig fölényben érzik magukat vele szemben, amennyiben a vallást eszközként használják: innen ered hát a szabadszelleműség. – De mi lesz, ha a kormányzat fogalmának az az eltérő felfogása kezd el érvényesülni, melyet a demokratikus államokban tanítanak? Ha a kormányzatban semmi mást nem látnak, mint a népakarat eszközét, semmi fentet egy lenthöz képest, hanem csupán az egyedüli uralkodónak, a népnek a funkcióját? A kormányzat itt is csak ugyanazt a pozíciót foglalhatja el, amelyet a nép a vallással szemben elfoglal; a felvilágosodás minden terjesztésének még a képviselőiben is nyomot kell hagynia, a vallási hajtóerők és vigaszok állami célokra való kihasználása és kizsákmányolása nem lesz oly könnyen lehetséges (hacsak átmenetileg nem lesz befolyásuk a hatalmas pártvezetőknek, ami hasonlít a felvilágosult despotizmushoz). Ha azonban az állam nem húzhat többé

hasznát a vallásból, vagy ha a nép túlságosan is sokféleképpen gondolkozik a vallás dolgairól, semhogya az a kormányzatnak egyenletes, egységes eljárást tehetne lehetővé vallási rendszabályozások esetén – akkor szükségszerűen az a kiút marad, hogy a vallást magánügyként kezeljék, és minden ember lelkiismeretére és szokására bízzák. A következmény legelőször is az, hogy felerősödik a vallási érzés, amennyiben rejtett és elnyomott rezzenései, melyeknek az állam önkéntelenül vagy szándékosan nem biztosított életet adó levegőt, most előtörnek és szélsőségesen csaponganak; később bizonyossá válik, hogy a vallást szekták lepik el, és hogy abban a pillanatban, amikor a vallást magánüggvé tették, temérdek sárkányfogát vetettek. A vita látványra, a hitvallások minden gyengéjének ellenséges feltárása végül nem enged más kiutat, mint hogy minden jobb és tehetségesebb ember a vallástalanságot tegye magánüggvé: mely érzület a kormányzó személyek szellemében is felülkerekedik, és szinte akaratuk ellenére intézkedéseiknek vallásellenes jelleget kölcsönöz. Amint ez bekövetkezik, a még vallásos indíttatású emberek hangulata, akik korábban az államot mint valamiféle fél vagy egész szentséget imádták, határozottan **államel lenessé** válik; lesik a kormányzat intézkedéseit, és amennyire csak tudnak, gáncsoskodnak, keresztre tesznek, izgatnak, és heves ellenkezésükkel a vallástalan ellenpártot egy szinte fanatikus állam iránti lelkesedésbe sodorják; miközben csöndben az is közrejátszik ebben, hogy e körök kedélyei a vallástól való elszakadás óta ürt éreznek, és átmenetileg azzal próbálják ezt pótolni, az ürt valahogyan kitölteni, hogy rábízák magukat az államra. E talán hosszan tartó átmeneti harcok után végül eldől, hogy a vallási pártok elég erősek-e, hogy újraélesszenek egy régi állapotot és visszaforgassák a kereket: mely esetben a felvilágosult despotizmus (ekkor talán kevésbé felvilágosult és félnék, mint korábban) az államot elkerülhetetlenül kézbe veszi – vagy pedig, hogy a vallástalan pártok érvényesülnek-e, és akkor néhány nemzedéken át, például az iskola és a nevelés révén, aláássák, végül ellehetetlenítik ellenfeleik szaporodását. Akkor azonban bennük is alábbhagy az állam iránti lelkesedés: egyre világosabbá válik, hogy a vallási imádat, mely az államot misztériumként, földöntúli alapítványként csodálta, a hozzá fűződő hódolat- és kegyeletteljes viszony is megrendül. Ettől fogva az egyes emberek az államnak mindig csak azt az oldalát látják, ami hasznos vagy káros lehet nekik, és minden eszközt megragadnak, hogy befolyást gyakoroljanak rá. Ám a konkurencia hamarosan túl nagyra nő, az emberek és a pártok túl gyorsan váltogatják egymást, és túl vadul taszítják le egymást a hegyről, alighogy felértek a csúcsra. Hiányzik minden olyan kormányzati intézkedés, amely szavatolná a kormányzás tartósságát; az emberek visszariadnak minden vállalkozástól, ami évtizedes, évszázados nyugodt gyarapodást igényelne, hogy érett gyümölcsöt teremjen. Senki sem érez más kötelességet egy törvénnyel szemben, mint hogy egy pillanatra meghajoljon a hatalom előtt, ami a törvényt hozta: de aztán mindenki máris azon munkálkodik, hogy egy új hatalommal, újonnan alakítandó majoritással aláaknázza. Végül – és ezt bizonyos-

sággal állíthatjuk – a minden kormányzattal szemben táplált bizalmatlanság, e rövid lélegzetű harcok hasztalan és felőrlő jellegének felismerése az embereket egy egészen új döntésre – az állam fogalmának eltörléséhez, a „magán és köz” ellentétének megszüntetéséhez – fogja kényszeríteni. A magántársaságok lépésről lépésre magukba olvasztják az állami üzleteket: még a legszívósabb maradékot is, ami a kormányzás régi munkájából megmaradt (azt a tevékenységet is például, amely a magánzóknak a magánzókkal szemben nyújt biztosítékot), legvégül magánvállalkozók fogják ellátni. Az állam megvetése, bukása és **halála**, a magánszemély (óvakodom azt mondani, az individuum) béklyóitól való megszabadítása a demokratikus államfogalom következménye; ebben rejlik küldetése. Ha elvégezte feladatát – ami, mint minden emberi, sok ésszerű és ésszerűtlen elemet hordoz méhében –, a régi betegség visszatérése végleg leküzdetik, és akkor új lapot nyitnak az emberiség mesekönyvében, amelyen némely különös és talán néhány jó történetet is lehet majd olvasni. – Még egyszer összefoglalva az elmondottakat: a gyámkodó kormányzat érdeke és a vallás érdeke kéz a kézben halad, majd az utóbbi elhalásnak indul, és az állam alapja is megrendül. A politikai dolgok isteni rendjébe, az állam létének misztériumába vetett hit vallási eredetű: ha elsorvad a vallás, az államról is elkerülhetetlenül lehull Ízisz fátyla, és nem ébreszt többé tiszteletet. A nép szuverenitása, közeletről nézve, azt szolgálja, hogy ezen érzések területéről a legutolsó varázst és babonát is elhessegesse; a modern demokrácia az állam bukásának történelmi formája. – A kilátás azonban, amit ez a biztos bukás eredményez, nem minden tekintetben szerencsétlen: az ember tulajdonságai közül okossága és önhasznúsága fejlődik ki a legjobban; ha ezen erők követelményeinek az állam többé már nem felel meg, akkor legkevesbé sem káosz következik, hanem az államnál egy sokkal célszerűbb találmány fog győzedelmeskedni az állam fölött. Az emberiség látott már kihalni jó néhány szervező hatalmat – például a nemek szövetségét, ami évezredekken át sokkal hatalmasabb volt, mint a család ereje, sőt már a család létrejötté előtt sokkal korábban igazgatott és kormányzott. Mi magunk úgy látjuk, hogy a család jelentős jogi és hatalmi gondolata, ami valaha egészen addig uralkodott, ameddig hatni tudott a római jelleg, egyre jobban elhalványul, és egyre tehetetlenebbé válik. Így látja majd egy későbbi nemzedék is, amint az állam a Föld egyes részein jelentéktelenné válik – olyan elképzelés ez, melyre a jelen emberei közül sokan nem gondolhatnak szorongás vagy iszonyat nélkül. Ennek az elképzelésnek elterjesztésén és megvalósításán **munkálkodni** persze már más dolog: nagyon elbizakodott az ember eszét illetően, és a történelmet is csak félig-meddig ismeri, ha már most meg akarja ragadni az eke szarvát – amikor még senki sem tudja felmutatni a vetőmagot, amit aztán majd a szétszaggatott földre kell vetni. Bízunk hát „az ember okosságában és önhasznúságában”, hogy az állam még jó ideig fennáll, a túlbuzgó és kapkodó féltudorok pusztító kísérletei pedig elutasíthatnak!

473. A SZOCIALIZMUS, TEKINTETTEL ESZKÖZEIRE. – A szocializmus a halódó despotizmus fantasztikus testvéröccse, aki bátyja örökébe akar lépni; törekvései tehát a legmélyebb értelemben reakciósak. Mert olyan temérdek államhatalomra vágyakozik, amekkorával a despotizmus valaha is rendelkezett, sőt tútesz minden elmúlton, mert az individuum valóságos megsemmisítésére törekszik: az individuumot a természet jogtalan fényűzésének tartja, és a **közösség** célszerű **szervévé** akarja átjavítani. Rokonsága miatt felbukkan minden excesszív hatalomkifejtés közelében, mint Platón, a régi, jellegzetes szocialista, a szicíliai zsarnok udvarában; azért kívánja (és bizonyos körülmények között támogatja is) e század cézári diktatúráját, mert, mint mondtuk, az örökébe akar lépni. De még ez az örökség sem volna elég céljaihoz, minden polgár legszolgalelkűbb térdre kényszerítését követeli az abszolút állam előtt, amihez fogható soha nem létezett; és mivel még csak a régi, állam iránti vallási kegyességre sem számíthat, sőt inkább annak megszüntetésén kell önkéntelenül is munkálkodnia – nevezetesen azért, mert minden fennálló **állam** megszüntetésén munkálkodik –, csak rövid ideig tartó, a legszélsőségesebb terrorizmus révén hébe-hóba kiharcolt létezésében reménykedhet. Ezért készülődik csendben rémuralmakra, és a félművelt tömegek fejébe úgy veri bele az „igazság” szót, mint egy szöveget, hogy teljesen megfossa értelmétől (miután ez az értelem a félműveltség miatt igencsak sérült), és hogy jó lelkiismeretet biztosítson nekik a gonosz játékhoz, amit játszaniuk kell. – A szocializmus arra szolgálhat, hogy igen brutálisan és hathatósan megtanítsa az államhatalom mindenféle felhalmozódásának veszélyeire, és ennyiben még magával az állammal szemben is bizalmatlanságot gerjesszen. Ha beledörgi nyers hangja a csata zajába, hogy „**olyan sok államot, amennyit csak lehet**”, akkor a csatazaj hangosabb lesz, mint valaha: de hamarosan még nagyobb erővel az ellenkezője is felcsattan: „**olyan kevés államot, amennyit csak lehet**”.

474. A SZELLEM FEJLŐDÉSÉT FÉLI AZ ÁLLAM. – A görög polisz, mint minden szervező politikai hatalom, elzárkózó és bizalmatlan volt a műveltség növekedésével szemben; óriási alapvető ösztönzése szinte csak bénította és gátolta azt. Nem akarta hagyni, hogy érvényre jusson a műveltség története és alakulása; az államtörvényben rögzített nevelésnek minden nemzedék számára kötelező érvényűnek kellett lennie, és azonos szinten kellett tartania a polgárokat. Később még Platón sem akarta másként ideális államában. A műveltség tehát a polisz ellenére fejlődött ki: közvetett módon persze és akarata ellenére segítette, hiszen a poliszban az egyes ember becsvágyát a végsőig fokozta, és ha egyszer az egyén a szellemi képzés pályájára került, ott is a végsőig akart eljutni. Ezzel szemben ne hivatkozzon senki se Periklész⁶ magasztaló beszédére: mert az csak a polisz és az athéni kultúra

⁶ Vö. Thuküdidész: *A peloponnészoszi háború*. II. 35–46.

állítólagosan szükségszerű összefüggéséről alkotott nagy, optimista, hamis kép, közvetlenül azelőtt, hogy Athénra rátör az éj (a pestis és a hagyomány megszakadása); és amelyet Thuküdidész mint magasztaló alkonypírt még egyszer felvillant, hogy fényénél feledjék az emberek az elmúlt rossz napot.

475. AZ EURÓPAI EMBER ÉS A NEMZETEK MEGSEMISÜLÉSE. – A kereskedelem és az ipar, a könyv- és levélforgalom, minden magasabb kultúra közös jellege, a gyorsan váltakozó hely és táj minden nem-földtulajdonos mostani nomád élete – ezek a körülmények szükségszerűen a nemzetek gyengülését és végül megsemmisülését vonják maguk után, legalábbis az európaiakét: ezért a folyamatos kereszteződések következtében mindegyikükből egy keverék fajta, az európai ember fajtája jön létre. Tudatosan vagy sem, de most e cél ellen munkálkodik a nemzetek bezártsága a **nemzeti** ellenségeskedés szítása révén, de a keveredés menete az átmeneti ellenáramlatok dacára mégis halad lassacskán előre: ez a mesterkéltnacionalizmus egyébként ugyanolyan veszélyes, mint amilyen a mesterkéltnacionalizmus volt, mert lényegét tekintve erőszakos szükség- és ostromállapot, melyet kevesek rendelnek el sokaknak, és hamisságra, hazugságra és erőszakra van szükség, hogy megőrizze tekintélyét. Nem a sokak (a népek) érdeke, ahogyan mondani szokás, hanem mindenekelőtt bizonyos fejedelmi dinasztiák, aztán a kereskedelem és a társadalom bizonyos osztályainak az érdeke sodor e nacionalizmus felé; ha ezt egyszer felismerte az ember, akkor bátran mondhatja magát **jó európainak**, és tettel munkálkodhat a nemzetek egybeolvasztásán: és ebben a németek azon rég bevált tulajdonságuk révén, hogy a **népek tolmácsai és képviselői**, segíteni tudnak. – Mellékesen: a **zsidók** egész problémája csak a nemzeti államokon belül jelenik meg, amennyiben tetterejük és magasabb intelligenciájuk, a szenvedés hosszú iskolájában nemzedékről nemzedékre felhalmozott szellemi és anyagi tőkéjük itt mindenütt irigységet és gyűlöletet keltő mértékben szükségszerűen túlsúlyba jut, így hát az irodalmi modortalanság szinte minden mostani nemzetben felülkerekedik – éspedig annál inkább, minél inkább nemzetieskednek e nemzetek –, hogy a zsidókat minden lehetséges nyilvános és belső visszásság bűnbakjaként vágóhídra vigyék. Mihelyt nem a nemzetek konzerválásáról, hanem egy lehetőleg erős európai keverék fajta megteremtéséről van szó, a zsidó mint *ingrediens*⁷ éppoly használható és kívánatos, mint bármely nemzeti maradék. Kellemetlen, mi több, veszélyes tulajdonságai minden nemzetnek, minden embernek vannak; borzasztó azt követelni, hogy a zsidó kivétel legyen ez alól. E tulajdonságok főként nála különös mértékben veszélyesek és riasztók lehetnek; és talán a fiatalkorú tőzsde-zsidó az emberi nem legundorítóbb találmánya. Ennek ellenére tudni szeretném, hogy a végelszámolásnál mennyire kell elnézőnek lenni egy olyan nép esetében, amely-

⁷ Hozzávaló, alkotórész (latin).

nek – nem mindnyájunk vétké nélkül – a legkínkeservesebb története volt a népek között, és amelynek a világ legnemesebb emberét (Krisztust), a legtisztább bölcsét (Spinoza), a leghatalmasabb könyvét és a leghatékonyabb erkölcsi törvényét köszönhetjük. Ezenfelül: a középkor legsötétebb korszakaiban, amikor súlyos ázsiai felhők telepedtek Európára, zsidók voltak azok a szabadgondolkodók, tudósok és orvosok, akik a legkeményebb személyes kényszer alatt megvédték a felvilágosodás és a szellemi függetlenség lobogóját és Európát Ázsiával szemben; s nem legkevésbé fáradozásaiknak köszönhető, hogy végre újra győzedelmeskedhetett a világnak egy természetesebb, ésszerűbb és főképp antimitikus magyarázata, és hogy nem tört el a kultúra gyűrűje, amely most összeköt bennünket a görög-római ókor felvilágosodásával. Ha a kereszténység mindent megtett azért, hogy nyugatosítsa a keletet, akkor a zsidóság lényegesen hozzájárult ahhoz, hogy újra keletiesítse a nyugatot: ami egy bizonyos értelemben azt jelenti, hogy Európa feladatának és történelmének a görög feladat és történelem folytatását szorgalmazza.

476. A KÖZÉPKOR LÁTSZÓLAGOS FÖLÉNYE. – A középkor az egyházban egy teljesen univerzális, az egész emberiséget magában foglaló célt tartalmazó intézményt mutat fel, méghozzá olyan céllal, amely az egyház legfőbb – vélt – érdekeit szolgálta; ezzel szemben az újabb kori államok és nemzetek céljai nyomasztó benyomást tesznek: kicsinyesnek, csekélynek, anyagiasságnak, térben korlátozottnak tűnnek. De ez a képzeletünkre tett benyomás nem határozhatja meg az ítéletünket; mert ama egyetemes intézmény mesterséges, fikción nyugvó igényekre épült, melyeket, amikor még nem léteztek, először is – a megváltás igényével – meg kellett teremteni; az új intézmények valódi szükségállapotokon segítenek; és eljön az idő, amikor azért keletkeznek intézmények, hogy minden ember igazi igényeit szolgálják, és a fantasztikus ősképet, a katolikus egyházat beárnyékolják és elfeledtessék.

477. A HÁBORÚ NÉLKÜLÖZHETETLEN. – Hiú rajongás és széplelkűség az emberiségtől még sokat (pontosabban: igazán sokat) elvárni, amikor elfelejtett háborúzni. Egyelőre nem ismerünk más eszközöket, melyekkel ernyedő népekkel határozottan és biztosan közölhetnénk a katonai tábor nyers energiáját, a mélységes, személytelen gyűlöletet, a jó lelkiismeretű gyilkos hidegvért, az ellenség megsemmisítését kísérő közös, szervező tüzet, a büszke közönyt a nagy veszteségekkel, a saját étellel és a barátok életével szemben, a lélek tompa, földrengésszerű megrázkódását, ahogyan azt minden nagy háború közli: az innen feltörő patakok és áradatok, melyek persze köveket és mindenféle mocskos hordalékot sodornak magukkal, és tönkreteszik a finom kultúrák mezeit, ezután kedvező feltételek között a szellem műhelyeiben működő kerekeket új erővel forgatják. A kultúra egyáltalán nem nélkülözheti a szenvedélyeket, bűnöket és a gonoszságokat. – Amikor a császá-

az írás elhatárolása ellen a pharizaeusok a háborút, az öntudókat
elkezdte tölteni: az első új energiák lép, a kultúra
szór minden irányba

rivá vált rómaiak kissé belefáradtak a háborúzásba, megpróbáltak állathergeléssel, gladiátorküzdelmekkel és keresztényüldözéssel újból erőt gyűjteni. A mostani angolok, akik egészében mintha lemondtak volna a háborúzásról, más eszközökhöz nyúlnak, hogy újrateremtsék elfogyott erejüket: veszélyes felfedező expedíciókra, hajózásra, hegymászásra vállalkoznak, úgymond, tudományos célból, valójában azonban azért teszik mindezt, hogy a kalandokból és mindenféle veszélyekből merített erőfőlöslégüket hazavigyék. Még sok ilyen háborúpótlékot fognak kitalálni az emberek, de talán egyre inkább be fogják látni, hogy egy olyan magasan művelt és ezért szükségszerűen ernyedtt emberiségnek, mint az európai, nemcsak háborúkra, hanem a legnagyobb és legrettenetesebb háborúkra – vagyis a barbárságba való visszaesésre – lesz szüksége ahhoz, hogy ne veszítse el kultúrájának eszközeit, sőt magát a kultúráját és az életét sem.

478. A DÉLSZAKIAK ÉS AZ ÉSZAKIAK SZORGALMA. – A szorgalom két egészen különböző módon keletkezik. A délszaki kézművesek nem nyereséghajhászásból, hanem a többiek folytonos ínsége miatt szorgalmasak. Mivel valaki mindig meg akarja patkoltatni a lovát, meg akarja javíttatni a szekerét, a kovács szorgalmas. Ha senki nem keresné fel, a piacon lődörögne. Egy termékeny országban a táplálkozás nem okoz gondot, elég csupán egy kis munka hozzá, szorgalomra mindenestre semmi szükség; a kovács végül koldulna, és boldogan élne. – Ezzel szemben az angol munkások szorgalma nyereségvágyból táplálkozik: öntudatos és céltudatos, a tulajdonnal hatalmat akar, a hatalommal a lehető legnagyobb szabadságot és egyéni előkelőséget kívánja biztosítani magának.

479. A GAZDAGSÁG MINT A VÉR SZERINTI NEMESSÉG EREDETE. – A gazdagság szükségszerűen faj szerinti arisztokráciát teremt, mert lehetővé teszi a legszebb asszonyok kiválasztását, a legjobb tanárok megfizetését, tisztaságot biztosít az embernek, időt a test edzésére, és mindenekelőtt megkímél a tompító fizikai munkától. Így minden lehetőséget megteremt, hogy néhány nemzedék után az emberek előkelően és kecsesen mozogjanak, mi több, még úgy is cselekedjenek: a lelki letnek nagyobb szabadságot biztosít, távol tartja a nyomorúságos kicsinyességet, a megalázkodást a kenyéradó előtt és a filléres takarékoskodást. – Egy fiatal ember számára épp ezek a negatív tulajdonságok a boldogság leggazdagabb ajándékai; a nemes érzületű szegény ember többnyire elpusztul, nem jut előre, és nem szerez semmit, fajtája életképtelen. – Közben azonban nem feledkezhetünk meg arról, hogy a gazdagságnak szinte ugyanaz a hatása, ha valaki évente háromszáz vagy harmincezer tallért használhat fel: ezután a kedvező körülmények nem serkentik lényegesen a további fejlődést. Csakhogy rettenetes dolog gyerekkorban koldulni és megalázkodni: bár azoknak, akik az udvarok tündöklésében, a hatalmasságoknak

miért lehetett?
az arisztokrácia
állam
a gazdagság
szegény ember
erősebben?

és befolyásos embereknek alávetve magukat keresik boldogságukat, vagy azoknak, akik egyházfők akarnak lenni, ez lehet a helyes kiindulópont. (– A tanulság: mélyre hajolva lopakodj be a kegy barlangjárataiba.)

480. KÜLÖNBÖZŐ IRÁNYULTSÁGÚ IRIGYSÉG ÉS RESTSÉG. – A két ellentétes párt, a szocialista és a nemzeti – vagy bárhogy nevezzék is őket Európa különböző országaiban – méltók egymáshoz: irigység és restség mozgatja mindkettőt. Az első táborban az emberek a lehető legkevesebbet akarnak dolgozni a kezükkel, az utóbbiban a lehető legkevesebbet a fejükkel; az utóbbiban gyűlölik és irigylük a kimagasló, önmaguk erejéből felemelkedő egyéneket, akik önszántukból nem hagyják, hogy a tömeghatás céljából beállítsák őket a sorba; az elsőbe a társadalom jobb, kedvezőbb külső helyzetben lévő kasztja tartozik, melynek tulajdonképpeni feladata – a legmagasabb kulturális javak megteremtése – az élet belső oldalát annál nehezebbé és fájdalmasabbá teszi. Ha persze sikerül a tömeghatás szellemének a társadalom magasabb osztályainak szellemévé válnia, akkor a szocialista seregeknek teljesen igazuk van, ha igyekeznek külsőleg is kiegyenlítődni velük, mivel belül, a fejükben és a szívükben már úgyis egyenlők lettek. – Éljetek magasabb rendű emberekként, és cselekedjétek a magasabb kultúra cselekedeteit – és így minden, ami csak él, jót biztosít nektek, és a társadalom rendje, melynek csúcsát alkotjátok, védve lesz minden gonosz pillantástól és méregtől!

481. A NAGYPOLITIKA ÉS VESZTESÉGEI. – Ugyanúgy, ahogyan egy népnek a háború és a háborús készség okozta legnagyobb veszteségeket nem a háború irratlan költségei, nem a kereskedelmi forgalom pangása jelenti, ahogyan nem is az állandó hadsereg fenntartása – bármilyen tetemesek legyenek is most ezek a veszteségek, amikor Európa nyolc állama évente két-három milliárdot fordít erre a célra –, hanem az, hogy a legderekabb, legerősebb, legszorgosabb férfiakat fosztják meg évről évre óriási tömegekben tulajdonképpeni foglalkozásuktól és hivatásuktól, és katonának sorozzák be őket: ugyanígy az a nép, amely nagypolitikára adja a fejét, és a leghatalmasabb államok között határozott hangot kíván biztosítani magának, legnagyobb veszteségeit nem ott szenved el, ahol azok általában megmutatkoznak. Igaz, ettől a pillanattól fogva folyamatosan a legkiemelkedőbb tehetségek válnak áldozattá a „haza oltárán” vagy esnek áldozatul a nemzeti becsvágnak, míg korábban ezen tehetségek előtt, akiket most elnyel a politika, egyéb tevékenységi körök nyíltak meg. Ám távol e nyilvános hekatombáktól⁸, és alapjában véve ezeknél sokkal szörnyűsebb módon, folyamatosan egy százezer felvonású színjáték zajlik: egy ilyen, politikai babérkoszorú után sóvárgó nép minden derék, szorgos, szellemdús,

⁸ Az ókori görögöknél száz ökör feláldozásával bemutatott áldozat.

írás politikai $\rightarrow$ szellemi, kultúra

törekvő emberén úrrá lesz ez a sóvárgás, és immár nem tartozik teljesen saját ügyéhez, mint korábban: a közjó új kérdései és gondjai nap mint nap minden polgár fejének és szívének tőkéjéből elnyelnek egy jókora adagot: az egyéni energia és munka veszteségei által okozott áldozatok összege olyan irtózatosan hatalmas, hogy egy nép politikai felvirágzása szellemi elszegényedést és ellankadást, nagy koncentrációt és egyoldalúságot kívánó munkáknál pedig kisebb teljesítőképességet von maga után. Végezetül megkérdezhetjük: hát megéri az egésznek mindeme virágzása és pompája (mely egész csupáncsak más államoktól való félelemként és a nemzeti kereskedelmi és közlekedési jólét külföldtől kicsikart kedvezményeként jelentkezik), ha a nemzet e durva és tarkabarkán csillogó virágának áldozatul esik minden nemesebb, finomabb, szellemibb hajtása és sarja, melytől addig burjánzott talaja?

482. ÉS MÉG EGYSZER. – Közvélemények – magánrestségek.

Az ember önmagával

483. AZ IGAZSÁG ELLENSÉGEI. – A meggyőződések veszélyesebb ellenségei az igazságnak, mint a hazugságok.

484. FONÁK VILÁG. – Élesebben bírálunk egy gondolkodót, ha számunkra kellemetlen mondatot tár elénk; pedig okosabb volna ezt tennünk, ha mondata kellemes volna számunkra.

485. JELLEMES. – Sokkal gyakrabban tűnik jellemesnek az ember, ha mindig vérmérsékletére hallgat, nem pedig elveire.

486. AMIRE SZÜKSÉGE VAN AZ EMBERNEK. – Egyvalamivel rendelkeznie kell az embernek: természettől fogva könnyű érzékkel vagy pedig a művészet és tudás által megkönnyített érzékkel.

487. ÜGYEK IRÁNT TÁPLÁLT SZENVEDÉLY. – Aki szenvedélyét ügyekre (tudományra, az állam javára, kulturális javakra, művészetekre) irányítja, az emberek iránti szenvedélyétől von el sok tüzet (még akkor is, ha azok a megfelelő ügyek képviselői, miként az államférfiak, a filozófusok vagy a művészek az ügyek teremtményeinek képviselői).

488. HIGGADTSÁG A TETT BEN. – Miként a vízesés zuhanás közben egyre lassul és lebeg, a tett nagy embere is **higgadtabban** cselekszik, mint ahogy a tett előtt tanúsított viharos vágya alapján elvárnánk tőle.

489. NEM TÚL MÉLY. – Azok, akik egy dolgot teljes mélységében ragadnak meg, ritkán maradnak örökre hűek hozzá. Merthogy felhozták a fényre a mélységet: és ekkor mindig sok rossz dolog válik láthatóvá.

490. AZ IDEALISTÁK RÖGESZMÉJE. – Minden idealista beképzeli magának, hogy azok az ügyek, melyeket szolgál, lényegesen jobbak a világ minden más ügyé-

nél, és nem akarják elhinni, hogy ügyük gyarapodásához ugyanarra a бүдös trágýára van szükség, mint minden más emberi vállalkozáshoz.

491. ÖNMEGFIGYELÉS. – Az ember önmaga által igencsak védett önmagával, saját kikémlésével és ostromlásával szemben; általában képtelen a külső erődnél többet érzékelni önmagából. A voltaképpeni erődtímeny elérhetetlen, sőt láthatatlan számára, hacsak barátai és ellenségei nem lesznek árulóí, és titkos úton nem vezetik el önmagához.

492. HELYES HIVATÁS. – A férfiak ritkán tartanak ki egy hivatás mellett, melyről nem hiszik vagy nem beszélík be maguknak, hogy alapján véve minden-nél fontosabb. Ugyanígy vannak a nők is a szeretőikkel.

493. NEMES ÉRZÜLET. – A nemes érzület főleg jóindulatból és a bizalmatlan-ság hiányából áll, épp azt tartalmazza tehát, amin nyereségvágyó és sikeres emberek oly szívesen gúnyolódnak fölényeskedve.

494. CÉL ÉS UTAK. – Sokan konokul ragaszkodnak az úthoz, amelyen elin-dultak. A célhoz viszont csak kevesen.

495. AZ INDIVIDUÁLIS ÉLETFORMA FELHÁBORÍTÓ JELLEGE. – Az élet min-den nagyon individuális rendszabálya az ellen hangolja az embereket, aki elrendeli azt; a rendkívüli bánásmód miatt, amelyben az illető részesíti magát, az emberek megalázottnak, szokványos lényeknek érzik magukat.

496. A NAGYSÁG ELŐJOGA. – A nagyság előjoga, hogy csekély adománnyal is nagy boldogságot szerezzen.

497. ÖNKÉNTLEEN ELŐKELŐSÉG. – Az ember önkéntelenül is előkelően visel-kedik, ha megszokta, hogy semmit se akarjon másoktól, és mindig csak adakozzon.

498. A HŐSIESSÉG FELTÉTELE. – Ha valaki hős akar lenni, ahhoz előbb a kí-gyónak sárkánnyá kell változnia, különben nem lesz igazi ellensége.

499. BARÁT. – Nem a közös szenvedés, hanem a közös öröm teszi a barátot.

500. AZ APÁLY ÉS A DAGÁLY KEZELÉSE. – A megismeréshez minden belső áramlatot tudni kell kezelni: azt, amelyik egy ügy felé sodor, éppúgy, mint azt, amelyik egy idő után elsodor tőle.

501. A MAGÁNVALÓ ÖRÖM. – „Örülök valaminek” – szokták mondani: ám valójában ez magánvaló öröm, amelyet a valami csak közvetít.

502. A SZERÉNY. – Aki személyekkel szemben szerény, az a dolgokkal (a várossal, az állammal, a társadalommal, az idővel, az emberiséggel) szemben annál követelőzőbb. Így áll bosszút.

503. IRIGYSÉG ÉS FÉLTÉKENYSÉG. – Az irigység és a féltékenység az emberi lélek szeméremteste. A hasonlatot akár folytathatnánk is.

504. AZ ELŐKELO KÉPMUTATÓ. – Igen előkelő képmutató az, aki egyáltalán nem beszél magáról.

505. BOSSZÚSÁG. – A bosszúság olyan testi betegség, amely egyáltalán nem szüntethető meg azzal, ha utólag megszüntetjük az okát.

506. AZ IGAZSÁG PRÓKÁTORAI. – Az igazság nem akkor talál a legritkábban prókátorra, ha veszedelmes, hanem ha unalmas.

507. AZ ELLENSÉGNÉL IS TERHESEBB. – Azok a személyek, kiknek rokonszenves magatartásáról nem vagyunk meggyőződve minden körülmények között, miközben valamely ok (például a hála) arra kötelez bennünket, hogy fenntartsuk föltétlen rokonszenvünk látszatát, sokkal jobban gyötrik képzeletünket, mint ellenségeink.

508. A SZABAD TERMÉSZET. – Azért szeretjük annyira a szabad természetet, mert nincs rólunk véleménye.

509. MINDENKI JOBBAN ÉRT VALAMIHEZ. – Civilizált viszonyok között mindenki úgy érzi, legalább egyvalamihez jobban ért másoknál: ezen alapul az az általános jó-szándék, hogy mivel bizonyos körülmények között mindenki képes segítséget nyújtani, ezért szégyenkezés nélkül elfogadhatja mások segítségét.

510. A VIGASZ OKAI. – Halálesetkor többnyire nemcsak azért van szükségünk a vigasz okaira, hogy enyhítsünk a hatalmas fájdalomon, hanem hogy megbo csássuk, amiért oly könnyen megvigasztalódtunk.

511. AKIK HŰEK MEGGYŐZŐDÉSÜKHÖZ. – Akinnek sok a dolga, szinte változatlanul megőrzi általános nézeteit és álláspontjait. Akárcsak az, aki egy eszme szolgálatában munkálkodik: magát az eszmét soha nem vizsgálja meg, nem ér rá; sőt nem is áll érdekében, hogy egyáltalán vitathatónak tartsa.

512. ERKÖLCSISÉG ÉS MENNYISÉG. – Egy ember egy másik embernél nagyobb erkölcsisége gyakran csak abból ered, hogy céljai méretüket tekintve nagyobbak. A másikat lehúzza az apró dolgokkal szűk körben való foglalatosság.

513. AZ ÉLET MINT AZ ÉLET HOZADÉKA. – Ha mégoly messzire nyújtózkodik is valaki megismerésével, és mégoly objektívnek találja is magát: saját életrajzánál nagyobb hozadékra nem tesz szert.

514. ÉRC-SZÜKSÉGSZERŰSÉG. – Az érc-szükségszerűség olyasmi, amiről az ember a történelem során belátja, hogy nem is érc, és nem is szükségszerű.

515. TAPASZTALATBÓL. – Egy dolog ésszerűtlen volta nem ok arra, hogy ne is létezzék, sokkal inkább feltétele létezésének.

516. IGAZSÁG. – Ma már senki sem hal bele halálos igazságokba: túl sok az ellenméreg.

517. ALAPVETŐ BELÁTÁS. – Nincs eleve elrendelt harmónia az igazság előmozdítása és az emberiség java között.

518. EMBERSORS. – Aki mélyebben gondolkodik, tudja, hogy soha nincs igaza, cselekedjék és ítélkezzék, ahogy csak akar.

519. AZ IGAZSÁG MINT KIRKÉ. – A tévedés az állatokat emberré változtatta; vajon az igazság képes-e az embert visszaváltoztatni állattá?

520. KULTÚRÁNK VESZÉLYE. – Olyan korhoz tartozunk, melynek kultúráját az a veszély fenyegeti, hogy belepusztul a kultúra eszközeibe.

521. A NAGYSÁG: IRÁNYADÁS. – Egyetlen folyó sem önmagától nagy és gazdag; hanem az teszi azzá, hogy oly sok mellékfolyót magába fogad és továbbvisz. Így van ez a szellem minden nagyságával is. Minden csak attól függ, hogy valaki megadja-e az irányt, melyet aztán oly sok folyó kénytelen követni; nem pedig attól, hogy valaki kezdettől fogva szerény vagy gazdag adottságokkal rendelkezik-e.

522. GYENGE LELKIISMERET. – Azoknak az embereknek, akik folyton azt emlegetik, milyen fontosak az emberiség számára, a közönséges, polgári tisztességet – szerződések, ígérek betartását – illetően gyenge a lelkiismeretük.

523. AKI AZT AKARJA, HOGY SZERESSÉK. – Az a legnagyobb arcátlanság, ha valaki azt követeli, hogy szeressék.

524. AZ EMBEREK MEGVETÉSE. – Az emberek lenézésének legfélreérthetlenebb jele az, ha valaki bárkit is csak a saját célja eszközeként enged érvényesülni – vagy még úgy sem.

525. ELLENTMONDÁSBÓL SZÜLETETT KÖVETŐ. – Aki felbószíti maga ellen az embereket, mindig önnön javára is fordít néhányakat.

526. ÉLMÉNYEK FELEDÉSE. – Aki sokat gondolkodik, és pedig tárgyilagosan, az könnyen elfelejti saját élményeit, azokat a gondolatokat viszont nem, melyeket az élmények indítottak el benne.

527. A VÉLEMÉNYHEZ VALÓ RAGASZKODÁS. – Valaki azért ragaszkodik egy véleményhez, mert azt képzei, magától jött rá, valaki meg azért, mert nagy fáradtsággal elsajátította, és büszke, hogy megtette: vagyis mindkettő hiúságból ragaszkodik a véleményéhez.

528. A FÉNY KERÜLÉSE. – A jótett ugyanolyan félénken kerüli a fényt, mint a gonosztett: ez attól tart, hogy ha fényre derül, (büntetésként) fájdalom a jussa, az előbbi meg attól, hogy ha fényre derül, eltűnik a gyönyör (az önmagán való, tiszta gyönyör, ami azonnal megszűnik, mihelyt társul hozzá a hiúság kielégültsége).

529. A NAP HOSSZA. – Ha az embernek van mivel megtömnie, akkor egy napnak akár száz zsebe is lehet.

530. ZSARNOKZSENI. – Ha a lélekben leküzdhetetlen kedv támad a zsarnokkodásra, és a tűz nem lohad, akkor (politikuskok és művészek esetében) lassanként akár egy csekélyke adottság is szinte ellenállhatatlan természeti erővé válik.

531. AZ ELLENSÉG ÉLETE. – Akit egy ellenség leküzdése éltet, annak érdeke, hogy ellensége életben maradjon.

532. FONTOSABB. – Az ember a megmagyarázatlan, sötét dolgokat fontosabbnak tartja a megmagyarázott, világos dolgoknál.

533. ELVÉGZETT SZOLGÁLATOK ÉRTÉKELESE. – Ha valaki szolgálatot tesz nekünk, aszerint értékeljük, ahogy a szolgálattévő, nem pedig aszerint, hogy milyen értékes számunkra a szolgálat.

534. BOLDOGTALANSÁG. – A boldogtalanságban rejlő kitüntetés (mintha az a sekélyesség, igénytelenség, szokványosság jele volna, hogy boldognak érezzük magunkat) olyan nagy, hogy rendszerint tiltakozunk, ha valaki így szól hozzánk: – Maga aztán boldog ember!

535. A SZORONGÁS KÉPZELŐEREJE. – A szorongás képzelőereje majomszerű, gonosz manó, aki épp akkor ugrik rá az ember hátára, amikor az ember a legnehezebb teher alatt görnyedezik.

536. ÍZETLEN ELLENFELEK ÉRTÉKE. – Az ember néha csak azért tart ki hűségesen egy ügy mellett, mert ellenfelei nem hagynak fel az ízetlenkedéssel.

537. A HIVATÁS ÉRTÉKE. – A hivatás önfeledtté teszi az embert; ám épp ez a legnagyobb áldás benne. Védőfal, amely mögé legálisan visszavonulhat az ember, ha általános jellegű aggályai és gondjai támadnak.

538. TEHETSÉG. – Bizonyos emberek tehetsége csekélyebbnek tűnik, mint amekkora, mert mindig túl nagy feladatokat tűznek ki maguk elé.

539. IFJÚKOR. – Az ifjúkor kellemetlen; mert nem lehetséges vagy nem észszerű termékenynek lenni benne – bármely értelemben.

540. TÚL NAGY CÉLOK. – Aki nyilvánosan nagy célokat tűz maga elé, és aztán titokban belátja, hogy túl gyenge hozzájuk, annak rendszerint ahhoz sincs ereje, hogy nyilvánosan visszavonja őket, így aztán elkerülhetetlenül képmutatóvá válik.

541. SODRÁSBAN. – Erős sodrású vizek sok követ és fát, erős szellemek sok ostoba és zavaros fejet ragadnak magukkal.

542. A SZELLEMI FELSZABADULÁS VESZÉLYEI. – Az ember komolyan vett szellemi felszabadulása közben szenvedélyei és vágyai is csöndesen áhítoznak a szabadságra.

543. A SZELLEM MEGTESTESÜLÉSE. – Ha valaki sokat és okosan gondolkodik, akkor nemcsak az arca, hanem a teste is okos külsőt ölt.

544. ROSSZUL LÁTNÍ ÉS ROSSZUL HALLANI. – Aki keveset lát, egyre kevesebbet is fog látni; aki rosszul hall, egyre többet hall a hallottaknál.

545. A HIÚSÁG ÖNÉLVEZETE. – A hiú ember nemcsak kiválni akar, hanem kiválóan is akarja érezni magát, ezért nem mond le az önámítás és az önrászedés egyetlen eszközéről sem. Nem mások véleményét, hanem a mások véleményéről alkotott saját véleményét viseli a szívében.

546. KIVÉTELESEN HIÚ. – A szokványosan önelégült ember – ha testi betegségben szenved – kivételesen hiú és fogékony a hírnévre és a dicséretre. Olyan mértékben kell megpróbálnia idegen vélemények alapján, kívülről visszanyernie önmagát, amilyen mértékben elveszítette.

547. A „SZELLEMDÚSAK”. – Aki keresi a szellemet, annak nincs.

548. ÚTMUTATÓ PÁRTOS FŐKNEK. – Ha rá lehet venni valakit, hogy nyilvánosan foglaljon állást valami mellett, akkor többnyire arra is rábírták, hogy belülről is elfogadja a dolgot; ettől kezdve következetesnek akar látszani.

549. MEGVETÉS. – Ha más veti meg az embert, az érzékenyebben érinti, mint ha önmagát veti meg.

550. A HÁLA ZSINÓRJA. – Vannak szolgálattelkek, akik jótettek iránt kifejezett hálájukkal olyan messzire mennek, hogy megfojtja őket hálájuk zsinórja.

551. A PRÓFÉTA MESTERFOGÁSA. – Ahhoz, hogy hétköznapi emberek cselekvésmódját előre kitalálja az ember, feltételeznie kell, hogy akkor használják a lehető legkevesbé szellemüket, amikor szabadulni akarnak egy kellemetlen helyzetből.

552. AZ EGYETLEN EMBERI JOG. – Aki eltér a hagyományostól, a rendkívüli áldozata; aki megmarad a hagyományosban, annak rabszolgája lesz. Mindkét eset pusztulásra ítéltetett.

553. MÉLYEN AZ ÁLLAT ALATT. – Ha az ember nyerítve röhög, közönségsége túltesz minden állaton.

554. FÉLTUDÁS. – Annak, aki alig tud egy idegen nyelven, nagyobb az öröme, mint annak, aki nagyon jól beszéli a nyelvet. Az élvezet azé, aki alig ismeri a nyelvet.

555. VESZÉLYES SEGÍTŐKÉSZSÉG. – Vannak emberek, akik meg akarják nehezíteni mások életét, csak hogy aztán felkínálhassák receptjeiket az élet könnyebbé tételére – például a kereszténységet.

556. SZORGALOM ÉS LELKIISMERETESSÉG. – A szorgalom és a lelkiismeretesség gyakran azért ellentétek, mert a szorgalom a gyümölcsöt még savanyúan akarja leszakítani a fáról, a lelkiismeretesség viszont oly sokáig érleli, míg lehull és összetörik.

557. GYANÚSÍTÁS. – Az ember azokat próbálja gyanúsítani, akiket képtelen elviselni.

558. HIÁNYZÓ KÖRÜLMÉNYEK. – Sokan egy életen át várják az alkalmat, hogy jók lehessenek – a **maguk** módján.

559. BARÁTOK HIÁNYA. – A barátok hiánya irigységre vagy elbizakodottságra utal. Néhányan barátaikat csupán annak a szerencsés körülménynek köszönhetik, hogy nincs miért irigykedniük.

560. A SOKFÉLESÉG VESZÉLYE. – Ha az embernek egy tehetséggel több van, bizonytalanabban áll, mint ha eggyel kevesebb volna: ahogy az asztal is biztosabban áll három, mint négy lábon.

561. MÁSOKNAK PÉLDAKÉPÜL. – Aki jó példát akar mutatni, az keverjen erényei közé egy csipetnyi bolondságot: így utánoz és egyúttal fölébe is emelkedik az utánzottnak – ezt pedig szeretik az emberek.

562. CÉLTÁBLÁNAK LENNI. – Mások rólunk mondott gonosz beszédei gyakran tulajdonképpen nem is nekünk szólnak, hanem olyan bosszúság, rosszkedv megnyilvánulásai, melynek egészen mások az okai.

563. KISSÉ REZIGNÁLT. – Az ember kevésbé szenved teljesületlen vágyak miatt, ha edzette képzelőerejét, hogy elcsúfítsa a múltat.

564. VESZÉLYBEN. – Az embert leginkább akkor fenyegeti a veszély, hogy elgázolják, amikor épp elugrott egy autó elől.

565. A HANG HATÁROZZA MEG A SZEREPET. – Ha valaki kénytelen hangosabban beszélni a megszokottnál (például egy félsüket vagy nagy hallgatóság előtt), rendszerint eltúlozza a dolgokat, melyeket közölni akar. – Előfordul, hogy az illető összeesküvő lesz, rosszindulatú utánzó, intrikus, csupán azért, mert hangja leginkább suttogásra alkalmas.

566. SZERETET ÉS GYŰLÖLET. – A szeretet és a gyűlölet nem vak, de elvakítja a tűz, melyet magukban hordoznak.

567. AZ ELLENSZENV ELŐNYE. – Azok, akik nem tudják teljesen világosan a világ tudtára hozni érdemeiket, igyekeznek erős ellenszenvet kelteni magukkal szemben. Azzal vigasztalják magukat, hogy az ellenszenv érdemeik és azok elismerése között áll – és hogy néhány más ember is így vélekedik: ez pedig igen előnyös érvényre jutásuk szempontjából.

568. GYÓNÁS. – Az ember elfelejti vétkét, ha meggyónja valakinek; az illető azonban rendszerint nem felejt el.

569. ÖNELÉGÜLTSG. – Az önelégültség aranygyapja megvéd az ütésektől, a tűszúrástól azonban nem.

570. ÁRNYÉK A LÁGBAN. – A láng önmagának nem olyan fényes, mint akinek világít: így van ezzel a bölcs is.

571. SAJÁT VÉLEMÉNYEK. – Az első vélemény, ami az eszünkbe jut, ha hirtelen megkérdeznek valamiről, rendszerint nem a sajátunk, hanem a kasztunknak, pozíciónknak, származásunknak megfelelő szokványos vélemény; a saját vélemények ritkán úszkálnak a felszínen.

572. A BÁTORSÁG EREDETE. – A közönséges ember akkor bátor és sebezhetetlen, akár egy hős, ha nem látja a veszélyt, mert nincs szeme hozzá. A hősnek ezzel szemben egyetlen sebezhető pontja a hátán van, vagyis ott, ahol nincs szeme.

573. AZ ORVOS VESZÉLYE. – Az embernek születnie kell az orvosához, különben belepusztul az orvosba.

574. FURCSA HIÚSÁG. – Aki hetykén háromszor is sikeresen megjósolja az időjárást, lelke mélyén aligha hisz jóstehetségében. A különös és az irracionális dolgokat akkor engedjük érvényesülni, ha hízeleg önértékelésünknek.

575. HIVATÁS. – A hivatás az élet gerince.

576. A SZEMÉLYES BEFOLYÁS VESZÉLYE. – Aki úgy érzi, hogy nagy lelki befolyással van valakire, engedje lazára a gyeplőt, sőt alkalomadtán örömmel nézze el az illető ellenszegülését is, s ha kell, maga idézze elő azt: különben elkerülhetetlenül ellenséget szerez magának.

577. HAGYJUK ÉRVÉNYESÜLNI AZ ÖRÖKÖST. – Aki önzetlen érzülettel valami nagyot teremt, gondoskodik az örökösök neveléséről is. Zsarnoki, s nem nemes természetűre utal, ha műve minden lehetséges örökösében ellenséget lát, és önvédelemre rendezkedik be.

578. FÉLTUDÁS. – A féltudás diadalmasabb az egészstudásnál: egyszerűbbnek ismeri meg a dolgokat, mint amilyenek, ezért érthetőbb és meggyőzőbb véleményt alkot róluk.

579. ALKALMATLAN PÁRTTAG. – Aki sokat gondolkodik, alkalmatlan a párttagságra: túlságosan hamar túlgondolja magát a párton.

580. ROSSZ EMLÉKEZET. – A rossz emlékezet előnye, hogy ugyanazokat a jó dolgokat többször is először élvezheti.

581. FÁJDALMAT OKOZNI MAGUNKNAK. – A gondolkodás gátlástalansága sokszor egy olyan békétlen, belső érzület jele, amely kábulatra vágyik.

582. VÉRTANÚ. – A vértanú tanítványa jobban szenved, mint a vértanú.

583. MARADI HIÚSÁG. – Bizonyos emberek hiúsága, akik nélkülözhetnék a hiúságot, abból az időből visszamaradott és naggyá nőtt szokás, amikor az embereknek még nem volt joguk hinni önmagukban, és ezt a hitet másoktól koldulták össze garasonként.

584. A SZENVEDÉLY PUNCTUM SALIENSE¹. – Aki könnyen dühbe jön vagy heves szerelmi szenvedélyre lobbán, elér egy ponthoz, amikor is a lélek megtelik, mint egy edény; egyetlen vízcsepp azonban hiányzik még: a szenvedély jóakarata (amit rosszakaratnak is szokás nevezni). Ettől a pontocskától túlsordul az edény.

585. SZOMORÚ GONDOLAT. – Úgy van az emberrel is, mint az erdei szén-égetőkkel. Miként ezek, úgy a fiatalok is csak akkor válnak **hasznossá**, ha elizzanak és elszenesednek. Amíg gőzölögnek és füstölögnek, érdekesebbek talán, de haszontalanok, és sokszor kényelmetlenek. – Az emberiség minden egyént kíméletlenül felhasznál fűtőanyagként nagy gépeihez: de akkor mi végre a gépek, ha minden egyén (vagyis az emberiség) csak arra jó, hogy táplálja őket? Öncélú gépek – ez volna hát az umana commedia²?

586. AZ ÉLET ÓRAMUTATÓJA. – Az élet roppant jelentékeny, ritka, különálló pillanatokból és számtalan időközökből áll, melyben a legjobb esetben is ama pillanatok árnyképei lebegnek körülöttünk. A szeretet, a tavasz, minden szép dallam, a hegység, a hold, a tenger – mindez csak egyszer szól teljesen a szívünkhöz: ha egyáltalán teljesen szóhoz juthat. Mert sok embernek egyáltalán nincsenek ilyen pillanatai, és maguk is időközök és szünetek a valóságos élet szimfóniájában.

¹ A dolog veleje, döntő mozzanat (pontosan: ugrópont, latin).

² Emberi színjáték (olasz).

587. TÁMADNI VAGY BEAVATKOZNI. – Gyakran elkövetjük azt a hibát, hogy hevesen támadunk egy irányt, pártot vagy kort, mivel véletlenül csak felületes oldalát, eltorzított alakját vagy „erényeinek hibáját” látjuk, melyek szükségszerű velejárói – talán azért, mert mi magunk is kiváltképpen a részesei vagyunk. Aztán hátat fordítunk neki, és ellenkező irányt keresünk; pedig jobban tennénk, ha megkeresnénk erős, jó oldalait, vagy kiművelnénk magunkat. Persze erősebb pillantás és jobb akarat kell ahhoz, hogy a leendő és tökéletlent segítsük, mint hogy átlássunk tökéletlenségén, és megtagadjuk.

588. SZERÉNYSÉG. – Van igazi szerénység (nevezetesen az a felismerés, hogy az ember nem önmaga műve); és joggal illik ez a nagy szellemhez, mivel épp ő tudja megragadni a felelősség teljes hiányának gondolatát (az általa teremtetett jó iránti felelősségének hiányát is). A nagy szellem szerénytelenségét nem azért gyűlölik, mert érzi saját erejét, hanem azért, mert erejét épp azáltal kívánja megtapasztalni, hogy megsért másokat, uralkodni akar rajtuk, és közben figyeli, hogy vajon meddig bírják. Ez rendszerint még ereje biztos érzésének a hiányát is bizonyítja, és így kétséget ébreszt az emberekben nagyságát illetően. Ennyiben tehát a szerénytelenség az okosság szempontjából egyáltalán nem tanácsos.

589. A NAP ELSŐ GONDOLATA. – A legjobb eszköz minden nap kezdésére: ha felébredünk, gondoljunk arra, vajon nem szerezhetnénk-e aznap legalább egy embernek örömet. Ha ez helyettesíthetné az ima vallásos szokását, ez a változás embertársaink előnyére válnék.

590. A DÖLYFÖSSÉG MINT VÉGSŐ VIGASZ. – Ha az ember valamely szerencsétlenséget – intellektuális hiányosságokat, betegséget – úgy rendez el magában, hogy előre meghatározott sorsként, próbatételként vagy korábban elkövetett dolgaiért járó rejtélyes büntetésként fogja fel, akkor érdekessé teszi egész lényét, és képzeletben fölül-emelkedik embertársain. A büszke bűnös ismerős alakja minden vallási szektának.

591. A BOLDOGSÁG VEGETÁCIÓJA. – Közvetlenül a világ nyomorúsága mellett, s gyakran annak vulkanikus talaján, az ember a boldogság kis kertjeit hozza létre; mindegy, hogy az életet annak a szemével szemléli-e, aki csak meg akarja ismerni a földi létet, vagy azével, aki megadja magát és beletörődik sorsába, vagy azével, aki örül, amiért leküzdötte a nehézségeket – a szerencsétlenség mellett némi sarjadozó boldogságot mindig fog találni: és pedig annál többet, minél vulkanikusabb a talaj; – azt persze nevetséges volna állítani, hogy ezzel a boldogsággal igazolást nyerne a szenvedés maga.

592. AZ ELŐDÖK ÚTJA. – Ésszerű, ha valaki tovább képezi magában azt a tehetséget, melyre apja vagy nagyapja nagy gondot fordított, és nem vág bele valami egészen újba; különben megfosztja magát a lehetőségtől, hogy valamely szakmában elérje a tökélyt. Ezért mondja a szólás: „Melyik úton induljak? – Az elődeimén.”

593. HIÚSÁG ÉS BECSVÁGY MINT NEVELŐK. – Ameddig valaki nem válik az általános emberi haszon eszközévé, addig gyötörheti a becsvágy; ha azonban elérte ezt a célt, szükségszerűen úgy munkálkodik mindenki javára, mint egy gép, s ekkor jöhet a hiúság; az majd finoman emberibbé, társasági lénné, elviselhetőbbé, elnézőbbé formálja, miután a becsvágy elvégezte rajta a durva munkát (mármint, hogy hasznossá tette).

594. ÚJONC FILOZÓFUSOK. – Ha az ember elsajátítja egy filozófus bölcsességét, azzal az érzéssel ballag az utcán, mintha újrateremtették volna, és nagy ember lenne; mert csupa olyan emberrel találkozik, aki nem ismeri ezt a bölcsességet, így mindenről új, ismeretlen döntéssel hozakodhat elő: az ember elismer egy törvénykönyvet, és máris azt képzei, hogy bíróként kell fellépnie.

595. NEMTETSZÉS RÉVÉN TETSZENI. – Azok az emberek, akik szeretnek feltűnni, és közben nem akarnak tetszeni, ugyanazt kívánják, mint azok, akik nem akarnak feltűnni és tetszeni sem, csak sokkal magasabb fokon és közvetett módon, egy olyan grádics felhasználásával, amely látszólag eltávolítja őket a céljuktól. Befolyást és hatalmat akarnak, ezért kimutatják fölényüket még akkor is, ha az emberek kellemetlennek érzik őket; mert tudják, hogy aki végül hatalomra jut, annak majdnem minden tetszik, amit tesz vagy mond, s hogy még akkor is úgy látszik, mintha tetszenék, amikor nem tetszik. – A szabadszellem, akárcsak a hívő, hatalmat akar, hogy a hatalom révén tetszést arasson; még ha tanítása miatt kegyetlen sors, üldöztetés, börtön, kivégzés fenyegeti is, örömmel tölti el a gondolat, hogy tanítása ily módon belevésztik vagy beleégettetik az emberiségbe; úgy fogadja mindezt, mint egy fájdalmas, ám erős, jóllehet későn ható szert, csak hogy végül mégis hatalomra juthasson.

596. CASUS BELLI³ ÉS HASONLÓK. – Az a fejedelem, aki úgy dönt, hogy háborúba lép szomszédjával, és kitalál egy casus bellit, ahhoz az apához hasonlít, aki

³ Háborús ok (latin).

gyerekének anyát szerez, aki a jövőben majd betölti az anya szerepét. S vajon nem ilyen anya-e cselekedeteinknek szinte majd minden ismertté vált indítéka?

597. SZENVEDÉLY ÉS JOG. – Senki nem beszél szenvedélyesebben a jogáról, mint az, aki lelke mélyén kételkedik benne. Azzal, hogy a szenvedélyt maga mellé állítja, az ész és az ész kételyét akarja elkábítani: így jó lesz a lelkiismerete, és embertársai között sikerre számíthat.

598. A LEMONDÓ EMBER MŰFOGÁSA. – Aki katolikus papok módjára tiltakozik a házasság ellen, a házasságot annak legalacsonyabb, legközönségesebb felfogása szerint igyekszik érteni. Éppígy lebecsüli a tiszteletet az, aki elutasítja kortársai megbecsülését; ily módon megkönnyíti önmaga számára ennek hiányát és e hiány elleni harcot. Egyébként, aki a nagy dolgokban sok mindent megtagad önmagától, az a kicsikben könnyen engedékeny. Lehetséges, hogy aki felülemelkedik kortársai tetszésnyilvánításán, nem akarja megtagadni magától az apró hiúságok okozta elégedettséget.

599. A DÖLYFÖSSÉG ÉLETKORA. – Tehetséges embereknél a dölyfösség tulajdonképpeni korszaka a huszonhatodik és a harmincadik életév közé esik; ez az első érettség ideje, melyen még erősen érezhető a savanykás utóíz. Az alapján, amit magában érez az ember, olyanoktól követel tiszteletet és alázatot, akik semmit sem látnak az érzéseiből, és mivel egyelőre nem kapja meg, a dölyfösség minden pillantásával és gesztusával és olyan hangon áll bosszút, amelyet egy finom fül vagy szem az ebben a korban készített minden alkotáson felismer, legyen szó akár költészetről, filozófiáról vagy képről és zenéről. Idősebb, tapasztalt férfiak ezen csak mosolyognak, és meghatódva gondolnak vissza erre a szép életkorra, amikor az ember annyira hargagszik a sorsára, amiért oly nagy, és mégis oly kicsinynek látszik. Az ember később valóban nagyobbak is látszik – ám addigra elveszíti ama jó hitét, hogy valóban sokkal több is: az ember egész életében a hiúság javíthatatlan bolondja marad.

600. CSALÓKA, ÁM TARTÓS. – Miként amikor egy szakadék vagy egy mélyben hömpölygő patak fölött pallón áthaladva korlátra van szükségünk, na nem azért, hogy megkapaszkodjunk – hisz velünk együtt azonnal összetörne, hanem hogy a biztonság képzetét ébressze szemünk számára; úgy igényli az ember ifjúkorában az olyan személyeket, akik anélkül, hogy tudnának róla, a korlát szerepét töltik be; igaz, nem segítenének, ha nagy veszélyben valóban támaszkodni akarnánk rájuk, mégis a közeli oltalom megnyugtató érzését keltik (ilyenek például az apák, a tanárok, a barátok, akik rendszerint mindig kéznél vannak).

601. TANULJUNK MEG SZERETNI! – Tanuljunk szeretni, jóságosnak lenni, méghozzá fiatalkorunktól kezdve; ha a nevelés és a véletlen nem adott lehetőséget ezen érzelmek gyakorlására, kiszárad a lelkünk, és alkalmatlanná válik szeretetre méltó emberek gyöngéd érzelmeinek fellelésére. Éppígy tanuljuk meg és tápláljuk a gyűlöletet is, ha alaposan akarunk gyűlölni: lassanként különben ennek a csírája is elhal.

602. A ROM MINT ÉKSZER. – Azok, akik sok szellemi változáson mennek át, bizonyos nézeteket és szokásokat megőriznek korábbi állapotukból, melyek aztán egyfajta megmagyarázhatatlan ódonság és szürke kőfal maradványaként új gondolkodásukba és cselekedeteikbe is átnyúlnak: és sokszor az egész táj díszévé válnak.

603. SZERETET ÉS TISZTELET. – A szeretet vágyakozik, a félelem elkerül. Ez az oka, hogy az embert – legalábbis egy időben – nem szeretheti és tisztelheti egyszerre ugyanaz a személy. Mert aki tisztel, az elismeri, vagyis féli a hatalmat: ez az állapot féltő tisztelet, vagyis hódolat. A szeretet azonban nem ismer el hatalmat, semmit, ami elválaszt, elkülönít, fölé- vagy alárendel. Mivel nem tisztel, tiszteletre vágyó emberek titkon vagy nyilvánosan dacosan elutasítják a szeretetet.

604. ELŐÍTÉLET HIDEG EMBEREK JAVÁRA. – Azok az emberek, akik hirtelen tüzet fognak, gyorsan le is hűlnek, és ezért egészében megbízhatatlanok. Ezért alakult ki az a kedvező előítélet azok javára, akik mindig hidegek, vagy annak tettetik magukat, hogy különösen bizalomraméltó, megbízható emberek: összetévesztik őket azokkal, akik lassan fognak tüzet, ám sokáig lángolnak.

605. A SZABAD VÉLEMÉNYEK VESZÉLYE. – A szabad véleményekkel való könnyed foglalatosság ingert, egyfajta viszketegséget okoz; ha nem tudja megállni az ember, vakargatni kezdi, míg végül fájó, nyílt seb keletkezik, vagyis addig: míg a szabad vélemény társadalmi közegünkben, emberi kapcsolatainkban zavarni, gyötörni kezd.

606. VÁGYAKOZÁS MÉLY FÁJDALOMRA. – Ha elmúlik a szenvedély, sötét vágyakozást hagy hátra maga iránt, és eltűnőben még egy csábító pillantást vet ránk. Mégiscsak egyfajta gyönyört okoztak korbácsütései. A mérsékeltébb érzelmek ezzel szemben sivárnak tűnnek fel; úgy látszik, az ember a hevesebb gyönyörnélküliséget jobban kedveli, mint a lanyha gyönyört.

607. A MÁSONK ÉS A VILÁG OKOZTA LEVERTSÉG. – Ha, mint tesszük azt oly gyakran, levertségünkért másokat okolunk, miközben önmagunk okozzuk azt, alapvetően ítéletünket akarjuk elködösíteni és becsapni: levertségünket mások tévedései, hibái révén akarjuk a posteriori megindokolni, és így önmagunkról akarjuk elterelni figyelmünket. – Szigorúan vallásos emberek, akik kérlelhetetlen bírái önmaguknak, terjesztették az emberiségről a legtöbb rosszat: sohasem élt olyan szent, aki a bűnöket önmagának, az erényeket másoknak tulajdonította volna: éppúgy, miként olyan sem, aki Buddha előírását követve jó tulajdonságait elrejtene az emberek elől, és csak a rosszakat tárná fel.

608. FELCSERÉLT OK ÉS OKOZAT. – Öntudattalanul azokat az alapelveket és doktrínákat keressük, amelyek leginkább megfelelnek vérmérsékletünknek, úgy-hogy végül úgy tűnik, mintha az alapelvek és a doktrínák hozták volna létre jellemünket, adtak volna támaszt és biztonságot: miközben épp hogy fordítva történt. Úgy tűnik, gondolkodásunkat és ítékezésünket utólag tettük meg lényünk okává: ténylegesen azonban lényünk az ok, amiért így és így gondolkodunk és ítélezünk. – Mégis, mi bír rá bennünket erre a szinte öntudatlan komédiára? A restség és kényelem, és nem utolsósorban a hiúság vágya, hogy tökéletesen konzisztensnek, lényünket és gondolkodásunkat tekintve egyedülállónak találjanak: mert ez tiszteletet vív ki, bizalmat és hatalmat kölcsönöz.

609. ÉLETKOR ÉS IGASZÁG. – A fiatalok szeretik az érdekeset és a különöset, mindegy, mennyire igaz vagy hamis. Érettebb szellemek azt szeretik az igazságban, ami érdekes és különös benne. Végül az érett koponyák az igazságot ott is szeretik, ahol egyszerűen és balgán jelenik meg, és ahol a hétköznapi ember számára unalmas, mert észrevették, hogy az igazság a legfőbb szellemet, melyet birtokol, az egyszerűség ábrázatával szokta közölni.

610. AZ EMBEREK MINT ROSSZ KÖLTŐK. – Miként rossz költők a verssor második felében keresik a gondolatot a rímhez, úgy keresik az emberek életük második felében, félénkké válva, a cselekedeteket, pozíciókat, viszonyokat, melyek korábbi életükhöz illenének úgy, hogy külsőleg minden jól összecseng: de életüket immár nem uralja és nem is fogja újra meghatározni valamely erős gondolat; ezt az a szándék helyettesíti, hogy rímet keressenek hozzá.

611. UNALOM ÉS JÁTÉK. – Az a szükséglet készlet bennünket a munkára, amelynek hozadéka csillapítja a szükségletet; a szükségletek folyamatos feltámadása

hozzászoktat a munkához. A szünetekben azonban, amikor a szükségletek csillapodnak, és mintegy alszanak, ránk tör az unalom. Mi ez? – A munka megszokása, ami most mint új, társult szükséglet érvényesül; annál erősebb ez, minél jobban hozzászokott az ember a munkához, vagy talán minél több szenvedést okoztak neki a szükségletek. Az unalom elkerülése végett az ember vagy szokásos szükségletei mértékét meghaladva dolgozik, vagy feltalálja a játékot, vagyis azt a fajta munkát, amely nem más szükségletet, mint éppenséggel a munka szükségletét hivatott csillapítani. Aki megunta a játékot, és újabb szükségletek sem serkentik munkára, azt néha elfogja a vágy egy harmadik állapot iránt, ami úgy viszonyul a játékhoz, mint lebegés a tánchoz, mint tánc a járáshoz – vagyis boldog, higgadt mozgalmasságra vágyik: ez a művészek és filozófusok látomása a boldogságról.

612. KÉPEKBŐL LEVONT TANULSÁG. – Ha az ember megsejti, hogy sor képet önmagáról, késő gyermekkorától kezdve érett férfikoráig, kellemes rácsodálkozással úgy találja, hogy a férfi jobban hasonlít a gyermekhez, mint az ifjúhoz: vagyis hogy valószínűleg e folyamatnak megfelelően időközben az alapkarakter átmeneti elmezavara lépett fel, amelyen aztán a férfi összeszedett, összesűritett ereje újra felülkerekedett. Ennek az észlelésnek megfelel az a másik észlelés, miszerint a szenvedélyek, tanítók, politikai események erős hatásai, melyek ifjúságunkban körülvesznek bennünket, később, szilárd mértékre visszavezetve újra megjelennek: igaz, hogy továbbra is élnek és hatnak bennünk, de az alapérzés és alapvélekedés immár túlerőben van, és bár erőforrásként használja még őket, szabályozóként immár nem, miként történt az a húszas éveinkben. Ezért hát a férfi gondolkodása és érzése újra inkább a gyermekkorának felel meg – és ez a belső tény az említett különben is megmutatkozik.

613. ÉLETKOROK HANGCSENDÜLÉSEI. – Az a hang, melyen az ifjak beszélnek, dicsérnek, becsmérelnék, verselnek, nem tetszik az idősebbeknek, mert túl hangos, ugyanakkor mégis tompa, és nem hallható tisztán, akár egy boltozatos helyiségben megszólaló hang, amelynek az üresség ilyen hangzást kölcsönöz; mert annak nagy része, amit az ifjak gondolnak, nem önnön természetük bőségéből áramlik, hanem annak megcsendülése, utócsengése, amit a közelükben gondolnak, beszélnek, dicsérnek és becsmérelnék. Mivel azonban az érzéseknek (az elfogadás és elutasítás érzéseinek) sokkal erősebbek az utócsengései azok okaiénál, ama bizonyos tompa, kongó hang keletkezik, ami az okok távollétére vagy csekélységére utal, mihelyt az ifjak hangot adnak érzéseiknek. Az érettebb kor hangja szigorú, hirtelen elhaló, mérsékelt erejű, de – mint minden tisztán artikulált dolog – nagyon messzire hat. Az öregkor végül gyakran némi légyságot és türelmet kölcsönöz a hangnak, és mintegy megédesíti azt: néhány esetben persze meg is savanyítja.

614. ELMARADOTT ÉS KORUKAT MEGELŐZŐ EMBEREK. – Az a kellemetlen jellem, amely végtelenül bizalmatlan, irigylit vetélytársainak és felebarátainak minden boldog sikerét, és az övétől eltérő véleményekkel erőszakosan és háborogva szembeszegül, arról árulkodik, hogy ez a jellem a kultúra korábbi fokához tartozik, vagyis maradvány: mert ahogyan az emberekkel érintkezik, az egy ököljog kori állapotnak felel meg: elmaradott. Egy másik jellem, amely osztozik mások örömeiben, mindenütt barátokat szerez, szeretettel fogad mindent, ami gyarapszik és változik, a többiekkel együtt élvezzi azok megbecsülését és sikereit, és nem tart igényt arra az előjogra, hogy egyedül ő képes az igazság megismerésére, hanem szerény bizalmatlanság jellemzi – ez korát megelőző ember, aki az emberek magasabb kultúrája felé törekszik. A kellemetlen jellem azokból az időkből származik, amikor még az emberi érintkezés durva alapjai épültek, a másik jellem az építmény legfelsőbb szintjén él, lehetőleg távol a vadállattól, amely a pincékben, a kultúra fundamentumai közé bezárva őrjög és vonyít.

615. HIPOCHONDEREK VIGASZA. – Ha egy nagy gondolkodót átmenetileg hipochonder-önkíndások gyötörnek, így vigasztalhatja magát: – Ez a parazita a te, saját erődből táplálkozik és gyarapszik; ha kevesebb erőd volna, kevésbé szenvednél. – Épp ezt mondhatja az államférfi is, ha a féltékenységi és a bosszúvágy, egyáltalán a bellum omnium contra omnes⁴ hangulata, amelyhez egy nemzet képviselőjeként szükségképp nagy tehetséggel kell rendelkeznie, alkalomadtán személyes kapcsolatait is megmérgezi, és megnehezíti az életét.

616. A JELENTŐL ELIDEGENEDVE. – Nagy előnyökkel jár, ha az ember egyszer nagyobb mértékben el tud idegenedni korától, és mintegy kora partjaitól visszahátrólik a világról alkotott, múltbéli elmélkedések óceánjára. Ha onnan egy pillantást vet a partra, először látja be az egész partszakaszt, és ha újra közeledik hozzá, előnye az lesz, hogy jobban megérti az egészet, mint az, aki sohasem hagyta el a partot.

617. SZEMÉLYES HIÁNYOSSÁGOK TALAJÁN VETNI ÉS ARATNI. – Az olyan emberek, mint Rousseau, értik a módját, hogy gyengéiket, hiányosságaikat, rossz szokásaikat mintegy tehetségük trágérijaként hasznosítsák. Ha egy ilyen ember a társadalom romlottságát és elfajzását mint a kultúra terhes következményét fájlalja, akkor ennek személyes tapasztalat az alapja; a keserűség megélesíti általános ítéletét, és megmérgezi nyilait, melyeket kilő; először is mint individuum szabadul

⁴ Mindenki háborúja mindenki ellen (latin).

meg terhétől, és olyan gyógyírt igyekszik keresni, amely közvetlenül a társadalomnak, közvetve és a társadalmon keresztül azonban neki is használ.

618. FILOZOFIKUS HAJLAM. – Az ember általában arra törekszik, hogy minden élethelyzethez és eseményhez elsajátítson egy lelki tartást, egy nézetfajtát – kiváltképp ezt nevezik filozofikus hajlamnak. De a megismerés gyarapítása szempontjából értékesebb lehet, ha nem így uniformizálódunk, hanem a különböző élethelyzetek halk hangjára hallgatunk; ezek magukkal hozzák saját nézeteiket. Így sokak életének és lényének lehetünk megismerő részesei, ha magunkat közben nem merev, állandó, egyetlen individuumként kezeljük.

619. A MEGVETÉS TÜZÉBEN. – Új lépés az önállóság felé, ha az ember mer olyan nézeteket kinyilvánítani, melyek gyalázatosak annak, aki dédelgeti őket; ettől a barátok és ismerősök is gyakran megijednek. A tehetséges természetnek ezen a tűzön is át kell mennie; azután még sokkal inkább önmaga lesz.

620. ÁLDOZAT. – Választás esetén a nagy áldozatot részesítjük előnyben a kicsivel szemben: azért, mert cserébe öncsodálattal kárpótolhatjuk magunkat, ami a kis áldozat esetében nem lehetséges.

621. A SZERETET MINT MESTERFOGÁS. – Aki valóban meg akar ismerni valami újat (legyen az ember, esemény, könyv), az jól teszi, ha az újat a lehető legnagyobb szeretettel fogadja be, s mindarról, ami ellenségesnek, megbotránkoztónak, tévesnek tűnik benne, azonnal leveszi a tekintetét, sőt elfelejti: így aztán az ember például egy könyv szerzőjét a lehető legnagyobb előnyben részesíti, és éppúgy, mint a versenyfutásnál, kalapáló szívvel arra vágyik, hogy a szerző célba érjen. Ezzel az eljárással ugyanis az új dolog szívéig, mozgó pontjáig hatolunk: és épp ez jelenti a megismerést. Ha eljutunk idáig, az értelem utólag restrikiókat tesz; ama túlbecsülés, a kritikus inga időleges kiakadása ugyanis épphogy csak mesterfogás, amely előcsalogatta a dolog lelkét.

622. TÚL JÓL ÉS TÚL ROSSZUL GONDOLKODNI A VILÁGRÓL. – Akár túl jól, akár túl rosszul gondolkodunk a dolgokról, mindig élvezzük azt az előnyt, hogy nagyobb gyönyört aratunk: mert egy előre megfogalmazott túl jó vélemény esetén rendszerint több édességet csepegtetünk a dolgokba (élményekbe), mint amennyit eredetileg tartalmaznak. Egy előre megfogalmazott túl rossz vélemény kel-

lemes csalódást okoz: a dolgokban rejlő kellemet gyarapítja a meglepetés okozta kellem. – A sötét temperamentum egyébként mindkét esetben ellenkező tapasztalatot szerez.

623. MÉLY EMBEREK. – Azok, akiknek ereje a benyomások elmélyítésében rejlik – rendszerint mély embereknek nevezik őket –, minden hirtelen esemény során viszonylag megfontoltan és határozottan viselkednek: mert az első pillanatban a benyomás még sekély, és csak később mélyül el. Régóta előre látott, várt dolgok vagy személyek azonban többnyire ezeket a természeteket izgatják fel és bénítják meg szinte annyira, hogy a dolgoknak és személyeknek a megérkezésekor megőrizték lélekjelenlétüket.

624. ÉRINTKEZÉS MAGASABB ÉNÜNKKEL. – Mindenkinek van jó napja, amikor megtalálja magasabb énjét; az igaz emberiesség pedig azt kívánja, hogy bárkit is csak ezen állapot, ne pedig a szolgaság és leigázás munkanapjai alapján értékeljünk. Egy festőt például a legmagasztosabb látomása alapján kell megbecsülni és tisztelni. Az emberek azonban igen különbözőképpen érintkeznek magasabb énükkel, és gyakran önmaguk színészei, mivelhogya azt, amik azokban a pillanatokban voltak, később újra és újra utánozzák. Néhányan félnek és megalázkodnak eszményük előtt, és szeretnék letagadni: félik magasabb énjüket, mert ha megszólal, igényesen beszél. Mindehhez kísérteties szabadságnak kell társulnia, miképpen azt a magasabb én akarja; ezt a magasabb ént ezért gyakran az istenek adományának hívják, holott tulajdonképp minden, csak nem az istenek (a véletlen) adománya: hanem maga az ember.

625. MAGÁNYOS EMBEREK. – Néhány ember olyannyira hozzászokott a magával töltött egyedülléthez, hogy egyáltalán nem hasonlítja magát másokhoz, hanem nyugodt, örömteli hangulatban, jól elbeszélgetve önmagával, mi több, nevetve szövegeti monologikus életét. Ha azonban ráveszik, hogy hasonlítsa magát másokhoz, hajlamos töprengve alulértékelni magát; így hát kényszeríteni kell, hogy először is másoktól **tanulja meg**, milyen az embernek önmagáról alkotott jó, igazságos véleménye: és még ebből az eltanult véleményből is újra és újra le akar alkudni valamit. – Bizonyos embereket hagyjunk meg hát magányukban, és ne sajnáljuk őket emiatt, miként tesszük azt sokszor balgatagmód.

626. DALLAM NÉLKÜL. – Vannak emberek, akiknek az állandó önmagukban való nyugvás és minden képességüknek harmonikus önelrendeződése olyannyira

sajátja, hogy minden célirányos tevékenységtől idegenkednek. Olyan zenéhez hasonlítanak, amely csupa elnyújtott, harmonikus akkordból áll; tagolt, mozgalmas dallamnak még csak a jelei sem mutatkoznak. Minden külső mozgás csupán arra szolgál, hogy azonnal újra egyensúlyba hozza a ladikot a harmonikus, jó hangzás taván. A modern ember rendszerint teljesen elveszti a türelmét, ha ilyen természettel találkozik, amelyből nem lesz semmi, és közben mégsem lehet mondani neki, hogy **semmi**. Ám bizonyos hangulatokban tekintete azt a szokatlan kérdést gerjeszti: minek egyáltalán dallam? Miért nem elégszünk meg azzal, hogy az élet nyugodtan tükröződik egy mély tó vizén? – A középkor gazdagabb volt az ilyen természetekben, mint korunk. Milyen ritkán bukkanni ilyen emberre, aki ennyire békésen és önderűvel képes élni a forgatagban is, miközben Goethével így szól magához: „Legjobb a mélységes csönd, melyben a világgal dacolva élek, gyarapszom, és elnyerem azt, mitől tűzzel s vassal sem foszthatnak meg.”⁵

627. ÉLET ÉS ÉLMÉNY. – Ha megfigyeljük, miként tudnak bánni egyesek élményeikkel – jelentéktelen, hétköznapi élményeikkel –: szántóföldre alakítják, mely egy évben háromszor is hoz termést; miközben mások – mily sokan! – a legizgalmasabb sorsok, sokféle kor és nép árhullámain sodródnak, és mégis mindig könnyűek, mindig a felszínen maradnak, mint a parafa, akkor végül kísértésbe esünk, hogy az emberiséget felosszuk egy olyan emberekből álló minoritásra (minimalitásra), akik a kevésből sokat tudnak csinálni, és azoknak a majoritására, akik a sokból keveset csinálnak; bizony, olyan fordított boszorkánymesterekbe botlunk, akik ahelyett, hogy a semmiből teremtenék meg a világot, a világból teremtenek semmit.

628. A JÁTÉK KOMOLYSÁGA. – Genovában esti szürkületkor egy torony felől hosszú harangjátékot hallottam; nem akart vége lenni, és csak úgy zúgott, be nem telvén önmagával, az utcák zaján át bele az esti égbe és a tengeri levegőbe, oly rémisztőn, s egyszersmind oly gyermekien, oly fájdalmasan. Akkor felidéztem Platón szavait, s egyszeriben a szívemben éreztem őket: **minden emberi együttvéve sem érdemes a nagy komolyságra; mégis –**

629. A MEGGYÖZŐDÉSRŐL ÉS AZ IGAZSÁGOSSÁGRÓL. – Azt, amit az ember szenvedéllyel mond, ígér, határoz, utólag hideg fejjel és józanul képviselni – nos, ez a követelmény a legsúlyosabb terhek közé tartozik, mely az emberiség vállát nyomja. A harag, a fellángoló bosszú, a lelkes odaadás következményeit a jövőre nézve is elismerni – ez annál nagyobb elkeseredettségre ösztönözhet eme érzelmekkel

⁵ Vö. Goethe: *Tagebuch*. 1780. május 13-i bejegyzés. (Az idézetet saját fordításomban közlöm – H. G.)

szemben, minél nagyobb bálványimádást űznek velük mindenfelé, és elsősorban a művészek. Ők növesztik naggyá a **szenvedélyek becsben tartását**, és tették ezt mindig is; persze a szenvedély rettenetes elégtételeit is dicsőítik, melyeket az ember önmagával szemben vesz: a halállal, csonkítással, önkéntes száműzetéssel járó boszszúkitöréseket, valamint a megtört szív belenyugvását. Mindenesetre ébren tartják a kíváncsiságot a szenvedély iránt, mintha csak ezt akarnák mondani: – Szenvedélyek nélkül semmit se élhettek át. – Csak azért, mert az ember valamely elvakított örület állapotában, mely elragadtatással töltötte el, hűséget esküdött, talán csak egy kiagyalt lénynek, egy istennek, s azért, mert az ember odaadta a szívét egy fejedelemnek, egy pártnak, egy asszonynak, egy papi rendnek, egy művésznak, egy gondolkodónak, és ama lényt minden tiszteletre, minden áldozatra érdemesnek tüntette fel – azért hát végérvényesen meg volnánk kötözve? De hisz nem magunk csaptuk-e be önmagunkat akkoriban? Nem hipotetikus ígéret volt-e, azzal a természetesen ki nem mondott föltétellel, hogy azok a lények, melyeknek szenteltük magunkat, valóban azok a lények-e, amelyek képzeletünkben megjelentek? Elköteleztük-e magunkat, hogy hűségesek maradunk tévedéseinkhez, még akkor is, ha beláttuk, hogy e hűséggel kárt okozunk magasabb énünknek? – Nem, nincs efféle törvény, kötelesség, áruónak **kell** lennünk, és hűltennek, és újra és újra fel kell adnunk eszméinket. Életünk egyik korszakából sem léphetünk át a másikba anélkül, hogy ne okoznánk fájdalmakat, melyek az áruállal járnak, és ne szenvednénk miatta. A fájdalmak elkerülése végett védekeznünk kellene-e érzésünk gerjedelmei ellen? Nem volna-e akkor a világ túl sivár, túl kísérteties a számunkra? Sokkal inkább azt kell megkérdeznünk magunktól, hogy vajon ezek a fájdalmak a meggyőződés megváltoztatásával **sükségszerűek-e**, avagy nem egy **téves** véleményről és értékeléstől függenek. Miért csodálják azt, aki hű marad meggyőződéséhez, és vetik meg azt, aki váltogatja? Attól félek, a válasz a következő: azért, mert mindenki azt feltételezi, hogy csak közönségesebb előnnyel kecsegtető vagy személyes félelemmel fenyegető indítékok ösztönözhetnek efféle változásokra. Azaz: alapjában véve azt gondolja az ember, hogy senki nem változtatja meg véleményét, amíg az számára kedvező, vagy legalábbis nem okoz neki kárt. Ha így van, akkor ez bizony rossz bizonyítvány minden meggyőződés **intellektuális** jelentőségéről. Vizsgáljuk meg egyszer, hogyan keletkeznek a meggyőzések, és nézzük meg, nem becsülik-e túl őket mértéktelenül: ki fog derülni, hogy a meggyőzések megváltoztatását is minden körülmények között hamis mércével mérik, és hogy idáig túl sokat szenvedtünk e változtatás miatt.

630. A meggyőződés az a hit, hogy a megismerés valamely pontján birtokoljuk az abszolút igazságot. Ez a hit tehát feltételezi, hogy vannak abszolút igazságok; mint ahogy azt is, hogy megtalálták hozzá a tökéletes módszereket is; végezetül pedig, hogy mindenki, akinek vannak meggyőződései, ezeket a tökéletes módsze-

reket használja. Mindhárom állítás azonnal bizonyítja, hogy a meggyőződés emberek nem a tudományos gondolkodás emberei; az elméleti ártatlanság állapotában áll előttünk: gyerek, bármennyire felnőtt is egyébként. Évezredek éltek azonban a gyerekes feltevések között, és az emberiség leghatalmasabb erőforrásai áramlottak belőle. Számítalan ember áldozta fel magát a meggyőződéséért, miközben azt hitte, hogy az abszolút igazságért hoz áldozatot. Ám tévedtek: valószínűleg még soha, egyetlen ember sem áldozta fel magát az igazságért; vagy ha igen, akkor hite dogmatikus kifejeződése bizonyosan tudománytalan vagy féltudományos volt. De ezek az emberek tulajdonképpen csak az igazukat akarták megőrizni, mert úgy vélekedtek, hogy rendelkezniük kell az igazsággal. Ha hagyják megfosztani magukat hitüktől, talán örök boldogságuk kérdőjeleződik meg. Az egyik ilyen legfontosabb ügy során az „akarat” hallhatóan sűgőként segített az intellektusnak. Minden hívő előfeltétel az volt, bármilyen irányban indult is el, hogy ne lehessen megcáfolni; ha az ellenérvek túlságosan erősnek bizonyultak, még mindig megrágalmazhatták az észet, és talán még a „credo, quia absurdum est”⁶ mondást is feltűzhatték szélsőséges fanatizmusuk zászlajára. Nem a vélemények harca, hanem a véleményekbe vetett hitek, vagyis a meggyőzések harca tette oly erőszakossá a történelmet. Ám milyen békés volna az emberiség története, ha mindazok, akik oly nagyra tartották meggyőzéseiket, mindenféle áldozatot hoztak érte, szolgálták, nem kímélvén becsületüket, életüket és vérüket, csupán félerővel annak a megvizsgálására szentelték volna magukat, hogy vajon milyen joggal ragaszkodnak az egyik vagy a másik meggyőződéshez! Mennyivel több megismerésre jutottunk volna! Két oknál fogva is megkíméltünk volna mindenféle eretneküldözés retteneteitől: először is azért, mert az inkvizítorok mindenekelőtt önmagukat inkvizitálták⁷ volna, és túl léptek volna ama fennhéjázó elképzelésen, hogy mindenáron meg kell védeniük az abszolút igazságot; azután pedig azért, mert maguk az eretnekek sem fordítottak volna figyelmet a vallásboncolók és „igazhitűek” oly rosszul megalapozott kijelentéseire, miután megvizsgálták őket.

631. Az a mélységes **nemtetszés**, melyet a megismerés bármely kérdésével kapcsolatos minden szkeptikus és relativisztikus állásfoglalással szemben kinyilvánítottak, azokból az időkben származik, amikor az emberek még megszokásból hittek az abszolút igazság birtoklásában; az ember többnyire kénye-kedve szerint átadja magát valamely (atyai, baráti, tanítói, fejedelmi) autoritásnak, és ha nem teszi, lelkiismeret-furdalása támad. Ez a vonzalom nagyon is érthető, és következményei nem indokolják az emberi ész fejlődése ellen emelt kifogásokat. Az emberben lakozó tudományos szellemnek azonban fokozatosan meg kell érlelnie

⁶ Hiszem, mert képtelenség (latin). – Tertullianus hitvallása.

⁷ Vallat, faggat (latin).

az óvatos tartózkodás erényét, ama bölcs mérsékletet, mely a gyakorlati életben ismertebb, mint az elméletiben, és amelyet például Goethe Antonio alakjában ábrázolt minden Tassóval – vagyis a tudománytalan és egyúttal tétlen természetekkel – szembeni keserűség kifejezéséeként. A meggyőződés embere jogot formál arra, hogy ne értse az óvatos gondolkodót, az elméleti Antoniót; a tudományos embernek viszont nincs joga szemrehányást tenni ezért a másiknak: átlát rajta, ráadásul tudja, hogy bizonyos esetekben az a másik még bele is kapaszkodik, mint végül Tasso Antoniába.

632. Aki nem járt végig különböző meggyőződéseket, hanem abban a hitben maradt, melynek hálójába először belekeveredett, e változatlanság miatt minden körülmények között elmaradott kultúrák képviselője; a műveltség hiánya miatt (ami mindig feltételezi a művelhetőséget) merev, értetlen, taníthatatlan, hiányzik belőle mindenféle szelídség, örökös gyanakvó, gátlástalan, minden eszközt megragad, hogy érvényesítse véleményét, mert fel sem fogja, hogy vannak más vélemények is; e tekintetben talán erőforrás, és a túl szabad és enervált kultúrákban még üdvös is, de csak azért, mert erősen arra ingerel, hogy szembeszegüljenek vele: mert eközben az új kultúra zsengébb képződménye, mely harcra kényszerül vele, maga is megerősödik.

633. Lényegében ugyanazok az emberek vagyunk, mint a reformáció szülöttei: hogyan is lehetne másként? De az, hogy ma már nem engedünk meg magunknak bizonyos akkori eszközöket, megkülönböztet bennünket attól a kortól, és bizonyítja, hogy egy magasabb kultúrához tartozunk. Aki ma a reformáció embereinek stílusában vélemények ellen gyanúsítgatásokkal, dührohamokkal küzd, és így veri le őket, egyértelműen arról árulkodik, hogy megégetné ellenfeleit, ha más korban élne, és az inkvizíció minden eszközét felhasználná oltalmául, ha a reformáció ellenfele volna. Az inkvizíciónak annak idején volt értelme, mert semmi mást nem jelentett, mint azt az általános ostromállapotot, amelyet az egyház minden területe ellen ki kellett hirdetni, és amely minden ostromállapothoz hasonlóan a legszélsőségesebb eszközökre is feljogosított, azzal a feltétellel (melyet ma már nem osztunk az akkori emberekkel), hogy az igazság egyedül az egyházé, és minden áron, minden áldozat árán az emberiség üdvé érdekében meg kell őrizni. Ma azonban már senkinek sem ítéljük oda oly könnyen a jogot, hogy övé az igazság: a kutatás szigorú módszerei épp elég bizalmatlanságot és óvatosságot terjesztettek el, úgyhogy mindenkit, aki szóban és tettben erőszakosan képvisel véleményeket, mai kultúránk ellenségének, de legalábbis elmaradottnak érezzük. Valóban: ama pátosz, hogy bárki kizárólagosan birtokosa az igazságnak, ma igen keveset ér ahhoz az igazságkereséshez képest, amely újra és újra fáradhatatlanul tanul, és mindent felülvizsgál.

634. Az igazság módszeres keresése egyébként azon korok eredménye, melyekben a meggyőződések magánháborút folytattak egymással. Ha az egyénnek nem lett volna fontos a saját „igaza”, vagyis hogy neki van igaza, akkor egyáltalán nem is lenne módszere a kutatásnak; így azonban, a különböző egyének abszolút igazságért folytatott küzdelme révén az ember lépésről lépésre haladt tovább, hogy olyan megdönthetetlen princípiumokat találjon, melyek alapján az igények jogosultsága vizsgálható és a vita elsimítható volt. Eleinte az autoritások alapján döntöttek, később kölcsönösen bírálták az utakat és az eszközöket, melyekkel megtalálták az állítólagos igazságot; közben volt egy időszak, amikor levonták az ellenséges tételek következményeit, és esetleg károsnak és szerencsétlenséget okozónak találták: amiből aztán mindenki ítéletére vonatkozóan az a következtetés született, hogy az ellenfél meggyőződése téves. A gondolkodók személyes harcában végül annyira kifinomultak a módszerek, hogy valóban fedeztek fel igazságokat, és a korábbi módszerek tévelygései mindenki számára nyilvánvalóvá váltak.

635. A tudományos módszerek a kutatásnak összességében legalább olyan fontos eredményei, mint bármely más eredmény: mert a tudományos szellem a módszerbe való tekintésen alapszik, és a tudomány minden eredménye sem tudná megakadályozni a babona és esztelenség újbóli elburjánzását, ha ezek a módszerek veszendőbe mennének. Elmés emberek annyit tanulnak a tudomány eredményeiből, amennyit csak akarnak: ám beszélgetéseikből, különösen hipotéziseikből kitűnik, hogy hiányzik belőlük a tudományos szellem: nincs meg bennük az ösztönös bizalmatlanság a gondolkodás tévútjaival szemben, amely hosszú gyakorlás után minden tudományos ember lelkében gyökeret ver. Megelégszenek azzal, ha egy dolog kapcsán bármilyen hipotézist találnak: tűzbe jönnek, és azt hiszik, hogy ezzel mindent elintéztek. Véleménnyel rendelkezni valamiről számukra azt jelenti: lelkesedni kell érte, és mint meggyőződést melengetni kell a szívükön. Egy tisztázatlan ügy kapcsán a fejükből kipattanó első adandó ötlet tűzbe hozza őket, ami hasonlít az ügy magyarázatához: s ebből aztán, különösen a politikában, állandóan a lehető legrosszabb következmények adódnak. – Ezért ma mindenkinek legalább egy tudományt alaposan ismernie kellene: akkor tudná, mi a módszer, és mennyire fontos a végtelen megfontoltság. Különösen a nőknek ajánlatos ez a tanács; akik manapság mindenféle hipotézisek áldozatául esnek, főképp, ha a hipotézisek elmés, magával ragadó, élénkítő, erőt adó benyomást keltenek. Igen, ha alaposabban szemügyre vesszük a dolgot, láthatjuk, hogy az összes művelt ember túlnyomó többsége semmi másra, csupán egy gondolkodó meggyőződésére áhítozik, és csak egy szűk kisebbség akar bizonyosságot. Az előbbieket sodródni akarnak, hogy ezáltal erősödjenek; a kevesek tárgyilagos érdeklődést tanúsítanak, amely nem törődik a személyes előnyökkel és az említett erőgyarapodással. Ama messze túlnyomó többséggel mindig ott számolnak, ahol a gondolkodó lángelmeként viselkedik,

a tudomány
is megfontolt
utánlevegő

← kégelem
in vesleges
a len zseniális

vagyis magasabb lénynek adja ki magát, akinek kijár a tisztelet. Ha az ilyen lángelme életben tartja a meggyőződések tüzeit, és bizalmatlanságot ébreszt a tudomány megfontolt és szerény értelmével szemben, akkor az igazság ellensége, még ha az igazság kérőjének képzei is magát.

636. Persze van azért a zsenialitásnak egy egészen más fajtája is: mégpedig az igazságosság; és én ezt egyáltalán nem tudom kevésbé értékelni, mint bármely filozófiai, politikai vagy művészi zsenialitást. Szívélyes kelletlenséggel kikerüli mindazt, ami elvakítja és összezavarja a dolgokról alkotott ítéletet; következésképp a meggyőződések ellenfele, mert mindennek azt akarja adni, ami megilleti, legyen az eleven, halott, valós vagy kigondolt – és ehhez tisztán kell megismernie őket; így minden dolgot a legjobb fényben tüntet fel, és gondos szemmel járja azt körül. Végül magának az ellenfelének, a vak vagy rövidlátó „meggyőződésnek” is (ahogyan a férfiak nevezik; a nők „hitnek” hívják) – az igazság kedvéért – megadja, ami jár neki.

637. A vélemények a szenvedélyekből sarjadnak ki, és a szellem restségétől meggyőződéssé merevednek. – Aki azonban szabad, nyughatatlan, eleven szellemnek érzi magát, szüntelen változtatásokkal elkerülheti ezt a merevséget; és ha összességében csupán egy gondolkodó hógolyó, akkor nem véleményeket, hanem csak bizonyosságokat és pontosan kimért valószínűségeket hordoz a fejében. – Mi azonban, keverék lények, kik vagy tűzben izzunk, vagy lehűt bennünket a szellem, le akarunk térdepelni az igazság előtt, az egyetlen istennő előtt, akit elismerünk. A bennünk lobogó tűz miatt rendszerint igazságtalanok, és az istennő szemében tisztátalanok vagyunk; ebben az állapotban nem ragadhatjuk meg a kezét, nem mosolyoghat ránk elismerő, komoly mosolyával. Életünk rejtett Íziszeként tiszteljük; megszegyenítve áldozzuk fel neki vezeklésül fájdalmunkat, ha éget és el akar emészteni a tűz. A szellem az, mi megment az elizzástól és az elszenesedéstől; időnként elragad az igazságosság áldozati oltárától, és azbesztszövedékbe burkol. S minden elárulható dolog nemes árulójaként, megváltván a tűztől, véleménytől véleményig, pártállásokat változtatva üzetetünk a szellem által – s mégis mentesek vagyunk a bűn érzésétől.

638. A VÁNDOR. – Aki valamelyest eljutott az ész szabadságáig, nem érezheti magát másnak, csakis vándornak – ha nem is egy végső cél felé tartó utazónak: ilyen ugyanis nincs. De azért látni akar, és nyitott szemmel szemléli a világ dolgait, ezért nem kötheti szívét szorosan semmihez sem; van benne valami, ami vándorol, ami örömet leli a változásban és az elmúlásban. Az ilyen emberre persze gonosz éj köszönt, ha megfáradtan zárva találja a város kapuját, amely nyugodalmat ígérhet-

ne neki; ráadásul az is lehet, hogy, miként napkeleten, a sivatag elér egészen a városig: ragadozók vonyítanak a távolból vagy a közelből, erős szél fúj, és teherhordó állatait haramiák rabolják el. Ekkor a rettenetes éj egy második sivatagként borul a sivatagra, s a vándor szíve megfárad a vándorlásban. S ha aztán felkél a reggeli nap, s izzik, miként a haragok istene, s megnyílik a város, a városlakók arcán talán még nagyobb sivatagot, mocskot, csalást és bizonytalanságot lát, mint a városkapun kívül – és a nappal szinte még az éjszakánál is rettenetesebb. Egyszer talán így érzett a vándor; de aztán vigaszképp más tájak és más napok gyönyörteli reggelei köszöntenek rá, midőn a pirkadat fényében táncoló múzsák raja libben el mellette a hegy ködében, ha majd csend telepszik a tájra, a délelőtti lélek harmóniájában a fák alatt csendben andalogván, melyeknek csúcsai és lombrejtekei közül csupa káprázat és fényesség hull rá: mindazon szabad szellemek ajándékai, kik a hegyek közt, az erdőben élnek magányosan, s hozzá hasonlatosan hol derűs, hol méla vándorok és filozófusok. A reggel szülötteiként azon tűnődnek, hogyan ragyoghat a nap a tizedik és a tizenkettedik harangzúgás között oly tiszta, áttetsző, megdicsőült-derűs ábrázattal: – s ők eközben a délelőtti filozófiáját keresik.

Barátok közt

UTÓJÁTÉK

I.

Jó dolog együtt kuksolni,
Még jobb együtt hahotázni, –
Bársony ég-takaró alatt
Puha mohában, bükki alatt
Barátokkal jót kacagni
S közben fogunk villogtatni.

Ha jól csinálom, kuksolunk,
Ha elrontom, kacagunk,
Rontva rontunk, egyre rontunk,
Rontás közben hahotázunk,
Míg a sírba alászállunk.

Barátaim! Jó leszén hát? –
Ámen! Nos ím, jó éjszakát!

II.

Nincs kegyelem! Nincs bocsánat!
Szabad-szívű, tárd ki házad
Füled s szíved ez esztelen
Könyv előtt most vidoran!
Hidd, barátom, fesztelen,
Eszem veszttem boldogan!

Mit keresek, s mit találok –
Könyvben az még sosem állott!
Pezseg bennem bolond-vér!
Bolond-könyvből azt lássátok:
Észhez az ész hogyan tér!

Nos barátim, jó leszén hát? –
Ámen! Nos ím, jó éjszakát!

Minden jog fenntartva. Bármilyen másoláshoz, sokszorosításhoz,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tároláshoz
a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulása szükséges.

Osiris Kiadó, Budapest
Az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja
www.osiriskiado.hu

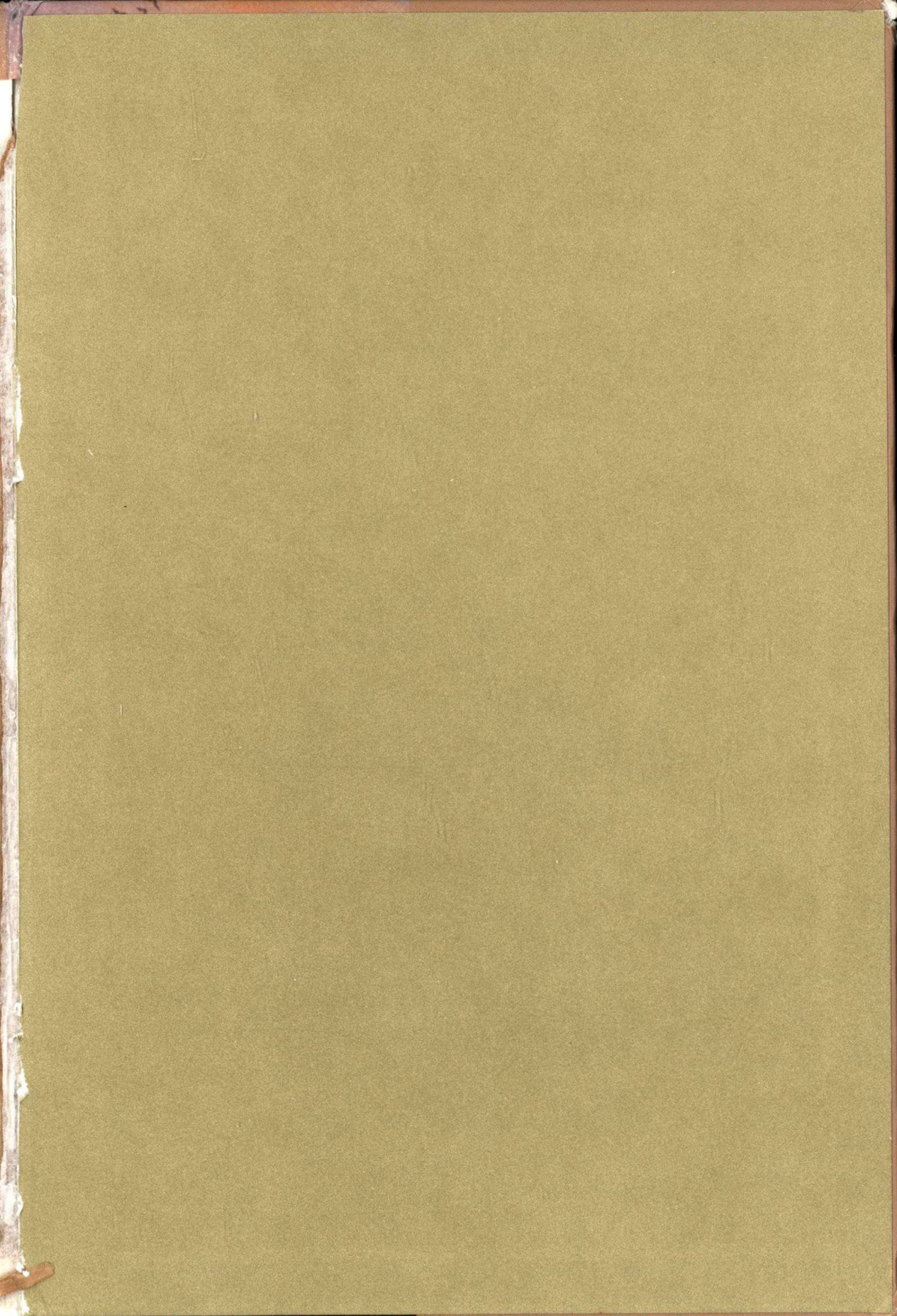
A borító Caspar David Friedrich *Fa varjakkal* (1823) című
olajfestménye felhasználásával készült

A kiadásért felel Gyurgyák János
Szöveggondozó Fedor Sára
Tipográfus Környei Anikó
Nyomtatta és kötötte a Dürer Nyomda Kft., Gyulán
Ügyvezető igazgató Kovács János

ISBN 978 963 389 986 1

X60128 -

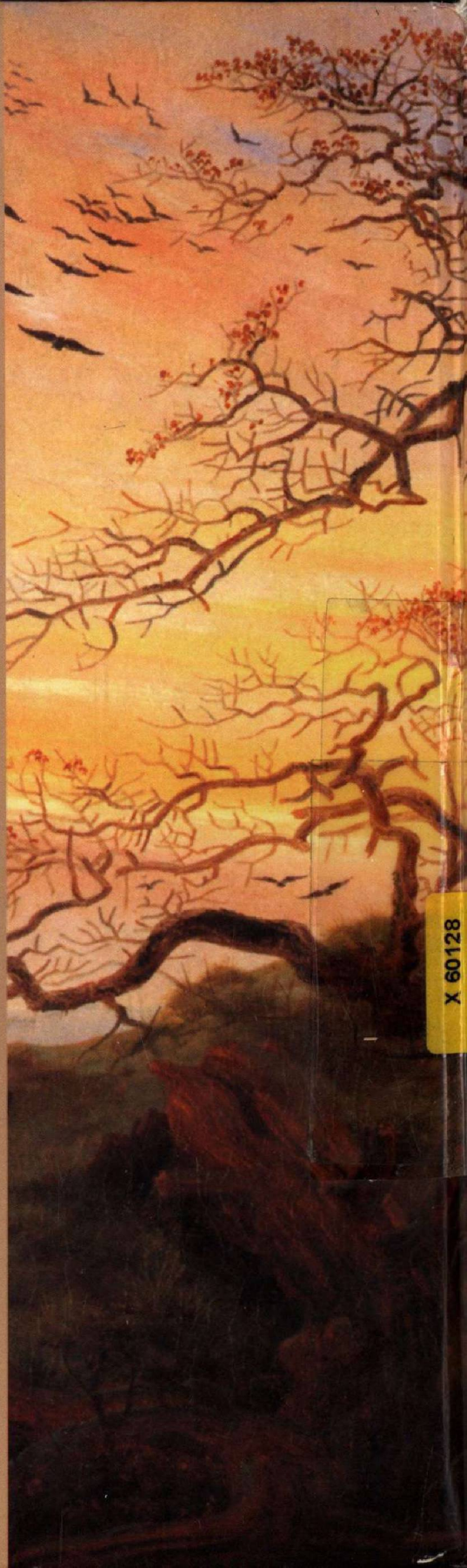
„Az Emberi, nagyon is emberi egy válság emlékműve. Szabad szellemeknek ajánlja magát: majd minden mondata diadalról tanúskodik – megszabadultam általa a természetemben rejlő, de tőle idegen, hozzá *nem tartozótól*. Idegen tőlem az idealizmus: ahogy a cím mondja: »ahol ti eszményi dolgokat láttok, ott én emberit, ó, csupán nagyon is emberit látok«... Kizárólag a következő értelemben használom itt a »szabad szellem« kifejezést: az önmagát újra birtokba vevő, *szabaddá lett szellem*. A hangnem, a hangszín teljesen új; a könyv okosnak, hűvösnek, helyenként keménynek és gúnyosnak hathat. Úgy tűnik föl, bizonyos *előkelő* ízlésű szellemiség igyekszik felszínen tartani magát a mélyben örvénylő szenvedéllyel szemben. Ebben az összefüggésben érthető, hogy a könyv 1878-as kiadása végeredményben Voltaire halálának századik évfordulója ürügyén jelent meg. Mert Voltaire, ellentétben az utána következőkkel, mindenekelőtt a szellem grandseigneure: akárcsak én.” – Így vall Nietzsche az *Ecce homo* című önéletrajzában arról a művéről, amely új fordulatot jelentett alkotói korszakában, amikor is, a francia moralisták szellemében és nyelvvezetét meghonosítva a német nyelvben, aforizmákban bírálja kora és a nyugati civilizáció társadalmát, vallását, történelmét, ideológiáját – röviden: a kor és a hanyatló napnyugati kultúra minden területét.

ISBN 978 963 389 986 1

9 789633 899861

2980 Ft

X 60128